

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 11 Sayı: 2 Aralık 2009

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 11 No: 2 December 2009

Trakya Univ J Sci

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 11 Aralık 2009 Sayı: 2

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 11 December 2009 No: 2

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Cilt: 11 Sayı: 2 Aralık 2009

Volume: 11 Number: 2 December 2009

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İlker ALP

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İlker ALP

Üyeler / Members

Prof. Dr. İlker ALP
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN
Yrd. Doç. Dr. Ayhan GENÇLER

Dizgi / Design

Arş. Gör. Esmâ TUNALI
Arş. Gör. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Arş. Gör. Dilek AKBAŞ

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi / Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güllapoğlu Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi **TÜBİTAK Ulakbim** tarafından taranmaktadır.

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri / Trakya University Publishing Center

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sudi APAK	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Dinçer KÖKSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Atilla SAĞLAM	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SARAY	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĞIL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Turan YAZGAN	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Prof. Dr. N. İvanoviç YEGOROV	Çuvaş Sosyal Bilimler Enstitüsü

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman ÖZCAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Seyyare DUMAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ARIKAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer TAPAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARAKUŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun İSTANBULLU DİNÇER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tayfun AKKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Türel YILMAZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AKSU	Haliç Üniversitesi
Prof. Dr. Basri ERDEM	Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Halit Suavi AHİPAŞAOĞLU	Okan Üniversitesi
Doç. Dr. Kıymet ÇALİYURT	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Levent ÜRER	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil Ahmet KÖSE	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ALPAGUT	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan BATMAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşen WOLFF	İstanbul Arel Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

<i>Coşkun TOPAL</i> Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri	1-16
<i>Süheyla YENİDÜNYA</i> Halet Efendi'ye Dair Bir Risale	17-39
<i>Sevinç SAKARYA MADEN</i> Sprachunsicherheitsgründe Türkischer Deutschstudierenden Im Gebrauch Der Präpositionen Im Deutschen	41-62
<i>Hikmet ASUTAY</i> Elektronik Yazın Yeni Teknolojilerle Birlikte Yazın Dünyasında Ortaya Çıkan Yeni Yazımsal Tür ve Biçimler	63-86
<i>Sevinç SAKARYA MADEN</i> Projektorientierte Lehr-Und Lernverfahren In Türkischen Länderspezifischen Daf-Lehrwerken	87-103
<i>Deniz BAYAV</i> Resim Sanatında ve Sanat Eğitiminde İmge	105-122
<i>Deniz BAYAV</i> Leonardo Da Vinci'de Sanat, Bilim ve Etkileşimi	123-142
<i>Sibel PAŞAOĞLU</i> Müzik Kültüründe Sözlü ve Yazılı Aktarım	143-159
<i>Mert DİKİCİ</i> Yön Dergisinin Türk Dış Politikasına Bakışı	161-182
<i>Burcu SUNAR</i> The Alliance of International Communication and International Politics in the Age of Globalization	183-197

<i>Gül KÜÇÜKALTAN, Gözde ERGİN</i> Otel İşletmelerinde Yöneticilerin Dışsal Krizlere Yaklaşımlarına Yönelik Bir Araştırma	199-218
<i>Sezer Cihan ÇALIŞKAN</i> Turizm İşletmelerinde Liderlik Tarzları ve Lider-Üye Etkileşimi Kalitesi (LÜE) Üzerine Bir Çalışma	219-241
<i>Sinan ÜNSAR, Adil OĞUZHAN</i> İmalat Sektöründe Çalışanların Bazı Değişkenler Açısından Rol Çatışması ve Rol Belirsizliğini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması	243-262
<i>Serkan BERTAN</i> Yönetici Görev ve Çalışma Sürelerinin Yönetimsel Etkinliğe Katkısı: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma	263-272
<i>Nevin ALTUĞ, Adil OĞUZHAN, Meral YILDIZ</i> Tüketicilerin Perakendeci Markalı Ürünlere Olan Tercihlerinin İncelenmesi	273-290
<i>Süleyman Gökhan GÜNAY</i> Türkiye'deki Orta Gelir Grubu Hane Halkı İçin Yeni Bir Konut Finansman Modeli	291-306
<i>Neziha MUSAOĞLU, Ertan EFEGİL</i> The Eu's Black Sea Synergy	307-318
<i>Sedat AYBAR, Uğur ÖZGÖKER</i> Batı Enerji Güvenliği ve Türkiye	319-334

SANCAK (HATAY) SORUNU VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SÜREÇTE ARAP KAMUOYUNDAKİ ETKİLERİ

Coşkun TOPAL*

ÖZET

Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması ile İskenderun (Hatay) Sancağı için özel bir statü kabul edilmiştir. Ankara Anlaşması ile İskenderun (Hatay) Sancağı Suriye'ye bırakılmakla birlikte Türk nüfus en geniş etnik grubu oluşturuyordu. 1936'da Fransa'nın Lübnan'a bağımsızlık vermesi üzerine Türkiye Sancak'ın geri verilmesini talep etti. Başlangıçta Fransa Türkiye'nin önerisini reddetti. Fakat Anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne gittiğinde Sancağın ayrı bir varlık olduğu kabul edildi. Bu süreçte Türkiye Arap kamuoyunu yakından izledi. Bu çalışmada II. Dünya Savaşı öncesi süreçte Sancak sorunu ve Arap Kamuoyundaki etkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Suriye, İskenderun Sancağı, Diplomatik İlişkiler, Arap Kamuoyu

SANDJAK (HATAY) ISSUE AND ITS EFFECTS IN ARAB PUBLIC OPINION IN THE PRE-SECOND WORLD WAR PERIOD

ABSTRACT

Turkish-French Agreement was signed in 20 October 1921 in Ankara accepted special status for Sandjak of Alexandretta (Hatay). With Ankara Agreement Sandjak of Alexandretta (Hatay), was annexed to Syria, but the Turkish population was the largest single ethnic group. Turkey asked the restitution of Sanjak when France recognized the independence of Lebanon in 1936. In the beginning France rejected Turkish proposal. But when the conflict to went to the League of Nations, Sandjak which was accepted a status for her as distinct entity. Turkey nearly interested in Arab public opinion in this process. In this study Sandjak issue and its effects in Arab public opinion in the Pre-Second World War period are investigated.

Key words: Turkey, France, Syria, Sanjak of Alexandretta, Diplomatic Relations, Arab Public Opinion

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
coskuntopal@gmail.com.

Giriş

Fransa, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine dayanarak, Sancağı ve daha sonra Urfa, Antep, Adana ve Mersin bölgesini işgal etmişti. Bunun nedeni, Fransa'nın, 16 Mayıs 1916'da İngiltere ile Osmanlı ülkesinin bölüşümü konusunda yaptığı Sykes-Picot Anlaşması uyarınca Suriye ve Lübnan'a sahip olmak için karar vermiş olmasıydı. Nitekim bu karar, Milletler Cemiyeti Yasasının 22. Maddesiyle öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulan Manda sistemi içinde uygulanacaktı. 25 Nisan 1920 tarihli San Remo toplantısında Suriye ve onun bir parçası olan Lübnan, Fransa manda yönetimine bırakılmıştı¹.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin çok önemli bir aşaması olan Sakarya Savaşı öncesinde, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Fransa eski bakanlardan Henri Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa ile birlikte günlerce süren müzakerelere bizzat katılmıştı². İskenderun Sancağı, Türkiye ve Fransa arasında Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli İtilâfname ile Suriye sınırları içinde bırakılmıştı³. Bununla birlikte Türk-Fransız İtilâfnamesi'nin 7. maddesi ile İskenderun mıntıkası için Türkçe'nin resmi dil olarak kabul edildiği ve Türk ırkından olanların kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan yararlanacakları özel bir yönetim kuruluyordu⁴. Bu çalışmada II. Dünya Savaşı öncesi süreçte Sancak sorunu ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere dayalı olarak Arap Kamuoyundaki etkileri ele alınacaktır.

I- Fransa'nın Suriye'den Çekilme Girişimi ve Sancak Sorunu

Suriye'nin Fransız manda yönetimi altına girmesinden sonra da Sancak Türklerinin muhtariyet ve kültürel bakımdan ayrıcalık statüsü sürdü⁵. 30 Mayıs 1926 tarihli "*Türkiye Cumhuriyeti ile, Uluslararası*

¹ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 531.

² M. Kemal Atatürk, **Nutuk II**, M.E.B., İstanbul 2000, s. 624-625.

³ Türk-Fransız Ankara İtilâfnamesi, TBMM Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk), Fransa Hükümeti adına eski bakanlardan Henri Franklin Bouillon tarafından imzalanmıştır. Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara 1995, s. 92-94.

⁴ Anlaşma metni için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923 Cilt:1**, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Ankara 1994, s.580-590.

⁵ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 531.

Bağlılar Gereğince Suriye ve Lübnan Üzerinde Sahip Olduğu Yetkiye Dayanarak Davranan, Fransa Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi” ve ekli imza protokolünde 1921 Anlaşması hükümlerinin değişmediğini belirtilerek Sancak için öngörülen özel yönetim biçimi teyit ediliyordu⁶. Suriye’deki Fransız mandasının kaldırılması için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936’da bir anlaşma yapıldı. Suriye’ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran bu anlaşmada, İskenderun Sancağı hakkında hiçbir hüküm bulunmamaktaydı⁷. Böylece Fransa Suriye’den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye hükümetine bırakıyordu. Şüphesiz bu yeni durum hem Sancak’ta yaşayan Türkleri, hem de Türkiye Cumhuriyetini rahatsız etmişti. Atatürk 1 Kasım günü Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında “... Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakikî sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat’iyetle durmaya mecburuz.” sözleriyle Türkiye’nin Sancak’ı Suriye’ye terk etmemek hususundaki kararlılığını bizzat ifade etmişti⁸.

Türk hükümeti 9 Ekim 1936’da Fransa’ya verdiği bir nota ile bu durumu protesto etti. Türkiye, Fransa’dan Suriye ve Lübnan’a tanınan bağımsızlığın ayrı bir bölge olan İskenderun Sancağı’na da tanınmasını istedi. Fransız hükümeti, 10 Kasım’da verdiği cevabi notada Sancak’a bağımsızlık vermenin Suriye’yi parçalamak anlamına geleceği, mandater devlet olarak da buna yetkisi bulunmadığını ifade ederek Türk görüşünün kabul edilemeyeceğini bildirdi. Türk ve Fransız hükümetleri arasında teati edilen notalar sonrasında Sancak meselesi, Fransa’nın önerisi ve Türkiye’nin kabul etmesi ile Milletler Cemiyeti’ne havale edildi. Milletler Cemiyeti 14 Aralık 1936’dan itibaren meseleye el koydu⁹. İsveç Temsilcisi Sandler’i raportörlükle görevlendiren Milletler Cemiyeti Konseyi, Sancak’a üç gözlemci gönderilmesine karar verdi. Sandler, hazırladığı raporda Sancak sorununun çözümü için bir komisyon kurulmasını önerdi ve bu öneri kabul

⁶ Melek Fırat- Ömer Kürkçüoğlu, “1923-1939 Sancak (Hatay) Sorunu”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980**, Baskın Oran(Ed.), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2003, s.281-282.

⁷ Suriye’ye bağımsızlık verilmesini öngören 9 Eylül 1936 tarihli anlaşmanın, Avrupa’da sömürgelerin stratejik değerini artıran ortam ve Suriye’ye verilecek bağımsızlığın başta Kuzey Afrika’dakiler olmak üzere diğer Fransız sömürgelerine örnek olmasından kaygı duyan Fransız muhafazakârların tutumu nedeniyle Fransız parlamentosunda sert eleştirilere konu olmuş ve uygulanamamıştı. Nitekim Suriye’nin gerçek anlamda bağımsızlığı ancak 1946’da gerçekleşecektir. Bkz. Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte...**, s.532.

⁸ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1918-1990**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1991, s.348.

⁹ Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1918-1990**, s.348-349.

edildi. İngiltere'nin Akdeniz dengesi açısından önemli iki ülkenin arasının açılmasını istemeyişi, Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi ve Türkiye'nin sorunu barış yolu ile halletmesini onaylaması sebebiyle aracılık etmesi üzerine iki hükümet arasında bir prensip anlaşmasına varılarak 27 Ocak 1937'de Sandler'in hazırladığı rapor Milletler Cemiyeti Konseyinde oybirliği ile kabul edildi. Buna göre bir Uzmanlar Komitesinin hazırlayacağı Sancak Statüsü ve Anayasası uyarınca Sancak, "ayrı bir varlık" olarak içişlerinde bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan bir statüye kavuşturuluyor ve Suriye'nin Milletler Cemiyeti Konseyinin iznini almadan Sancak'ın bağımsızlığına zarar verici kararlar alamayacağı kabul ediliyordu. Anlaşmaya göre Sancağın dışişleri, bazı şartlar altında Suriye Hükümeti tarafından idare edilecek ve Türkçe resmi dil olacaktı. Nitekim Uzmanlar Komitesi Sancak'tan dönüşünde, Sandler'in koyduğu ilkelere göre Statü, Anayasa ve Sancağın sınırlarını gösteren belgeyi hazırlayarak 25 Mayıs 1937'de Konsey'de sözlü olarak açıkladı. Konsey, komitenin raporu ile birlikte sunulan karar tasarısını 29 Mayıs 1937'de oy birliği ile kabul etti. Böylece Sancak'ın "ayrı varlığı" hukuksal olarak kuruldu¹⁰. Aynı tarihte Türkiye ve Fransa Dışişleri Bakanları Cenevre'de Sancağın toprak bütünlüğünü güvence altına alan ve Türkiye-Suriye sınırını tespit eden bir anlaşmaları imzaladılar¹¹. 3 Haziran 1937'de Suriye Parlamentosu Türkiye ve Fransa arasında yapılan anlaşmaları protesto ettiği gibi Suriye'de Fransızlara karşı yer yer gösteri ve başkaldırma olayları yaşanmıştı¹².

¹⁰ Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte....**, s.532-535.

¹¹ Yılmaz Altuğ, "Foreign Policy of Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 16, Cilt VI, Kasım 1989,

<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Print&DergiIcerikNo=864&Yer=DergiIcerik>.

(Erişim Tarihi: 5.12.2008)

¹² Sancak'ın yeni statüsü uygulanırken bazı sorunların ortaya çıkması üzerine Türkiye duruma müdahale etmiş ve Ocak 1938'de Sancak'ta seçim sistemi değiştirilmiştir. Avrupa'da savaş tehlikesinin gittikçe daha belirgin bir hale geldiği bir ortamda Fransa, Ortadoğu coğrafyasında güçlü bir devlet olan Türkiye'ye yanaşmak zorunda kalmıştı. 3 Temmuz 1938'de Sancak'ta sükûnet ve güvenliği sağlamak üzere 6.000 kişilik bir kuvvet kurulması ve bunun 1000'inin Sancak'tan, geri kalanın Türkiye ve Fransa tarafından sağlanması kararlaştırılmış ve iki gün sonra Türk kuvvetleri Hatay'a girmiştir. Ağustos'ta yapılan seçimler sonucunda 40 Mebusluktan 22'sini kazanan Türk mebuslar, Meclis'te Türkçe yemin ederek göreve başlamış ve Meclis Sancak'aa Türkçe adıyla Hatay Devleti adını vermiştir. Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti, 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi'nin oybirliğiyle aldığı kararla Türkiye'ye katıldı. Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte....**, s.535 vd.

II- Türk-Fransız Prensip Anlaşması ve Yansımaları

27 Ocak 1937'da Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Sancak'ı "*ayrı bir varlık*" olarak kabul etmesi sonrası Türk basınında özellikle Hatay'ın tarihi ve coğrafyasına ait yazılara ağırlık verilmiştir. Türkiye bu çalışmada iç ve dış kamuoyunu Hatay hakkında bilgilendirmeyi hedeflemiştir. Bütün yurttaki "*Milli Hatay Meclisleri*" yapılması, ülke genelinde basında Hatay ile ilgili yazılar yayınlanması kararlaştırılmış ve 8 Ocak 1937'de ilk dış radyo yayını Hatay sorunu üzerine yapılmıştır. Ayrıca "*Hatay'da Türklere Yapılan Mezalim*" adlı bir propaganda eseri hazırlanmış ve özellikle Ortadoğu ülkelere dağıtılma yoluna gidilmiştir¹³.

Cenevre'de El Ehram muhabiri Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın nutuklarını, Rüştü Aras'ın sözlerini, Türkiye elçisinin Paris'te 11 Ocak 1937 tarihiyle verdiği tavrı, Beyaz kitabı, Cumhuriyet gazetesinin yaydığı yarı resmi makaleleri okuyanların, Türkiye'nin, Yalnız Suriye'yi parçalamak değil, Yakın Doğu'da Suriye ve Lübnan üzerinde hüküm sahibi olmak istediğini anlayacağını kaydediyordu. El Ehram muhabiri Türklerin, Suriye'ye gösterdikleri dostluğa rağmen bu dileklerini saklamadıklarını Milletler Cemiyetinin son toplantıları sırasında, Abdurrahman El Keyyalı ve İhsan El Cabirî ve Tefik Rüştü Aras arasında yaşanan bir diyalogu aktarıyordu. Gazete, Suriyeli yetkililerin "*Eğer Sancak hakkındaki Ankara dilekleri tahakkuk ederse, artık Halep için yaşamak ihtimali kalmaz*" demeleri üzerine, bunu sükûnetle dinleyen Atatürk'ün bakanının "*O halde Halep bizim olacaktır.*" sözleri ile verdiği cevabın Türklerin kafalarında dönen fikri ortaya koyduğunu kaydediyordu. Gazete Mekke'den Şark Arabî ajansına dayandırdığı haberinde Suudi Arabistan Kralı İbn Suud'un, "*İskenderun Sancağı'nın Suriye'den ayrılarak Türkiye'ye verilmesini söylediği*" haberini resmi dairelerin yalanladığını aktarıyordu¹⁴.

El Eyyam gazetesinin 31 Ocak 1937 tarihli sayısında "*Bundan Sonra Suriye Milletine, Hükümetine, Matbuatına Düşen Vazife*" başlıklı yazıda Türkiye'nin, Cenevre ittifakından daha çok karlı çıktığı kaydediliyordu. Bundan sonra Kuzey Suriye'de nüfuzunu yürütmek için Türkiye'nin propagandasına kapının açıldığını, bu nüfuzun bütün Arap şerefini tehdiye başladığı iddia ediliyordu. Gazete Türkiye'nin bölgede nüfuzunu kırmak için Araplara önlem alma çağrısında bulunuyor ve bu önlemleri şu şekilde

¹³Burhan Şahin, "*Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)*", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Ekim 2008 Cilt:16 No:2, s. 611;
http://www.kefdergi.com/pdf/cilt16_no2_2008Ekim/607-614.pdf (Erişim Tarihi:5.12.2008)

¹⁴**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**,490.01.588.31.1-65 ve 66.

sıralıyordu: “Suriyeliler, bütün Araplar, bu yeni tehlikeye karşı durmak için vaziyet almalıdırlar. Eğer bu hakikati türlü şekillerde teville kalkışırsak büyük yanlış işlemiş oluruz. Diyelim ki Fransa bizim hesabımıza Türkiye'nin dostluğunu kazanmıştır: Cenevre'de hakka değil, kuvvete bakmıştır ve bizim zararımıza bir karar vermiştir. Bundan sonra bu ittifakın neticelerini, bunun istikbalde ne gibi şekiller yaratacağını düşünmek bizlere düşüyor. Bu hususta komşu Arap hükümetlerinin de bizim gibi düşünüp düşünmediklerine bir bakalım ve bunu onlardan soralım. Eğer onlarla bu fikirde birleşiyorsak diyelim ki: İskenderun üzerindeki dileklerimiz boşa çıktı. Ne yapalım! Şimdi acele bir Arap hareketi yapmalıyız amma kimseye tecavüz için değil. Arapların pek pahalıya oturan istiklallerini korumak için, el ele vermeleri için. Kuvvetli milletler, fetih için, genişlemek için muvafık fırsatlar beklerler. Suriye muahedesinin akdi de Türkiye için bir fırsat teşkil etmiş, İskenderun'a ait dileklerini yerine getirmiştir. Bundan sonra korkacağımız bir şey varsa o da, bir, iki, on, on beş sene sonra yine kuvvetlilerin, bizim hesabımıza bir fırsat ele geçirmeleridir.

İşte bu korkuyu gidermek için yapacağımız başlıca şey, komşu Arap memleketleriyle ittifak etmektir. Suriye'nin mesul adamları buna çalışacaklar mı?” diye soruyordu.

Kahire'de yayımlanan Türkiye El Cedide gazetesinin 1 Şubat 1937 tarihli sayısında yapılan “İskenderun Meselesinin Sonu” başlıklı yorumda Sancak işinde Türkiye ile Fransa arasında ittifak gerçekleştiği kaydediliyordu. Yazar Fransa'nın, Sancak karşılığı olarak bazı iktisadi menfaatler sağlamayı, ya da hiç olmazsa Arapların daima Fransızların himayesine muhtaç kalması ve kendilerine ettiği fenalıklara göz yumması için Türklerle aralarına düşmanlık tohumları saçmayı amaçladığını ifade ediyordu. Gazetede yer alan yorumda Fransa'nın bu politikasında oldukça başarılı olduğu belirtiliyor ve Suriyelilerin dar düşüncelilerine Türkiye'yi korkunç, onları ezmek, büyüklerinden öğ almak kaygısında olduğunu göstererek kendilerinin yaptığı zulümleri ve fenalıkları bir zaman için unuttuğunu kaydediyordu. Gazete “...Ancak Suriyelilerin akli başında olanları, Fransa bu politikasına aldanmadılar; bu neticeyi daha ilk başından anlamışlardı. Suriye menfaatlerini, kendi çocukları (Fransızlar) hesabına satan Fransa değil miydi? Osmanlı borçlarından Fransız alacaklılar, demir yoları, Beyrut limanı imtiyaz sahipleri, orada her istediklerini yapmadılar mı?... Bunların uğruna zavallı Suriye, kendi çocuklarının ağızlarının son lokmalarını bile vermeğe mecbur olmamış mıydı? Bütün bunları kaybettikten sonra, İskenderun Sancağının Suriye için ne ehemmiyeti kalır?” sözleriyle

Fransa'nın tutumunu sorguluyordu. Araplara ise "...Eğer Türkiye, bazı siyasi sebeplerden dolayı, bu ittifakta Sancağı tamamıyla kendine almadıysa, bu defaki muvaffakiyeti, bundan sonra geçireceği ikinci bir fırsatta ona muvaffak olacaktır. Buna karşı protesto ile sesleri kısılan bazı Suriyeciler, eğer tarihten ibret almış, iyi düşünmüş olsaydılar, Avrupa'nın aldatıcı vaatlerine kapılmaz, Türkiye ile hoş geçinmeğe, onunla birleşmeğe çalışırlardı. Umulur ki bu son ders onlara inan vermiş ve gözlerinden perdeyi kaldırmış ve hakiki durumlarını anlatmış olsun, onlara gelecek tehlikeleri görüp ona göre hazırlansınlar ve kendilerine hiçbir fayda vermeyen Fransa'ya ve başkalarına güvenmekten vazgeçsinler." tavsiyesinde bulunuyordu¹⁵.

El Ehlam gazetesinin 2 Şubat 1937 tarihli sayısında yer alan başyazı İsmet İnönü'nün Türkiye ve Suriye ilişkin konuşmasını ele alıyordu. Gazete Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün, Halk Partisinde yaptığı konuşmada, son derece incelik, pek derin siyasi nezaket gösterdiğini ve yara üzerine nasıl merhem süreceğini bildiğini kaydediyordu. Gazete İsmet İnönü'nün Suriyelilerin teessürlerini bildiği için onların acılarını tatlı sözlerle, ince kelimelerle hafifletmek istediğini kaydediyordu. Başbakan İsmet İnönü konuşmasında "Suriyeliler, Cenevre kararını fena tefsir ederek, bizim onların istiklallerine karşı geldiğimizi zannediyorlar. Fakat bilsinler ki onlarla iyi münasebetlerde bulunmak bizim dileğimizdir." demişti. Gazete İsmet İnönü'nün sözleri karşısında, "Halbuki biz, ittifakın dayandığı sarıh metinlere karşı Cenevre kararını fena tefsir etmiş değiliz. Buna yol yoktur. Telgraflar, açık esasları göstermiş, kapalı ve şüpheli bir nokta bırakmamıştır. Kararın Türkçeyi Sancak'ta resmi dil kılması, bir tek tefsir götürür, iki değil. Oraya Milletler Cemiyeti tarafından daimi bir mümessil tayini de bir tek tefsir götürür. İç işlerinde Sancağın tam bir istiklâl sahibi olması, Suriye hükümetinin yalnız dış işlerini üzerine alması da bir tek manalıdır. Bu böyle olunca Suriyelilerin fena tefsirleri nerede kalır? Suriyeliler, yapılan bu esaslara karşı gelmiştir. Üzerine ittifak edilecek hususi nizam ise, asıl değil fer'dir. Cenevre ittifakının tesiri budur. Türkiye Kabinesinin, Türkiye ile Suriye'nin daima dostluk üzerine münasebette bulunmak, Suriye'yi müstakil devlet görmek istemesi çok asil ve temiz bir duygu eseridir. Ancak kardeş Türkiye'nin bunun doğruluğunu, hiç de yardımlaşmaya, sevgiye delil olmayan İskenderun'dan başka bir tecrübe ile ispat etmesini isterdik. Suriye, kardeş Türkiye'ye karşı büyük savaştan sonra geçen bütün devirlerde bütün dostluğunu, temiz duygularını göstermiş, bunu,

¹⁵ BCA, 490.01.588.31.1-77.

Yunanlılarla harbi sırasında da teyit etmiş, bütün elemelerine ortak olmuş, muzafferiyetlerini alkışlamış, elinden geldiği kadar yardımda bulunmuştur.” değerlendirmesini yapıyordu¹⁶. El Efram gazetesi, “*Suriye Süratle Ordusunu Kurmalı, Kendini Kendi Korumalıdır.*” başlıklı yazıda ise Fransa’nın, Cenevre ittifakı sonrası Türkiye’nin savaş ilanı tehdidinden ve Milletler Cemiyetinden çekileceğinden korkarak, Türkiye’nin isteklerine boyun eğdiği değerlendirilmesini yapıyordu. Gazete Fransa’nın Hatay Sorunu karşısındaki tutumunu “*Fransa-Fransız gazetelerinin birinin dediği gibi- İskenderun’dan bir tek kurşun atmaz ve ondan seve seve vazgeçer. Şimdi bir ikinci devlet tarafından Suriye’ye bir ikinci saldırı olursa Fransa ne yapacaktır?.. İttifak muahedesi, lazım gelen askeri tedbirleri alınmak hususunda konuşacaklarını söylüyor. Acaba Fransa mandaterlikten çekildikten sonra-yarın-ellerini bağlayıp bu memleket uğruna bir tek kurşun atmaktan çekinecek midir? Milletler Cemiyeti’nden çekilerek seyirci mi kalacaktır?...”* sözleriyle değerlendiriyordu. Fransa’nın Hatay sorununda tarafsız kalması karşısında Suriye’nin tutumunun ne olacağı hakkında ise “*...Dünyanın her yerinde bilinmiştir ki bir hükümet, savaş zamanında vatandaşlarının yüzde sekizini askere alabilir. Bir komşu devletle savaşa girer, yahut herhangi bir saldırıya uğrarsa Suriye yüz elli bin asker çıkarabilir. Bu mühim kuvvet, kara, havaca yetişir derecede silahlanmış bulunursa her türlü saldırıya karşı gelebilir. Bugün, İskenderun’un akşama sabaha, karşılıklı taahhütlerin ve devletler durumunun kurbanı olmak üzere bulunduğunu görüyorken, artık kendimize güvenmekten, kuvvetimizi artırmaktan başka çaremiz olmadığını, dar bir zamanda Fransız tırnağının, Suriyelinin derisini kaşıyamayacağını bilmemiz lazım gelir. Bu da, az bir himmetle ve gayretle meydana gelir.”* yorumunu yapıyordu¹⁷.

EL Eyyam gazetesinin 7 Şubat 1937 tarihli sayısında İstanbul’da, İskenderun Sancağı halkından Türkiye’de bulunanların kurdukları Türk Hatay Cemiyeti’nin faaliyetleri hakkında “*Bu cemiyet üyeleri, aralarında akdettikleri milli misakta, İskenderun ve Antakya’nın Türkiye Cumhuriyetine ilhakını esas edinmişlerdir. Son defa Cumhur Reisine gönderdikleri bir mektupta, Sancak Türklerinin Türkiye’ye olan bağlılıklarını bildirmişlerdir. Gazi Atatürk bunlara verdiği cevapta, Sancak Türklerinin duygularından memnuniyetini ve yakında Türk bayrağı gölgesi altında görmeyi dilediğini bildirmiştir. ...Hatay Cemiyetine bazı Türkiye şehirlerinde ve bhusus İskenderun Sancağına yakın mıntukalarda şubeler teşkil edilmiştir. Cemiyet,*

¹⁶ BCA, 490.01.588.31.1-66

¹⁷ BCA, 490.01.588.31.1-67

Sancak Türklerine, Arapça adlarını Türkçe adlarla değiştirmelerini teklif etmiş.” bilgisini verirken Türklüklerine bağlı Sancak halkının bu durumu sevinçle karşıladığını aktarıyordu¹⁸.

El Eyyam gazetesi 17 Şubat 1937 tarihli sayısında, Arap milliyetçiliğinin önde gelen düşünürlerinden Emir Şekib Aslan'ın Sancak hakkındaki düşüncelerine yer veriyordu. Emir Şekib Aslan “*Arap birliği korkusuydur ki Türkler, Sancak meselesinde dünyayı velveleye verdiler. Bununla asıl aradıkları, Sancağın Suriye dışında kalmasını temin etmek, günün birinde Haleb'i de sıkıştırıp ilk fırsatta ele geçirmektir. Çünkü onlar, Suriye'nin, Araplığın kültür ve fikir bakımından beyni olduğunu, eğer uyanırsa iktisadî, siyasî, askerî vecheden Arap birliğini meydana getirmiş olacağını bilirler. Bundan ürktüler ve Suriye şimalinde, bunun önüne geçmeğe yol verecek bir durum yaratmağa çalıştılar. Fakat Türkler istediklerini elde etmiş değillerdir. Zira resmen Sancak Suriye'nin bağı altında ve dışişleri onun elindedir.*

Eğer Araplar, Sancak Meclisinde Ermenilerle ekseriyeti kazanırlarsa o vakit Sancağın, Şam'daki büyük meclise sayımlar göndermesi lazım gelir. Onun için Sancaktaki Sünni Müslüman ve Alevi Hıristiyanlar arasında birleşmeyi temin etmelidir. Zira oradaki Türkler onlardan daha ileridirler. Onlardan bir takımını ve zayıf olan Alevi köylüleri kendi tarafına çekebilirler. Bu sebeple de mecliste ekseriyeti kazanırlar. Bu suretle de Şam'daki meclise sayımlar gönderemezler. İşte Suriyelilerin göz açacakları başlıca nokta budur.

Fransa, Sancakta Arap nüfuzunun kalmasına, hatta ilerlemesine bütün kuvvetiyle çalışacaktır. Fakat daha ziyade kendi işimizi kendimiz görmeğe çalışmalıyız. Fransızlar, zararı azaltmış, Sancağın sözde olsun Suriye'ye bağlılığını temin etmişlerdir. Daha fazlasını da yapamazlardı. Çünkü devletler, o yüzden bütün Avrupa'ya yayılabilecek umumi bir harpten çekinmişlerdir.” diyordu¹⁹.

Enformasyon gazetesi ise Suriye'nin, yüzlerce yıl önceden beri bir savaş alanı olageldiğini ancak, Fransız mandası ve sınırları üzerinde Fransız kuvvetlerinin bulunmasının, Suriye'nin başka bir devlet eline geçmesine karşı siper olduğunu kaydediyordu. Gazete Suriyelilerin Fransa karşıtı durumunu ise, “...kuvvetlerini haddinden büyük ve korunma işinin bu sırada kolay olduğunu zannederek mandaya karşı protesto ediyor, Fransız

¹⁸BCA, 490.01.588.31.1-73.

¹⁹BCA, 490.01.588.31.1-79.

askerinin memleketlerinden çekilmesini ve hürriyet ve istiklallerinin verilmesini istiyorlar. Ancak bu istiklali koruyacak teminat nedir?... Fransız askerlerinin çekilmesiyle ecnebi kuvvetlerinin hemen oraya saldırmayacağını kim temin eder?” sözleri ile eleştiriyordu. Coğrafi konumu, Hindistan’ın karayolu güzergâhında bulunuşu, topraklarının Akdeniz’in bütün doğu sahiline uzanışı Suriye’yi, komşularının ve menfaat gözeten devletlerin gözünden kaçırmayacaktı. Buna karşılık Suriye’den çekilmeden önce sınırlarını saldırılardan korumanın Fransa’nın borcu olduğunu değerlendiren gazete “...memleketi yeniden bölüşmek üzere Almanya, İtalya ve Türkiye arasında tam bir anlaşma vardır. Bu hesapça Yemen ve Hicaz İtalya’nın, Irak, Şark-i Ürdün ve Filistin Almanya’nın, İskenderun, Halep ve Şimali Suriye’nin büyük kısmı Türkiye’ye düşüyor. Berlin, Roma, Ankara arasında kurulan bu ittifak, kimsenin hatırından çıkmamalıdır. Mandadan vazgeçmek, Suriyelilerin olgunluğunu kabul etmek, o uğurdaki masrafları indirmek kolaydır. Lakin bu istiklalin devamını temin, o olgunluktan istifade etmek pek güçtür.” yorumunu yapıyordu²⁰. El Eyyam gazetesinin 18 Şubat 1937 tarihli sayısında “Trablusşam Heyeti Fransa’ya Gitmekten Men Ediliyor” başlıklı habere yer veriliyordu. Trabluslular, Şam hükümetine bağlanma yönündeki isteklerini ileri sürmek, bu uğurda nice fedakârlıklarda bulduklarını anlatmak için Paris’e göndermek üzere bir heyet seçmişler, fakat heyet Beyrut’a geldiğinde bu girişimden hoşlanmayan ve rahatsız olan Lübnan hükümeti tarafından Emniyet Genel Müdürlüğüne alıkonulmaları için emir verilmişti. Heyet, Fransız Konsololuğundan pasaportlarını vize ettirmiş olmasına rağmen, Polis Müdürü kendilerine hükümetin kararını bildirmiş ve pasaportlarını ellerinden almıştı. Bundan başka heyet hep polis tarafından gözaltında tutulmuştu. Bunun üzerine heyet, yine polis gözetimi altında olarak Trablus’a dönmüştü. Lübnan hükümetinin tutumunu “şeref kırıcı, hürriyet yıkıcı” olarak değerlendiriyor fena duygular uyandırdığını kaydediyordu²¹. Gazete 19 Şubat tarihli sayısında, Hatay Sorunu dolayısıyla yayınlanan başyazısında, Lübnan hükümeti aleyhine pek acı bir dil kullanılmakta, heyetin Paris’e gitmekten men edilmesinin Trablusluların davalarındaki haklarını daha açık meydana koyduğu ifade edilmekteydi. Gazete haberini çeviren A. Seni Yurtman “Trabluslular, çoğunluğu Müslüman olduğu, Suriye hükümeti de denize en yakın bir pencere olması için bu davadadırlar. Bu, iki hükümet arasında daima bir ayrılık ve anlaşmazlık sebebi olacaktır. Sonra gümrük meselesi de ayrıca bir

²⁰BCA, 490.01.588.31.1-67 ve 68.

²¹BCA, 490.01.588.31.1-80

didişme kaynağı olacaktır. O kadar ki Suriyelilere Sancak yarasını çabuk unutturacaktır.” değerlendirmesini yapmaktaydı²².

Kahire’de çıkan El Mukattam gazetesi 15 Mart 1937 tarihli sayısında “*İskenderun Sancağının İşi Neye Varacak?*” başlıklı yazı ile Türk heyetinin projesi ve Sancağın anayasasını ele alıyordu. Gazete, İskenderun Anayasası’nı yapmak için toplanan heyetle temasın kolay olmadığını heyetle konuşmayı çok istemelerine rağmen başaramadıklarını kaydediyordu. Türk heyeti konuşmalarının gizli olduğundan bahisle özür dileyerek kararlarını Milletler Cemiyeti konseyine vermeden kimseye söylememelerinin usulden olduğunu bildirmişlerdi. Görüşmelerde Fransa’yı Mandalar Komisyonunda Fransa murahhası olan M. Rober Döke ile gayri resmi olarak ona yardım eden Fransa’nın İskenderun müsteşarı M. Doryo temsil etmekteydi. M. Doryo, 27 Ocak 1937 kararınca Milletler Cemiyetinin Sancak idaresine nezaret etmek üzere Fransız komiserliğine aday gösterilmişti. Fransız heyetine yardımcı olmak üzere, Suriyeli ve Sancak idare memurlarından Bay Cebbara görevlendirilmişti. Bay Cebbara, konuşmalara karışmamakta, yalnızca gerekli bilgi ve rakamlarla belgeleri hazırlamaktaydı²³.

El Eyyam gazetesi 15 Mart 1937 tarihli sayısında “*Antakya’da Bir Türk Toplantısı*” başlıklı haberinde Müşahitler heyetinin Cenevre’ye dönüşünden sonra Sancakta Türk propagandasının arttığını kaydediyordu. Türkler, Türk projesini ve Cenevre ittifakını destekleyen mazbatalar imzalayarak Türkiye Dışişleri Bakanlığına göndereceklerdi. Sancakta toplanan Türkler heyecanlı konuşmalar eşliğinde Sancakta Türk nüfuzunun yerleşmesini temin için el ve söz birliği etmişlerdi. Bunu duyan Araplar ise, protesto telgraflarıyla hemen bu tarz hareketlere itiraz etmişlerdi²⁴.

El Eyyam gazetesinin 18 Mart 1937 tarihli sayısında Emir Şekip Arslan’ın Cenevre’den uçak postasıyla gazeteye gönderdiği mektuba yer veriliyordu:

“İskenderun işini konuşmak için Cenevre’de Türk murahhaslarıyla görüşmek istediğimi ve güya onların, yalnız Suriye’nin resmi murahhaslarıyla görüşebilecekleri cevabını verdiklerini bildiren Ankara haberini kati suretle yalanlarım.

Bütün bunlar uydurmadır, aslı yoktur. Ben onlarla görüşmek istemedim. Bu, rüyada bile hatırımdan geçmez. Prensipten ayrılığından dolayı

²² BCA, 490.01.588.31.1-80.

²³ BCA, 490.01.588.31.1--63.

²⁴ BCA, 490.01.588.31.1-64.

onlarla münasebetim yoktur. On bu kadar yıldan beri yazılarımı okuyanlar bunu bilirler. Çok defa benimle konuşmak, yazışmak, bazı işlerde anlaşmak istediler. Onların öz prensiplerini bildiğim için muvafakat etmedim.

Bu yalanı uyduran ihtiyatını kullanmayı unutmamış ve bunun bir şayiadan ibaret olduğunu söylemiş ki yalanlanırsa işin içinden çıkabilisin.

Bu ilanımın öz Türk milletine karşı olan duygularımın değiştiği anlaşılmasın. Türkleri biz severiz ve sayarız ve parlak tarihini unutmuyoruz ve İslam'ı koruma yolundaki fedakârlıklarını hep anarız ve onlara daima iyilikler dileriz. Ben ilgimi, Araplara, Müslümanlığa ve bütün şarka karşı ne niyet taşıdıklarımı bildiğim Kemalistlerden kesmişimdir. Şekip Arslan.”²⁵

El Eyyam gazetesinin 22 Mart günü yayınlanan sayısında “Cisri Şugurda Türk Propagandaları” başlıklı yazıda: “Türkler, Kuseyr köylerinde propaganda merkezleri tesis etmişlerdir. Bunlara (Hatay) adını vermişlerdir. Oralarda Atatürkvari propagandalarda bulunuyorlar. Halkın fakir tabakasını kandırmağa çalışıyorlar ve onlara paralar dağıtıyorlar. Sonra ellerini Cisri Şugura da uzattılar, Melen’de köyünde bir merkez edindiler...” diyordu²⁶. El Eyyam gazetesinin 25 Mart 1937 tarihli sayısında “Arap Ülkeleri Arasında Birlik Ruhunun Zayıflığı” başlıklı yazıda İskenderun işinde Arapların menfi durumda olduğu belirtiliyordu. Gazete bu durumu “...Şimdiye kadar her Arap kalkışması, bütün Araplardan, sanki bir el imiş gibi, yardım görürdü. Filistin’de ve daha başka yerlerde olduğu gibi Filistin, geçirdiği maceralarda bütün Arap ülkelerinden yardımlar gördü, İngilizlere, Siyonistlere karşı her hareketlerinde birlik gösterdiler. Bunun neticesi olarak da, İngilizler, Yahudiler, bu birliğin, icabında, barış veya savaş günlerinde, kuvvetli, muntazam bir kütle halini alabileceğini anladılar. Filistin hakkında söylediğimiz, Suriye ve mücadeleye girişen öbür Arap ülkeleri içinde olabilir. Hâlbuki böbürlendiğimiz bu ruh, bu gün pek zayıflamıştır ve pek ümitsiz haller göstermektedir. Buna çok teessüf olunur. Uzaktan bu hale bakan anlar ki Arap birliğinin uğradığı bu gevşeklik, bir çeşit ürküntüye, kuşkuya yol açmışlardır. Buna sebep de – açık söyleyelim – Arapların tuttukları yanlış yollar olmuştur. Bunun vaktiyle önünü almak ve bu hale ibret gözüyle bakmak lazımdır. Şu Arap ve Suriye’den olan İskenderun sancağını ele alalım: Bunun karşısında Araplar, pek tuhaf bir menfi durum gösterdiler. Gazetelerin (Arap gazeteleri) hepsi, bu işte Suriye’ye yardım edilmesi için bağırdılar durdular.

²⁵ BCA, 490.01.588.31.1-62.

²⁶ BCA, 490.01.588.31.1-60

*Zira bunda Arapların çekinmesi, Arap birliğine pek zararlıdır. Ve ecnebilerin Arapların birleşemeyecekleri yolundaki sözlerini ispat etmiş olacaktır. Hâlbuki bu fikir, ecnebilerin icat ettikleri bir vehimdir. Ancak, Suriye'yi teyit için yükselen sesler, dinleyici kulak bulamıyor. Şunu teessürle söyleyelim ki: Suriye'nin, haklarını korumak için, Türkiye gibi kuvvetli bir devlete karşı, bir tek devlete, Fransa'ya, ecnebi Fransa'ya güvenmekten başka çaresi yoktur. Fakat bu gün Suriye'ye karşı menfi durum alan öbür Arap memleketlerinin başına da aynı hal gelebilir...”*sözleriyle değerlendiriyordu²⁷.

Kahire'de yayınlanan Türkiye El Cedide gazetesinin 21 Mayıs 1937 tarihli sayısında “Türkiye'ye Suriye Fransa'dan Daha Hayırlıdır.” Başlıklı yorumda Türkiye'nin Cenevre'deki görüşmelerde Fransızlar karşısında elde ettiği başarıdan övgüyle söz ediyordu. Yazıda “Fransa'nın, Cenevre'de Türkiye'nin sebat ve mümessillerinin metaneti karşısında Fransız murahhasların gösterdikleri zaaf ve gerileme gizli kalmamıştır. Onlar bunu, barışa olan aşklarıyla tevil ettiler. Fakat karşılarında bu sözlerine inanacak kimse bulamadılar. Zira Fransa'nın eski ve yeni tarihi, Fransızların barışçı, yumuşak milletlerden olduklarını göstermiyor. Eğer bu iddialarıyla yalnız Suriyelileri kandırmak istiyorlarsa o da boşa çıkar. Çünkü onlar, Türklere karşı bugün ve her vakit barışçı görünen Fransa'nın, Meylesun'da, Havrada, Süveyde'de, Hama'da ve daha başka yerlerde kaplanlaşan, çehre çatan Fransa olduğuna inanmazlar. Zayıf Suriyelilerin karşısında savaşçı, yüksek kumandan, kuvvetli, kırıcı, biçici Fransızların, silahlı Türklerin karşısında barış seven, dostluk arayan bir millet olduklarını Suriyeliler görürler ve bilirler. Fransa'nın mesul büyüklerine herhangi biri: “Suriye'de ne işiniz var?” diye sorduğunda, onlar bir tek cevap verirler: “Biz Suriye'ye, ilerlemesi, uygarlaşması için, sonrada tamam istiklalini alması için geldik”. Ancak, bu, haksız işgal ile kendileri için aradıkları menfaatlerden hiç bahsetmezler. Bu batıl iddiaya inanacak akli başında bir tek kimse bulunur mu?... Fransa'nın, uçakları ile, tankları ile, yüz bini bulan bir ordu ile Suriye'ye girerek kendi çocuklarından, cephanesinden bir hayırlısını, mücerret Suriyelilere olan öz sevgisi ile harcadığına inanılır mı?... Orasını ondan evvel işgal eden, şimdi de yine Arap ülkesinin büyük bir parçasını elinde tutan Britanya da aynı iddiada bulunmuyor mu?... Öyle ise niçin Fransa, onun Suriye'den çekilmesinde direndi?... Niçin yerine kendisi geçti?. Britanya'nın aynı iddiayı yerine getiremeyeceğini Fransa iddia edebilir mi?... eğer ederse niçin bu yüksek hizmetini yalnız Suriye'ye ve

²⁷ BCA, 490.01.588.31.1-60 ve 61.

*Lübnan'a tahsis etti de öbür Arap memleketlerini, hele kutsal toprak olan Filistin'i bıraktı?... İşte bu devletlerin Araplara ve memleketlerine sevgi iddiaları, kümese giren tilkinin piliçleri koruma iddiasına benzer!!... Acaba Fransa'da, onun yardımına, bilgilerine muhtaç kimse kalmadı mı?... Acaba Afrika kıtasının üçte birini tutan sömürgelerindeki halk, medeniyetten paylarını alabilmişler midir?... Gören göz kılavuz istemez. İş meydana. Haydi Fransa, Suriye'ye sömürmek, orada, malını satmak, bulduğu menfaatleri toplamak için oraya gelmiş olsun. Fakat ona karşı kendisi Suriye'ye ne verdi?... Şimdiye kadar Fransa, ettiği istifade karşılığı olarak onu koruyacağını iddia ediyordu... Peki ama bu koruma kime karşı olacaktı?... Bedeviler, vakit vakit hala Suriye köylerine saldırıyor, ekinlerini, davalarını alıyorlar. Bunlara değilse Fransa, kime karşı Suriye'yi koruyor?... Fakat Fransa Suriye'ye kendi çocuklarından düşmanlar yaratıyor, aralarına çekememezlik tohumları saçıyor, kâh bunlardan bir tarafı tutuyor, kâh öbür tarafı. Halbuki kendi hallerine bıraksaydı onlar pek güzel kardeşçe geçineceklerdi. Lakin o vakit de Fransızların Suriye'de kalmalarının manası bulunmayacak ve memleketin kanını emmeğe yol kalmayacaktı. Eğer Fransa Suriyelilere, bütün âleme ve tarihe karşı kendini temize çıkarmak isterse, Suriye'yi kendinden ve müstebit, zalim adamlarından (Fransızlardan) korumalıdır. Fransa, Suriye'ye, evvelce Afrika sömürgelerinde bin türlü fenalıklar yapan, canlar yakan adamlarından bir takımlarını göndermiş, bunlar orada onu temsil etmişlerdir. Fransa, bunların neler yaptıklarını pekâlâ bilir. Delil göstermeğe hacet yok. Bunlar, öz yurtlarına cepleri dolu gittiklerinde onları, kollarını açarak kabul edecektir. Çünkü bu serveti başkalarından toplamışlardır ve Fransız sermayesine ekleyeceklerdir. Amma bunu ne yolda ele geçirdiklerinde bunun ne ehemmiyeti var!!... Onların bir atasözleri: *paranın kokusu yok.*" sözleri genel olarak Fransa'nın sömürge politikasını ve özellikle Suriye ve Araplara yönelik tutumunu çok açık ortaya koyuyordu²⁸.*

Sonuç

Misakı Milli sınırlarında bulunmasına rağmen Fransa tarafından, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine dayanarak işgal edilen Sancak, Türkiye ve Fransa arasında Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli İtilâfname ile Suriye sınırları içinde bırakılmıştı. Bununla birlikte Türk-Fransız İtilâfnamesi'nin 7. maddesi ile İskenderun mıntıkası için Türkçe'nin resmi dil olarak kabul edildiği ve Türk ırkından olanların

²⁸ BCA 490.01.588.31.1-76.

kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan yararlanacakları özel bir yönetim kurmuştu. Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da yapılan anlaşma ile Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye hükümetine bırakıyordu. Şüphesiz bu yeni durum hem Sancak'ta yaşayan Türkleri, hem de Türkiye Cumhuriyetini rahatsız etmiştir. Türkiye, Sancak'ı Suriye'ye terk etmemek hususundaki kararlılığını 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota göstermiş ve Fransa'dan Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın ayrı bir bölge olan İskenderun Sancağı'na da tanınmasını istemiştir. Türk ve Fransız hükümetleri arasında yapılan görüşmeler sonrasında Sancak meselesi Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. İngiltere'nin Akdeniz politikasından da yararlanarak Türkiye, Fransa ile bir prensip anlaşmasına varmış ve sonuç olarak Sancak'ın “*ayrı varlığı*” hukuksal olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte Türkiye, Arap ve Orta Doğu kamuoyunu da yakından takip ederek gerekli önlemleri almıştır. Böylece Türk dış politikası II. Dünya Savaşı öncesi dış ortamdan da yararlanarak Sancak'ın bağımsızlığı ve sonrasında Anavatana katılımı yolunda çok önemli bir başarı elde etmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

ALTUĞ, Yılmaz, “*Foreign Policy of Atatürk*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 16, Cilt VI, Kasım 1989,

<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Print&DergiIcerikNo=864&Yer=DergiIcerik>. (Erişim Tarihi: 5.12.2008)

ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih 1918-1990**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1991.

ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk II**, M.E.B. Yay., İstanbul 2000.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923 Cilt:1, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Ankara 1994, s.580-590.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara 1995.

FIRAT Melek - KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “*1923–1939 Sancak (Hatay) Sorunu*”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919–1980**, Baskın Oran(Ed.), İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2003, s.281–282.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, TTK Yay., Ankara 1989.

ŞAHİN, Burhan, "*Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)*", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Ekim 2008 Cilt:16 No:2, s. 607-614; http://www.kefdergi.com/pdf/cilt16_no2_2008Ekim/607-614.pdf. (Erişim Tarihi: 5.12.2008).

HALET EFENDİ'YE DAİR BİR RİSALE

Dr. Süheyla YENİDÜNYA*

ÖZET

Mehmet Sâdık Rifat Paşa tarafından kaleme alınan “Hâlet Efendi” adlı risale, XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde siyasî, malî, idarî, askerî erkleri ele geçirerek dönemin en etkili şahsiyetlerinden olan Mehmet Saîd Hâlet Efendi’nin tercüme-i halinden çok devrin siyasi olaylarının kısa bir özeti olmaktan öteye geçememiştir. Türk düşünce hayatının önemli temsilcilerinden ve Tanzimat Fermanı’nın mimarlarından olan Sadık Rifat Paşa eseri Hâlet Efendi’nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler içermemekte ve bazı bilgiler dönemin arşiv belgeleriyle çelişmektedir. Ancak yazarın kısa bir süre için de olsa Hâlet Efendi’yle aynı devri idrak etmesi ve görgü tanığı olması hasebiyle eser, yeni harflere aktarılarak hata ve eksiklikleri dipnotlarla düzeltilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sadık Rifat Paşa, Halet Efendi, Paris, Bağdat, İsyan.

A BOOKLET RELATED TO HALET EFENDİ

ABSTRACT

The booklet called “Halet Efendi”, which was written by Mehmet Sadık Paşa, hasn’t been able to mean more than being a short summary of the events of the time instead of being a biography of Mehmet Halet Efendi, who seized the political, financial and administrative powers and became one of the most effective personalities in the Ottoman Government , at the beginning of the 19 th century. The work of Sadık Rifat Paşa, who was one of the most important representatives of the Turkish intellectual life and one of the architects of the Hatt-i Sharif, doesn’t contain detailed information about Halet Efendi and some of the information in it contradicts with the archive documents of the period. But, because the writer was a contemporary of Halet Efendi for a short period and was a witness of the time, the work has been transferred with the new alphabet and the lacks of it has been tried to be corrected by means of footnotes.

Key Words: Sadık Rifat Paşa, Halet Efendi, Paris, Bağdat, Rebellion

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Mehmed Saîd Hâlet Efendi (1760-1822)¹, XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne malî, idarî, siyasî ve askerî alanlarda yön vermiş olan önemli şahsiyetlerden biridir. Paris Elçiliği, Rikâb-ı Hümâyûn Reisliği, Bağdat Mübaşirliği, Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı, Nişancılık gibi resmi görevlerde bulunan Hâlet Efendi'nin bunların dışında asıl görevi ise II. Mahmud'un gizli danışmanlığıdır. Devletin malî, idarî ve askerî erklerini elinde tuttuğu 1811-1822 tarihleri arasında Sultan II. Mahmud (1785-1839) ve dolayısıyla tüm devlet yönetiminde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Merkezîyetçi bir yönetim anlayışına sahip olan Hâlet Efendi'nin ayanlarla özellikle Tepedelenli Ali Paşa ile mücadelesi, Feneriyotlar ve 1821 Rum İsyanı'yla ilişkisi, Yeniçeri Ocağıyla bağlantısı, Sultan II. Mahmud üzerindeki nüfuzu günümüzde de tartışılan konular arasındadır. Ancak Hâlet Efendi hakkındaki çalışmalar ağırlıklı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihi olmak üzere Asım, Şanizade ve Esad Efendi tarihlerinde yer alan bilgilerin sorgulanmadan tekrar edilmesinden ibarettir. Kronik bilgileri tarihi olayların aydınlatılması için başvurulan birinci el kaynaklar arasındadır. Fakat en büyük zaaflarından biri nesnel olmalarıdır. Dolayısıyla kroniklerde yer alan bilgilerin arşiv kaynaklarıyla mukayese edilmeden tamamıyla doğru olarak kabul edilmesi, onun hakkındaki bilgilerin objektiflikten uzak nesnel olması sonucunu doğurmuştur. Günümüze kadar Hâlet Efendi hakkında arşiv kaynaklı sadece iki çalışma bulunmaktadır ki bunlar Enver Ziya Karal'ın Hâlet Efendi'nin Hayatı ve Paris Büyükelçiliği² adlı kitabı ve Şevki Uludağ tarafından kaleme alınan "Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı"³ başlıklı makaledir ki özellikle Karal'ın eseri konulardaki eksiklikler, belgelerdeki anlamı bozan hatalı okumalar, belge tahrifatları ve yanlış yönlendirmeler

¹ Hakkında biyografik bilgi için bkz: *Hâlet Efendi Vakfiyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837, vrk.14a; Abdülbaki Nasır Dede, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş no:18112, vrk. 30a; Davud Fatin, *Tezkire*, İstanbul 1271, s. 54; Ahmed Resmi Efendi, *Sefinetü'r-Rüesâ*, İstanbul 1269, s. 157-160; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. X, Dersaadet 1309, s.113-116; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Dersaadet 1339, s.27-38; Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul 1940, s.9; Şehabettin Tekindağ, "Hâlet Efendi", *İslam Ansiklopedisi (İ.A)*, C.V/I, Eskişehir 2001, s. 123-125; Abdülkadir Özcan, "Hâlet Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XV, İstanbul 1997, s. 249-251; Süheyla Yenidünya, "*Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri(1760-1822)*" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*

³ Şevki Uludağ, "Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı", *Konya Halkevi Dergisi*, S.48, Konya 1942. Söz konusu çalışma, Hâlet Efendi'nin azline dair bazı arşiv belgelerinin transkribinin verilmesinden ibarettir.

nedeniyle dikkatli kullanılması gereken bir eserdir⁴. Tarafımızdan hazırlanan ve ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivlerindeki belgelere dayanan Hâlet Efendi'nin biyografisine dair doktora çalışması ile Hâlet Efendi hakkındaki kronikler ve onlardan naklen yapılan çalışmalardaki hatalı ve eksik bilgiler, arşiv belgeleri ışığında düzeltilmeye ve özellikle hakkındaki ithamların doğruluk derecesi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamıza konu olan "Hâlet Efendi" başlıklı 18 sayfalık risale Sadık Rıfat Paşa (1807-1857)⁵ tarafından kaleme alınmıştır. Ancak Sadık Rıfat Paşatarafından 1851-1852 tarihlerinde kaleme alınan orijinal nüshaya ulaşamadığı için İbnülemin Mahmud Kemal İnal⁶ tarafından 20 Temmuz 1914'de istinsah edilen ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Tasnifi'nde 3310 numarayla kayıtlı olan mecmuanın 161-171 varakları arasında yer alan nüsha kullanılmıştır⁷ Metternich'in etkisinde kalmış ıslahatçı bir devlet adamı⁸ ve Tanzimat Fermanı'nın mimarlarından⁹ biri olan Sadık Rıfat Paşa'nın söz konusu eseri, istinsah eden İbnülemin'in de kaydettiği gibi maalesef Hâlet Efendi'nin hayatı değil o dönemin çok kısa bir özetinden ibarettir. Biyografisi çalışılan şahsın dönemin olayları içerisinde kaybolması söz konusu eserlerin temel zaaflarından ki bu çalışmada da bu durum karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Hâlet Efendi dönemini idrak etmesine rağmen Sadık Rıfat Paşa hatalı bilgiler vermektedir. Eser, hatalarına ve tam manasıyla bir biyografi çalışması

⁴ Yazar söz konusu eserinde, Hâlet Efendi'nin Paris elçiliği esnasında uğraştığı konulardan sadece biri olan Napolyon'un imparatorluk unvanının tasdiki meselesini ele almış ancak onun büyük mesai sarf ettiği tarife maddesine hiç değinmemiştir. Konsolosluklar açma bahsinde de eksik bilgi vermiştir. Karal'ın belgelerdeki okuma hataları belge tahrifatı ve okuyucunun yanlış yönlendirilmesine neden olan bilgi hataları için bkz: S.Yenidünya, *a.g.e.*, s.5-6.

⁵ Sâdık Rıfat Paşa hakkında biyografik bilgi için bkz: Sâdık Rıfat Paşa, *Müntehabat-ı Âsâr*, Dersaadet 1290, s. 2-6; Ali Akyıldız, "Sâdık Rıfat Paşa", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 400-401; Bekir Günay, *Mehmed Sâdık Rıfat Paşa'nın Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.

⁶ Son dönem Osmanlı devlet adamları, şairleri, musikişinasları ve hattatları üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış bir alim olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal hakkında bkz: Ömer Faruk Akgün, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 249-262.

⁷ Uzun süreden beri kayıp olan söz konusu eseri bulan ve beni bilgilendiren sayın hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a teşekkürlerimi sunarım.

⁸ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 401.

⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 1996, s. 199-200.

olmamasına rağmen bir görgü tanığının kaleminden çıkmış olması nedeniyle tarafımızdan yeni harflere aktarılarak literatüre kazandırılmaya ve dipnotlarda yapılan açıklamalarla eserde üstün körü geçilen konular hakkında bilgi verilmeye ve hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır

Erbâb-ı ma'lûmât ve tecrübe indinde bedîhîdir ki şimdiye kadar Devlet-i Aliyye'de zuhûra gelen bu kadar vuku'ât-ı cesîme-i nâfi'â saltânât-ı seniyyede kesb-i vücûd ve tahsîl-i nüfûz ve ikbâl eden zevât-ı meşhûrenin vâsîta ve mu'âvenetleriyle hâsıl olduğu misillü ekser vuku'ât -ı müte'ellime ve reddiyyeye dahi ârâ-yı keyfiyet ile idâre-i umûr eden ashâb-ı ikbâlin tedâbîr-i nâfi'a-i hod serâneleri sebep olmuş olduğu muhtâc-ı ta'dâd ve îzâh değildir. Bu cümleden olmak üzere devr-i hazret-i Mahmûd Hân-ı Sâni'de asrını müdrîk olduğum meşhûr Hâlet Efendi ki vezîr-i ma'nevî sûretinde kaffe-i hall ü akd-ı umûr ve red ve kabûl yed-i müstakilline mufavvaz olarak vâkı'a bu zât kendini bilenlerin ma'lûmu olduğu üzere zâten kendisi bir asil-zâde ve ka'ide üzere sigar-i sinninden beri terbiye ve hizmet görmüş sûretinde olmayarak evâ'il-i hâli envâ' felâketle ba'zı kibâr ve ulemâ ve ricâl-i devlet dâ'irelerinde iktisâb-ı hüner ve terbiye eylemiş¹⁰ ve ol takrîble

¹⁰ Kırımî Hüseyin Efendi ve Mihrimah Hanım'ın (*Hâlet Efendi Vakfiyesi*, vrk. 14a) oğlu olan Hâlet Efendi'nin Kırım'da 1760 tarihinde (Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 9; Şehabettin Tekindağ, *a.g.e.*, s. 123-125; Abdülkadir Özcan, *a.g.e.*, 249-251) doğduğu tahmin edilmektedir. 3-4 yaşlarındaiken ailesiyle beraber Kırım'dan İstanbul'a göç etmiş, babası Kırımîzâde Hüseyin Efendi dönemin meşhûr şeyhülislâm ailesi Ebu İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi'ye intisap etmiştir. Burada Şerif Efendi'nin oğlu ve geleceğin meşhur şeyhülislâmı olan Ataullah Efendi ile birlikte yetişen (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.X, s.114-115) Hâlet Efendi, Hanegî usûlüne (Hanegî usûlü hakkında ayrıntı için bkz: A. Haluk Dursun, "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî- Himaye Usulü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. IV, İstanbul 1996, 1-12; Mustafa Ülger, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13/1, Elazığ 2008, 197-206) göre eğitim almıştır. Gençlik yıllarında da ikbal basamaklarını hızla tırmanmasının bir diğer anahtarı olan Galata Mevlevihanesi'ne devam etmeye başlamış, kariyerinde hızla yükselmesinin kapılarını açacak anahtarlardan biri olan intisab usûlü [intisab usûlü eğitim hakkında bkz: Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa'nın Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri(1756-1855)* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s.405] ile burada tanışmıştır. Bu esnada dönemin reisülküttabı Mehmet Râşid Efendi'ye mühürdâr yamaklığı yapmış, zekâsı, kavrama üstünlüğü ve dirâyetiyle taktir toplamışken görevinden ayrılarak Rumeli'ye gitmiş, Rumeli Valisi Ebubekir Sami Paşa ve Ohri'li Ahmed Paşa'nın kâtiplik hizmetlerinde bulunmuştur (Fatin, *a.g.e.*, s. 54; Ahmed Resmi Efendi, *a.g.e.*, s. 157-160). Rumeli ve İstanbul arasında bu şekilde bir süre gidip gelen Hâlet Efendi, nihayetinde Galata Mevlevihanesi'nin şeyhi aynı zamanda Sultan III. Selim'in (1761-1807) gözdesi olan (Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 271) tasavvuf edebiyatının meşhur şairlerinden Galip Efendi'ye intisap etmiştir (Abdülbaki Nasır Dede,

Kallimaki Paşa¹¹ ma'iyetinde kâtib bulunduğu hâlde ibtidâ Bey'in cem'iyetine me'mûr olarak zâten dahi ashâb-ı dirâyet ve kıyâsetden bulunması ve ol vakit Paris'e sefâretle bir münâsibinin aranılması cihetiyle asr-ı hazret-i Selîm Hâni de Paris sefâretine me'mûr olarak meşhûr Napolyon vaktinde Paris'de hayli seneler hizmet-i sefâretde ve Paris'in fesâdlu vakitlerinde ve pek çok kanlar döküldüğü zamanlara tesâdüf [2]jetmesi¹² galibâ mâye-i asliyesinde merkûz olan hûnrîzliğine kuvvet verib yâ'nî irade-i umûr-ı mülkiye yalnız sefk-i dem ile olur ma'nâlarına zâhib olub hîn-i avdetinde beylikci-i dîvân-ı hümâyûn ve çok geçmezden âlâ rivâyetin kendinin de medhâl ve ma'lûmâtı olduğu¹³ vâk'a-i ma'hûde de ya'ni hall-i Selîm Hâni'de ve cülûs-ı Sultan Mustafa'da riyâset-i celîle mansıbına ta'yîn olunduydu da pek çok geçmeden infisâl edib ve ba'zılarının si'âyetiyle Kütahya'ya nefy olunub¹⁴ ba'd'e-l itlâk¹⁵ Dersa'âdet'e geldiğinde

a.g.e., vrk. 30a). Bu intisabı sayesinde Galata Mevlevihanesi'nin müdâvimlerinden olan Zahire Nazırı Mustafa Efendi, Kasapbaşı Hacı Mehmet Ağa ve Tersane-i Amire Tercümanı Kallimaki Bey'in kâtiplik hizmetlerinde bulunmuştur.

¹¹ Tersane-i Amire tercümanı Kallimaki Bey'in, Rikâb kethüdası olan Mustafa Reşid Efendi'ye gönderdiği takrirleri kaleme alan Hâlet Efendi, hattı ve imlası ile göz doldurmuştur. Ancak Babîâli yönetimi ile yakınlaşması Sâdık Rifat Paşa'nın iddia ettiği gibi Kallimaki'nin yanındaki kâtiplik hizmeti esnasında değil yukarıda belirtildiği çok daha önce Galata Mevlevihanesi'ne intisabı sayesinde olmuştur.

¹² Muhasebe-i evvel payesiyle [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye(C. HR.) 973], 29 Aralık 1802 tarihinde (Ahmed Vasıf, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, C. II, vrk. 40a) Paris Büyükelçisi olarak atanan Hâlet Efendi 22 Eylül 1803'te (BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT). 5617) Paris'e varmıştır. Yani Fransız İhtilali'nden (1789) 14 yıl sonra Paris'te büyükelçilik yapmıştır. Paris'te bulunduğu sıralarda Napolyon'a suikast girişimi (BOA, HAT. 5815) ve bu olayın hemen arkasından Avusturya Elçiliği'nin aranması (BOA.C.HR. 2506) gibi olaylara şahit olmuştur. Ancak sefareti Sâdık Rifat Paşa'nın iddia ettiği gibi Paris'te kan dökülen bir döneme denk gelmemektedir.

¹³ İsyan esnasında öldürülen Rikâb-ı Hümâyûn Reisülküttabı Safî Efendi yerine, Sultan III. Selim döneminde Fransa Büyükelçiliği'nde bulunarak devrin bürokratları arasına giren Hâlet Efendi'nin getirilmesi aslında muhafazakâr olan politik kimliğini ve isyanla doğrudan olmasa da bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, a.g.e., s.88-90).

¹⁴ Hâlet Efendi 7 Muharrem 1223 (6 Mart 1808) tarihinde (BOA., Sadaret Defteri no:357, s. 90; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü*, İstanbul 2007, s. 208). Babîâli'de idari kadroda yaşanan değişiklikler, Fransa'ya karşı takındığı politik tavır ve nihayetinde Fransız Elçisi Sebastiani'nin baskıları sonucunda reisülküttaptıktan azl edilerek Kütahya'ya sürülmüştür. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, a.g.e., s.140-145) Ahmed Cevdet Paşa, Hâlet Efendi'nin azil tarihi olarak Hilal-i Şevval 1222 (Aralık 1807)'yi göstermiştir (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.VIII, s.244). Ancak yukarıdaki veriler doğrultusunda müellifin Hâlet Efendi'nin görevinde ibka edildiği tarih olan 3 Şevval 1222(4 Aralık 1807) (BOA., Sadaret Defteri, no:357, s. 68) ile azil tarihini karıştırdığı anlaşılmaktadır.

ol vaktin hükmünce Bağdad Vâfisi Süleyman Paşa'nın evzâ'-ı nâ-becâsından dolayı mümkün olabilir ise anı i'dâm ettirmek¹⁶ me'mûriyet-i hafiyesiyle Bağdad'a ta'yîn olunmasıyla hizmetinde fevka'l-me'mûl muvaffak olarak avdet eylediğinde ve ba'zı rivâyât-i mevsûkaya göre Sultan Mahmûd hazretlerine ol vaktin hükmünce memâlikde türemiş olan bunca derebeylerinin vücûdu halinde lâyıkıyla icrâ-yı hükümet ve tekâmül-i namûs-ı saltânât olunmaz vâdisinde ba'zı şeyler söyledikde bunda çâre ve tedbîr nedir deyu vuku' bulan suâl-i şâhâneye "inşâallah kulunuz Bağdad'a gidib muvaffak olarak geleyim de sâye-i pâdişâhîde bunların da def'-i ga'ilesi çâresi bulunur" yollu cevap vererek âtfide dahi kendisinin lüzûm-ı hâfisini sem'-i hümâyûna koymuş idi. Şu ifâdesi [3] zihn-i şâhâneye te'sir ederek hîn-i avdetinde vezîr kethüdalığı câh-ı vâlâsıyla taltîf ve üç sene kadar o hizmet-i celîlede istihdâm ve tevkîf olunub fi'l-hakîka eyyâm-ı me'mûriyetinde hayli derebeylerinin def'-i tenkîlleri hizmet-i mebrûre ve meşkûresi meşhûd olmakla git git takarrüb-i mahremiyet ve ikbâli mümtedd ve kethüdalıktan nişancılık mansıbyla dahi yedi sekiz sene bünyân-ı nüfûz

¹⁵ Hâlet Efendi Kasım 1809'da affedilerek sürgün yeri olan Kütahya'dan İstanbul'a çağırılmıştır. (Mehmed Atullah Şanizade, *Tarih*, C.I, 1284/1867, s. 250; Hâlet Efendi ve af emrini getiren mübaşir arasında geçen diyaloglar için bkz: Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*, C. I, (Haz.Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, s. 552-554).

¹⁶ Olağanüstü yetkilerle mübaşir olarak Bağdat'a gönderilen Hâlet Efendi, Rıfat Paşa'nın ileri sürdüğü gibi Bağdat Valisi Süleyman Paşa'yı idam etmek için değil, ödemediği vergileri ve muhallefât bedellerini suhûletle paşadan tahsil için gönderilmiştir (BOA., Hatt-ı Hümâyûn (HAT) 20843, C.DH. 16720, 3728). Ancak tüm yolları deneyip başarılı olamazsa en son çare olarak Süleyman Paşa'yı idam etmesi için gerekli emirler de kendisine teslim edilmiştir. Hâlet Efendi de bu emirler doğrultusunda ilk önce Süleyman Paşa'yı ikna etmeğe çalışmış ancak müzakereler esnasında bir sonuca ulaşamayacağını anlayınca (TSMA., E 7147/1) idamı için harekete geçmiştir (BOA., Kamil Kepeci Defter (KK.d) 22, s. 31). Sâdık Rıfat Paşa'nın Hâlet Efendi'nin Bağdat'tan "fevka'l-me'mûl muvaffak olarak" döndüğüne dair verdiği bilgi de hatalıdır. Hâlet Efendi sessiz sedasız halletmesi gereken bir meseleyi ancak savaarak çözümlenebilmiştir. Gerek Sultan II. Mahmud gerekse Babiâli tarafından başarılı olarak kabul edilmesi ve büyük iltifat görmesinin altında yatan sebep 832.5 kesesi nakit ve geri kalanı polîçe olmak üzere toplam 1500 kese muhallefât bedelini neredeyse boş olan (BOA., HAT. 51407) hazineye kazandırmasıdır ki Bağdat dönüşünde Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı'na getirilerek [(Hâlet Efendi 13 Haziran 1811 (BOA., Sadaret Defteri no 357, s. 357) 17 Ocak 1814 (BOA., Sadaret Defteri no 358, s. 125) tarihleri arasında bu görevi ifâ etmiştir] mükafatlandırılmıştır. (Hâlet Efendi'nin Bağdat Mübaşirliği ve sonraki dönemde Bağdat ve civarındaki faaliyetleri hakkında bkz: Süheyla Yenidünya, XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hâkimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.182, İstanbul 2009, s. 119-164).

ve ikbâli müşeyyed olarak¹⁷ çünkü ekser ehl-i ikbâlin evâil-i hâli etvâr-ı **müstakimâne** ile devlet ve millete hüsni hizmet etmeğe gayretten ibâret olduğu misillü giderek tezyîd-i ikbâl etdikce kesb-i **menfa'ât**-i zâtiye etmeğe ve tam' ve irtikâb semtlerine gitmeğe başladıkları ve bu ise inhisâr-ı menfa'at ve ikbâl demek olarak akrân ve emsâlleri **bi't-tabi'** çekemeyerek hasede ve husemâ ve mu'arızları çoğaldığı ve bu misilü çoğaldıkca kendileri dahi muhâfaza-i menfa'at-i nefis ve ikbâl vâdîsine saparak nice nice harekât-ı gaddarâneye mütecâsir oldukları mesbûku'l- emsâl olduğundan efendi hazretleri dahi muhâfaza-i ikbâl için e'âlî ve edânîden nicelerinin canlarını bî gayr-i hakkın yakmış ve Darbhâne Nâzırı Abdurrahmân Bey'i¹⁸ yalnız delikanlı hizmetkâr bahânesiyle ve ba'zı duyûnu teraküm etmesi cihetiyle ve daha başka bir takım vesâ'il ile dahi ithâm ederek Darbhâne-i Amire mübâya'a sarrâfları Düzoğullarını¹⁹ i'dâm ve itlâk ile hâne ve hânümânlarını söndürmüştür. Ve mu'ahharan dahi kırk seneden beri Toskalık ta'bîr olunan

¹⁷ Sâdık Rifat Paşa'nın Hâlet Efendi'nin nişancılık görevini ifa ettiği süreyle ilgili verdiği bilgi yanlıştır. Hâlet Efendi Rikâb -ı Hümâyûn Kethüdalığı'ndan ayrıldıktan (17 Ocak 1814) sonra 10 Eylül 1815-29 Ağustos 1816 tarihleri arasında (BOA., Tahvil 39, s. 161) şimşekleri üzerine çekmemek için daha pasif bir görev olan nişancılık hizmetini ifa etmiştir. Ancak 1816 yılından ikinci kez nişancılığa getirildiği 1821 tarihine kadar hiç bir mansıp almayarak perde arkasında kalmış ve işleri oradan idare etmiş 13 Kasım 1822 tarihinde (BOA., Tahvil 39, s. 161) ise nişancılıktan azl edilerek Konya'ya sürülmüştür.

¹⁸ Darphane Nazırı Abdurrahman Bey'in idamında her ne kadar Hâlet Efendi'nin rolü olduğu yazılsa da devrin kroniği Şanizade Tarihi'nde içinde Hâlet Efendi'nin de bulunduğu yedi kişilik bir grubun imzaladıkları bir belge ile Sultan II. Mahmud'tan Darphane Nazırı'nın affını talep ettikleri ancak bu tekliflerinin kabul edilmediği kaydedilmiştir (Şanizade, *a.g.e.*, C.III, s. s. 65).

¹⁹ Sultan III. Mustafa (1717-1774) döneminde Darphane-i Amire sarraflığına getirilen (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003, s. 219) Katolik Ermeni Düzoğulları ailesi 1807 Kabakçı Mustafa İsyanı'nda asiler tarafından ortadan kaldırılmak istenmiş ancak bu tehlikeyi atlatarak (Oğullukyan Ruznamesi'nde Düzoğulları'nın adı asilerin ortadan kaldırmak istediği Ermeni sarrafları arasında sayılmaktadırlar (*George Oğullukyan Ruznamesi 1806-1810 İsyamları*, tercüme ve notlar: Hrand Andreasyan, İstanbul 1972, s.8). Ancak Kabakçı Mustafa İsyanı'nın anlatıldığı bir başka tarihçe olan Tüfengci-başı Arif Efendi Tarihçesi'nde yer alan Ermeni sarraflar arasında Düzoğulları'nın ismine rastlanmamaktadır (Fahri Çetin Derin, "Tüfengci-başı Arif Efendi Tarihçesi", *Bellekten* C. XXXVIII, Ankara 1974, s. 402) 1819 yılının Eylül'üne kadar görevlerinde kalmışlardır. Ancak bu tarihte 22.000 kesesi darphaneye, 16.000 kesesi tüccar, kuyumcu, kürkçü gibi esnaflara olmak üzere toplam 38.000 kese açıkları nedeniyle görevlerinden alınmışlardır (ayrıntı için bkz: Şanizade, *a.g.e.*, C. III, s. 64-70). Ancak Oğullukyan Ruznamesinde Düzoğulları'nın ortadan kaldırılmasının sebebi Hâlet Efendi olarak gösterilmektedir (Oğullukyan, *a.g.e.*, s. 15). Bu iddianın gerçekliği arşiv çalışmalarımızda tespit edilememekle birlikte Düzoğulları'nın muhalefatının zabtı için Hâlet Efendi'nin görevlendirilmesi ve sahilhanelerinin de sarrafı Haskil'e verilmesi ilginç bir ayrıntıdır (Şanizade, *a.g.e.*, C. III, s. 69-70).

Yanya mülhakatı sancaklarını [4] mutasarrıf olan meşhûr Tepedelenli Ali Paşa'ya kendisine istediği kadar akçe ve hedâyâ göndermediğinden infi'âl edib²⁰ Paşo Bey gibi ba'zı husemâsını iltizâm ve taltîf etmesi²¹ ve bu sebeble

²⁰ Kronikler ve onları kaynak olarak yapılan çalışmalarda Hâlet Efendi ve Tepedelenli Ali Paşa arasındaki mücadelenin sebebi Hâlet Efendi'nin Tepedelenli tarafından kendisine gönderilen parayı az bulması olarak açıklanmaktadır [Esad Efendi, *Vak'ânüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (neşre haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 708, Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XII, s.35]. Bazı yabancı kaynaklarda ise Mevlevî Hâlet Efendi'nin Bektaşiliğe olan düşmanlığından dolayı Ali Paşa ile mücadeleye giriştiği kaydedilmiştir (W., Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, C.I, New York 1973, s.620,621). Ancak Bektaşî olan yeniçerilerle ilişkisi göz önüne alındığında ileri sürdükleri bu fikirde büyük yara almaktadır. Hâlet Efendi'nin sırf bu sebeplerden dolayı Tepedelenli'nin tenkilini istemesi, Sultan II. Mahmud'un buna göz yumması ve Tepedelenli'nin de para vermemek için asi damgasını yemeyi göze alması zayıf bir ihtimaldir. İkili arasındaki meselenin çok daha köklü olduğu arşivlerde yaptığımız son çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Rumeli'de kâtiplik yaptığı esnada taşradaki otorite boşluğunu gören ve bir lâyiha kaleme alarak merkezin gücünün taşraya sirayeti için ayanların ortadan kaldırılması ve Enderûn'da yetişmiş vezirlerin bölgeye gönderilmesi gerektiğini savunan (TSMA E. 7141). Hâlet Efendi daha sonraki siyasi hayatı boyunca bu fikre sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın düzenli bir topçu birliği oluşturma çabaları ise [Tepedelenli'nin 8000 kişilik muntazam bir topçu birliği oluşturduğu Ahmed Cevdet Paşa Tarihinde de yer almaktadır (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, s.35] Hâlet Efendi tarafından varlığının temel dayanaklarından olan yeniçeriler için bir tehdit olarak algılanmıştır [Hâlet Efendi yakın ilişki içinde olduğu sadrazam Hurşit Ahmed Paşa'nın vasıtasıyla böyle bir uygulamanın yarardan çok zarar getireceği bahanesiyle Ali Paşa'nın topçu birliğini ortadan kaldırmıştır (BOA., A.MKT 1205/6)]. Ayrıca ayan kökenli olan Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla tahta çıkan ve hükümlerini kısıtlayan Sened-i İttifak gibi bir belgeyi kabul etmek zorunda kalan II. Mahmud da Tepedelenli'den oldukça rahatsızdı. Tenkilinden çok daha önceleri Ali Paşa'nın son 10 yıldan beri bir türlü ıslah edilememesinden şikâyet ediyordu (BOA., HAT. 48892). Hatta 1810–1812 yıllarında İnebahtı, Mora ve Tırhala sancaklarına iktidar sahibi vezirler atayıp, Tepedelenli'nin etrafında bir güç dairesi oluşturularak nüfuzunun kırılması düşünülmüş, fakat Rus seferi devam ederken bölgede böyle büyük bir idari değişikliğin daha fazla zarar getireceği kanaatine varılarak bundan vazgeçilmişti (BOA., HAT. 20984). Sultan ve Babîâli kendisinden uzun süre rahatsızlık duymasına rağmen uygun şartları beklemeyi tercih edecekti. Tepedelenli ise adeta devlet içinde devlet haline gelmişti. Her an topraklarını genişletme (TSMA., E 1264/1; BOA.,C. DH.9409) çabasının yanında, yaptığı her yardım için tavizler koparmaya çalışmış (BOA., C.DH. 11879), orduya asker göndermemiş hatta Rusya ve Avusturya ile Osmanlı devletinin topraklarını paylaşmak üzere anlaşma yapacak kadar ileri gitmişti [(BOA., HAT. 48908A; Serhat. Şahin Başkaya “*Mehmet Mansur Efendi ve Rum Fetretî (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*”, (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, s. 55-68]. Görüldüğü üzere Sâdik Rifat Paşa'nın Hâlet Efendi'nin devrini idrak etmesine rağmen Hâlet Efendi ve Tepedelenli arasındaki meseleyi kroniklerde yer aldığı şekilde sadece paraya dayandırması hatalı ve eksik bir değerlendirmedir. (Hâlet Efendi ve Tepedelenli arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, *Hâlet Efendi'nin Hayatı*..., s. 206-227)

kendisini isyâna celb vge mecbûr etdirmesi cihetle bi'l- ahire üzerine ordular ve seraskerler ta'yîn olunarak ve nice tekellûf ile re'y verilerek dürlü müşkîlâtla ele geçirilmiş iken ba'zı ifâdat-ı mevsûkaya göre bu re'y ve te'mîn üzerine katl ve i'dâmı selb-i emniyet ve nâkîsa-ı namûs-ı saltânâtı mûcib olacağından katl ve i'dâm olunmayarak Dersa'âdet'e celb ile zir-i cenah saltânât-ı seniyyede mahfûzen ikâmet etdirilmesi sûretini ol vakit asdîkâ-yı vûkelâ-yı saltânâtdan ba'zıları efendiye ihtâra cesâret etmişler ise de sûret-i muvâfakat göstermeyib bu i'dâm muvâfakatının asıl iç yüzü Dersa'âdet'e geldiğinde şâyed hakkında vuku' bulan mu'âmele bi-gayr-ı hakk efendinin gadriyle vuku' bulmuş olduğunu sem'-i şâhâneye ilka etdirir de hakkında tagayyür-i teveccühât-ı aleyh ile sû-i mu'âmeleyi da'vet eder havf ve mülâhazasına ve bir de malına ve servet-i nakd-i hâliye istihsâli hırs ve tam'ına mebnî katl ve i'dâm olunub²² eğer fi'l-hakîka katlinden sarf-

²¹ Ali Paşa'nın muhalifleri birer birer İstanbul'a, paşayı alt edebilecek tek güç olarak gördükleri Hâlet Efendi'nin yanına gelmişlerdir. Bunlar arasında Paşo İsmail Bey (Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa'nın yazıcısı olan Paşo İsmail ile Ali Paşa arasındaki çekişme için bkz: Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 22-23), Drama Nazırı Mahmud Bey (BOA., HAT. 48872), Zeynelabidin Bey [Yenişehir ileri gelenlerinden ve Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Zeynelabidin Bey bir aralık İstanbul'a çağırılarak çavuşbaşı ve sadrazam kethüdalığına getirilmişti. Bazı çiftlik ve diğer gelir işlerinden dolayı Ali Paşa'dan rahatsızlık duyuyordu. Hâlet Efendi'nin Ali Paşa hakkındaki fikirlerini desteklediği için Hâlet Efendi tarafından da takdir görüyordu (Şanizade, *a.g.e.*, C.III, s.155)] gibi güçlü hasımları bulunuyordu. Drama Nazırı Mahmud Bey ve Paşo İsmail Bey hem Arnavutluk hem de Ali Paşa hakkında çok bilgiye sahip oldukları için Tepedelenli'ye karşı doğru adımların atılması için onların bilgilerinden yararlanmış (BOA., HAT. 48905) ve yönlendirmeleriyle bir takım tedbirler alınmıştır (BOA., HAT. 18019). Zeynelabidin Bey ise Hâlet Efendi'nin en büyük destekçisiydi (Şanizade, *a.g.e.*, C.III, s.157). Bu üç şahıs gerek Tepedelenli'ye dair sundukları raporlarla (BOA., HAT.48905A, 48879, 20894, 18019, 8873) ve gerek meşveret meclislerinde (BOA., HAT. 48879) adeta Hâlet Efendi'nin sesi olmuşlar ve onun istediği doğrultuda kararların alınması için her türlü manevrayı yapmışlardır. Ali Paşa'nın, saltanatın merkezi olan İstanbul'da Hâlet Efendi'nin kanatları altına sığınan Paşo İsmail Bey'i öldürtmeye çalışması (Tayyar-zâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, C.III, İstanbul 1294, s.100; *The Recreation*, Edinburgh, s.132-133) ise sonunu getiren olaydır. Sultan II. Mahmud saltanat merkezinde böyle bir şeye cesaret eden Ali Paşa'nın tedibi için asker toplanmasını emrederek (BOA., HAT. 21032 G, 21032 L) olaya son noktayı koymuştur.

²² Tepedelenli'nin üzerine gönderilen Hurşit Ahmed Paşa uzun uğraşlar sonucunda ve canına bir zarar verilmeyeceği taahhüdüyle Ali Paşa'yı Yanya'daki iç kaleden çıkarıp adaya geçirmeyi başarmıştı (BOA., HAT. 21018A). Ancak Söz konusu taahhütname, halk arasında Ali Paşa'nın affedildiğine dair bir dedikodunun yayılmasına neden olmuştu. Dedikoduların önüne geçilebilmesi için paşanın her ne şekilde olursa olsun öldürülmesine dair bir fermanın olması gerekiyordu. Ancak İstanbul'dan gelecek olan bu fermanın beklenmesi zaman alacak ve iş işten geçmiş olacaktı. Bunun üzerine Hurşit Ahmed Paşa da sahte bir ferman düzenledi (BOA., HAT. 48085. Hurşit Ahmed Paşa tarafından düzenlenen sahte fermanın metni için bkz:

nazarla Tepedelenli gibi bir ihtiyar paşayı ahir ömründe Dersa'âdet'de ikâmet ettirmekte bir gûnâ mahzûr-ı mülkî olmayacağından başka verilen re'y cihetiyle namûs-ı saltânât-ı seniyyeye hâlel gelmemek ve hem de âfide [5] beyân olunacağı vechle ileride Mehmed Ali Paşa'ya mûcib-i ibret ve ihtiyât olarak istihsâl-i kuvvet ve bi'l- ahire izhâr-ı isyân ve muhâlefetine ve belki hayatda bulundukca Mora'ya ta'yîn olunur vehm ve mülâhazası ve Rum fesâdının zuhûruyla bu kadar felâketlere sebebiyyet verilmemiş olur idi. Bundan başka vüzerâ ve mîrimîrandan Veli Paşa ve Muhtar Paşa gibi oğullarını dahi ibtidâ Anadolu'ya başka başka nefy **etdirmiş** iken onun ile de kanâat etmeyerek telef ve ifnâ etdirib²³ her ne kadar Tepedelenli takımı

Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, s. 220-221). Görünüşte Ali Paşa'ya af fermanını götüren Mehmet Paşa yanında Hurşit Paşa tarafından düzenlenmiş sahte fermanı da almış böylece oyunun son perdesi de oynanmıştı. Tepedelenli'nin yanına varınca sözde af fermanının geldiğini haber vermiş, ancak bu kadar kısa sürede İstanbul'dan fermanın gelececeğini bilen Ali Paşa, bir tuzağa düştüğünü anlayarak her ne kadar kendini savunduysa da ölümden kurtulamamıştır (Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 711). Ali Paşa'nın öldürülmesine dair gönderdiği mufassal takiriyle birlikte düzenlediği sahte fermanı da yollayan Hurşit Ahmed Paşa, bu olayın yayılmamasını ve gizli tutulmasını istiyordu. Sadrazam ise normalde ölümlerle sonuçlanması gereken Hurşit Paşa'nın bu sahtekârlığını savunuyor ve paşanın söz konusu fermanı mecburiyet karşısında hazırladığını ifade ediyordu. Değil kendi adına sahte ferman düzenlenmesi, emirleri hilafına davrananları şiddetle cezalandıracağını sık sık ifade eden Sultan II. Mahmud ise bu sahtekârlığı görmezden geliyor hatta bunun duyulması halinde hükümdarlığına hâlel geleceğinden sahte fermanın gelecekte de meydana çıkarılmamak üzere saklanmasını emrediyordu (BOA., HAT. 48085). Ahmed Cevdet Paşa, Hâlet Efendi'nin takdirini kazanmak için taahhüdünü yerine getirmeyen ve sahte ferman düzenleyebilecek kadar ileri giden Hurşit Ahmed Paşa'yı kınamaktadır. Ancak bununla birlikte Tepedelenli Ali Paşa'nın Arnavutlar arasında değiştirilmesi asla mümkün olmayan "beşe" namı adı altında rey buyrulduğunu verdiği bir köy ahalisini katlettiğini kaydederek Ali Paşa'nın ektiğini biçtiğini ima etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, CXII, s.33).

²³ Tepedelenli Ali Paşa'nın oğulları olan Veli ve Muhtar Paşaların sürgün edilmelerine rağmen hala hayatta olmaları bölge halkının devlet tarafına geçmesi önünde engel teşkil ediyordu. Çünkü gerek Rumlar ve gerek ekseri Arnavut olan Müslümanlar, Ali Paşa'ya bir şey olsa bile oğullarından birisinin devlet tarafından affedilerek yine Yanya muhafazasına verileceğini ve o zaman da babalarının intikamını alacaklarını düşünmekteydiler. Dolayısıyla bölgede tam manasıyla düzenin sağlanabilmesi için söz konusu şahısların öldürülmesi gerekmektedir. Ancak daha önce rey buyrulduğunu verilmiş kişilerin sonradan idam edilmesi devlet teamüllerine aykırıydı. Hurşit Paşa buna da bir formül buldu: Söz konusu şahısların, tüm suçlarına rağmen devlet tarafından canları bağışlandığı halde sürgün olarak gönderildikleri yerlerde yine huzursuzluk çıkardıkları ve babalarını kurtarmak için Rumeli'deki Arnavutları ve reayayı kışkırttıkları iddia edilerek idamları için ferman gönderilecekti. Böylece rey buyrulduğunu da kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktı. Hurşit Paşa'nın bu teklifi Sultan II. Mahmud tarafından da uygun görüldü. Çünkü Sultan, Ali Paşa'nın oğullarına ve taraftarlarına asla güvenmiyor ve hatta aman isteyerek devlete sığınmalarının altında bile bir hile olduğunu düşünüyordu. Üstelik Rumların da Ali Paşa'ya

zulüm ve müteğallibe gürûhundan ise de müddet-i medîde oralarca kesb-i sît ve kuvvet etmiş zevâtdan olduklarından orada ve Mora'da müstaid-ı fesâd ve isyân olan reâyâ baş kaldıramazlar idi. Anın izâle ve i'dâmından sonra Rum fesâd-ı azîmi ve Mora'nın istîlâsı gibi vahîmü'l-âkıbe bir mâdde-i muzırza zuhûra gelmesinden istidlâl olunur. Çünkü asr-ı sâbık ve belki hâlen ve istikbâlen zuhûra gelmiş ve gelecek fenâlıklarda efendinin tuttuğu şu usûl ve ekdiği tohum-ı fesâd semeresinden ma'dûd olacağından Rum fesâdının zuhûruna dahi kendisi mebd'e ve bâdî olub şöyleki İşbu Tepedelenli izâlesi keyfiyeti Mora'da müstaid-ı hareket-i isyâniye olan ehl-i fesâd reâyâyâ cür'et ve cesâret verdiğiinden başka ol esnâda Eflak Bey'i Karaca Bey asdıkay-ı Devlet-i Aliyye'den olarak galibâ efendiye dahi rivâyet [6] olduğuna göre pek çok şey vermiş ise de ana kanâat etmeyerek ol vakit dîvân-ı hümâyûn tercümânı ve kendisinin muhâlifî olan Mihal Bey Eflak Voyvodalıği'na tâlib ve ol vaktin hükmünce efendiye mebâliğ-i külliye vereceğine müte'ahhid olduğundan mersûmu Bey etdi. Ancak bu husûsu Mecâlis-i Şûrâ'da der-miyân etdikce asdıkayı vükelâ Mihal'in hıyânetinden bahs ile ânın me'mûriyeti mâdde-i fesâdiyeye müncer olacağına dâir ihtârâtda kusûr etmemişler ise de kendisi menfa'at-i mahsûsasıçun kat'â dinlemeyib mersûmun beyliğine istihsâl-i irâde ve müsâ'ade eyledi. Müte'âkıben Karaca'nın hırsı Avrupa'ya firârı²⁴ ve Eflak ve Boğdan'da Rum fesâd-ı ma'lûmu ve birbiri ardınca Sakız ve sâ'ir adalarda reâyây-ı Rum'un isyânı mâddeleri zuhûra gelerek bunların def' ve teskîni tedâbirinin müzâkeresi sırasında bu mâddeye mebd'e ve sebep Mihal Bey gibi haînin me'mûriyeti olub bunu bizler vaktiyle ihtâr etmiş idik. Her ne sebebe mebnî ise dinlenmedi. İşte şimdi şöyle oldu, böyle oldu gibi ba'zı vükelâ-yı asr tarafından i'tirâzlı sözler bi'l-ahire kendisine dokunacağını bildiğinden yakasını kurtarmak için fesâdat-ı vâkı'anın töhmetini Rum Milleti'nin hey'et-i umûmiyesine sirâyet etdirdi. Yani Mihal Bey'in zâtında asdikadan olub bu maddede bulunması mücerred bu fesâd-ı umûmî ittifak-ı [7] umûmî üzere olmamış olsa kendisinin içinde bulunmasına kat'a ihtimâl olmadığından elbette Rum Milleti'nin bu fesâdda medhal ve ittifak-ı

destek vermesiyle isyan günden güne büyüyordu ve alınacak bu tedbir isyanın durdurulmasında çok etkili olacaktı. Dolayısıyla söz konusu şahısların bir an önce gizlice sessiz sedasız idam edilmeleri için gerekli emri verdi (BOA., HAT. 48905 A.; Esad Efendi, *a.g.e.*, s.710).

²⁴ Karaca Yanko firar ederken bütün olup bitenin sorumlusu olarak, kendisini Eflak Voyvodalığına atayan Hâlet Efendi'yi gösteriyordu. Bu durum ise Rusya ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir krize neden olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, *Hâlet Efendi'nin Hayatı*, s.230-235).

umûmîleri vardır diyerek ve taraf-ı şâhâneyi böylece kandırarak henüz Dersa'âdet'de bir günâ fesâd fi'li zuhûr etmediği halde bunda rüesâ-yı milletin medhâl-i umûmîsi olduğu beyânıyla Dersadet'de ne kadar bey ve beyzâde ve sâir rüesâ-yı millet ve cem'iyet-i metropolitân var ise bilâ tahkîk kimini def'aten katl ve i'dâm ve kimini menfâya göndererek orada birer sûret vâz' ile ilhâk ve ifnâ etdirerek ve emvâl ve emlâklarını zabt ve müsâdere eyleyerek²⁵ gûyâ fesâdın öñü Paris'in ibtidâ ki ihtilâlinde gördüğü gibi öyle hareket-i hûnîzane ile alınır mütâla'asına saparak etmediği gadrler ve yıkmadığı hâne ve hânümânlar kalmadı.

Alemi pür şûriş -i ihtilâl ve cihânı karmakarışık ederek eğerçi ba'zı tedâbîr-i serîa ve sevk-i kuvvet-i mukteziyye ile Eflak ve Boğdan da zuhûr eden fesâd yatışdırılmış ve Sakız'da bütün bütün katli âmm olunurcasına²⁶ def'-i fesâd olunmuş ise de Mora ve havâlisinde zuhûr eden ihtilâlâtın def' ve teskîni mümkün olamayarak nice seneler bunca askerler ve seraskerler ve nihâyetsiz hazîneler sevk ve telef olunmuş ise de hiç bir fâ'ideyi müfîd olmayarak nâ'ire-i fesâd gitdikce alevlenmiş ve nihâyet Mora'nın ve

²⁵ Divan-ı Hümâyûn Tercümanı Kostaki Bey isyancılarla ilişkisinin gün yüzüne çıkması üzerine katledilmiş Derya Tercümanı Haçerlizade Mihalaki de hemen arkasından aynı akıbete uğramıştır (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XI, s. 145-146). Bu idamlardan sonra tercümanlık Fenerli Rum ailelerden alınmak istenmiş, ancak bu işi yapabilecek kimse olmadığından yine Rumların Hayhorum kolundan olan İstavrakı Bey Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığı'na getirilmiştir. Bununla beraber Rumlara karşı duyulan güvensizlik nedeniyle İstavrakı Bey ve oğlu ise Bolu'ya sürülmüş, Hâlet Efendi'nin el altından teşvikiyle Bolu mütesellimi tarafından öldürülmüşlerdir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Esad Efendi, *a.g.e.*, s.75-76; ondan naklen Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XI, s. 166). Ancak bu olay Kaptan-ı Derya Ali Paşa zamanında Bolu'dan donanmaya katılan kalyoncu askerlerinin şehit olması nedeniyle söz konusu kalyoncuların akrabalarının Rumlara duyduğu nefretin bir tezahürü olarak görülmüş ve ört bas edilmiştir (BOA., C.HR. 2274)]. Eflak Voyvodası Kallimaki İskerlet ise, Boğdan voyvodası Mihail Sutoz'un firarı üzerine görevinden azl edildi. Ancak Rusya'dan çekinen Babîali, İskerlet'i görevinden almakla birlikte bir müddet İstanbul'da Süleymaniye'de bir evde hapis olarak tuttu. İskerlet'in İngiltere ve Rusya elçisiyle haberleştiğinin meydana çıkması üzerine bütün ailesi ve adamlarıyla birlikte Bolu'ya sürüldü (BOA, HAT. 50178). Bu durumdan rahatsızlık duyacağı aşıkâr olan Rusya'ya ise Eflak voyvodalığının hala İskerlet'in uhdesinde olduğu, ancak Osmanlı Devleti'nin Rumlara artık hiç bir şekilde güveni kalmadığından bir süre Bolu da ikametinin uygun görüldüğü söylendi (BOA., HAT.50163).

²⁶ Sakız Adası isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, 36-43. Sakız adasındaki isyandan bir buçuk ay sonra İstanbul'da ikamet etmekte olan 10 Sakız'lı idam edilmiştir. İngiliz Elçisi Lord Strangford 25 Mayıs 1822 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporda kendisinin bu idamları engellemeye çalıştığını hatta Canib Efendi'nin merhamet etme niyetinde olduğunu ancak hakkındaki suçlamaları bertaraf etmek isteyen Halet Efendi'nin isteği üzerine söz konusu idamların gerçekleştiğini bildirmiştir. (Foreign Office (F.O.) (Turkey) 78, vol. 108. no. 74)

mülhakatı adaların ehl-i isyân tarafından istîlâsı [8] vuku' bulmuştur. İşte bir tarafdand bu fesâdın önü alınmayıp uzadıkca ve ba'zı rü'esâ-yı Rum firârilere Yunan ve Avrupa taraflarına yayıldıkca ve erbâb-ı fesâdın tezallüm-i hâl ve istihsâl-i serbestîye dâir izhâr-ı mâfiyü'l-bâllarını mutazammın mahzâr ve arzuhalleri Rusya Devleti ve sâir düvel-i fehîme kabinetolarına dağıldıkca bu ahvâl-i müte'ellime Avrupa'ya ziyâdesiyle te'sîr etmeğe başlayarak Rusyalı hem-mezheplik cihetiyle bunları iltizâm ve Avusturyalı usûl-i bî-tarafiye tamamıyla ihtimâm ve İngiltereli ile Fransalılar dahi hukuk-ı insâniyye ve milliyeyi muhâfazaya kıyâm etmeleriyle Avrupa'ca madde politikaca mes'ele-i azîmeyi ve nihâyet düvel-i selâse beyninde ittifâk ve ittihâdî mûcib olarak Devlet-i Aliyye'ce nice muzırr işler ve mülk ve millete mazarratlı şeyleri müntec oldu ki cihet-i tafsîlesi mahallerinde zikr ve beyân olursa gerekdir. Efendi ise işte fesâd büyüyüb alevlendikce muhâfaza-yı zât ü ikbâl dâ'iesine düşmekle vükelâ ve me'mûrînden kimisi meclisde şöyle demiş kimi hârîcde böyle söylemiş diyerek kimini azl ve te'dîb ve kimini nefy ve ta'zîb etdirmiş ve ba'zı sudûr-ı ulemâ ve bi't-tahsis şuyûh-ı İslâmiyyeden Dürriyade ve bilfi'l şeyh'ü-l islâm-ı vakit olan Hacı Halil Efendi'yi nefy ve iclâ etdirib iyâliyle beraber esnâ-yı râhda birer takrîb tasâmimen ve muhnûkan imâte etdirmiş²⁷ ve sudûr-ı vakit bulunan [9] zâtları hatta Benderli Ali Paşa²⁸ gibi zât-ı şecî' ve cesûru yeni sadârete gelib bir hafta bile icrâ-yı hükûmet etdirmeksizin gûyâ kendi hakkında sû-i kasdı olduğunu anladığından takrîbini bularak azl ve nefyine tahsîl-i müsâ'ade ve müte'âkıben katl ve i'dâmına istihsâl-i irâde etmişdir²⁹. O asırda kurenâdan

²⁷ Hacı Halil Efendi ve eşinin sonunu hazırlayan olay Boğdan isyanını haber alan Sultan II. Mahmud bütün Rum reayasının katl edilmesi için emir vererek İstanbul'da bu işi ifa etmesi için yeniçeri ağasını görevlendirmesiyle başlamıştır (20 Mart 1821). Hâlet Efendi de kendisi hakkındaki iddiaları yalanlamak istercesine Sultanı desteklemiştir. Ancak Şeyhülislam Halil Efendi biraz müddet istemiş sadrazam Seyyid Ali Paşa da zar zor şeyhülislama katılmıştı. Hâlet Efendi ise II. Mahmud'un yanından çıkan ikiliye bundan sonra ne olacağını soruyor ve hiç beklemediği bir cevap alıyordu. Şeyhülislam Halil Efendi ona yönelerek "*şimdiye kadar her işi kendi mezarına uydurarak voyodalıkları hanedân-ı erbaaya tahsis ve Mihail gibi bir genç oğlani voyodalığa sevk etmek gibi hod be hod rey-i nâ becâ ile bunca ashâb-ı ümniyeyi meyûs ettin, işi bu pereseye getirdin. Şimdi çâresini bizden mi soruyorsun. Var imdi ne halin var ise gör*" diyerek onu suçlayınca ikili arasında şiddetli bir münakaşa çıkmıştı (Şanizade, a.g.e., C. III s.198-199; Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s.127-128). Halil Efendi bu cüretini azledilerek ödeyecek, ancak bununla da Hâlet Efendi'nin hışmından kurtulmayarak hanımını da feci bir şekilde kaybedecektir (ayrıntı için bkz: Şanizade, a.g.e., C.IV, s.137-139).

²⁸ Hayatı hakkında bkz: Şevket Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (yay.haz. Nuri Akbayar), C. I, İstanbul 1996, s. 276

²⁹ Bir meşverette Hâlet Efendi gayrimüslimlerin hepsinin ittifak ederek birlikte çalıştıklarını, güçlerini azaltmak için birazının katl edilmesini önermişti. Ancak Benderli "*yok yok lâzım*

Silahdâr-ı meşhûr Ali Ağa nevmâ kendisine mu‘ârız-ı ikbâl olduğundan anın dahi def‘ ve izâlesi kaydına düşüb Mısır Valisi tarafdârlığı ithâmıyla ke‘enne kendisinin tervîc-i madde-i matlûbesinde ocağ-ı mülgâ takımını dahi elinde silah gibi kullanmakda olduğundan ağa Enderûn’dan def‘ olunmaz ise Cuma günü selamlığa giderken ocaklı takımı ahz ve izâle eyleyeceklerine dâ’ir fesâdli sözler çıkarıb ânın ise ocaklıda bulunan ba‘zı casûs ve tarafdârı kendisine ihtâr-ı hâl ve keyfiyyet etdiğinden bu cihetle kendisi evvel davranarak ocaklıdan el ve dil celb ve tedârüki ile Hâlet Efendi bu cihâmî harâbe ve âlemi ihtilâle vermiş olduğundan def‘ ve tardı lüzûmuna dâir ihtâr vuku‘ bulduğundan ve o aralık sadâretten infisâli vuku‘ bulmuş olan Salih Paşa³⁰ her ne kadar efendinin ber keşîdesi ise de eyyâm-ı sadâretinde muhakkar ve bayağı dalkavuşu mesâbesinde olduğundan hengâm-ı azlinde ba‘zı rivâyete göre taraf-ı şâhâneye gönderdiği haberde (eğerçe ben efendinin mukaddema lûtf ve sehâbetini [10] görmüş isem de velini‘metim olan Devlet-i Aliyye’ye daha ziyâde sadâkatim olduğundan hakikat-i hâli beyân etmeğe mecbûrum ki efendi bâb-ı saltânâtdan def‘ olunmadıkca bu fesâdların önü alınamaz) gibi ba‘zı ilkaâtı vuku‘ bulmuş ve sâir esbâb-ı âdîde terâküm etmesi cihetle ol vakit sadârete gelmiş olan Bostancıbaşı Deli Abdullah Paşa³¹, Efendi’nin tard ve nefyine istihsâl-i irâde-i seniyye ile

olan, suçlu olan katl olunmalıdır. Vayışecesine bakılırsa böyle bir takım başsız çoluk çocuğu silahlandırıp da payitaht-ı padişahide fukara-yı ra‘iyeti katle müsâ‘ade gösterenlerin hakkından gelinmelidir” diyerek bir kere Hâlet Efendiye dikkatli baktıktan sonra tekrar hazır olanlara dönerek “*bakın padişahımız bizden ittîfak ister, benimle ittîfak edecek misiniz yoksa ne edeceksiniz, bana şimdi cevap verin”* diyerek sözlerine son verdi (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s. 169-170). Benderli açıkça Hâlet Efendi’yi suçluyordu ki buna mecliste hazır bulunanlar içerisinde en fazla şaşırın Hâlet Efendi oldu. Benderli bu olayın hemen arkasından II. Mahmud’la görüşerek Hâlet Efendi’nin azl edilmesini istedi. Ancak yeniçeri gibi bir kuvveti elinde bulunduran Hâlet Efendi’nin azl edilmesi Sultan için hiç de kolay değildi. Üstelik yeni sadrazamının bir devlet adamından çok bir levent gibi davranması da pek hoşuna gitmiyordu. Bu yüzden kesin bir cevap vermedi. Ama hemen ertesi gün görünürde hiç sebep yokken Benderli’nin azl edilmesi Hâlet Efendi’nin meşveret meclisinde maruz kaldığı durumun intikamını aldığını ve Sultanın da hala onun etkisinden kurtulamadığını göstermektedir. Kıbrıs’a sürülen Benderli’nin ise ölüm emrini görünce “*eyvah evvel icrâ sonra inhâ etmeli imiş”* demesi (a.g.e., s. 170) Hâlet Efendi hakkındaki düşüncesini açıkça ortaya koymakta, yaftasında Rum milletini isyana teşvik etmekle suçlanması ise Hâlet Efendi’nin gazabının ne derecede şiddetli olduğunun kanıtıdır.

³⁰ Hayatı hakkında bkz: Şevket Süreyya, a.g.e., C. V, s. 1473. Salih Paşa’nın, Halet Efendi’nin güdümünde olduğu Ahmed Cevdet Paşa’nın da verdiği bilgiler arasındadır (Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C.XI, s. 172).

³¹11 Kasım 1822/25 Safer 1237 tarihinde Sadrazam Salih Paşa’nın azl edilmesiyle yerine Kaptan-ı Deryalık da yapmış olan Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı ve Boğaziçi Anadolu

hemen ol günü Beşiktaş'da olan sâhilhânesinden Üsküdar'a nakl olunmuş ve orada kendisi Mabeyn-i Hümâyûn'a arıza takdîmiyle nefis ve canına sû-i kasd olunmayacağına dâ'ir hatt-ı hümâyûn istihsâl etdirerek ibtidâ İzmir'e³² ve ba'dehu Konya'ya nefy ve iclâ kılınmış³³ ise de arkasından husemâsı ol kadarıyla kanâat itmeyerek i'dâm ve izâlesine tahsîl-i irâde ile fermân-ı kazâ ceryânı kendisinden evvel âlâ tarîkı'l-isti'câl Konya'ya irsâl olunub³⁴ keyfiyet-i irâde-i katı'a efendiye ifâde olundukda te'mînata dâ'ir kendisinde dahi hatt-ı hümâyûn olduğunu beyân ederek sûret-i afvını Dersa'âdet'e yazdığı mübâşire ifâde ile tevkîfini istemiş ise de yedinde olan fermânın

Sahili Muhafızı Abdullah (Hamdullah) Paşa sadrazam olmuştur (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, s. 56).

³².Sâdik Rifat Paşa Hâlet Efendi'nin sürgün yeri olarak İzmir'i göstermektedir. Ancak bu yanlış bir bilgidir. Sultan II. Mahmud yeniçerilerin ve Hâlet Efendi muhaliflerinin seslerini kesmek için Hâlet Efendi'yi görevinden almakla beraber söz konusu grupların kendi istediklerinin yapıldığını görerek şımarmamaları için de Hâlet Efendi'yi İstanbul'a çok yakın bir yer olan Bursa'ya sürmüştür. (BOA., HAT. 24323)

³³ II. Mahmud, Hâlet Efendi'nin sürgün dahi olsa Bursa gibi İstanbul'a yakın bir yerde olmasından rahatsızlık duyuyordu. Ona göre senelerdir kendisine çeşitli vesileler ile geniş bir çevre oluşturan, her türlü fitnenin yolunu bilen ve üstüne üstlük maddi birikimi bir hayli fazla olan Hâlet Efendi bir şekilde sürgünden kurtulmak için çabalayacak ve elindeki her gücü kullanacaktı. Dolayısıyla Sultan artık Hâlet Efendi'nin ortadan kaldırılmasını ilk başlardaki gibi yeniçeri ve muhaliflerinin ağzını kapatmak için değil devletin bekası için gerekli görüyordu (BOA., HAT. 24334). Hâlet Efendi'nin Bursa gibi yakın bir mahalde olmasından da rahatsızlık duymaya başlayan II. Mahmud, Sadrazam, kethüda, reis ve eğer gerekirse çavuşbaşının da katılacağı bir meşverette bu konunun tartışılmasını daha uzak bir yere sürülmesini uygun görürlerse hemen kendisine bildirmelerini istiyordu. Tabi bütün bu olup biten çok gizli tutulmalıydı. Sultanın isteği üzerine toplanan meşveret meclisi üyeleri Hâlet Efendi'nin sürgün yerinin Bursa'dan daha uzak olan Kütahya, Ankara veya Mevlevî tarikatına mensup olması sebebiyle Konya olabileceğine karar vermişlerdi (BOA., HAT. 24324). II. Mahmud'un bu kararı onaylamasıyla Hâlet Efendi'nin sürgün yeri Bursa'dan Konya'ya çevrildi. (BOA., A.MKT 1722/24).

³⁴ Hâlet Efendi'nin yeniçeri desteğini tamamen kaybettiğine emin olan Sultan, Hâlet Efendi'nin idamına karar veriyor ancak bu işin mümkün olan en kısa sürede ve sessiz sedasız hiç şüphe çekmeyecek şekilde halledilmesini istiyordu (BOA., HAT. 24324). Bu işi layıkıyla yapacak şahıslar araştırılarak Kuru Ağası Arif Ağa üzerinde karar kılındı (BOA., HAT. 24326). Arif Ağa hemen yola çıkarıldı ve hiçbir yer de oyalanmayarak doğru görev yerine gitmesi ve fırsatını bulur bulmaz Hâlet Efendi'yi idam etmesi tembihlendi (BOA., HAT. 24327). Konya mütesellimine de Hâlet Efendi'nin idam edileceği bildirildi (BOA., MHM MKTM no:8, s. 270, hkm: 1032). Arif Ağa kendisine verilen emirler doğrultusunda hareket etmiş, Hâlet Efendi'nin Konya'ya girdiği gün o da şehre varmıştı. Hâlet Efendi ilk iş olarak Mevlana türbesini ziyaret etti. Arif Ağa, ise Hâlet Efendi için hazırlanmış Çelebi Efendi'nin evinde onu beklemeye başlamıştı. Başında Mevlevî sikkesiyle eve gelen Hâlet Efendi'yi kılıç gaytanı ile boğarak öldürmüş ve kesik başını derhal tatarlar ile İstanbul'a göndermişti (Esad Efendi, *a.g.e.*, s.138).

tarihi irâde-i evveliden muahhar ve bilâ târih icrâ-yı ahkâmı mukarrer olduğuna dâ'ir cevâb verildiğinden “Bir benim gitmekliğim ile cihân ıslah olunacak ise bin canım olsa uğûr-ı şâhâneye fedâ ederim” diyerek ser [11] teslîmi dest-i kazâya i'tâ ve akabinde kârı encâm ve kendisi ifnâ ve i'dâm olunmuşdu. Efendi-i müşârünileyhin şekil ve şemâ'îli uzun boylu, mülehhemce, esmerü'l-levn müdevver yüzlü, beşûş ve kumral sakallı hîn-i irtihâlinde sinni altmışa karîb olub zâten dahi ashâb-ı dirâyet ve kıyâsetten natûk ve mezâmîn sinaş ve letâ'ife mâ'il hîle ve desâ'ide yed-i tûlu sâhibi dâ'ima niyet-i hakîkasını ketm ve ihfâ eder ve kendisini tavren ve lisânen başka sûretde göstererek istediğini lâyıkiyla iğfâl eyler. Ve vikaye-i zât ve ikbâli için cihânı fedâ eder. Hûnrîz ve gaddâr ve ziyâdesiyle ayyâr ve hilekâr olub istediği şeyi icrâ ve istemediğini ilgâda yeniçeri ocağını âlet-i fesâd ederek taraf-ı âliyi dâ'ima ihâfe eylediği ba'zı rûvât-ı mevsûkadan mervîdir. Kendinin fettân ve gaddâr olduğunu ba'zı nüdemâsı telmîh ve îmâ ve kendisi dahi itirâf ve inbâ eylediği mesmû' olub şöyle ki: Birgün bağçede gezer iken ba'zı nâ-bemahal dikilmiş bulunan incir ağacını çıkarıp atmasını tenbîh etdikde zürefâ-yı nüdemâsından biri “bu size lâzım olur” diyerek istediğinin ocağına dikersiniz darb-ı meselini irâd ile zulûmkâr bir gün dahi uyur iken “artık efendiyi uyandırsanız” denildikde “ikâzıyla mazharlık olmayız” cevâbıyla fitne-i nâ'ime olduğu mazmûnunu işrâb eylediklerinde kendisi de meğer uyanık [12] olarak işidib darılmaması zımnen i'tirâfını iş'âr etmesinden başka ba'zı mahremi olan zevât-ı ilmiyeye dahi “ben şimdi gûyâ minârenin aleminde bulunuyorum” deyu zirve-i ikbâlde bulunduğunu beyân ile “minârenin kapısından girene ve şerefeye çıkana bir şey demeyib lâkin kurşununa doğru el uzatanların yanımda bulunan bıçak ile parmaklarını keserek kendilerini minârenin dibinde bin parça bulurlar” deyu derece-i gadrini ikrâr etmiştir. Efendinin bu felâketinden sonra bakıyye-i beliyyesi olan Rum fesâdı gailisiyle nice seneler Devlet-i Aliyye uğraşarak def' ve teskîni kabil olmadığından bi'l-ahire düvel-i fehîme-i selâse ki İngiltere ve Fransa ve Rusya devletleri Rumları iltizâm ile Mora'nın serbestiyetini ba'zı şerâ'it-i imtiyâziye ile Devlet-i Aliyye'ye teklîf ve isrâr etmeğe başlayıp hatta esnâ-yı fetrette Rum Patriki'nin salbi³⁵ ve sâ'ir rüe'sâ-yı milletin

³⁵ 22 Nisan 1821'de Patras Vaka'sıyla başlayan Mora İsyanı'ndan bir gün önce mühr-i hümayûnu alan Benderli Ali Paşa, Patras Vak'ası'nın yaşandığı gün, isyanının müsebbiplerinden biri olarak gördüğü Rum Patriği Grigoryos olmak üzere Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri ile halktan beş kişiyi idam ettirdi. Ancak Grigoryos idam edilmeden önce bir karışıklık çıkmaması için yeni patrik seçtirilmiş ve patrikhane civarı yeniçeri ağası tarafından kontrol altına alınmıştır (BOA., HAT. 51285). Şanizade, Patrikhane'nin orta kapısında üç gün asılı kalan Grigoryos'un cesedinin, denize atılması görevinin sultan

i'dâmı sıralarında Rusya Devleti hem-mezheplik cihetiyle Rumları sehâbet ederek bunlara dair dürlü takrîrler takdîm ile taraf-ı Devlet-i Aliyye'den isgâ olunmadığından Rusya sefîri Istragonof dahi fesh-i sefâret iderek devleti canibine gitmiştir. O aralıklar dahi birbirini müte'âkıb sadrâzamlar azl olunub hatta Galib Paşa gibi politikaşinâs zât dahi sadârete gelmiş ise de bir şeye muvaffak olamayarak diğer taraftan ise Rusyalı Bükreş [13] Mu'âhedesi'nin pes-mânde olan mevâdd-ı bakıyyesinin icrâsı yani Sırplu serbestîsinin tamamı-i ifâsı ve tazmîn-i ticâret için kırk elli milyon gurûşun i'tâsı ve ba'zı mevâddın tesviyesi sûretlerini iddiâ etmekle ricâl-i Devlet-i Aliyye'den Hadi Efendi ve kibâr-ı ulemâdan Vakayı' İbrahim Efendi murahhâs-ı evvel ve sâni ta'yîn³⁶ ve Akkirman mahall-i mükâleme tahsîs olunarak i'zâm olunmuşlar idi. Devlet-i Aliyye'nin o aralık bulunduğu hâl-i buhrân ve Mora ve havâlîsinin imtidâd- ı fetret ve tuğyânı ve diğer taraftan Rusyalı'nun dürlü metâlib-i reddiye ve düvel-i selâsenin Rum Milleti'nin serbestîsini iltizâm etmeleri cihetle Devlet-i Aliyye'nin tahsîl-i kuvvet etmesi ziyâdesiyle ehemm ve elzem görünüb ol vaktin hükmünce ise kuvvet-i mevcûde ulemâ ve yeniçeri tâ'ifesi muhtell ve müşevveş olarak o hâli ile hiç bir şeye teşebbüs olunamayacağından imkânı mertebe bunlara bir nizâm verilmesi lâzım gelmekle ol vaktin hükmünce yine bunların içlerinden mu'allem tüfenk endâz neferâtın tertîbi tasmîm olunarak ve kendilerine dahi ta'ahhüd etdirerek mübâşeret olmuş iken Devlet-i Aliyye'nin bu tedbîri isyân ve tuğyânları tecrübe olunmuş düşmâ- dâhilî gibi ehl-i fesâd eline silâh vermek ve kendi aleyhine kullanmak kabîlinden bir sû-i tedbîr olduğuna bu

tarafından Yahudilere verildiğini yazmıştır. Ancak Vak'anüvis Esad Efendi bu bahsin geçtiği sayfanın kenarına "haşa karihadan değildir belki bazı süfahanın Hâlet-i garibe ilkasındadır" diye not düşerek (Şanizade, *a.g.e.*, C. IV, s.32) bu işin altında da Hâlet Efendi'nin olduğunu işaret etmiştir (Şanizade'de yer alan bu notun Esad Efendi'ye ait olduğu Ahmed Cevdet Paşa tarafından ileri sürülmektedir. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XI, s. 164).

³⁶ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalanan Bükreş Anlaşması'nda [(*Muahedat Mecmuası*, C. IV, 1298, s.49-57; İlkin Erkutun, *Mevridü'l-Uhûd 1812 Bükreş Anlaşması ile İlgili Galip Paşa Evrakı*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 96-103); İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s.145-156.] halledilemeyen, Eflak Boğdan voyvodalarının atanma şartları ve Sırbistan'ın nihai durumu gibi meseleleri çözümlenmek için yapılacak olan Akkirman Anlaşması'nın ön görüşmeleri için Anadolu Muhasebecisi Esseyid Mehmed Hadi Efendi murahhas-ı evvel, Sofya Kazaskeri Esseyid İbrahim İffet Efendi murahhas-ı sâni olarak atanmışlar (Muahedat Mecmuası, 1298, s. 58) ve 29 Mayıs- 8 Haziran 1826 tarihinde Vidin'e doğru yola çıkmışlardır (Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, C. I, İstanbul 1999, s. 87). Akkirman Anlaşması ise 7 Ekim 1826 tarihinde imzalanmıştır (Anlaşma metni için bkz: *Muahedat Mecmuası*, C. IV, s. 58- 70).

bâbda bir ibret ile ve vikaye-i semedâniye zuhûruyla bağteten yeniçerilerin zorba [14] kalkmaları ve alenen isyânları vuku' bularak izmihlâllerinin vakt-i merhûnu gelmiş olduğundan Devlet-i Aliyye her dürlü üzerlerine gâlib gelerek 1241 Şevvâli devr-i Mahmûd Hâni de a'zam-ı vuku'ât-ı hayriyeden olarak yeniçeri ocağının külliye mahv ve ilgâsına ve selâtin-i mâziyye-i Osmaniye'den hiç birinin muvaffak olmadığı sûrette Asâkir-i Mansure nâmıyla düvel-i muntazamada olduğu üzere neferât-ı muntazama tertîb ve tahrîri maddesine muvaffak olunmuş ve bu vuku'ât-ı hayriyenin sûret-i tafsîlatına dâ'ir tarih-i vuku'unu mutazammın (Üss-i Zafer) nâmıyla risâle-i matbû'ası derdest olduğundan bu mahalde tafsîlden sarf-ı nazar kılınmıştır. Bu yeniçeri tâ'ifesi vâkı'a mukaddemleri Devlet-i Aliyye'nin seferlerde pek çok işine yarayarak ekser fütûhâta bâ'is olmuşlar ise de git git içlerine fesâd karışarak ve ba'zan dahi âlet-i fesâd ittihâz olunarak nizâmları nizâmsızlıkta ve yararlıkları yaramazlıklara mübeddel olmağla vücûdları Devlet-i Aliyye'ye mahz-ı hasarât ve seferlerde hey'et-i ictimâ'iyeleri bayağı âlet-i hezîmet olduğundan bunların bütün bütün nâm ve isimlerinin sahîfe-i âlemden kaldırılması mahz-ı isâbet ve ayn-ı kuvvet ve miknet olmaktan başka yüz elli seneden beri Avrupa devletleri ta'lîmleri asker tedârikiyle [15] fûnûn-ı harbiyyeye nizâm vermiş iken asâkir-i nizâmiye tedârik ve tanzîminden geri kalması ziyâdesiyle te'essüf olunur bir mâdde olduğu halde lûtf-ı hakla Devlet-i Aliyye'de dahi asâkir-i mu'alleme tanzîm ve teşkiline muvaffak olmasını büyük kuvvet ve bayağı saltanat-ı seniyyenin yeniden ihyâsını müntec bir keyfiyyet-i bâhirü's-şevketdir. Ancak te'yîd ve te'sîs-i nizâmları ancak biraz zaman te'ennî olarak sefer kapısı açılmamak vâcib-i umûrumuz iken ke'enne mukaddemlerde vuku' bulan seferlerde zuhûra gelen hezîmet yalnız yeniçeri tâ'ifesinin adem-i nizâm ve sebâtlarından neş'et etmiş ve onların kaldırılmasıyla esbâb-ı hezîmet ber-teraf olarak kuvvet-i asliye-i Devlet-i Aliyye kemâ-kân mevcûd bulunmuş gibi zann olunub bu zann-ı bâtil te'eyyüd etmekle çok geçmeden 1243 senesinde vuku' bulan Rusya Seferi'nin küşâdına bâdî ve netîcesi vahâmeti mü'eddî olmuşdur. Şöyle ki: Akkirman Mu'âhedesî'nin kabûl ve icrâsıyla yani Sırp'lılara nevâhi-i mebhûse ve ba'zı Rusya tüccârına tazmînât-ı ticâret ve Mora'da Rumlar hakkında ba'zı mertebe serbestlik i'tâsıyla sefer beliyesi açılmaksızın maslahatın bitirilmesi kabil ve husûsuyla Rumların serbestliğini düvel-i selâse-i hamîye ya'ni Rusya ve Fransa ve İngiltere devletleri müttefikan iltizâm edib Devlet-i Aliyye'ye bu bâbda ısrâr etmekde oldukları hâlde şöyle bir ısrârın [16] def'-i müşkil iken ol vakit ser-kârda bulunan vükelâ-yı devletden kiminin ta'annüd ve adem-i vukûf ve kiminin hubb-ı câh ve müdâhane ve dürlü ağraz-ı hafîye ve zâtiyelerine mebnî maslahatın hak

ve hakikâtini doğruca taraf-ı saltanata arz ve beyânda kusûr etmelerinden nâşî netîce-i hâl düvel-i selâse elçilerinin üçünün birden buradan fekk-i râbîta-ı ikamet ve terk-i sefâret etmelerine ve Navarin'de Devlet-i Aliyye donanmasının İngiltere donanması tarafından külliye ihrâk olunmasına³⁷ müncer olmakdan başka bi'l-ahire Rusya sefer-i beliyyesi açılarak ibtidâ Hüseyin Paşa ordu-yı mahsûs ile Şumnu'ya me'mûr ve müte'âkıben sadr-ı vakit bulunan Selîm Paşa serdâr-ı ekremî ve livâ-ı sa'âdet ordusuyla ta'yîn ve ihrâc olunub henüz Aydos Kazası'na varır varmaz Varna Kalesi'ne bizzât Rusya İmparatoru donanmasıyla gelerek muhâsara ve tazyîk etmesinden dolayı Varna Kalesi'nin teslim ve istilâsı vuku' bulmağla sadrâzam Selîm Paşa'nın adem-i mu'âvenet töhmetiyle* azl ve nefy ve müsâderesi zuhûr ederek yerine Varna Muhâfazası'ndan çıkmış olan Kapudân-ı Deryâ İzzet Paşa'nın makam-ı sadârete me'mûriyeti icrâ' olunmuş [17] ise de ol dahi muvaffak olamayarak üç dört ay zarfında azl ve teb'îd ve yerine Rumeli Valisi Reşid Paşa sadâret-i uzmâ mesned-i âlîsiyle tes'îd(?) oldu. Eğerçe bunun gününde ibtidâları musâlahanın akdi tensîb olunmuş ise de rikâb-ı hümâyûn tarafından müsâ'ade olunmadığından muahharan Külekçe³⁸ Muharebesi'nde taraf-ı hasım bayağı mağlûb olmak derecesine gelmiş iken ba'zı mühimmât arabalarının* tutulması tefrikât-ı külliye ve hezîmet-i askeriyeye sebep olarak Rusyalının Balkanların beru tarafına gelmesini ve Edirne'yi istilâ etmesini ve bayağı karagolları Silivri havâlisine gelmesini müntec olmağla Edirne Mu'âhedesi gibi vakı'â-ı müte'ellime ile Anapa ve Ahıska ve Çerâkise kalelerinin Rusyalıya terki ve Londra Mu'âhedesi iktizâsınca Mora'nın külliye serbestisiyle Devlet-i Aliyye'den ayrılarak hükûmet-i müstakille olmuş ve Akkirman Mu'âhedesinin tamamı-i icrâsını ve altı yüz bin kese kadar tazmînat i'tâsını ve daha nice mevâdd-ı muzırrayı zarûrî ihtiyâr ile musâlahaya netîce verilmiştir. [18] eğerçe bunun üzerine ol vakit Halil Paşa ve andan sonra dahi Ahmed Fevzi Paşa sefâretle Petersburg'a gönderilmiş ve tazmînat-ı seferiyyenin biraz tenziline destres

³⁷ Navarin olayı hakkında bkz: Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 62-73

* ve müte'âkıben Râmi Çiftliği'ne ve sonra Tarabya Sarayı'na mevkeb-i hümâyûn ile zât-ı hazret-i şâhâne livâ-yı sa'âdeti bi'l- istishâb azîmet buyurmuşlar idi.

³⁸ Söz konusu muharebenin adını Ahmed Lütfi Efendi Külekçe (Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, C.2-3, s. 376) Nicolae Jorga ise Güleççe (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, İstanbul 2005, s. 290) olarak kaydetmişlerdir.

*Hatta Hâlet Efendi bu ahvâlin netîcesi kendi hakkında dahi vehîm olacağını derk ile Rum fesâdı mümtedd oldukça halk beyninde güft û gû ziyâdeleşerek Devlet-i Aliyye dahi bunun mes'ûliyyetini bana yükleterek i'dâm ederler deyu iki sene havl-ı teveffuh etmiş olduğu ba'zı mahremi olanlardan işidilmiştir.

olunmuş ise de çe fâ'ide ki işbu sefer mâddesi Devlet-i Aliyye'ye malen ve mülken ve politikaca bir çok telefât ve mazarratı müntec olmuştur. Evvelinde yalnız Akkirman Mu'âhedesi kabul olunarak Mora'nın serbestîsiyle yine kaleler eyadî-i İslâmiye'de kalmak ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den vâli oturmak üzere teklîfleri kabûl olunmuş olsa idi ne böyle sefer küşâdını ne bu kadar mülk-i ma'lûm telef olmaz ve ne de Yunan Hükûmeti'nin meydana çıkmasını müstelzîm olur idi. Eğerçe bunların zâhiri kazâ ve kader îcâbından denilir ise de ekser ol vakit vükelâdan bulunan ba'zı zâtların adem-i vukûf ve ma'lûmât ve inâd ve nâbecâ sebâtlarından iktizâ edib mesmû'âta göre ba'zı erbâb-ı tecrübe ve dûr-endiş zâtlar bu seferin açılması ve teklîfât-ı vâkı'anın kabûl olunması pek vahîmü'l-âkıbe bir keyfiyyet olacağını taraf-ı hazret-i Mahmûd Hâni'ye ifâde etmişler ise de Mora maddesi böyle kalmak lazım gelse sâ'irlerine de bir sû-i ibret ve emsâl olur ve sefer ihtiyâr olunmaksızın bunlar kabûl olursa ihtiyâr-ı tâb olunmaksızın külfet-i seferiyyeden kaçılarak şöylece bu teklîflerin kabûlünü irtikâb etdiler [19] deyu halkın bir takım erâcif ve fesâdlarına meydan verilir mütâla'asına mebnî bu seferin ihtiyârı lâzım gelir deyu cevâb verilmiştir.

Sadr-ı esbâk Sa'id Paşa merhûm bu risâleden bi'l-münâsebe bahs etmiş ve i'âde edeceğini mukerreren va'd eylemişti. Allah taksirâtını afv etsun merhûmun ifâ-yı mevâ'id etmesi nevâdirden olduğuçun risâleyi alıb görmek kabil olmamışdı. Vefâtında kitablarının kısm-ı a'zamını oğlu Kemal Bey aldığından risâleyi istedim. İfâ-yı va'dde babasına mukaddem olduğundan aradı, buldu, verdi. Ben de istinsâh ile i'âde etdim. Risâleye ehemmiyet verişim Hâlet Efendi'nin tercüme-i hâli olmasından mütevellid idi. Halbuki Hâlet'in tercümesi değil o zamanın şöyle böyle bir tarihçesi olduğu anlaşıldı ise de üşenmedim yazdım. Her hâlde mühîm bir şey değildir.

Seyyid Mahmûd Kemal bin Mehmet Emin Paşa guffireleha

Fi 26 Şaban 1332 fi 7 Temmuz 1330

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Hariciye (C. HR.) nr. 973, 2506, 2274.

Cevdet Dahiliye (C.DH.) nr. 16720, 3728, 9409, 11879.

Hatt-ı Humayun (HAT) nr. 5617, 5815, 8873,18019, 20843, 20894, 20984, 21018 A, 21032 G, 21032 L, 24323, , 24326, 24327, 24324, 24334, 48085, 48879, 48892, 48908 A, 48905 A, 48872, 48879, 48905, 50163, 50178, 51285, 51407.

Kamil Kepeci Defter (KK.d) nr. 22.

Mühimme Mektume (MHM MKTM) nr.8.

Sadaret Defteri nr.357, 358.

Tahvil Defteri nr. 39

Bab-ı Asafî Mektubi Kalemi (A.MKT) Dosyaları 1205/6, 1722/24.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi(TSMA)

E 1264/1, E 7147/1.

Foreing Office (F.O)

(Turkey) 78, vol. 108. no. 74

YAZMA, KAYNAK VE İNCELEME ESERLERİ

AHMED VASIF, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi
No: 608, C. II

ABDÜLBAKİ NASIR DEDE, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş
no:18112,

HÂLET EFENDİ VAKFİYESİ, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi
Kitaplığı No: 837

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Tarih Musahebeleri*, Dersaadet 1339.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, X, XII Dersaadet
1309

AHMED RESMÎ EFENDÎ, *Sefinetü'r-Rüesâ*, İstanbul 1269.

Akgün, Ömer Faruk, “İbnülemin Mahmut Kemal İnal”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000

AKYILDIZ, Ali, “Sâdık Rifat Paşa”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008.

BAŞKAYA, Serhat Şahin, “*Mehmet Mansur Efendi ve Rum Fetretü (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*”, (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997

BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü*, İstanbul 2007

CABİ ÖMER EFENDÎ, *Cabi Tarihi:Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*, C. I, (Haz.Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003

ÇELİK, Yüksel, *Hüsrev Mehmet Paşa'nın Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005

DAVUD FATİN, *Tezkire*, İstanbul 1271

DERİN, Fahri Çetin, “Tüfengci-başı Arif Efendi Tarihçesi”, *Belleten* C. XXXVIII, Ankara 1974

DURŞUN, A.Haluk, “XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî-Himaye Usulü”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. IV, İstanbul 1996.

ERKUTUN, İlkin, *Mevridü'l-Uhud 1812 Bükreş Anlaşması ile İlgili Galip Paşa Evrakı*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997

ESAD EFENDÎ, *Vak'ânüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (neşre haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000

GEORGE OĞULLUKYAN *RUZNAMESİ 1806-1810 İsyamları*, tercüme ve notlar Hrand Andreasyan, İstanbul 1972

GÖLPINARLI, Abdülbaki *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983

GÜNAY, Bekir, *Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.

HASLUCK, W., *Christianity and Islam Under The Sultans*, C.I, New York 1973.

JORGA ,Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, terc. N. Epçeli, C. V, İstanbul 2005.

KARAL, Enver, *Ziya Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul 1940.

MUAHEDAT MECMUASI, C. IV, 1298.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hâlet Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XV, İstanbul 1997.

PAMUK, Şevket *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003.

SADIK RIFAT PAŞA, *Müntehabat-ı Âsâr*, Dersaadet 1290.

SAĞLAMDEMİR, İlmihan *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

ŞANİZADE, Mehmed Atallah, *Tarih*, C.I,III,IV, 1284/1867.

TAYYAR-ZÂDE AHMED ATA, *Tarih-i Ata*, C.III, İstanbul 1294.

TEKİNDAG, Şehabettin, “Hâlet Efendi”, *İslam Ansiklopedisi (İ.A)*, C.V/I, Eskişehir 2001.

THE RECREATION, Edinburgh.

ULUDAĞ, Şevki, “Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı”, *Konya Halkevi Dergisi*, S.48, Konya 1942.

ÜLGER, Mustafa, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13/1, Elazığ 2008.

YENİDÜNYA, Süheyla, “*Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri*” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

-----, XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hakimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.182, İstanbul 2009.

SPRACHUNSICHERHEITSGRÜNDE TÜRKISCHER DEUTSCHSTUDIERENDEN IM GEBRAUCH DER PRÄPOSITIONEN IM DEUTSCHEN

Sevinç Sakarya Maden *

ÖZET

Bu araştırma ana dili Türkçe olan Almanca lisans programı öğrencilerinin bir yıl Almanca hazırlık eğitimi almalarına rağmen Almancadaki yaklaşma ve bulunma halini doğru kullanma yetkinliklerinin istenilen düzeye getirilemediğinin gözlemlenmesi üzerine başlatılmıştır.

Bu sorunun kaynağına inebilmek için bu çalışmada ilk önce 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Almanca hazırlık sınıflarında kullanılmış olan kurs kitabı Optimal A1, A2 ve B1 incelenmiş, bu kaynakta Almancadaki ilgeçler/edatlar konusunun ne tür bir yöntemsel yaklaşım ile öğretilmeye çalışıldığı irdelenmiş, daha sonra Optimal Almanca kurs kitabına ek olarak kullanılan dil bilgisi kitapları analiz edilerek, bir yıl hazırlık eğitimi alan Almanca bölümü öğrencilerinin Almancadaki ilgeçleri/edatları kullanmada neden zorlandıkları sorusuna bir cevap aranmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak ana dili Türkçe olan öğrencilere bir ismin Almancadaki yaklaşma ve bulunma halinin nasıl daha etkin ve kalıcı öğretilbileceği konusunda çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanca, İsmi Yaklaşma ve Bulunma Hali, Anadili Türkçe olan Almanca Öğrencileri, Öğrenme Zorluğu

THE ISSUE WHY THE STUDENTS IN GERMAN LANGUAGE TEACHING DEPARTMENT CAN NOT USE PREPOSITIONS IN GERMAN LANGUAGE APPROPRIATELY

ABSTRACT

This study began as a result of observing the fact that competence of Undergraduate German Language students whose native language is Turkish cannot be brought a desired level in using Prepositions of Place and Direction in German Language, although they receive preparatory class education in German Language for a year.

* Doç. Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü;
madensevinc@trakya.edu.tr

In this study, in order to investigate the causes of this problem, first, the Course Book Optimal A1, A2, and B1 used in German Language Preparatory Classes in 2007-2008 Academic Year was examined, and the issue what kind of methodological approach was made use of in teaching the subject of prepositions in this book was investigated thoroughly, and then, grammar books used in parallel to the course book were analyzed as well, and the question why the German Language Students who receive preparatory Class Education for one year have difficulty in using prepositions in German Language was tried to be answered.

As a conclusion, solutions for answers were tried to be developed for the issue of how the prepositions of place and direction can be taught in a more effective and permanent way.

Key Words: German Language, Prepositions of Place and Direction, German Language Students whose native language is Turkish, Difficulty

0.Einleitung

Auch wenn manchmal selbst Muttersprachler beim Präpositionsgebrauch im Deutschen sich nicht trauen und für eine richtige Verwendung in verschiedenen Quellen Hilfe suchen, stellen grammatikalische Phänomene für Muttersprachler generell keine großen Probleme dar, da von Kindheit an ein gewisses Sprachgefühl entwickelt wird. E. Hueber und W. Hueber (2009) weisen jedoch darauf hin, dass vor allem unter Deutschlernern mit Türkisch als Muttersprache besonders Präpositionen im Deutschen in produktiven Prozessen große Schwierigkeiten bereiten. Solche Lernschwierigkeiten und Mängel beim Gebrauch von Präpositionen wurden auch unter Deutschstudierenden an der Trakya Universität beobachtet (vgl. Maden, 2009), sodass in der vorgelegten Arbeit der Frage nachgegangen wurde, woran es liegt, dass Deutschlerner mit Türkisch als Muttersprache selbst nach einem einjährigen studienvorbereitenden und -begleitenden Deutschunterricht immer noch Präpositionen falsch gebrauchen.

Es ist nicht erstmalig, dass die zwischensprachlich bedingten Lernschwierigkeiten in einer Empirie zum Forschungsgegenstand werden. Es liegen zahlreiche Studien vor, in denen Syntagmaabweichungen zwischen Deutsch und Türkisch sowohl mit sprachlichen als auch didaktischen Analysen erforscht und für Minimalisierung von Fehlern zur Diskussion gestellt wurden. Apeltauer hat zum Beispiel in einer seiner Studien (1997) die Grundlagen des Erst- und Fremdsprachenerwerbs untersucht und darauf

hingewiesen, dass solche unvergleichbare grammatischen Phänomene im Deutschen von türkischen Deutschlernern nur durchs Lernen angeeignet werden können. Das Erlernen der deutschen Präpositionen in einer zweiten Sprache wird jedoch von vielen Wissenschaftlern wie auch zuletzt von Aldemir (2009) als schwer bezeichnet, weil Deutsch und Türkisch absolut unterschiedlichen Sprachsystemen¹ angehören und deshalb zwischen beiden Sprachen eine Unzahl von Ungleichheiten herrscht. Grieshaber (2007) behauptet diesbezüglich, dass Deutschlerner mit Türkisch als Muttersprache trennbare Verben mit Präposition als Vorsilbe sehr häufig verwenden, aber wegen Differenzen in beiden Sprachen den Gebrauch von Präpositionen vermeiden. Balcı (2006) gibt in dieser Hinsicht den Rat, unter Lernenden mit Förderung eines Sprachbewusstseins ein Sprachgefühl im Sinne von Kainz² aufzubauen, weil er behauptet, dass das Lernen erst durch das Sprachbewusstsein in ein generatives und produktives Sprachhandeln verwandelt werden kann. Neuner, Hufeisen, Koithan, Marx und Kursisa (2001) weisen nach den neueren Forschungen in der Sprachlerntheorie und in den Kognitionswissenschaften auch darauf hin, dass bei Erlernen von Tertiärsprachen Vorkenntnisse der Lerner in Ausgangssituationen in Betracht genommen und –somit Sprachen bewusst gelernt werden sollen.

Es gibt eine Unzahl von weiteren Studien, denen eine kontrastive Analyse zu Grunde liegt und beide Sprachen, Deutsch und Türkisch aus verschiedenen Perspektiven untersucht werden. Gündoğdu (2000) z.B. befasste sich mit sprachlichen und didaktischen Aspekten der mehrdeutigen Verben, wobei Grieshaber (2007) den Gebrauch lokaler Präpositionen durch türkische Grundschüler in Betracht genommen hat. Mungan (1986 und 1995) erforschte hinsichtlich der Präpositionen Themen wie 'Semantische Interaktion zwischen dem präfigierenden Verbzusatz und dem Simplex bei deutschen Partikel- und Präfixverben und Morphologie' und 'Semantik der von deutschen Partikel- und Präfixverben abgeleiteten Substantive' wobei Ozil die Präpositionen in beiden Sprachen untersucht (vgl. Ozil 1980) und sich auf Satzglieder konzentriert hat, die im Türkischen mit Suffixen –de, -den und –e markiert werde (vgl. Ozil 1994).

¹ Morphologisch betrachtet gehört Türkisch zu den zusammenfügenden Sprachen wobei Deutsch eine flektierende Sprache ist, genealogisch betrachtet wird Türkisch als eine altaische Sprache bezeichnet, wobei Deutsch zu den indogermanischen Sprachen angehört.

² Siehe dazu Kainz, F. (1956). Psychologie der Sprache. Vierter Band: Spezielle Sprachpsychologie. Ferdinand Enke, Stuttgart

Die vorgelegte Arbeit unterscheidet sich von den oben erwähnten empirischen Forschungen dadurch, dass sie sich ausschließlich dem Gebrauch der Präpositionen im Deutschen widmet, sich sowohl auf eine sprachlich kontrastive als auch auf eine didaktische Analyse orientiert und die Gründe der Sprachunsicherheit türkischer Deutschlerner zur Diskussion stellt. Diesbezüglich wurden in der Studie, um die Gründe der Sprachunsicherheit türkischer Deutschlerner hinsichtlich der Positions- und Richtungspräpositionen im Deutschen zu untersuchen, zu allererst das im studienvorbereitenden Deutschkurs im Studienjahr 2007-2008 eingesetzte DaF-Lehrwerk 'Optimal A1, A2, B1' und die als Zusatzmaterial verwendeten Grammatikbücher analysiert und erforscht, ob bei der Darstellung und Vermittlung der grammatischen Strukturen die neueren Forschungen in der Sprachlerntheorie und in den Kognitionswissenschaften (vgl. Chaudhuri, 2009; Neuner, Hufeisen, Koithan, Marx und Kursisa, 2001) -somit Vorkenntnisse der Lerner in Ausgangssituationen in Betracht genommen und auf Syntagmaabweichungen zwischen Deutsch und Türkisch eingegangen worden ist. Abschließend wurden Vorschläge zu neuen Formen des Lehrens und Lernens erarbeitet.

1.Theoretischer Rahmen

Präpositionen werden im Deutschen als unflektierbare und zwischen Satzelementen wie z. B. Substantive und Pronomen Beziehung herstellende Wortarten bezeichnet (vgl. Hecht und Schmollinger, 1999: 294), in dem Großwörterbuch Wahrig (Wahrig, 2008: 774) mit dem Begriff 'Verhältniswort' gleichgesetzt und als ein Wort, das ein räumliches, zeitliches oder logisches Verhältnis zwischen Personen, Sachen und Begriffen usw. ausdrückt, definiert. Unter den Präpositionen unterscheidet man in Grammatikbüchern bzw. DaF-Lehrwerken die Präpositionen mit festem Kasus darunter Präpositionen mit dem Akkusativ, Dativ und Genitiv und darüberhinaus die Wechselpräpositionen, die je nach Verhältnissen zwischen Dingen und Personen das Akkusativ- oder Dativobjekt benötigen (vgl. Dreyer und Schmitt, 2008; Zengin, 2006; Rusch und Schmitz, 2007) wobei diese Wortart in manchen Lehrwerken auch als Präpositionen in lokaler, kausaler, temporaler und modaler Bedeutung gruppiert wird (vgl. Reimann, 2004: 160-182). Präpositionen können jedoch auch als Verbzusatz oder in festen Verbindungen mit Nomen und Adverbien aber auch Kasusfrei auftreten.

Die Präpositionen sind im Deutschen vielseitig verwendbar, sodass in manchen Grammatikbüchern und DaF-Lehrwerken zum Teil sehr einfache

Übungen auftreten, in denen nur die fehlenden Präpositionen in Sätzen oder Lückentexten eingesetzt werden sollen, aber auch komplexere Aufgaben, in denen Lerner dazu aufgefordert werden, in Sätzen Konjunktionen mit Präpositionen zu ersetzen oder Präpositionale Objekte mit dass-Sätzen oder Infinitiv-Konstruktionen zu erweitern (vgl. Dreyer und Schmitt, 2008: 76-92).

In Deutsch-Türkischen Nachschlagwerken hingegen wird das Wort 'Präposition' mit Wörtern wie 'Edat', 'İlgeç' (vgl. Redhouse, 1997; Zengin, 2005), 'Ön Edat' (vgl. Öztoprak, 1987) oder wie in einigen Wörterbüchern 'harficer' und 'ön takı' wiedergegeben wobei aber einige Wissenschaftler, wie Muammer Özsoy (1982), die gleiche Terminologie wie im Deutschen und zwar 'Präposition' benutzen. Öztoprak gibt die adverbialen Bestimmungen des Ortes, wie in dem Beispielsatz (1), im Türkischen mit dem Begriff 'birleşik zarf' wieder. Dies hat zu Folge, dass die Wiedergabe des Wortes 'Präposition' im Türkischen nicht einheitlich ist.

(1) Der Vater fährt *in die Stadt*. (wohin?)

Die unflektierbaren Präpositionen bereiten Deutschlernern mit Türkisch als Muttersprache Schwierigkeiten, weil im Türkischen Präpositionen nicht immer mit einem Wort als eine selbstständige Einheit mit einer eigener Bedeutung in Sätzen wiedergegeben werden, im Deutschen hingegen, Präpositionen manchmal vor aber manchmal auch nach Nomen oder Pronomen stehen können und oft einen festen Kasus verlangen, aber je nach Relation eines Objekts zu einem Bezugsobjekt manchmal mit Akkusativ manchmal auch mit Dativ auftreten und Wechselprepositionen normalerweise mit Positions- und Direktionsbedeutung regieren aber über deren Kasus und Rektion die Bedeutung des Verbs, Adjektivs oder Nomens entscheidet und somit von der lexikalischen Bedeutung abweichende Bedeutungen entstehen. Die allerwichtigste Ungleichheit zwischen beiden Sprachen ist jedoch, dass die genuslose türkische Sprache alles, was im Deutschen durch Deklinations- und Konjugationsformen mitgeteilt wird, mit Hilfe von Suffixen markiert und somit im Türkischen eine Position nicht immer mit einem selbstständigen Wort sondern vorwiegend mit den an Wörter angefügten Suffixen -da und -de aber auch manchmal mit -ta und -te und Direktionsbedeutung mit -e und -a aber manchmal auch mit -ya und -ye ausgedrückt wird, wobei im Deutschen die Wechselprepositionen an, auf, hinter, über, in, neben, vor, unter und zwischen mit Positions-Bedeutung den Dativ und mit Direktions-Bedeutung den Akkusativ regieren und

diesbezüglich die Artikel im Deutschen je nach Kasus dekliniert werden wobei im Englischen eine Veränderung hinsichtlich der Artikel nicht ersichtlich ist und die Vorkenntnisse in der vorher gelernten Fremdsprache keine Hilfe leisten können. Die Ruhelage und Richtung wird aber im Deutschen nicht nur mit Wechselpräpositionen ausgedrückt sondern wie in den Beispielen (2) 'Wir sind schon zu Tisch' und (3) 'Setzt euch bitte zu Tisch' kann auch eine Präpositionen mit einem festem Kasus, in diesem Fall 'zu' sowohl eine Ruhelage als auch eine Direktion zu Bedeutung haben (vgl. Weinrich, 2004: 664-669)

Das Deutsche zeichnet sich innerhalb der Nominalsyntax als flektierende indogermanische Sprache aus deren Markierungen für Genus, Numerus und Kasus auf mehrere Teile einer Nominalgruppe und zwar auf Artikel, Adjektive und Nomen verteilt werden, wobei im Türkischen die bedeutungstragenden sprachlichen Einheiten in Form von Endungen an das Lexem angeleimt und dadurch entweder neue Wörter gebildet oder Sätze konstruiert werden (vgl. Aksan, 1979).

Ein Wissensmangel hinsichtlich dieser Differenzen beider Sprachen, der Verflochtenheit unter den verschiedenen Satzgliedern und Wortarten, falsche Artikelauswahl, Wissensmängel im Bereich der Valenz des Verbs oder Ungeübtheit hinsichtlich der obligaten Präposition, kann Unsicherheit und Fehlgreifen verursachen. Ein zu geringes kontrastives Überblickwissen und eine Bildungslücke hinsichtlich der Mehrdeutigkeit der Präpositionen im Deutschen und Suffixe im Türkischen zu Unverständlichkeit des Gelernten oder zu fehlerhaften produktiven Prozessen bzw. zu einem negativen Transfer unter beiden Sprachen führen.

Um Gegenmaßnahmen zu ergreifen müssen sich die Deutschlernenden nicht mit allen Regeln und Ausnahmen auseinandersetzen und sich mit der Grammatik um ihrer selbst willen beschäftigen, aber über so viel Regelwissen und Anwendungskompetenz verfügen, um in der Zielsprache handeln zu können (vgl. Hufeisen 2008: 17). Es wäre sehr hilfreich, wenn schon bei der ersten Begegnung mit den Präpositionen die Studierenden mit Hilfe von Diagrammen oder Tabellen darüber informiert werden, dass manche Präpositionen im Deutschen, wie in den Beispielen (4), (5), (6) mehrdeutig sein können (Siehe dazu Tabelle 1) oder die Ruhelage markierenden türkischen Suffixe –da und –de oder die Richtung markierenden Endungen –e und –a in manchen Situationen bzw. Kontexten in der deutschen Sprache mit ganz unterschiedlichen Präpositionen wiederzugeben sind (Siehe dazu Tabelle 2).

Präposition	Bedeutung	Beispielsätze	Suffixe in Türkisch
(4) nach	→Richtungspräposition →temporale Bedeutung	Er fährt nach Deutschland. Nach einer Stunde ist er da.	-e; -a -den, -dan sonra
(5) in	→Positionspräposition (lokale Bedeutung) →temporale Bedeutung	Er wohnt in Edirne. Er kommt in zwei Stunden.	-de, -da ... içinde
(6) am	→Lokale Bedeutung →Temporale Bedeutung	Sie sitzen fürs Abendessen am Tisch. Er kommt am Montag.	-da, -de -de, -da

Tabelle 1: Beispiele zur Mehrdeutigkeit der Präpositionen im Deutschen

Türkisch	Deutsch	Türkisch	Deutsch
(7)...köyde...	...in dem Dorf...	(17)...bayramda...	...auf dem Fest...
(8)...kırsal bölgede...	...auf dem Land...	(18)...Nordsee de...	...an der Nordsee...
(9)...yakınında...	...in der Nähe von...	(19)...İtalyada...	...in Italien...
(10)...tepede...	...auf dem Hügel...	(20)...Şehir kenarında...	...am Stadtrand...
(11)...postanede...	...auf der Post...	(21)...Romada...	...in Rom...
(12)...evde...	...zu Hause...	(22)...şefin yanında...	...beim Chef...
(13)...İstanbula...	...nach Istanbul...	(23)...büroya...	...ins Büro...
(14)...arkadaşıma...	...zu meinem Freund...	(24)...masaya...	...auf den Tisch...
(15)...Romaya...	...nach Rom...	(25)...Akdenize...	...ans Mittelmeer...
(16)...pazara...	...zum Marktplatz...	(26)...eve...	...nach Hause...

Tabelle 2: Beispiele zu Suffixen im Türkischen, die im Deutschen mit ganz unterschiedlichen Präpositionen wiederzugeben sind

Wenn Deutschlernende darüber nicht informiert werden, dass die Bedeutung der Präpositionen je nach dem semantischen Merkmal sich ändert oder je nach Kontext, wie z.B. Stadt, Land, Gebäude, Landschaft, Gebirge, Straße, Platz, Berg, Insel, Inselgruppe, Meer, Fluss, See, Strand, Ufer, Bank, Post, Person usw. (Siehe dazu Beispiele 7-26) ganz unterschiedliche und mit den türkischen Suffixen nicht immer bedeutungsideologische Präpositionen verwendet werden, können Fehler im Gebrauch der Präpositionen nicht minimalisiert werden.

Andererseits markieren manchmal dieselben Suffixe im Türkischen nicht nur Präpositionen, sondern auch den Kasus, Numerus, possessiv und temporale Angaben. Die türkischen Endungen –de und –da und –e und –a, können aber auch im Türkischen von Adverbien abhängig sein, sogar auch in Form von festen Redewendungen auftreten. Diese vieldeutigen,

türkischen Endungen, wie in Beispielsätzen³ 27-39 sind im Deutschen mit völlig unterschiedlichen grammatikalischen Strukturen wiederzugeben.

Türkisch	Bedeutung der Endungen -de/-da	Deutsch
(27) Yaz <u>da</u> , kışta...o nereye giderse o da oraya gidiyor.	Zeitangabe, Jahreszeiten	Im Sommer, im Winter sie/er geht auch dorthin wohin sie/er geht.
(28) Tombul, otuz <u>da</u> bir hatundu.	Drückt Vermutung aus	Es war eine rundliche Frau an die 30 .
(29) Fırın <u>da</u> makarna sever misin?	Bildet aus Nomen Adjektive / Adverbien	Magst du im Backofen gebackene Nudeln?
(30) O iki <u>de</u> bir soru sorardı.	Bildet Adverbien	Er stellte immer wieder Fragen.
(31) İşler yol <u>da</u> gidiyor mu?	Drückt Zustand aus	Ist alles in Ordnung?
(32) Dün ceviz büyüklüğü <u>de</u> dolu yağdı.	Maß	Gestern hagelte es in Größe von Walnüssen.

Tabelle 3: Konnotation der türkischen -de bzw. -da Endungen

Türkisch	Bedeutung der Endungen -e/-a	Deutsch
(33)Bu yolcu buradan İstanbu <u>la</u> gidecek.	Richtung	Dieser Fahrgast wird von hier aus nach Istanbul reisen.
(34)Ağaçlar sonbahar <u>a</u> hazırlanıyor.	Absicht	Die Bäume bereiten sich auf den Herbst vor.
(35)Bunu dört liray <u>a</u> satın alamazsın	Wert	Das kannst du nicht für vier Lira kaufen.
(36)Öğlene de un çorbası yaparım sana.	Zeitangabe	Und zum Mittag bereite ich dir Mehl-Suppe zu.
(37)Kıyamete dek arasınlar.	Erstellt Formel mit 'dek', 'doğru', göre'	Sie sollen bis zum Jüngsten Tag suchen.
(38)Kol kola ...vagona girdim.	Redewendung	Ich betrat das Kompartiment... Arm in Arm .
(39)Çocuklara a bakamam.	Dativ Objekt	Ich kann mich nicht um die Kinder kümmern.

Tabelle 4: Konnotation der türkischen -e bzw. -a Endungen

'de' oder 'da' kann im Türkischen auch wie in dem Satz (40) 'Sen de gel' die Bedeutung 'auch' übernehmen. Eine weitere für türkische Deutschlermer Schwierigkeit bereitende Form ist die obligatorische

³ Diese Beispielsätze stammen aus dem in der türkischen Sekundarstufe eingesetzten Schulbuch 'Türk Dili 2'. Rekin Ertem. Istanbul: Serhat Yayınları A.Ş. S. 22-23. 2001

Präpositionsverwendung mit dem Artikel in richtigem Kasus wobei im Türkischen die Suffixe, wie in den Beispielen (41) und (42), allein Lokalität markieren können.

(41)Vazo nerede?	Masada (Das Wort 'üzerinde' ist nicht obligatorisch)
(42)Wo ist die Vase?	Auf dem Tisch. (Ohne die Präposition und den Artikel wäre der Satz unvollständig.)

Tabelle 5: Präpositionsverwendung in Deutsch und Türkisch

Normaler Gebrauch des Adjunkt im Sinne des Wörterbuchs sind von türkischen Deutschlerner leicht zu verstehen, aber wenn Präpositionen in einem Text eine spezifische und von der lexikalischen Bedeutung abweichende Bedeutung übernehmen, können Deutschlerner mit Türkisch als Muttersprache an Schwierigkeiten stoßen.

2. Darstellung und Vermittlung des Bereichs 'Präposition' in dem Lehrwerk 'Optimal'

2.1.Häufigkeitsgrad der Präpositionen in dem Lehrwerk 'Optimal'

Aufgrund der Festlegung, dass Studierende mit Türkisch als Muttersprache trotz eines einjährigen studienvorbereitenden Intensivdeutschkurses die Präpositionen im Deutschen verwechseln, wurden in dieser Studie zuallererst die Präpositionen in den einzelnen Lektionen des Lehrwerks 'Optimal' aufgezählt, nach ihrer Häufigkeit aufgelistet und erforscht, ob Studierende während des Lernprozesses den Präpositionen ausreichend begegnen.

Präpositionen	A1	A2	B1	TOTAL
in/im/ins	188+67+18	280+79+10	414+186+11	1243
an/am	8+74	71+86	79+111	504
zu/zum/zur	19+46	67+56	200+107	495
mit	54	167	225	446
auf	39	98	167	304
für	26	105	172	303
von/vom	28+4	62+6	121+24	245
aus	74	61	83	218
bei /beim	36	88	58	182
nach	37	55	49	141

über	9	39	87	135
vor	28	28	73	129
um	21	43	46	110
bis	11	13	21	45
seit		14	13	27
ohne	3	5	16	24
zwischen		14	8	22
gegen	4	5	5	14
unter		4	9	13
neben		9	2	11
trotz			9	9
wegen			8	8
durch			8	8
hinter	1	0	3	4

Tabelle 6: Anzahl der Präpositionen in dem DaF-Lehrwerk 'Optimal'

Die Resultate haben dargelegt, dass in allen Lektionen des Lehrwerk 'Optimal' und somit in der Grundstufe die Präposition 'in' dominiert und an 2. Stelle die Präposition 'zu' steht. Dies könnte zugleich eine Erklärung hinsichtlich der Festlegung von Apeltauer (2007) sein, der in einer seiner Studien festgestellt hat, dass türkische Kinder vorwiegend die Präposition 'in' benutzen aber mit Ansteigen des Alters immer mehr dazu neigen, die Präposition 'zu' zu verwenden.

2.2. Entwicklungsschritte des Erlernens bzw. Darstellung und Vermittlung des Bereichs 'Präposition' in dem Lehrwerk 'Optimal'

Das Thema 'Präpositionen' wird nach einer impliziten Begegnung in Texten oder Dialogen in den Grammatikteilen des Lehrbuchs 'Optimal' noch einmal explizit entweder in Form von 'Fragewort-Antwort' verdeutlicht oder in sehr kurzen Texten mit Fettdruck hervorgehoben. Obwohl kognitive Lernverfahren eine der wichtigsten Prinzipien der neueren Forschungen in der Sprachlerntheorie und in den Kognitionswissenschaften (vgl. Neuner und Hufeisen, 2001) sind, nimmt in diesem Lehrwerk eine bewusste Aktivierung der Sprachphänomene in der Muttersprache und in der ersten Fremdsprache Englisch keinen wichtigen Platz ein.

In der Niveaustufe A1 erfolgt bei der Vermittlung der Präpositionen eine Reihenfolge nach Präpositionen, die auf die Fragen 'woher?' (Siehe dazu A1 S. 7/8), 'wo?', 'wann?' und 'wohin?' (Siehe dazu A1 S. 15, S. 21, S. 45, S. 52 und S. 65) antworten, deren Anzahl aber ziemlich gering ist und für das Aneignen dieser Strukturen nicht all zu oft wiederholt werden. Ein

weiteres Problem ist, dass in dem Lehrwerk 'Optimal A1' zwar in der 1., 2. und 5. Lektion darauf gedeutet wird, dass auf die Frage 'Woher?' mit 'aus' und auf die Frage 'wo?' mit 'in der', 'am' und 'im', auf die Frage 'wohin?' mit den Präpositionen 'zum' und 'in die' geantwortet werden muss, aber warum vor allem Positions- und Richtungspräpositionen sehr unterschiedlich sind und warum die türkischen Suffixe -de, -da, -e, -a manchmal auch -ya, -ye wie in den Beispielen einmal mit der Präposition 'auf'(43) (44) in einem anderen Beispiel mit der Präposition 'zu' (45) oder am (46) wiedergegeben werden, bleibt unerklärt. Die Logik solcher Sätze ist für türkische Deutschlerner schwer verständlich wobei bei Satzgliedern, die im Türkischen mit den Wörtern 'üzerinde, içinde, altında...' identisch sind, keine Verständigungsprobleme auftreten würden.

(43) ...auf die Bank...

(44)...auf der Bank...

(45)...zum Marktplatz...

(46)...am Marktplatz...

Auf das Thema 'Verben mit Präpositionen' oder 'Verben mit Präpositionen als Präfix' wird jedoch in dem 1. Band überhaupt nicht eingegangen, obwohl diese Art von Phänomenen sowohl in Texten als auch in den Übungen und Aufgabestellungen schon in den ersten Seiten mehrmals vorkommen und wegen Sätzen im Präsens die Präfixe getrennt für sich im Satz stehen und somit wegen Differenzen zwischen Deutsch und Türkisch nicht richtig rezeptiert und auch falsch reflektiert werden können. Dies kann von den Deutschlernern mit Muttersprache Türkisch nicht als ein Teil des Verbs erkannt, sondern als eine für sich allein stehende Präposition erfasst werden und zu unrichtigen Interpretationen führen. Erst in der 8. Lektion der Niveaustufe A2 ist von 'Verben mit Präpositionen' die Rede (Siehe dazu Optimal A2 S. 68 und Tabelle 7) wobei aber Lernende darauf nicht aufmerksam gemacht werden, dass strukturell diese grammatischen Phänomene mit Englisch ähneln, aber die gleichen Verben im Deutschen und Englischen manchmal gleiche aber vorwiegend ganz unterschiedliche Präpositionen benötigen.

Deutsch	Türkisch	Englisch
(47)lachen über	bir şeye gülmek	laugh about
(48)glauben an	bir şeye inanmak	believe in

Tabelle 7: Beispiele zu Verben mit Präpositionen

'Präpositionen mit Dativ' werden in der 5. Lektion der Niveaustufe A2 nach einer Einführung in der 6. Lektion des 1. Bandes (Siehe dazu A1 S. 52) wiederholt und in derselben Lektion zusätzlich auf die 'Präpositionen mit dem Akkusativ Objekt' und 'Wechselpräpositionen' eingegangen (Siehe dazu A2 S. 44), was möglicherweise wegen zu viel Stoff auf einmal Überföderung als Gefolge haben könnte. In der 6. Lektion treten auch Terminologien wie 'Position-Ruhe' und 'Richtung-Bewegung' auf (Siehe dazu A2 S. 45). Es wird zwar darauf hingewiesen, dass mit Präpositionen, die auf die Frage 'wo?' antworten der Dativ, die auf die Frage 'wohin?' antworten der Akkusativ zu verwenden ist, aber über den Kontrast, dass z.B. im Türkischen nicht immer extra eine Präposition wie 'içinde', 'altında', '-e doğru' usw. für Lokalität steht (Siehe dazu Tabelle 8), sondern allein die Endungen -de und -da die Positions- und -e und -a die Richtungspräpositionen markieren, werden die Lernenden nicht belehrt.

(49)Adam nereye gidiyor?	nereye	-Dağa çıkıyor. ('üzerinde' ist nicht obligatorisch)
(50)Wohin geht der Mann?	der	-Er steigt auf/in den Berg. ('in/auf den' ist im Deutschen obligatorisch)

Tabelle 8: Ungleichheiten zwischen Deutsch und Türkisch

Auch in der 10. Lektion des 1. Bandes werden zwar sehr viele lokalisierende Objekte in Relation zu einem Bezugsobjekt aufgelistet (Siehe dazu S. 81 und S. 85), es werden aber keine bewusste Bezüge zu Vorkenntnissen in L1 und L2 gezogen und es erfolgen keine bewusste Auseinandersetzungen mit den neuen Phänomenen, sodass Deutschlerner mit Türkisch als Muttersprache nicht immer unterscheiden können, welche der zahlreichen Präpositionen in den entsprechenden Situationen zu verwenden sind oder wegen Sprachabweichungen zwischen Deutsch und vorher gelernten Fremdsprache Englisch zu einer negativen Transfer führen könnte (Siehe dazu Tabelle 9, Beispielsätze 51 und 52).

Türkisch	Englisch	Deutsch
(51)Annesine gidiyor.	He/She goes to his/her mother.	Er/Sie geht zu seiner /ihrer Mutter.
(52)Sinemaya gidiyor.	He/She goes to the cinema.	Er/Sie geht ins Kino.

Tabelle 9: Unterschiede in Hinsicht der Anwendung von Präpositionen

Der Bereich 'Präposition' wird in den Lektionen 4 und 6 des 3. Bandes (B1) noch einmal aufgegriffen und unter Überschriften wie 'W-Wort + Präposition', 'Präpositionen-Pronominaladverb', 'da(r) + Präpositionen' (Siehe dazu B1 S. 44) und 'Präpositionen mit dem Genitiv' (Siehe dazu S. 60) und 'Ausdrücke mit zweiteiligen Präpositionen' (Siehe dazu S. 61) thematisiert. Auch in dem Band B1 erfolgt wie im ganzen Lehrwerk eine Wissensvermittlung nur hinsichtlich der deutschen Sprache und ein Vergleich mit Türkisch und Englisch bleibt aus. Dabei könnte die englische Syntax bei der Übung der Wortstellung eine bedeutende Rolle spielen und wegen der bekannten Terminologie sehr hilfreich sein aber bei der Wahl der festen Präpositionen mit der Produktion im Deutschen, wie in Relativsätzen (vgl. König, 2007) interferieren (Siehe dazu Tabelle 10).

Einige spezifische Nuancen innerhalb der deutschen Sprache werden in dem Lehrwerk 'Optimal' überhaupt nicht betont wobei Formeln wie in Beispielen 53-60 Wörter wie 'zu' enthalten können, die ganz unterschiedliche Funktionen übernehmen und im Türkischen mit völlig voneinander unvergleichbaren grammatischen Phänomenen wiedergegeben werden müssten.

Deutsch	Türkisch	Deutsch	Türkisch
(53) zu Fuß	yaya	(60) zur Kontrolle	kontrol için/ kontrol amaçlı
(54) zu Weihnachten	noel zamanı/noel zamanında	(61) in rosa	pembe renkte
(55) er lernt zu schreiben	yazmayı öğreniyor dinliyor	(62) mit 18	18 yaşında/ 18 yaşında iken
(56) er hört...zu	bitti	(63) über alles	her şeyden çok
(57) ...ist zu Ende	fazla pahalı	(64) unter 14	14 yaşın altında
(58) zu teuer	ara sıra	(65) von mir aus	bence/ bana göre
(59) ab und zu			

Tabelle 10: Unterschiedliche semantische Merkmale der Präposition 'zu'

Eine Erläuterung hinsichtlich Formeln wie in Beispielen 61-65 wäre von großem Nutzen, weil bei Verwendung fester Wendungen selbst nach längerem Deutschlernen Interferenzen zum Vorschein kommen können. Es müsste verdeutlicht werden, dass in den Beispielen 53-60 das Wort 'zu' keine Richtungs- bzw. Positionspräposition ist und die Präpositionen in den Beispielen 61-65 nicht als eine bedeutungstragende Einheit im Sinne des

Wörterbuchs gebraucht werden sondern als ein Teil der Formeln betrachtet werden müssen.

Sprachliche und didaktische Probleme der Polysemie werden in diesem Lehrwerk, wie in vielen von Gündoğdu (2000) bewerteten DaF-Lehrwerken, nicht beachtet. Wie wichtig es aber ist, eine Erklärung hinsichtlich der Konnotation der Präpositionen oder der im Sinne des Wörterbuchs nicht gebrauchten Präposition zu machen, zeigen die unten aufgelisteten Beispiele aus dem Lehrwerk Optimal A1, A2 und B1.

- (66) *in Stücke schneiden*, (67) *in dem (im) Haus*, (68) *im Moment*, (69) *in Not*, (70) *in Deutschland*, (71) *in zwei Stunden*
- (72) *zu Hause*, (73) *zu viel gearbeitet*, (74) *zu seinen Freunden*, (75) *er sieht zu*, (76) *er hat zu zahlen*, (77) *er fährt zu schnell*, (78) *zur Schule*, (79) *zum Einkaufen*, (80) *zu Wild*, (81) *zuordnen*, (82) *zu Fuß gehen*, (83) *zum Beispiel*, (84) *zu hören*, (85) *zuhören*, (86) *zu Ende*, (87) *zur Kontrolle*, (88) *zum ersten Mal*, (89) *zu zweit*, (90) *zu Wien einfallen*, (91) *in Vergleich zu*, (92) *um...zu*, (93) *zum Glück*, (94) *zum Lesen*, (95) *zu organisieren haben*, (96) *zum Wohl*, (97) *alles Gute zum Geburtstag*, (98) *zu Mittag*, (99) *zum Wohl*, (100) *alles Gute zum Geburtstag*, (101) *zu Mittag*,
- (102) *auf dem Tisch*, (103) *Auf die Knie!*, (104) *stehen Sie auf!*, (105) *Lust haben auf etwas*, (106) *sich setzen auf etwas*, (107) *auf die Nerven gehen*, (108) *auf eigener Gefahr*, (109) *Auf Wiedersehen*, (110) *auf Deutsch*, (111) *auf den Tisch*,
- (112) *voneinander*, (113) *von mir aus*, (114) *vom Schlaf aus*, (115) *von zu Hause*, (116) *von seinen Eltern*
- (117) *vor allem*, (118) *vor die Tür*, (119) *vor der Tür*, (120) *bis vor kurzem*, (121) *vor acht*
- (122) *du siehst schlecht aus*, (123) *er kommt aus Deutschland*, (124) *aus Wolle*
- (125) *am besten*, (126) *am Ufer*, (127) *am Nachmittag*

Die Übungen in dem Arbeitsbuch hinsichtlich der Präpositionen sind vorwiegend in Form von Lückentexten konstruiert. In einigen Aufgaben sollen die Deutschlernenden auf Fragen antworten wobei in einigen Schreibübungen die Texte in verschiedene Textsorten verwandelt oder grammatische Strukturen durch Bildung von Sätzen geschult werden sollen.

3. Darstellung und Vermittlung von Präpositionen in den im studienvorbereitenden Deutschunterricht eingesetzten Grammatikbüchern

3.1. Präpositionen in 'Übungen zur deutschen Grammatik'

Das von Eyüp Zengin (2006) konzipierte 40 teilige und neben dem Lehrwerk 'Optimal' als Zusatzmaterial eingesetzte Grammatikbuch 'Übungen zur deutschen Grammatik' enthält der Reihe nach in den Teilen 10, 11 und 19 die Präpositionen mit dem festen Kasus Akkusativ, Dativ und Genitiv. Die Wechselprepositionen werden in Teil 14, die Verben mit Präpositionen in Teil 20 besprochen, jedoch nicht immer mit dem entsprechenden Kontext illustriert.

Generell folgen nach einer kurzen Schilderung der neuen grammatischen Strukturen Übungen, die aus einzelnen, nicht miteinander in Verbindung stehenden Sätzen bestehen, in denen die fehlenden Präpositionen ergänzt werden sollen. Die Übungen erfordern keine kreative Arbeit sondern mechanische Verfahren. Die Reihenfolge der grammatischen Phänomene und Vokabular der Übungen und Beispiele entsprechen nicht immer der Progression und Niveau des Lehrwerks 'Optimal', sodass das Grammatikübungsbuch nicht Seite für Seite durchgehend bearbeitet werden kann, sondern ein hin und her zwischen den Seiten benötigt. Manche Übungen erfordern mehr Wissen über die Regularitäten der deutschen Sprache und entsprechen nicht dem Sprachniveau der Deutschlernenden in der Grundstufe. Ein mehrmaliges Hinweisen auf Präpositionen im Kontext von Texten und Analogien und auf die Unterschiede beider Sprachen bleibt in diesem Grammatikbuch aus. Auf Übungen, die auf Sprechfertigkeit abzielen, produktives Handeln benötigen, wird kein Wert gelegt.

3.2. Präpositionen in der 'Grundstufen-Grammatik'

In dem als Zusatzmaterial zu Grundstufenlehrwerken erstellten zweiten und im Studienjahr 2007-2008 in der Vorbereitungsklasse verwendeten Grammatikbuch 'Grundstufen-Grammatik' (Reimann, 2004) werden alle Präpositionen in lokaler, temporaler, modaler und kausaler Bedeutung mit Hilfe von Signalen, Pfeilen und Farben beschrieben. Die grammatischen Strukturen sind in Vergleich zu dem Grammatikübungsbuch von Zengin detaillierter geschildert. Es wird gelegentlich auf Bedeutungsunterschiede eingegangen und anschließend mit zahlreichen Übungen die grammatischen Phänomene geschult, deren Schwierigkeitsgrad

(Wortschatz und Grammatik) jedoch nicht immer dem Stoff des Lehrwerks 'Optimal' entspricht. Die als 'Verb', 'Nomen', 'Partikel' und 'Satz' ernannten 4 Teile beinhalten eine Unzahl von grammatischen Themen bei deren Einstieg aber Vorkenntnisse in der Muttersprache bzw. vorangelernten Fremdsprache der Lernenden nicht berücksichtigt werden. Der Präpositionen wird in dem 3. Teil unter Partikeln Platz eingeräumt und Positions- (in+Dativ, auf+Dativ, an+Dativ, in, bei) und Richtungspräpositionen (nach, in+Akk., auf+Akk., an+Akk., zu) an Beispielen verdeutlicht, jedoch nicht in kleinen Einheiten vermittelt und geübt, sondern alle Arten von Präpositionen in dem gleichem Kapitel präsentiert. Die Übungen verfolgen eine Reihenfolge von einfachen zu komplexeren Strukturen, sind meistens in Form von Lückentexten (20 Stück) konstruiert, wogegen in einigen Übungen auch in Form von kurzen Frage-Antwort-Dialogen (4 Stück) die Begegnung mit Präpositionen ermöglicht wird. In einer der 27 Übungen sollen die richtigen Antworten markiert, in einer weiteren Übung die Sätze der 1. Übung noch einmal in Präteritum geschrieben und in einer weiteren Übung aus aufgelisteten Wörtern Sätze gebildet werden. Der größte Knackpunkt ist jedoch die unterschiedliche Progression beider Materialien, des Grammatikbuchs 'Grundstufen-Grammatik' und des DaF-Lehrwerks 'Optimal' und das Fehlen der Übertragung des Gelernten in reale Situationen. Übungen, die freie Äußerung erzielen, Problemlösungen oder tatsächlichen Sprachgebrauch erfordern platzieren in diesem Buch nicht.

4. Schlussfolgerung und Vorschläge zu neueren Lehr- bzw. Lernformen

Die Analyse der Syntakmaabweichungen bei Präpositionen beider Sprachen Deutsch und Türkisch hat dargelegt, dass die Form und Bedeutung der Präpositionen im Deutschen für Deutschlerner mit Türkisch als Muttersprache nicht so leicht ersichtlich ist. Da im Bereich 'Präpositionen' auch zwischen Deutsch und Englisch Ungleichheiten herrschen können manchmal Vorkenntnisse im Englischen anstatt zu helfen, zu Verwirrungen und Interferenzfehlern führen. Dies erfordert die Besprechung von Ähnlichkeiten und Ungleichheiten zwischen Deutsch und Türkisch aber auch der vorangelernten Fremdsprache Englisch, um ein Sprachbewusstsein zu erschaffen und Fehler im Gebrauch der Präpositionen zu vermeiden.

Diese Arbeit soll nur eine Anregung zur Analyse der Syntakmaabweichungen bei Präpositionen beider Sprachen (Deutsch und Türkisch) dienen und zu methodisch-didaktischen Überlegungen im universitären DaF-Unterricht führen. Auf die Erarbeitung von Vorschlägen

zu innovativen Lehr- bzw. Lernformen kann aufgrund des begrenzten Umfangs dieses Beitrags in diesem Artikel nicht eingegangen werden und müsste in einer weiteren wissenschaftlichen Arbeit detailliert noch ein Mal aufgegriffen werden. Aber von den vorliegenden erfassten Befunden ausgehend können folgende Konsequenzen für den Unterricht gezogen werden:

Die Studenten stoßen in dem Lehrwerk 'Optimal' von der ersten Lektion an auf mehrere Präpositionen, werden aber mit einer flachen Progression nicht immer über alle neuen grammatischen Phänomene unterrichtet. Die Analyse hat dargelegt, dass Formeln⁴, die weit über dem Sprachniveau der Lerner liegen, schon in den ersten Lektionen des Lehrwerks auftreten. Das nach den sprachpolitischen Zielen konzipierte DaF-Lehrwerk 'Optimal' richtet sich zwar nach den Niveaustufen des Europäischen Referenzrahmens (2001), ist nach den Prinzipien der kommunikativen Didaktik und des Interaktiv-interkulturellen Ansatzes verfasst worden, greift jedoch nicht für ein effizientes und ökonomisches Lernen auf die Vorkenntnisse der Lerner in der Muttersprache und vorangegangener Fremdsprachen, wie in der Mehrsprachigkeitsdidaktik⁵ der EU erstrebt wird, zurück, sodass Deutschlerner, deren Muttersprache Türkisch ist, wegen zahlreicher Sprachungleichheiten in produktiven Handlungen auf Schwierigkeiten stoßen, und selbst nach einer Zeitspanne von 728 Std. SW. studienvorbereitenden Deutschunterrichts immer noch Präpositionen im Deutschen verwechseln können.

Von den Resultaten ausgehend kann die Bilanz gezogen werden, dass solche Kursbücher wie 'Optimal' bei Erlernen der komplexeren Strukturen des Deutschen für Lerner mit türkischer Muttersprache allein nicht ausreichen können und sowohl DaF-Lehrwerke als auch Grammatikbücher benötigt werden, in denen eine selbständige Ableitung der Regeln erschaffen und das grammatische Wissen nebst dem Kursbuch zusätzlich mit

⁴ Mehr dazu: Mika, E. (2005). Formeln und Routinen. Zum Genuserwerb italienischer, portugiesischer und spanischer Gastarbeiter mit Deutsch als Zweitsprache. Uppsala: Universitätsdruck

⁵ Es liegen zahlreiche Arbeiten von Polat, Tapan, Güler, Hatipoğlu, Çakır, Kaptı, Cangil und Maden vor, in denen die Chancen und Probleme des Deutschen als 2. Fremdsprache nach Englisch diskutiert werden und Mehrsprachigkeit zum Forschungsgegenstand gemacht wurde, aufgrund des begrenzten Umfangs dieses Beitrags aber in diesem Artikel nicht thematisiert werden können.

innovativen und kontrastiven Lehr- bzw. Lernverfahren in kommunikativen Situationen automatisiert und in echte Lebenssituationen der Lernenden übertragen wird. In dem Lehrwerk 'Optimal' wird zwar ein entdeckendes Lernen erzielt, jedoch auf einen Vergleich unter den Sprachen nicht eingegangen. Wegen zu geringen Erläuterungen hinsichtlich der grammatischen Strukturen im Deutschen und die ausschließliche Schulung der grammatischen Phänomene mit Ergänzungsaufgaben, kann der Bereich 'Präposition' auch mit den als Zusatzmaterial eingesetzten und in dieser Studie analysierten Grammatikbüchern nicht vollständig angeeignet werden.

Richtige Rezeption in Lese- oder Hör-Texten und richtiger Transfer von der einen Sprache in die andere oder eine fehlerlose Wiedergabe der Strukturen in produktiven Prozessen erfordert während des Sprachenlernens neben Förderung der kommunikativen Kompetenz auch für ein Sprachbewusstsein ein Bezug zu der Muttersprache und vorangelernten Fremdsprache und so viel Regelwissen und Anwendungskompetenz, dass man in der Zielsprache handeln kann. Die Aneignung eines Wissens über die Regeln in einem kommunikativ orientierten Grammatikunterricht (vgl. Sheils, 1994) kann aber erst durch Lehr- bzw. Lernverfahren erzielt werden, in denen Gleichheiten und Abweichungen der Sprachen besprochen, durch ein kognitives Lernen und SOS⁶ Verfahren Bezug auf die L1 und davor gelernten Fremdsprache Englisch (L2) gezogen und als wichtigster das Leseverstehen, Hörverstehen und produktive Handlungen in beiden Sprachen mit mehreren handlungsorientierten Übungen gut trainiert werden.

Der Aufbau eines solchen Sprachbewusstseins und Aneignung von einem Sprachgefühl könnte durch Einsetzung zunehmenden komplexeren Prozessen ermöglicht werden. Deutschlerner könnten mit diesen kognitiven Lernverfahren einerseits eigene Defizite im Deutschen beseitigen, andererseits ein Überblickwissen über Sprachen aneignen und dies später in ihrem Lehrberuf anwenden.

Eine völlige Abschaffung der Sprachunsicherheit im Gebrauch der deutschen Präpositionen türkischer Studierenden ist jedoch im universitären Bereich wegen des fortgeschrittenen Alters der Deutschlerner nicht denkbar. Eine endgültige zufriedenstellende Bewältigung dieses Problems wäre aber erst nach einer Reform der mangelnden Erziehung im türkischen Schulwesen

⁶ Suchen, ordnen, systematisieren

und Lernen von Sprachen im früheren Alter möglich. Somit würden die Studierenden schon als Kind die grammatischen Strukturen des Deutschen sinnvoll erwerben und ein Sprachgefühl für die Anwendung der Präpositionen aneignen und somit beim Präpositionsgebrauch nicht so viele Mängel aufweisen, wie heute.

QUELLENVERZEICHNIS

Aksan, Doğan, *Her yönüyle dil, ana cizgileriyle dilbilim 1*, Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları, 1979

Aldemir, Adnan, „Lernschwierigkeiten von türkischen Schülern bei den Wechselprepositionen“, IDT 2009, *Programmheft*, Jena-Weimar, S. 89, 2009

Apeltauer, Ernst, *Grundlagen des Erst- und Fremdsprachenerwerbs*, München: Langenscheidt, 175 S. 1997

Apeltauer, Ernst, „Das Kieler Modell: Sprachliche Frühförderung von Kindern mit Migrationshintergrund“, In: Ahrenholz, Bernt: *Deutsch als Zweitsprache – Voraussetzungen und Konzepte für die Förderung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationshintergrund*, Freiburg: Fillibach, 2007

Balcı, Tahir, „Valenzstrukturabhängige Probleme beim Fremdsprachenlernen“, In: *DaF*, 4. Quartal, Herder-Institut, Leipzig, S. 239-241, 2006

Chaudhuri, Tushar, „Mehrsprachigkeit und Grammatikerwerb, Bedeutung der mehrsprachigen Ausgangssituation für die Grammatikvermittlung im Unterricht Deutsch als Fremdsprache in Indien“, IDT 2009, *Programmheft*, Jena-Weimar, S. 87, 2009

Ertem, Rekin, *Türk Dili 2*. İstanbul: Serhat Yayınları, 142 S, 2001

Europarat, *Gemeinsamer Europäischer Referenzrahmen für Sprachen lernen, lehren und beurteilen*, Berlin: Langenscheidt, 2001

Grießhaber, Wilhelm, „und wir fahren in die andere Seite-Der Gebrauch lokaler Präpositionen durch türkische Grundschüler“, In: Meng K.& Rehbein J. (Hrsg.) (2007), *Kindliche Kommunikation*, Waxmann Verlag, S. 371, *Deutsch Lernen 1/2000*, S. 59-70, Mainz, ISSN: 0341-3675, 2007

Hecht, Dörthe, Schmollinger, Annette, *PONS, Basiswörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, Stuttgart: Klett Verlag, 484 S., 1999

Hueber, Emel, Hueber, Wilhelm, *Agglutination*. Aufrufbar unter: <http://www.lehrer-info.net/kompetenzportal.php/cat/13/aid/110/title/Agglutination>. (Stand am 03.04.2009), 2009

Hufeisen, Britta, „Einleitung“, In: Wahrig-Burfeind, Renate (Hrsg.), *Wahrig Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, München: Cornelsen Verlag, 2008

Kainz, Friedrich, *Psychologie der Sprache*, Vierter Band: Spezielle Sprachpsychologie, Ferdinand Enke, Stuttgart, 1956

König, Wolf, „Die Verarbeitung von Relativsätzen in L2-Deutsch von L1-Sprechern des Türkischen“, *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht* 12:3, 2007, 13 S., Aufrufbar unter: <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-12-3/beitrag/Koenig.htm>, (Stand am 3.11.2009), 2007

Maden, Sevinç, „Eine Studie zum Gebrauch von Positions- und Richtungspräpositionen türkischer DaF-Studierenden“, IX. Uluslararası Dil-Yazın-Değişibilim Sempozyumu, Yaratıcılık ve Yenilik Yılında Yeni Yaklaşımlar, 15-17.10. 2009, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2009

Mika, Egmont, *Formeln und Routinen, Zum Genuserwerb italienischer, portugiesischer und spanischer Gastarbeiter mit Deutsch als Zweitsprache*, Uppsala: Universitätsdruck, 2005

Mungan, Güler, *Morphologie und Semantik der von deutschen Partikel- und Präfixverben abgeleiteten Substantiva, Eine kritische Untersuchung*, Iudicium Verlag, 1995

Mungan, Güler, *Semantische Interaktion zwischen dem präfigierenden Verbzusatz und dem Simplex bei deutschen Partikel- und Präfixverben*, Peter Lang Verlag, 1986

Neuner, Gerd, Hufeisen, Britta, Koithan, Ute, Marx, Nicola., & Kursisa, Anta *Mehrsprachigkeit und Tertiärsprachenlernen*, Teil 1. Erprobungsfassung, München: Goethe Institut Internationales, 229 S, 2001

Ozil, Şeyda, „Almanca ve Türkçede İlgeçler“, *bağlam*, 2-80. S. 13-24, İstanbul: Hüsniyat Matbaası, 1980

Ozil, Şeyda, „Temel Tümce Ögesi Olarak -E, -DEN, -DE Durumu Tümleçleri ve Bunların Kullanım Özellikleri“, In. *VIII. Dilbilim Kurultayı 26-27 Mai 1994*, İstanbul: I.Ü. İletişim Fakültesi Yayını, İstanbul,1994

Özsoy, Muammer, *Örneklerle Bugünkü Almanca*, İstanbul: Meteksan A.Ş, 270 S., 1982

Öztoprak, Rahmi, *Kendi Kendine Öğrenmek için Almanca*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 448 S., 1987

Rösler, Dietmar, “Foreign-language learning with the new media: between the sanctuary of the classroom and the open terrain of natural language acquisition”, *GFL-Journal. German as a foreign language*. 2000/1. S. 16-31. Aufrufbar unter: <http://www.gfl-journal.de/1-2000/inhalt.html>. (Stand am 3.10.2009), 2000

Rusch, Paul,Schmitz, Helen, *Einfach Grammatik, Übungsgrammatik Deutsch A1 bis B1*, Berlin und München: Langenscheidt, 271 S., 2007

Sheils, Joe, *Kommunikation im Fremdsprachenunterricht, Projekt No. 12, Das Lehren und Lernen von Fremdsprachen zur Kommunikation*, Strasbourg, Council of Europe Press, 1994

Wahrig-Burfeind, Renate, *Wahrig Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, München: Cornelsen Verlag, 1215 S., 2008

Weinrich, Harald, *Textgrammatik der deutschen Sprache*, Tehran: Rahnama Press, 111 S., 2004

Zengin, Dursun, *Her Yönüyle Modern Almanca*, Ankara: Kurmay Kitap ve Dağıtım Evi, 743 S., 2005

Analysierte DaF-Lehrwerke und Grammatikbücher

Müller, M., Rusch, P., Scherling T., Wertenschlag, L., Graffmann, H., & Schmitz H. *Optimal A1. Lehrbuch*. Berlin und München: Langenscheidt. 112 S. 2004

Müller, M., Rusch, P., Scherling T., Wertenschlag, L., Graffmann, H., & Schmitz H. *Optimal A1. Arbeitsbuch*. Berlin und München: Langenscheidt. 128 S. 2004

Müller, M., Rusch, P., Scherling, T., Wertenschlag, L., & Schmitz H. *Optimal A2. Lehrbuch*. Berlin und München: Langenscheidt. 112 S. 2005

Müller, M., Rusch, P., Scherling T., Wertenschlag, L., Graffmann, H., & Schmitz H. *Optimal A2*. Arbeitsbuch. Berlin und München: Langenscheidt. 143 S. 2005

Müller, M., Rusch, P., Scherling T., Wertenschlag, L., & Schmitz H. *Optimal B1*. Lehrbuch. Berlin und München: Langenscheidt. 128 S. 2006

Müller, M., Rusch, P., Scherling, T., Wertenschlag, L., & Schmitz H. *Optimal B1*. Arbeitsbuch. Berlin und München: Langenscheidt. 159 S. 2006

Reimann, M. *Grundstufen-Grammatik*. Ismaning: Max Hueber Verlag. 237 S. 2004

Zengin, E. *Übungen zur Deutschen Grammatik*. Adapazarı: Sakarya Kitap Evi. 342 S. 2006

ELEKTRONİK YAZIN
YENİ TEKNOLOJİLERLE BİRLİKTE YAZIN DÜNYASINDA
ORTAYA ÇIKAN YENİ YAZINSAL TÜR VE BİÇİMLER

Hikmet ASUTAY¹

ÖZET

Çoklu ortamlar çağını yaşadığımız günümüzde yazın dünyası da tüm bu gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Teknoloji ile yolları daima kesişen yazın dünyası ağ ortamında da yerini almaya başlamış, gerek nitelik gerek nicelik olarak farklı boyutlar kazanmıştır. Sonuçlarının olumlu ya da olumsuz oluşu ayrı bir tartışma konusu olan elektronik yazın dünyasında ortak ya da çoğul yazarlık, elektronik kitap, elektronik yazın ve tüm bunların temelini oluşturan geleneksel metinden farklı olan elektronik yani hipermetin kavramı da doğmuştur. Yaşamımızın önemli bir bölümünü geçirdiğimiz hipermetin sistemlerinin neler olduğu, Türk ve Alman web siteleri bağlamında bu çalışmada ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik Yazın, Edebiyat, Yazınsal Tür, Biçim.

ELECTRONIC LITERARYTEXT
NEW LITERARY GENRES AND STYLES EMERGED VIA NEW
TECHNOLOGIES

ABSTRACT

We are living in multimedia age and literature world has also been affected by this trend shift. Literature world, which has always been intertwined with technology has also taken its place on the net and gained new dimensions both in quality and quantity. Co or multiple authorship, e-book, e-literature, and hypertext which forms a base for them has come along and whether they have positive or negative consequences is another issue. In this study, hypertext systems which we spend a great deal of time in our lives are going to be discussed within Turkish and German websites context.

Keywords: E-Literature, Literature, Genre, literature form

¹ Yardımcı Doçent Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. hikmetasutay@yahoo.de

Teknoloji ve Yazın

Bu çalışmada ele alınan konu, elektronik çoklu ortamlar ve ağ ortamında görülen, yazınsal niteliği ya da özellikleri bulunan her türlü yazınsal metindir. Söz konusu metin; yazınsal, işitsel, görsel veya bunlardan birkaçının bir arada sunulduğu çoklu ortamlar halinde de bulunabilir. M. Luserke-Jaqui, bu tarzdaki çalışmaları “yeni yazınbilimin çalışma alanı” olarak saymakta, “film, dizi gibi görüntü eserlerini de görsel metinler” olarak adlandırmaktadır (Luserke-Jaqui 2002: 25–32). Çalışmanın amacı, günümüz elektronik araç gereçleri ve ağ bağlantıları aracılığıyla oluşturulan ve paylaşılan yazınsal metinlerin ortaya çıkışını, kurgusunu ve niteliğini irdeleyerek yazın dünyasındaki yeri ve katkılarını tartışmaya açmaktır. Bu bağlamda ağ ortamında en güncel olanlardan, en çok okur ve yazarı bulunan Türk ve Alman yazın sitelerinden birkaçı karşılaştırılarak örnek olarak incelenecektir.

Elektronik yazın konusuna geçmeden önce teknik ve yazın dünyasını buluşturan birkaç buluşa, çok genel olarak değinmekte yarar vardır: Matbaanın icadı gibi büyük bir devrimden sonra elektronik çağı olarak da adlandırılan geçtiğimiz yüzyıl, bu anlamda büyük buluş ve gelişmelere sahne olmuştur. Hemen her alanda olduğu gibi basım, yayım ve dolayısıyla kültür ve yazın alanlarında da tüm bu yeniliklerden yararlanılmıştır. Öncelikle radyo ve televizyon gibi işitsel, görsel-işitsel kitle iletişim araçlarının ortaya çıkışı, daha sonra da bilgisayarın bulunuşu matbaanın icadı kadar önemli buluşlar olmuştur. Seksenli yıllarda ortaya çıkan ve hızla yayılan bilgisayar teknolojisi ve internet ağı, devrim niteliğindeki bu gelişim sürecinin son halkası olmuştur. Yaklaşık otuz kırk yıllık bir geçmişe sahip olan bilgisayar ve internet dünyası ise baş döndürücü hızdaki gelişmelere rağmen henüz emekleme safhasındadır, diyebiliriz. Çünkü kuramsal olarak hesaplanan yüksek hızlı teknolojiler gündelik yaşamda tam anlamıyla gerçekleştirilebilmiş ve yaygınlaştırılabilmiş değildir. Hele ülkemizdeki altyapı olanakları da düşünülürse, hız anlamında oldukça yavaş bir yapıya sahip olduğumuz görülmektedir. Bu anlamda bilgisayar ve internet alanında temel altyapı çalışmaları sürmektedir. Geçtiğimiz günlerde IBM firmasının bir kuruluş için saniyede bin trilyon işlem yapabilen süper hızlı bilgisayar geliştirmeye çalıştıkları haberi, bu konuda iyi bir örnektir. Oysa on yıl öncesine kadar süper hızlı olarak adlandırılan pek çok bilgisayar teknolojisi, artık günümüzde eski teknoloji olarak nitelendirilmektedir. Kendi kendine öğrenebilen işlemci türleri de bir takım ilkel işlemler dizisinden ibarettir. Süper iletkenlik sağlayan fiber optik ağ kabloları henüz yaygınlık kazanmamış, çok hızlı olarak anlatılan DSL Flat bağlantıları ise henüz

istenilen hız düzeyinde olmayıp altyapısının oluşturulması aşamasındadır. Bilgisayar ve ağ dünyasının geleceği düşünüldüğünde, asıl yirmi birinci yüzyılın tam anlamıyla bir bilgisayar çağı olacağı açıktır. Anılan bütün bu teknolojilerin yanında, geleneksel kitap dünyasının ise yerini koruduğu ve koruyacağını da belirtmekte yarar vardır. Yayın dünyası da her gün gelişen teknoloji sayesinde basım niteliklerini geliştirmiş, maliyetlerini de düşürmüştür. Bu anlamda yayın dünyası, tüm yeni teknolojilerden yararlanmaktadır. Böylelikle eskiye oranla çok daha hızlı, nitelikli ve çok daha fazla baskılar yapılabilmektedir. Elektronik ve diğer görsel işitsel kitle iletişim araçlarının da kitabın daha çok tanıtımının yapılarak yaygınlaşmasına hizmet ettiği söylenebilir.

Elektronik kitle iletişim araçlarının etkisiyle okuma ve yazma kültürümüz, bir başka deyişle kültür tekniğimiz de evrim geçirmekte, değişmektedir. Okuma kavramı, artık yalnızca kâğıt üzerindeki bir metni okumak değil, görsel-işitsel olarak da ekran okurluğunu gündeme getirmiştir. Bu nedenden olsa gerek, Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim programında “Medya okumaları” etkinliğine yer vermiştir². Bu da artık elektroniğin dünyamızın vazgeçilmez bir parçası haline geldiğinin göstergesidir. Ancak çalışmamız bağlamında bu kavramı biraz daha genişleterek **Medya Okuryazarlığı** demek gerekecektir, çünkü medya okuryazarlığı yalnızca okuma değil, yazma etkinliğini de içeren etkileşimli bir süreçtir. Bu anlamda medya okuryazarlığı, geleneksel olan izlemek veya okumak gibi edilgen bir süreç yerine klavye, fare veya diğer elemanlar aracılığıyla doğrudan ve etkin katılım gerektiren bir süreçtir. Aşağıda ele alınan metin örneklerinde de görülebileceği gibi en azından ilgili ilişimi açmak için bile fare aracılığıyla etkileşim ya da katılım gerekmektedir.

² Milli Eğitim Bakanlığı resmi web sitesinde konuyla ilgili açıklama şu şekilde bildirilmiştir: “...Medyada okuryazarlık dersi, ilk olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bildirilen Adana-Seyhan Dumlupınar İlköğretim Okulu, Ankara-Çankaya Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu, Erzurum-Merkez Barbaros Hayrettin Paşa İlköğretim Okulu, İstanbul-Bakırköy Şehit Pilot Muzaffer Ersönmez İlköğretim Okulu ile İzmir-Karşıyaka 80. Yıl Metaş İlköğretim Okulu’nda başlatılacak. Ders, hizmet için eğitim alacak olan sosyal bilgiler dersi öğretmenleri tarafından okutulacak. Medya okur yazarlığı dersi, iletişime giriş, kitle iletişimi, medya, televizyon, aile, çocuk ve televizyon, radyo, gazete ve dergi, internet konu başlıklarından oluşacak.”

Çok Yazarlı Ortak Metinler:

Yazın dünyası da bilgisayar ve internet konusunda yaşanan ve yaşadığımız gelişmelerden kendi payına düşeni almaktadır. Bir metnin paylaşımı, yaygınlık kazanması belki de bugüne dek hiçbir zaman bu kadar kolay ve hızlı olmamıştır. Bu çalışmada asıl üzerinde durulan ve ilginç olan konu, ortak yazma eylemidir. Sayısız diye nitelenebilecek çeşitli yazın ve kültür sitelerinde, yine sayısız metinler yer almaktadır. Üstelik hiçbir nitelik ve nicelik ölçüsü ya da kaygısı olmadan, denetimsiz ve sonsuz sayıda metinle karşılaşmak olanaklıdır. Bu uygulamanın da elbette iyi ve kötü yanları vardır. İyi yönü, amatör yazıncılara yayın olanağı vermesi, kötü ve önemli bir yönü de nitelik ölçüsü sorununu gündeme getirmesidir. Bu bağlamda araştırma konumuz, kısaca medya olarak adlandırılan görsel-işitsel ve elektronik kitle iletişim araçlarında, özellikle internette yayımlanan yazınsal metin örnekleridir.

Elektronik ortamlarda genel olarak üç tarz metin türü görülür. Birincisi geleneksel varolan metinlerin elektronik ortamlara aktarılacak biçim ve hipermetin yapısı açısından yeniden düzenlenmiş halleri, ikincisi amatör veya profesyonel kişiler, yazar ve sanatçılar tarafından yazılan ve elektronik ortamlara aktarılan metinler, üçüncüsü ise birden fazla yazar ya da kişilerce birbirine eklemeler ile yazılan ortak metinlerdir. Bu metin türlerine geçmeden önce Medya kavramının kısaca tanımlanmasında yarar vardır:

Medya Teriminin Tanım ve Açıklaması

Medya terimi, Latince “medius” sözcüğünden gelen ve ortada, arada olan anlamlarının yanı sıra, alışıldık, tarafsız, ulaştırıcı, bildiren gibi anlamları da içeren sözcük, “medium” ad biçimini alarak, orta, orta nokta, kamuya açık, toplumsal, gündelik yaşam gibi anlamları da ifade etmektedir(Hicketier 2003: 18–20).

Medium kavramı, 18. ve 19. yüzyıllarda ruhlar dünyası ile gerçek dünyadakiler arasında aracı olan, ölenlerin ruhlarıyla iletişime geçtiğine inanılan ve gâipten haber veren kişilere verilen ad olarak kullanılmıştır. Genel medya bilimi anlamında bir tanımlama, ilk kez Friedrich Knilli tarafından yapılmıştır(Hicketier 2003). F. Knilli, doğa bilimleri mantığından hareketle “fizik biliminde kullanılan “medium” (gazların yayılımı) terimini iletişim alanına uyarlayarak, iletişimin çeşitli araçlara gereksinim duyduğu, bunların da ses dalgalarından, duyu organlarına kadar pek çok unsuru gerektirdiğini” ortaya koymuştur(Knilli 1979:233: Hicketier 2003).

1960'lı yıllarda televizyon hayatımıza girmiş ve medya araçları içerisinde en yaygın, en güncel araç haline gelmiştir. Medyayı, kendimizi ifade etmek için kullandığımız tüm araç ve gereçler şeklinde tanımlayabiliriz. Yazın bağlamında da yazılı eserlerin ifadesi ve yayınlanmasında kullanılan araçlar; dil, yazılı metin, kitap, dergi vd. ile bilgisayar, CD, DVD ve internet olarak sayılabilir. Medya terimine Türkçe araç veya ortam da diyebiliriz. Bu yanıyla kitle iletişim araçları kavramından ayrılır. Kitle iletişimi sağlayan televizyon, radyo, sinema, yazılı basın gibi teknik araç gereçler kitle iletişim araçları³ olarak adlandırılır. Bu çalışma bağlamında ortam ve medya gibi Türkçe'ye aktarılan terimler kullanılacak, "Multimedia kavramı da çoklu ortamlar olarak anılacaktır.

Tüm medyalar kendi aralarında yapısal ya da işlevsel olarak sınıflandırılır. İşlevsel bağlamda Hicketier medyaların dört temel işlevi olduğunu belirtir:

Gözlem: *Tüm duyu organları ile duyu organlarına hizmet eden teknik araç gereçler. Örneğin gözlük, mercek, teleskop ya da mikroskop vd. de bu gruba girer.*

Kayıt: *Herhangi bir ortam üzerine, gözlenen ve duyulan ya da yazılan-çizilen her şeyin kaydı ve daha sonra üzerinde değişiklik yapabilmeye olanağı. Örneğin: yazılı metin, kitap, daktilo, bilgisayar ve disket, CD, sabit ya da taşınabilir bellekler gibi diğer kayıt ve bellek araçları.*

Aktarım: *Verileri bir yerden başka bir yere taşıma, ulaştırma amaçlı kullanılan tüm araç gereçler. Örneğin: posta, kurye, ağ bağlantıları (internet vd.), taşınabilir bellekler vs. Radyo ve televizyon yayınları da sinyallerin aktarılması anlamında bu gruba giren örneklerdendir.*

İletişim: *Yukarıda anılan her üç tür medyanın, bildirişim amaçlı olarak bir arada veya ayrı ayrı kullanımınıdır. Bu gruba ayrıca tüm kitle iletişim araçları da girer. İnternet ortamında okuduğumuz, gördüğümüz veya dinlediğimiz bir eser ve bu eser üzerine kendi duygu ve düşüncelerimizi gönderebileceğimiz bir ileti örneği bu gruba girer. (Hicketier 2003: 21).*

Bir diğer yapısal ayrımı da yaygın bilimci olan Harry Pross, medyaları üç ana gruba ayırmıştır:

³ „Media“ tekil, „die Medien“ çoğul hali olup, kitle iletişim araçlarının Almanca karşılığı da „Massenmedien“dir „Masse“ sözcüğü ise tek başına kitle, çoğul, katılımcılar, topluluk gibi anlamları ifade eder (Bkz. Hicketier)

Birinci grup, dil dışı tüm unsurların bulunduğu hareket, hal, tavır, yüz işaretleri gibi öğeleri içerir. Yüz ifadeleri veya kısaca beden dili diyebileceğimiz bu biçimlerin arasında dans ve tiyatro da yer almaktadır. Karakteristik olan şey, gönderici ile alımlayıcı arasında herhangi bir araç-gereç olmayışıdır.

İkinci grup ise araç-gereç gerektiren iletilerden oluşmaktadır. Alımlayıcı, gönderici tarafından gönderilen iletileri çözmek, yani okumak durumundadır. Örneğin: yazılı veya basılı tüm metinler.

Üçüncü grup ise, gerek gönderici gerek alımlayıcı açısından mutlaka teknik araç-gereçleri gerektiren iletileri kapsamaktadır. Bu grupta tüm kitle iletişim araçlarını ve elektronik ortamları sayabiliriz. Hipermetin de bu sınıflamaya girer. (H. Pross 1972: Hicketier 2003: 22)

Bu çalışma bağlamında ele alacağımız elektronik yazın türleri, Hicketier'in "kayıt, aktarım ve iletişim" işlevsel sınıflandırmalarına girerken, Pross'un sınıflandırmasına göre de üçüncü grup medyaları arasında yer alacaktır. Aslında genel anlamda yazın, Pross'un ikinci grubunda yer alır; ancak mutlaka teknik araç-gereçlerin gerekliliği ki, hipermetin için kaçınılmazdır, üçüncü grupta yer alır. Tabii elektronik yazın türlerinin ortaya çıkışı ister istemez geleneksel yazın biçimi olan kitap ve kitapların dünyasını da sorgulamamıza neden olmaktadır. Acaba gelecekte hiç kitap basılmayacak mı?

Geleneksel Yazının Sorgulanması

Kitaplıklar tarih mi olacak? Her türlü bilgiye ulaşabileceğimiz arama motorları, bedelsiz e-kitap indirme sayfaları, sesli şiir-öykü dinleme olanakları derken artık geleneksel kitap ve kitaplıklar tarih mi olacak sorusu geliyor aklı. Bir tür çoklu ortamlar çağını yaşadığımız günümüzde "Yazın nedir?" sorgulamasını da yapmak gerekir. Geleneksel yazın şimdiye dek yazılı ve sözlü olarak yaşamaktaydı. Buna son olarak elektronik ortamları da eklememiz gerekmektedir. Kısaca çoklu medyalar adı altında toplayabileceğimiz bu sınıflamada elektronik ortamlar (bilgisayar, CD vb diğer bellek araçları), internet ağı, televizyon ve sinema sayılabilir. İster yazılı, sözlü, isterse çoklu ortamlar olsun temelde yazınsal olan unsur metindir. Yazınsal metnin okur, alımlayıcı ya da izleyiciye ulaşma biçim ve çeşitleri çoğalmıştır. Geleneksel metin biçimi bugün artık hem yazılı metin hem de hipermetin; ses, resim veya görüntü dosyaları biçimiyle

sunulabilmektedir. Sunum düzeyindeki bu çeşitlenme, “günümüz medya kültürünün en önemli özelliklerinden biridir(Ewers 2002: 13)”. Bu anlamda yazılı metin birincil kaynaktır. Kaynak metnin farklı ortam dosyaları haline dönüştürülerek yeniden biçim olarak kurgulanması ise, medyalar arası yöntemidir. Buna bağlı olarak okurların da okuma yöntemleri değişime uğramış, medya okuryazarlığı söz konusu olmuştur. Bugün, bilgisayar ve internet kullanıyorsak, televizyon ve sinema izliyorsak, her birimiz birer medya okuryazarıyız.

Geleneksel yazın sorununa gelince, geleneksel yazın biçim değiştirmekte, yazın tarihi boyunca olduğu gibi, içinde yaşadığı çağa ayak uydurmaktadır. Yazın dünyası, hiçbir dönemde bu denli kökten değişimler geçirmemiştir. Bu dünyanın tüm bu değişimlere çabuk ayak uydurmasının en önemli nedenlerinden biri de iletişim ve yayın aşamasında teknolojinin yarattığı ve sağladığı kolaylıktır. Diğer önemli bir etken de reklâmdır. Reklâm sayesinde metin, farklı biçimlerdeki parçalar ya da alıntılar aracılığıyla küreselleşen tüm dünyaya tanıtılmaya çalışılır⁴. Böylelikle yazın günümüzde yeni açılımlar yaparak güzel sanatlar, elektronik ortamlar ve medya gibi farklı disiplinlerle birlikte yeni çalışma alanları bulmuş, başka bir deyişle yeni bir ivme kazanmıştır. Bu alanlardan biri de hiç kuşkusuz internet dünyasında artık yaşamımızın bir parçası olan hipermetin sistemleridir. Günümüz elektronik ortamlarda, bu sistemlerin çoğunlukla bir arada kullanıldığı görülmektedir. Medyalar arasılık diye tanımlayabileceğimiz bu yöntemle geleneksel okur tipinden farklı olarak ses, görüntü, metin ve grafik öğelerinden oluşan hipermetni okumaktayız.

Medyalar arasılığın ilk örnekleri, çizim ve yazının tarihi kadar eskidir. Resimli kitaplar, süslemeler hat sanatı vs. gibi yazı ve çizimin ya da resmin bir arada kullanılması pek çok kültürde de örneklerini çok fazla bulabileceğimiz bir biçimdir. Yeni olan şey, bu etkinliğe ses, görüntü ve grafik öğelerinin de eklenmesidir. Benzer bir durum aslında ilk radyo yayınlarında, televizyon yayınlarında da yaşanmıştı. Hautzinger Almanya’ dan verdiği bir örnekte “1923 – 1930 yıllarında Almanya’ da radyo yayınlarının başlamasıyla eleştirmen ve yazarlar arasında, radyo yayınlarına hangi sanat türünün uyabileceği tartışmasının yaşandığını (Hautzinger 1999)” anlatır. 1960’larda askeri amaçlarla ortaya çıkan internet, giderek pek çok alanda, en önemlisi de haberleşme alanında (1990’lardan bu yana) kullanılmaya başlar. Elbette yazın dünyası da bu gelişmeye katılır. Özellikle

⁴ Örneğin “Yüzüklerin Efendisi” veya “Harry Potter” adlı çocuk-gençlik romanı dizileri, filmlerinden sonra daha çok tanınmış ve yaygınlaşmış yazınsal metinlerdir.

de başvuru niteliğinde bilgi aktarımı sağlayan yazın içerikli siteler, sözlükler birbiri ardına kurulur. Pek çok sanatçının eserleri internete aktararak yayınlanır. Artık elektronik yazın kavramından da söz edilmeye başlanır. Böylelikle okur giderek daha etkin, daha katılımcı hale getirilir. Yazının günümüzdeki biçimi, şimdiye dek yapılanların biraz daha kolay, ancak çok hızlı bir şekilde elektronik ortamlara aktarılması; kaydedilebilir, değiştirilebilir ve çoğaltılabilir oluşudur.

Hipermetin: Tanım ve Yapısı

Internet dünyası ve CD gibi bellek araçlarında çeşitli dosya biçimlerinde metinler yayımlanmaktadır. Örneğin “Word belgesi, PDF biçimi” vb. web sitelerinde yer alan metinlerin çoğu Hipermetin⁵ olarak yayımlanmaktadır. Hipermetin, geleneksel kitap metninden farklı olarak bilgisayar ekranlarında akan, doğrusal olmayan ve birbirine bağlantılı elektronik metinlerdir. Elektronik metin kavramını Siegfried Zielinski (1992: Hicketier 2003: 114) geliştirmiştir. S. Zielinski bilgisayar metinlerinin yanı sıra görsel işitsel metinleri de bu tanım altına toplayarak yeni metin türleri olarak ele almıştır. Bilgisayar işletim sistemi olan “Windows” programının işleyişi ile çalışan hipermetin düzenine bilgisayar terimleri içerisinde “köprü” olarak adlandırılan yönlendirmeler aracılığıyla başka veya alt metin kümelerine tıklanarak ulaşılmaktadır. Böylelikle birbiri içerisinde geçişli olmak üzere sonsuz sayıda metin kümeleri sıralanabilir. “Hipermetin, birbirine link (Türkçe bilgisayar terminolojisinde ilişim olarak geçer) veya köprüler aracılığı ile bağlanmış pek çok alt küme metinlerinden oluşmaktadır. (...) Metin, ses ya da görüntü öğelerinin oluşturduğu bu ağ bütününe ise Hipermetin sistemi denir(Hicketier 2003: 117)”. Ses, görüntü ve metin gibi farklı dosya biçimlerinin bir arada kullanılması nedeniyle “Hipermedya” olarak da anılır. Üzerine köprü kurulan sözcük resim vd. yer aldığı metin içerisinde değişik renklerde, italik veya altı çizgili şekilde yazılırlar. Böylece ilk bakışta köprü kurulan sözcükler olduğu kolayca anlaşılır. Köprülü metinler hemen her internet metninde, en çok da bilgi kaynaklı ansiklopedik web sitelerinde kullanılır. Örnek:

„**Hypertext** ist eine *nicht-lineare* Organisation von Objekten, deren netzartige Struktur durch logische Verbindungen (so genannte Hyperlinks) zwischen Wissensseinheiten (Knoten, z. B. Texten oder Textteilen)

⁵ K. Bauer’ın bildirdiğine göre “Hypertext” kavramının tanımını 1960 yılında Theodor Holm Nelson “non-sequential writing / text that branches and allows choices to the reader, best read at an interactive screen” olarak yapmıştır (Bauer 2003: 24).

hergestellt wird. Hypertext ist eine Anwendung des *Verweis-Knoten-Konzepts*. Die Begriffe *Hypertext* und *Hypermedia* werden meistens *synonym* benutzt; *Hypertext* betont dabei jedoch den *textuellen* Anteil, *Hypermedia* dagegen mehr den *multimedialen*. Dieser Artikel selbst ist wie alle anderen *Wikipedia*-Artikel auch ein Beispiel für Hypertext.“(www.wikipedia.de)

Hipermetin özelliklerinden doğrusal olmayan metin tekniği, aslında geleneksel metin biçimlerinde de öteden beri kullanıla gelmiştir. Buna en iyi örnek de sözlük ve ansiklopedi gibi çok çeşitli başvuru kitaplarıdır. Bunlara ek olarak dipnot, son not, kaynakça açıklama vs. gibi gövde metnin diğer alt unsurları da aynı mantıkla yazılır ve okunur. Hipermetnin önemli bir özelliği de çoktan seçmeli bir tarzda seçici okumaya göre yapılandırılmış olmasıdır. Aynı düzenek, ekran ve radyo düzenekleri için de geçerlidir: Kumanda aracı ile gezinmek, belli kanallar arayıp bulmak gibi. Ses ve görüntü dosyaları da hipermetin sistemlerinin bir parçası olduğuna göre, ses, resim, görüntü ve grafik öğeleri de bu anlamda birer hipermetindir. Medyalar arasılık⁶ şeklinde ifade edebileceğimiz tanımlamaya uygun olarak günümüz çoklu ortamlarında, genellikle birkaç türün bir arada, hatta iç içe kullanıldığı görülmektedir.

Hipermetnin diğer bir özelliği de esnek ve değişken yapıya sahip oluşudur. Bu olanağı sağlayan şey de elbette elektronik tekniklerdir. Kaydedilen her şey istendiğinde silinebilir, değiştirilebilir ve yeniden kaydedilebilir. Bu teknik özellikler sayesinde, hemen her site katılıma açık olarak çalışır. “Interaktif” olarak tanımlanan bu çalışma biçiminde okurlardan gelen her türlü bilgi ve belgeler toplanır ve değerlendirilir. Okur açısından önemi ise, geri dönütünü alabilmesi ve etkin olarak katılabilmesidir. Okurlarına, ağ ortamı ve bilgisayar, diğer CD, DVD, TV, video ve sinema gibi görsel metinlerden farklı olarak katılımcı bir olanak sunarlar. Aşağıda anılacak olan elektronik yazın türlerinin hepsinde okuma süreci, okurun doğrudan katılımı ile gerçekleşmektedir.

Elektronik Yazın Türleri

Bu bölümde ele alınacak olan metinler, yazın ve yazınbilimle ilgili metin türleridir. Bunların bir kısmı klasik metinlerin elektronik ortamlara aktarılmış halidir. Diğer metin türleri de doğrudan ağda yazılan ve kaydedilen metinlerdir. Türü ne olursa olsun ağ ortamı veya diğer çoklu

⁶ Terimin Almancası “Intermedialität”tir. Bkz. Luserke-Jaqui

ortamlarda bulunan metinlerin tümü hipermetin yapısındadır. Geleneksel metinden farkı, doğrusal olmayışı, köprü ve ilişim düzenleriyle birbirine bağlı olması, yani hipermetin yapısıyla karşımıza çıkmasıdır. Ancak bunlardan ağ yazını diye adlandırılan sanal öykü ve sanal roman gibi yazınsal metin türleri, S. Ortmann ve diğer yazınbilimcilerin de ileri sürdüğü gibi ağ ortamıyla beraber ortaya çıkmış yeni bir yazınsal tür olarak değerlendirilebilir. Aşağıda anılan metin türleri, klasik tür ayrımlarından farklı olarak daha çok teknik ve kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmıştır. Elektronik yazın S. Ortmann'a göre üç ana sınıfa ayrılır:

“-*İnternette Yazın,*

-*Bilgisayar ya da multimedyal yazın,*

- *Ağ Yazını”*

(Ortmann: Bauer 2003, 80)

İnternette Yazın:

İnternette yazın bağlamında, internet ortamında ulaşabileceğimiz tüm yazın ve yazınbilim kaynakları, yazın haberleri ile yazar ve şairlerin yayımlanan (özellikle de klasikler) eserlerini içeren siteler bulunmaktadır. Çoğu da ansiklopedik tarzda veya sözlük olarak başvuru metinleridir. Bunlardan 1994 yılında kurulan Alman “Projekt Gutenberg-DE” adlı site bu sınıflamaya iyi bir örnek olarak gösterilebilir⁷. Bu site içersinde Alman yazınından, ölüm yılı üzerinden yetmiş yıl geçmiş 300 kadar yazara ait

⁷ Aylar süren hazırlık çalışmalarının ardından „Hille & Partner GbR“ tarafından mart 1994’te tamamen gönüllü birkaç kişinin emeğiyle başlayan bu yazın sitesinin amacı, klasik yazını elektronik ortamda internete aktarmaktır. Aktarılan ilk metin, Wilhelm Busch’un „Max und Moritz“ adlı resimli çocuk kitabı idi. 2002 yılında bu proje, Alman „Spiegel“ dergisinde desteklendi ve tüm giderleri ile teknik gereksinimleri karşılanmaya başladı. Şu an en büyük Almanca yazın sitelerinden olan ve adını matbaanın mucidi Johannes Gutenberg’den alan „Projekt Gutenberg-DE“ sitesinin Amerikan „Project Gutenberg“ adlı yazın sitesiyle isim benzerliği dışında hiçbir bağlantısı yoktur. Amerikan „Project Gutenberg“ (kısaca PG) ise 1971’de Michael Hart tarafından tamamen gönüllü olarak kurulmuştur. M. Hart’ın internete aktardığı ilk metin, ABD Bağımsızlık Bildirisi olmuştur. 28 Ocak 2007 tarihli Milliyet Gazetesinin Milliyet Pazar Ekinde E-Kitap ile ilgili yayımlanan „Kitaplıklar tarih mi olacak?“ başlıklı bir haberde şu bilgiler yer almaktadır: „1990’ların ortalarında tarayıcılar ve optik yazı tanıma yazılımları ortaya çıkana dek Hart ve arkadaşları binlerce kitabı tek tek dizerek bilgisayara aktarmışlardır. Bugün hiçbir bedel ödemedi bilgisayarlar indirilebilecek 20 binin üzerinde kitap bulunmaktadır. Çoğu edebiyat klasikleri olan bu kitaplar, telif süreleri dolduğu için bedelsiz olarak www.gutenberg.org adresinden indirilebilir“. Bu sitede erişime sunulan her bir eser E-kitaptır. Yapılacak olan işlem, eseri siteden kendi bilgisayarınıza veya çeşitli bellek araçlarına indirerek yüklemektir.

eserler, ücretsiz olarak erişime açıktır. Bu da yaklaşık olarak 150.000 kitap sayfası yapar⁸. Türkçe yazın siteleri de bu site kadar kapsamlı olmamakla beraber, benzer kurgularla aynı hizmeti vermektedir. Biçim ve teknik işlevleri açısından büyük benzerlikler görülmektedir. Aşağıdaki örnekte yer aldığı gibi hemen hemen birçoğunda yazarlar, şairler dizini yer almakta, daha alt dizinlerde de sınırlı da olsa eserlere ulaşılabilir (Bkz. Kaynakça, incelenen yazın siteleri). Türkçe yazın sitelerinin neredeyse tamamına yakınında amatör şair ve yazar listeleri ile bunlara ait sayısız eserlere rastlanmaktadır. Yazın türleri içerisinde de en çok şiir türünde eserler verildiği görülmektedir. Alman kaynak yazın sitesi “Projekt Gutenberg-DE” sitesinin ana sayfasından kısa bir görünüm:

Autoren A - Z | Startseite | Info | Shop | Genres | Neu | Impressum
| Mitmachen | Druckversion

Autoren A | B | C | D | E | F | G | H | I | J | K | L | M | N | O | P | Q | R | S | T | U | V
| W | X | Y | Z |

■ Aus Gutenbergs Giftschrank

Einen Giftschrank gibt es in fast jeder Bibliothek. Dort stehen Werke, die nicht ausgeliehen werden. Unsere bisher unveröffentlichten Erotica sind in kleiner Auflage auf CD-ROM erhältlich. >> mehr

■ Die Gutenberg-DE Edition 9 ist da!

Das komplette Archiv Gutenberg-DE als Offline-Version auf DVD-ROM mit aktuellem Stand.

>> Bestellung

⁸ Örneğin J.W.v.Goethe'nin “Faust” adlı eseri eksiksiz olarak erişime sunulmaktadır.

Ana sayfa gövde metinde (orta üst) yer alan link ya da ilişimlerde⁹ öncelikle yazar ve şairler dizini yer almaktadır. Herhangi bir yazar veya şair seçildiğinde, yaşam öyküsü ve yine köprülerin kurulu olduğu eser başlıkları karşımıza çıkmaktadır. Eser başlıkları tıkladığında, o esere ulaşılmaktadır. Uzun eserler, köprüler aracılığı ile bölümler halinde verilmektedir. Drama eserleri de aynı şekilde sahneler halinde, alt metin kümeleriyle köprü altında konuşlandırılmıştır. Örneğin şiirler arasında seslendirilmiş metinler de bulunmakta, bu eserleri sesli olarak dinlemek de olanaklıdır. İstendiğinde eserlerden baskı düzeniyle çıktılar da alınabilmektedir. Amatör sanatçılara yer verilmeyen sitede özellikle telif haklarından ötürü 70 yılı geçmiş eserler yayımlanabilmektedir.

Diğer ana ilişimlerde ise, site ile ilgili bilgi ve iletişim, satış ilişiminde kitap ve CD, DVD gibi yazın içerikli çoklu ortam araçlarının satışı olanaklıdır. Türler ilişimi içersinde de, konusal ayırım ve yazın türlerine göre metin aranabilmektedir. Site, oldukça işlevsel hale getirilmiştir.

“Örneğin;

- Anekdote
- Anthologie, Gedichtsammlung
- Aphorismen-(sammlungen)
- Auszug (einzelne Stellen eines Werkes, Textfragment)
- Autobiografie
- Autorbiographie in Kurzform
- Ballade
- Bericht
- Brief
- Buch (ohne Klassifikationen)
- Drama/Schauspiel
- Epos

(...) vd. (<http://gutenberg.spiegel.de//info/genre.htm>)“

Hemen her sitede artık standart olan arama motoru bu sitede de mevcuttur. Sitenin sol tarafındaki ilişimler ise destekleyici kurum olan Alman Spiegel dergisinin haber içerikli ilişimleridir. Sitenin bir diğer özelliği de katılıma açık olmasıdır. Gönüllülük esasına dayanan bu çalışma,

⁹ Windows Office programları arasında yer alan Word 2003 kelime işlem programı Türkçe sözlüğünde “link” karşılığı “ilişim” olarak geçmektedir. Bu çalışmada da link terimi ilişim olarak anılacaktır.

klasik eserlerin tarayıcı ile taranarak siteye aktarılması ve yabancı dilde yazın ürünlerinin de Almanca'ya çevrilerek sitede erişime sunulması şeklindedir. Yukarıda alıntılanan “Wikipedia özgür ansiklopedi sitesi” de aynı şekilde bir katılıma açıktır¹⁰. Dileyen herkes, site yazım kuralları, telif hakları gibi kurallar çerçevesinde kaynakça göstermek koşulu ile her bir başlığa girerek, o konuda bilgi kaydedebilir.

“Wikipedia özgür ansiklopedi” sitesinin Türkçe uzantılı sayfası yazınbilim bağlamında en kapsamlı “Türkçe sitesidir” denebilir. Burada, yaşam öyküleri ve eser listeleriyle alfabetik bir dizin halinde yaklaşık 600 yazar yer almaktadır. Alfabetik Türk Şairler listesi ise, biraz daha kabarıktır. Sitenin Almanca sayfası ile karşılaştırıldığında Alman yazarlar listesinde her harf altında neredeyse 200 kadar yazar adı bulunmakta; eserler listesinde de eser inceleme, tanıtım veya özet bulunmaktadır. Ayrıca Almanca sitesinde yazınbilim verileri ayrıntılı bir biçimde bulunmakta iken, Türkçe sitesinde “Edebiyat türleri” ana başlığı dışında yazınbilim verilerine rastlanmamaktadır. Türkçe wikipedia sitesinin bu anlamda çok eksik olduğu görülmektedir. Ayrıca eser veya sanatçı üzerine yorum, eleştiri ve tanıtım yazıları ya da kısaca okur görüşlerinin de çok az olduğu söylenebilir.

Wikipedia özgür ansiklopedi sitesi karakteristik olarak ağ yazını ilkeleri ile çalışır. Yani yeni bir metin türü olan ortak yazın çalışmalarıyla eklentiler halinde çoğalır. Bu yüzden Wikipedia yazım ve yayın etkinlikleri, sanal yazın anlamında en iyi örneklerden birisidir. Anılan tüm sitelerde temel yazınsal birim elbette hipermetindir.

Aynı amaç ve işlevlerle kurulmuş olan Türkçe yazın sitelerinden “antoloji.com”, Türkçe kaynaklı en çok okunan (internet deyimiyle ziyaret edilen) sitelerden biridir. Bu site de “Gutenberg” sitesi benzeri sanatçı ve eserler dizini, arama motoru, konu ve tür ayrımı içerikli ilişimlere sahiptir. İlk bakışta benzer görünse de “Projekt Gutenberg” sitesi kadar geniş bilgi kapsamı bulunmamakta, daha çok kitap tanıtımları yer almaktadır. Türk yazınından yazar veya yazınsal dönem ile yazınbilim bilgileri

¹⁰ Mart 2001’de kurulan Wikipedia Almanca sitesi, pek çok Wikipedia sitelerinden biridir. 1.500.000 madde başlığı içeren İngilizce Wikipedia sitesinden sonra 538.475 madde ile Wikipedia Almanca sitesi en kapsamlı ikinci site konumunda bulunmaktadır. 214 bin kayıtlı üyesi ve etkin olarak 7.000 kolektif (profesyonel veya amatör) yazarı bulunmaktadır. Hipermetin yapısında online ansiklopedi fikri ilk olarak 22 ekim 1993’te Rick Gates’in „usenet“e geçip bu proje üzerinde çalışmasıyla geliştirilmiştir. Çeşitli aşamalardan sonra Jimmy Wales 2001’de internet ansiklopedisi kurma girişiminde bulunur. Wales ile birlikte Sanger ilk olarak Wiki Nupedia projesini geliştirir ve ardından wikipedia kurulur (Bkz. <http://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia>).

bulunmamakta, amatör yazar, şair ve bunların eserlerine yer verilmektedir. Alman sitesine göre daha çok kitap tanıtım ve pazarlama odaklıdır. Bu yönüyle de kitap, CD satışı yapan “amazon” sitesini andırmaktadır.

Çoklu Ortam Yazını:

Bilgisayar ya da çoklu ortam yazını adı altında ise bilgisayar ortamında kayıtlı olan tüm yazınsal eserler yer almaktadır. Bu grupta tüm yazınsal CD, DVD gibi sabit belleklere kaydedilmiş, elektronik bir medya (bilgisayar, CD / DVD oynatıcılar) aracılığıyla çalıştırılabilen ve görsel / işitsel olarak okunabilen eserler yer almaktadır. Alman yazınından özellikle de klasik eserlerin neredeyse tamamına yakını bu tür ortamlarda bulmak olanaklıdır. Bir CD ortamında yer alan eser yine hipermetin tarzında yer almakta, ayrıca sesli dinlemeye olanak veren ses dosyaları da bulunabilmektedir. Örneğin Sarah Kirsch’in “Alles Spatzen und Gänseblümchen” adı altında yer alan CD’inde “Gedichte und Prosa, gelesen von Sarah Kirsch” alt başlığı ile şairin kendi sesinden düz yazı ve şiirlerini dinlemek olanaklıdır. “Audio BOOKS” ibaresiyle bulunan bu CD, işitsel bir medyadır. Yine Türk-Alman yazınından Osman Engin’in de geleneksel biçimdeki kitaplarının yanı sıra piyasaya sürmüş olduğu “Hörbücher” başlığı altında toplanan CD-kitapları mevcuttur. Bu tarzda örnekler sayısızdır. Derleme tarzı şiir ya da çeşitli metin seçkisi şeklinde bulunabilecek CD’ler de mevcuttur.

Bu türün içerisinde yazınbilim adı altında toplanabilecek pek çok yayınevine ait başvuru kaynakları da mevcuttur. Örneğin Meyers Lexikon diye bilinen yazınbilim kaynak sözlüğünün bu anlamda DVD sürümü de bulunmaktadır. Çok yaygın olarak kullanılan diğer başvuru kaynağı da sözlüklerdir. İnternette yazın anlamında erişimi mümkün olan internet sözlüklerinden farkı, kapsamlı olarak DVD biçiminde hazırlanmış olmaları ve geniş kapsamlı oluşlarıdır.

Ağ Yazını:

Ağ yazını ise, geleneksel yazın türlerinden çok farklı bir biçimde ağ ortamında ortaya çıkan yeni bir yazınsal türdür. Ağ ortamında belli bir sitede, ortak yazılan öykü veya romanlardır. En büyük özelliği de tek bir yazarın değil, birden fazla yazarın sürekli olarak yazmalarıyla oluşan metinlerdir¹¹. Yukarıda anılan “Wikipedia” özgür ansiklopedi sitesi de bu

¹¹ Bu tarz yazın etkinliklerine Almanca “kollaboratives Schreiben” de denir.

yapıda metinlerle oluşturulmuş başvuru niteliğindeki bilgilerden oluşmaktadır. Ağ yazını anlamında ise gösterilebilecek en iyi örnektir. Her bir konuyla ilgili olarak sayısız kişi ya da yazarlarca maddeler eklenebilir, yenileri yazılabilir, değiştirilebilir özelliklere sahiptir.

Yazınsal metin türünde de sanal öykü veya roman tek veya birden fazla yazardan oluşabilmektedir. Aşağıda Türkçe örneği verilen roman veya Türkçe yazın sitelerinin neredeyse tamamında görebileceğimiz şiir ve öyküler tek yazarlıdır. Almanca'da Norman OHLER'in (doğ. 1970), 1996 yılında internette yayımladığı "Die Quotenmaschine" adlı polisiye romanı, dünya çapında internette yayımlanan ilk elektronik roman olarak gösterilmektedir¹². Bu anlamda ağ yazını türünü ikiye ayırmak mümkündür:

- Tek Yazarlı Metinler

- Çok Yazarlı Ortak Metinler

Çok yazarlı ortak metin grubu olarak tanımladığımız gerçek ağ yazını örneklerini, aşağıda kaynakçada belirtilen Türkçe yazın sitelerinin hemen hepsinde görmek olanaklıdır. Alman yazın siteleri ile karşılaştırıldığında en büyük ayırımın, yazınsal türlerde olduğu görülmektedir. Alman yazın sitelerinde daha çok düzyazı örnekleri, Türkçe yazın sitelerinde ise şiir türü ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bunun yanı sıra deneme, makale, eleştiri, tanıtma yazıları ve çeviri metinler de en çok görülen metin türleridir. Bu çalışmada yalnızca ortak olarak yazılan özgün yazınsal bir ortak metin örneğine yer verilmiştir. "www.blogcu.com" adlı Türkçe web sitesi de yine bu tarzda şiir, öykü, roman, deneme veya haber vd. yazan ve yayımlayan bir sitedir. Burada yayımlanan bir e-roman örneğine bakılacak olursa, yabancı örneklerde olduğu gibi sayfaları ilişkiler halinde ve altında en son yazılan sayfa açılmaktadır. Roman metninin altında ise, metin üzerine yazılmış görüş, düşünce ve okur yorumları vardır. Şiir türünde olduğu gibi düz yazı türünde de amatör sanatçıların eserlerine rastlanmaktadır. Oldukça fazla şiir örneğine rastladığımız ağ yazını içerisinde sanal öykü ya da roman örnekleri oldukça azdır. Amatör yazarların çoğunlukta olduğu bu tür sitelerde profesyonel yazar ya da sanatçılara veya eleştirmen, öğretim elemanı gibi çeşitli meslek gruplarından yazarlara da rastlamak olasıdır. Aşağıdaki örnek

¹² Norman Ohler'in romanı daha sonra kitap olarak da piyasaya sürülmüştür; "Die Quotenmaschine". Hamburg (Hoffmann und Campe) 1996. Yazarın diğer eserleri: "Mitte". Berlin (Rowohlt Berlin) 2001, "Stadt des Goldes". Reinbek (Rowohlt) 2002, Ponte City. New Africa Books, 2003

de, blog¹³ olarak anılan amatör yazar sitelerinden en çok ziyaret edilenlerinden biri olan blogcu.com adresinde yer alan Türkçe sanal roman örneklerinden biridir:

E-ROMAN internet üzerinde on-line roman,
hikaye, şiir yayını

Romanın daha önce yayınlanmış sayfalarını okumak için lütfen sayfa numarası üzerine tıklayınız.

[Sayfa 1-](#) [Sayfa 2-](#) [Sayfa 3-](#) [Sayfa 4-](#) [Sayfa 5-](#) [Sayfa 6-](#) [Sayfa 7-](#) [Sayfa 8-](#) [Sayfa 9-](#) [Sayfa 10-](#) [Sayfa 11-](#) [Sayfa 12-](#) [Sayfa 13-](#) [Sayfa 14-](#) [Sayfa 15-](#) [Sayfa 16-](#) [Sayfa 17-](#) [Sayfa 18-](#) [Sayfa 19-](#) [Sayfa 20-](#) [Sayfa 21-](#) [Sayfa 22-\(...\)](#) [Sayfa 86-](#) [Sayfa 87-](#) [Sayfa 88-](#) [Sayfa 89-](#) [Sayfa 90-](#) [Sayfa 91-](#) [Sayfa 92-](#) [Sayfa 93-](#) [Sayfa 94-](#) [Sayfa 95-](#) [Sayfa 96-](#) [Sayfa 97-](#) [Sayfa 98-](#) [Sayfa 99-](#) [Sayfa 100-](#) [Sayfa 101-](#) [Sayfa 102 \(Y a k ı n d a Y a y ı n d a \)-](#)

Bıçak Sırtındaki Hayatlar - 100. Sayfa
Cuma, Ocak 26, 2007

[Önceki Sayfa](#) | [Sonraki Sayfa](#)

“(…)Yağmur tamamen kesilmiş, esintisinin sertliğini yitiren rüzgar, ıslanmış fındık ağaçlarının, kızılâğaçların ve toprağın kokusunu getiriyordu Beşikdağı’ndan.

“*Yağmur nihayet dinmiş.*” Diye içinden geçiren Selim, (…)

Kamyonun sırtında, çukurlarda sürekli sallanarak köye doğru yola koyuldular. Seyahat süresince iliştiği ve tutunduğu köşede hiç konuşmadı Ufuk. Kamyonun açık kalan arkasından, zaman zaman hızla, zaman zaman da yavaşça geride kalan ağaçlara, evlere, köpeklere baktı. (…)

-Anbarlı yolcusu kalmasin! Muavin Nevzat’ın sesiyle düşüncelerinden sıyrıldı.

Nevzat arka kapağı kapatarak üstüne tırmandı. Kapağı bacaklarının arasına alarak,

-Devam et! diye bağırdı kamyonun ön tarafına doğru.

Arkası yarın ./..”

Yazar hakkında: Bu sitede yer alan tüm şiir, deneme, roman ve yazıların telif hakkı Uğur İpek'e ait olduğu belirtilmiştir.

(<http://eroman.blogcu.com>)

¹³ Dijital günlük olarak da adlandırılan “blog” terimi, ziyaretçi defteri, ilan panosu, serbest yazma ortamı anlamlarına da gelir (Bkz. Wikipedia)

Sonuç

Yukarıda ele almaya çalışılan metin türleri çeşitli bilimcilere göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak üç gruba ayrılmaktadır:

- **İnternet Yazını:** Bu grup internette yazın olarak yukarıda ele alınan yazındır ve internet ortamına aktarılan tüm geleneksel yazın metinlerini kapsar.

- **Çoklu Ortam Yazını:** Bu grup ise internet dışındaki tüm elektronik ortamlarda mevcut olan ve “multimedial” olarak tanımlanan yazını içerir.

- **Ağ Yazını:** Bu tür ise en son olarak ele alınan tek yazarlı ve çok yazarlı ortak metin diye tanımlanan özgün yazın metinlerini içermektedir. Ayrıca Wiki tarzı başvuru kaynakları da bu gruba girer.

Yazınsal bir tür olarak hipermetnin gelişimine ve hipermetin yapısıyla yayımlanan metinlere bakıldığında genel olarak 1990’lı yıllardan itibaren kayda değer gelişimlerin özellikle Alman web sitelerinde, 2000’li yıllarda da Türkçe web sitelerinde başladığı ve hızla da geliştiği görülmektedir. Henüz çok genç bir tür olan elektronik yazının ne kadar ilgi toplayacağı, genel yazın içerisindeki yeri ve önemi ise bugün için belirsizliğini korumakla beraber, yazın sitelerinin üye sayılarının, özellikle de etkin yazar ve şair sayılarının hızla artışı da göz ardı edilmemelidir. Bir de tüm bu siteleri ziyaret eden okurları, yazın ve sanatseverleri, diğer bir deyişle medya okuryazarlarını düşünürsek azımsanamayacak bir kitle ile karşı karşıya olduğumuz gerçeği ortaya çıkmaktadır. Nitelik sorunu ise ayrıca tartışılması gereken önemli bir sorundur. Ancak amatör yazar ve şairlerin tek ya da ortak yazın ve yayın etkinlikleri açısından da olumlu katkıları yadsınamayacak kadar önemlidir. Medya bir araçtır. Doğru kullanıldığı kadar, yanlış ya da kötü amaçlarla da kullanılabilir. Her geçen gün çığ gibi büyüyen sayılarıyla birbiri ardına yazın siteleri açılmakta, eserler yayınlanmaktadır. Üstelik hiçbir redaksiyon veya nitelik denetimi ve baskı sorunları gerektirmeden. Kaynak ve başvuru sitelerinin önemli bir sorunu da yayımlanan bilgilerin güvenilirlik, geçerlik ve doğruluk ölçütlerinin sağlanmasıdır. Bugün için haber, bilgi ya da medya kirliliği diye tanımlayabileceğimiz güncel değişimin içinde bu da vardır ve hayati önem taşımaktadır. Nitelik ile nicelik kavramlarının ters orantısı ile karşı karşıya kaldığımız bir manzara söz konusudur. Gerçekten son derece düzeyli, nitelikli web siteleri bir yana, günümüz için nitelik sorunu şu an medya okuryazarlarına, bir de web sitesi yönetmenlerine kalmış gibi görünmektedir. Hipermetnin kitaplığın sonunu getirip getiremeyeceği bilinmez; ama yazın adına neler kazandırıp, neler kaybettireceği konusu, tartışılması gereken önemli bir sorundur.

KAYNAKÇA:

Bauer, Karin (2003), “Kriterien digitaler Literatur”, Diplomarbeit an der Universität Wien.

Ewers, Hans-Heino (2002) “Lesen zwischen Neuen Medien und Pop-Kultur”, Juventa Y, Weinheim-München

Hicketier, Knut (2003), “Einführung in die Medienwissenschaft” J.B. Metzler Yayınevi, Stuttgart

Luserke-Jaqui, Matthias (2002), “Einführung in die neuere Deutsche Literaturwissenschaft” Vandenhoeck & Ruprecht Y., Göttingen

Özel, Menderes (2007), “Kitaplıklar tarih mi olacak?” Milliyet Pazar Eki, s.3, 28 Ocak 2007

Elektronik Kaynak:

Kirsch, Sarah: (CD) “Alles Spatzen und Gänseblütchen” Gedichte und Prosa, gelesen von Sarah Kirsch, DERHÖRVERLAG 1997

<http://gutenberg.spiegel.de>

www.wikipedia.de

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ana_Sayfa

www.meb.gov.tr

<http://www.swr.de/rp-aktuell/lesetipp/2002/09/index.html>

<http://www.goethe.de/ins/cm/yao/prj/dla/aut/ohl/deindex.htm>

İncelenen Yazın Siteleri:

<http://eroman.blogcu.com>

<http://www.Edebiyatdefteri.com>

<http://www.Izedebiyat.com>

<http://www.yazimhane.com> (sanal öykü sitesi)

<http://www.dergi.yazimhane.com>

<http://siir.edebiyat.org>

<http://www.amatorceedebiyat.com>

<http://www.edebiyatturk.net>
<http://www.edebiyatdiyari.com>
<http://www.turksiiri.org>
<http://www.edebiyat.us>
<http://www.ege-edebiyat.org>
<http://www.edebiyatevi.net>
<http://www.uycasar.com> (Ümit Yaşar Edebiyat Kulübü)
<http://www.dogaclama.com>
<http://www.edebigazete.com>
<http://www.akashazone.com>
<http://gutenberg.spiegel.de>
www.gutenberg.org
www.wikipedia.de
http://tr.wikipedia.org/wiki/Ana_Sayfa

Türkçe Yayınlanan Bazı Yazın Siteleri:

Alev Alatlı; Yazarın biyografisi, kitapları, basından seçmeleri ve yorumları. www.alevalatli.com

Alt Kitap; Güncel kitapların tanıtımları, yeni çıkacak olanlar, incelemeler ve editör köşesi. www.altkitap.com

Anafilya Net; Online yazın yayımları, öykü, deneme, şiir, fotoğraf, desen, kültür aktiviteleri ve yazar notları. ww.anafilya.net

Antoloji; Türkçe Şiir Arşivi'ni içeren Antoloji.Com'da 70,000 'den fazla şiir kayıtlı. Ayrıca kitap eleştirileri ve forum alanları da bulunmaktadır. www.antoloji.com

Aruz Edebiyat; Edebiyat öğretmenlerine ve edebiyat derslerine yönelik çeşitli kaynaklar. www.aruz.com

Aşık Mahzuni Şerif; Ozan M. Şerif'in hayatı, eserleri, şiir, türkü ve fotoğrafları. www.angelfire.com/ak5/mhz

Ayrıntı Net; Yazın sitesi, şiir, öykü, deneme, söyleşi, yazarlar, antoloji, editör yazıları ve araştırmalar. www.ayrinti.net

Bihaber Online Kütüphane; E-kitap arşivi, son eklenenler, forum, şiir ve mizah içerikleri. www.bihaber.com

Bilimkurgu; Bilimkurgu kitapları, yazarları ve yayınevleri, öyküler, makaleler. www.bilimkurgu2000.com

Buket Uzuner; Yazarın biyografisi, eserleri, projeleri ve sipariş bilgileri. www.buketuzuner.com

Çağdaş Türk Edebiyatı; Çağdaş yazınının tanıtımı için hazırlanmış bir kaynak. www.turkish-it.boun.edu.tr

Çağdaş Türk Şiiri; Çağdaş Türk şiirlerinden Türkçe ve İngilizce örnekler ve şairler. www.turksiir.com

Cezmi Ersöz; Cezmi Ersöz'ün biyografisi, eserleri ve son çıkan kitaplarının tanıtımı. www.cezmiersoz.net

Dar Vakit İnteraktif Sanat Edebiyat Dergisi; Aylık sanat edebiyat İnternet Dergisi, kültür ve sanat haberleri ve dergi arşivi. www.darvakit.com

Dede Korkut; Necdet Kuru'nun çocukları için hazırladığı resimli Dede Korkut hikâyeleri. www.geocities.com/necdetkuru

Denemeler.Net; Ziyaretçilerinin yazıları yine onların oyları ile kitap haline getirilecek Denemeler sayfası: www.denemeler.net

Dergibi Edebiyat; İnternette dergi olarak yayın yapan sitede şiir ve öyküler bulabilirsiniz: www.dergibi.gen.tr

Düş İşleri Merkezi; Amatör yazarların buluşma noktası, roman, öykü, şiir ve kısa yazı sitesi. www.bbaylav.sitemynet.com

Düşler Sokağı; Edebiyat sayfaları, hikaye, anı, güzel sözler, yorumlar, deneme ve kitaplardan alıntılar. www.duslervekabuslar.com

Ege Üniversitesi Edebiyat Topluluğu; Topluluğun tanıtımı, faaliyetleri, kişisel ve ünlü şairlerin şiirleri: www.bornova.ege.edu.tr/~parilti

Eylül Gecesi; Çağdaş şairlerin çoğunlukta olduğu şiir seçkisi, şairlere göre şiir listeleri. www.eylul.gecesi.com

Ezgi Sanat Günlüğü; Kültür, sanat, edebiyat, müzik, haberler, aktiviteler, liste ve forumlar. www.ezgisanat.net

Gölge Edebiyat; Edebiyat yazıları, dünya edebiyatı, haftanın öyküsü, yazı ve şiirler. www.golge.gen.ms

Gönül Evi; Yazın, kültür-sanat, felsefe, interaktif yazın sitesi, şiir, masal ve öyküler: www.gonulevi.com

Guy de Maupassant; Fransız öykü yazarı Guy de Maupassant'dan seçilmiş öyküler. www.gmaupassant.net

Hayal Gezini; kültür-sanat-edebiyat sitesi, şiir, türkü, sesli şiirler ve şiir ekleme www.hayalgezini.com

İnter Şiir; Şiir arşivi, şairler ve şiir listeleri, şiir arama, ünlü şairler ve amatör şiirler. www.intersiir.com

İz Edebiyat; öykü, roman, eleştiri, güncel konular ve yazarlar. www.izedebiyat.com

Kitaplık; sanal kitaplık, okuma köşesi, sohbet odaları, en çok okunan kitaplar, mail grupları. www.kitaplik.org

Kütüphane Net; Kitap ve yazarlarla ilgili yorumların yer aldığı site. Yerli ve yabancı edebiyat. www.kutuphane.sitemynet.com

Lost Library; Lost Library edebiyat sayfaları, efsaneler, bilimkurgu, çizgiroman, sistemler, geçitler, rivayetler ve gündemdeki konular. www.lostlibrary.org

Mahur Beste; Yazın sayfaları, şairler, nazım şekilleri, yazınsal türler ve sanatlar, mazmunlar, Türk ve Batı edebiyatı, tanziman edebiyatı, hikayeler ve seçme yazılar. www.mahurbeste.cjb.net

Masal Şehri; Mitoloji ve masallar, kültür sanat sitesi. www.masal.sehri.com

Mavi Edebiyat; sinema, müzik, kitap, şiirler, öyküler ve editör yazıları. www.mavi.net, meyhane.tripod.com

Nazım Hikmet; Şair Nazım Hikmet'in yaşam öyküsü, sanatsal gelişimi, şiirlerinden seçmeler, fotoğrafları, yapıtları, resim ve portreleri. www.nazimhikmetran.com

Necip Fazıl Kısakürek; N. F. Kısakürek'in biyografisi, bütün eserleri, biyografik belgeler, hakkında yazılanlar, eserlerinden bölümler, konferansları ve projeleri. www.necipfazil.com

Netteyim Şiir; Şiir arşivi, www.netteyim.net/shiir

Odtü Kitap Topluluğu; Topluluğun tanıtımı, kitap ve yazar tanıtımları www.metu.edu.tr/home/wwwmbc

Orhan Kemal; O. Kemal'in hayatı, eserleri, röportaj, ödül, fotoğraf ve en çok satan kitapları. www.orhankemal.com

Orhan Veli; Orhan Veli'nin hayatı, sözleri, görüşleri ve şiirleri. www.orhanveli.org

Pablo Neruda Şiir Kulübü; Şair Pablo Neruda şiir sayfaları, aşkları, şiirleri ve hayatı. www.pabloneruda.hypermart.net

Parantez; Uğur Özakıncı'nın edebiyat sitesi, Aşk'ın Z si kitabının tanıtımı, yazıları, basından seçmeler ve iletişim bilgileri. www.workz.org/parantez

Potansiyel Edebiyat Kültür ve tarih dergisi; şiir, kitap, öykü, makale ve yazılar. www.potansiyel.net.tr.tc

Romantik Meyhane; yeni, eski şiirler, hikayeler, güzel sözler, fıkralar, sohbet odaları, cep hizmetleri ve etkinlikler. www.romantikmeyhane.com

Sahife; Türkçe şiirler, divan yazını, çeviri şiirler, güzel sözler, sizden gelenler. www.sahife.com

Şair Kahvesi; Şiir, sanat ve yazın sitesi, şiirler, şairlerin hayatları ve edebiyat bilgileri. www.sair.kahvesi.com

Şiir Demeti. Şair ve şiirlere göre arama yapılabilen site, online olarak şiir dinlenebilir. www.siirdemeti.com

Sanal Roman; Sanal roman sayfaları, öyküler, aşk hikayeleri, bilim kurgu, korku, macera romanları, denemeler, şiirler, üyelik bilgileri ve roman ekleme servisi. www.sanalroman.hypermart.net/

Senle Ben; Yazın sitesi. Şiir, hikaye, anlatımlar, midi arşivi ve mp3 şiirleri. www.senleben.com

Serdalinka; Şiir ve fotoğraflar, sevgiliye mektuplar, kitap tanıtımları ve sergiler. www.serdalinka.com

Sessiz Harfler; Sessiz harfler sayfaları, edebiyat yazıları, makaleler, şiirler ve fotolar. www.sessizharfler.net

Seyir Defteri; şiir arşivi, kitaplıklar, iletişim bilgileri ve dergiler. www.seyirdefteri.net

Şiir; Bir çok şairin hayatı ve şiirleri sunulmaktadır. www.siiir.gen.tr

Şiir Arşivi; Online şiir arşivi, çeşitli şairlerin biyografileri, eserleri ve kronojileri. www.arch.gq.nu

Şiir Defteri; şiir arama, şiir gönderme servisi ve şiir ekleme. www.siiirdefteri.com

Şiir Dostu; Online şiir sayfaları, karma şiirler, yazılar, şairler ve yazarlar. www.siiirdostu.net

Şiir Kitaplığı; Online şiir kitabı, şairlerin tanıtımı, şiir arama, son eklenenler, şiir ekleme servisi, en çok beğenilenler ve üyelik bilgileri. www.siiirkitapligi.com

Şiir Kulübü; Online şiir portalı, en çok okunanlar, şair listeleri, sohbet odaları vb. www.siiirklubu.com

Şiir Meyhanesi; şiir arşivi, haftanın şiiri, seçme şiirler, yenilikler ve şiir ekleme.

Şiir Sitesi; Şairlere ve şiirlere göre arama, şairlerin tanıtımı ve en çok okunan şiirler. siiir.net

Şiir Ülkesi; Şiir ülkesinde çeviri şiiriler, seçme metinler, klasik müzik ve resim galerileri. www.siiir.ulkesi.com

Şiirce; Şair ve şiir listelerine göre şiirler, en çok okunanlar, rastgele şiir ve forumlar. siiirce.net/

Şiirler Arşivi; Şiir arşivi, sesli şiirler, güzel sözler ve manzaralar. www.siiirler.arsivi.com

Siraze Net; Okurların kendi çalışmalarını ekleyebileceği, öykü, şiir, deneme ve gezi içerikli dergi. www.siraze.net

Sizlerin; Sizlerin kültür sayfaları, şiir, öykü, güzel sözler ve yeni eklenenler. www.sizlerin.com

Soyu Timge; Yazından müziğe kültür sitesi. Özdemir Asaf, Salvador Dali gibi usta kalemler. www.soyutimge.com

Temiz Site; Kitap dünyasından son haberler, yeni çıkanlar, en çok satanlar, röportajlar, kitapların konuları, eleştiri ve söyleşiler. www.temizsite.com

Türk Beldesi; Türk dili ve yazını, şiir, atasözü, deyim, Türk tarihi ve büyükleri. www.turkbeli.org.tr.tc

Xasiork Öyküleri; Öykü sitesi, bilim kurgu ve korku öyküleri ve tanıtımları. www.xasiork.sitemynet.com

Yannis Ritsos; Şair Yannis Ritsos ve şiirlerinin yer aldığı Türkçe site. www.yannisritsos.com

Yazar Online; Yazar arşivi, ayın konukları, kitap arama, ayın kitabı, şiir ve editör yazıları. www.yazar.com

Yazarlar; Yazın arşivi, hikaye, şiir, kısa sözler, makale, deneme ve mektuplar. www.snow.prohosting.com/yazarlar

Yazın Sanatı; Sitede, Asuman Kafaoglu-Büke'nin 2001 yılı başından beri her Perşembe Cumhuriyet Gazetesi Kitap Eki'nde yayınlanan yazıları yer almaktadır. www.yazinsanati.cjb.net

Yazıyoruz; İnteraktif şiir, edebiyat, hikaye, öyküler ve kişisel çalışmalar. www.yaziyoruz.tk

Yenişiir Sayfası; Online şiir arşivi, şairlerin eserleri ve şiirleri. www.yenisiir.sayfasi.com

Yüzüklerin Efendisi; Edebiyat sayfaları, Tolkien efsanesi, hayatı, eserleri, kronolojisi, resimleri, araştırmalar ve yazılar. www.yuzuklerinefendisi.com

PROJEKTORIENTIERTE LEHR- UND LERNVERFAHREN IN TÜRKISCHEN LÄNDERSPEZIFISCHEN DAF- LEHRWERKEN

Sevinç Sakarya Maden *

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de basılmış olan 7 adet Almanca ders kitabı incelenmiş, bu kitaplarda ve Almanca derslerinde proje odaklı öğrenme ve öğretme etkinliklerine yer verilip verilmediği araştırılmış, projelere yer veren ders kitaplarında enteraktif etkinlikler ile öğrencilerin yabancı dilde gerek sözlü gerekse yazılı eylemde bulunabilme becerilerinin geliştirilip, geliştirilmediği, dolayısıyla Avrupa dil politikasında hedeflendiği gibi işbirlikçi bir öğrenme ile öğrencilerin sosyalleşmelerinin sağlanıp sağlanmadığı sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Sözcükler: Almanca, kitaplar, proje, yetkinlik, sosyalleşme

PROJECT-BASED TEACHING AND LEARNING IN LOCAL TURKISH COURSE BOOKS FOR GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE

ABSTRACT

In this study 7 local Turkish course books for German as a Foreign Language have been examined in terms of project-based teaching and/or learning processes, and an answer has been sought to the question whether the project suggestions in the books or in the German courses are based on forms of interaction and thus, both speaking and writing skills in German Language has been achieved, as it is determined by the language policy targets of the European Council, and whether Turkish students may be socialized through cooperative learning.

Key Words: German, books, project, performance, socialization

* Doç. Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü;
madensevinc@trakya.edu.tr

0. Einleitung

Gemäß der europäischen Sprachenpolitik¹ erfolgten wie in vielen Ländern auch im türkischen Schulbereich für die Förderung von Mehrsprachigkeit im letzten Jahrzehnt zwei Reformen, sodass zunächst ab 1997 der Fremdsprachenunterricht in die 4. Klasse vorverlegt und ab der 6. Klasse eine zweite Fremdsprache als Wahlfach angeboten wurde. Parallel dazu wurden die Studiengänge für Ausbildung von Lehramtstudierenden für Deutsch neu bearbeitet und schließlich im Jahre 2005 die 2. obligatorische Fremdsprache in die Sekundarstufe eingeführt (vgl. Cangil, 2001; Maden, 2001; Polat, 2001; Tapan, 2001).

Die Angleichungsverfahren in dem Schulbereich mit der EU scheinen jedoch in der Türkei überwiegend mit dem Anstieg des Sprachenangebots begrenzt geblieben zu sein. Die europäischen Staaten haben sich hingegen im Vertrag vom Maastricht nicht nur für die Förderung der sprachlichen Vielfalt in der EU entschlossen, sondern erstreben auch seit der Mannheimer Konferenz² im Jahre 2002, dass die europäischen Bürger in zwei Fremdsprachen mündliche und schriftliche Handlungsfähigkeiten erreichen. Unter diesen Zielen gewann der Fremdsprachenunterricht in europäischen Ländern eine neue mehrsprachige Dimension, die mit der Mehrsprachigkeitsauffassung in der Türkei nicht völlig übereinstimmt.

Nach den sprachpolitischen Zielen der EU sollten Frontalunterricht und die bisherigen Interaktionsformen durch Arbeitsformen des offenen Unterrichts und der Gruppenarbeit ergänzt werden, da der Lerner auch in seinem Sozialleben normalerweise ein multikulturelles Leben führt. Außerschulische Lebenserfahrungen der Kinder sollten mit der Projektmethode in den Lernprozess integriert werden, um diese Multikulturalität anzunehmen. Diesbezüglich nimmt die Projektmethode in den neu konzipierten Lehrwerken überall auf der Welt ihren Platz ein, um die gelernte Fremdsprache im Rahmen ihrer kommunikativen Funktion verwenden zu können.

Die bisherigen Forschungen über die Situation des projektorientierten Deutschlernens in den türkischen staatlichen Schulen offenbaren sich jedoch

¹ Mehr dazu: Europäische Kommission. Multilingualizm. Aufrufbar unter: http://ec.europa.eu/education/languages/eu-language-policy/index_de.htm

² Mehr dazu: Mannheim-Florentiner Empfehlungen zur Förderung der europäischen Hochsprachen. Aufrufbar unter: <http://www.ids-mannheim.de/pub/laufend/sprachreport/pdf/sr02-1b.pdf> (Stand am 21.12.2008)

als defizitär (vgl. Frey, 1998; Özel, 2007). Sowohl die vorangegangenen als auch die im Jahre 1998 und 2007 eingeführten einheitlichen Lehrpläne für Ausbildung von DeutschlehrerInnen bieten keine obligatorischen spezifischen Lehrveranstaltungen an, die Projektarbeit zum Thema haben und die angehenden DeutschlehrerInnen dazu befähigen, projektorientiert zu arbeiten. Lehr- und Lernprozesse, die in den Staatsschulen aber auch in den Abteilungen für Ausbildung von Lehramtstudierende für Deutsch *Projekte* genannt werden sind generell eine PowerPoint Präsentation von recherchierten Informationen, die üblicherweise in Einzelarbeit durchgeführt und vorgetragen werden und meistens geringe Zusammenarbeit der Studierenden aber auch keine interaktiven Lern- bzw. Lernverfahren beinhalten.

In dieser Kurzstudie soll der Frage nachgegangen werden, ob die in türkischen Staatsschulen obligatorisch eingesetzten länderspezifischen DaF-Lehrwerke Aspekte der Projektmethode beinhalten. In dieser Empirie werden mit dem Begriff Projektunterricht, wie bei Frey (1998) Wörter wie Simulation, Rollenspiel, Organisations-, Lern- und Übungsformen wie Freiarbeit, handlungsorientiertes Lernen, offener Unterricht oft als synonym bezeichnet. Dieser Arbeit liegt der Grundgedanke zu Grunde, dass Projektunterricht die Sprachlernsituation insofern verändert, dass nicht Lernbuchlektionen und Progression die Inhalte bestimmen, sondern die momentan erforderlichen Inhalte sich aus kommunikativen Situationen mit lebenspraktischer Zielsetzung in der Ernstsituation³ ergeben. Eine weitere nur bei der Projektarbeit notwendige und deshalb mit ihren speziellen Sprachstrategien und Redemitteln zu erwerbende Qualifikation ist das Lehren, nämlich die Fertigkeit, andere eigene Erkenntnisse zu vermitteln.

Es soll auch erforscht werden, ob in den Komponenten der Lehrwerke den Lehrenden methodische Hinweise gegeben werden, wie man den DaF-Unterricht projektorientiert gestalten kann, damit Deutsch in echten Situationen gelernt und verbunden damit mit einer themenzentrierten Zusammenarbeit als auch einen schüler- und handlungsorientierten Deutschunterricht die Kommunikationsfähigkeit und dadurch die Sozialisierung der Schüler entwickelt werden kann.

³ Der Begriff der "Ernstsituation" enthält den Aspekt "unmittelbarer Realitätsbezug", "direkter Eingriff in reale Zusammenhänge" und "Ernsthaftigkeit des sprachlichen Handelns". Eine echte Situation muss die Schüler angehen, sie betreffen und genügend Motivationskraft entfalten und attraktiv sein. Die Situation darf die Schüler nicht unterfordern. Sie darf sie aber auch nicht allzu sehr überfordern.

1.METHODE

Ein geschichtlicher Rückblick auf das Deutschlehren bzw. -lernen vor der türkischen Revolution, das von etlichen Forschern (Ata, 2001; Başaran, 2008; Haydaroglu, 1993) bearbeitet wurde, wird in diesem Artikel ausgelassen. Diese Studie zielt auf die Stellung der Projektarbeit seit der Gründung der türkischen Republik in den staatlichen Primar- und Sekundarstufe obligatorisch eingesetzten länderspezifischen DaF-Lehrwerken *Almanca Ders Kitabı, Wir lernen Deutsch, Texte und Situationen, Lern mit uns, Hallo, Freunde!, Hallo, Kinder! und Hier sind wir!*. Im Ausland publizierte Lehrwerke, die trotz strengem Verbots in einigen Staatsschulen als Deutschbuch eingesetzt wurden und zumindest einige Projektaufgaben beinhalten, werden in dieser wissenschaftlichen Arbeit als Ausnahmefall bewertet und nicht mit eingeschlossen.

Der Lehrwerkanalyse liegen die mit dem Projektunterricht oft als Synonym bezeichneten Begriffe wie Selbstorganisations-, Lern- und Übungsformen in Form von Freiarbeit, handlungsorientiertes und dialogisches Lernen sowie Lernerautonomie als Kriterien zu Grunde. Durch eine Befragung der in den Staatsschulen (Edirne) berufstätigen DeutschlerInnen (n=5) wurde außerdem geprüft, ob durch die in den DaF-Lehrwerken vorhandenen Projekten Ernstsituationen erzeugt und mit dem aus kommunikativen Situationen mit lebenspraktischer Zielsetzung die Lernenden sozialisiert und als wichtigsten Punkt, ob vom Lehrwerk unabhängige nach Schülerbedürfnissen gerichtete Projekte durchgeführt werden können. Desweiteren sollte erforscht werden, ob mit den in den Lehrwerken angebotenen Projektvorschlägen oder von den Lehrwerken unabhängigen Projektvorhaben die schon in der 1. Fremdsprache Englisch erworbene Qualifikation und zwar die Fertigkeit, projektartig zu arbeiten, in der 2. Fremdsprache Deutsch erneut aufgegriffen und weiterentwickelt wird.

2.ZIEL

Die Empirie erzielt eine Situationsbeschreibung der Projektarbeit in türkischen länderspezifischen DaF-Lehrwerken und in der Praxis der türkischen Staatsschulen und eine Erarbeitung von Vorschlägen zu projektartigen Richtlinien, damit im türkischen Schulbereich wie es von sprachpolitischen Zielen des Europarats erwünscht ist, sowohl mündliche als auch schriftliche Handlungsfähigkeit in Deutsch erreicht und die Schüler sozialisiert werden können.

3.BEFUNDE

3.1. Projektarbeit in türkischen länderspezifischen DaF-Lehrwerken

Im fremdsprachlichen staatlichen Erziehungsbereich der Türkei wurde Projektunterricht erstmals im Englischunterricht eingeführt (vgl. Howatts, 2004), da die ausländischen Englischlehrwerke Projektarbeiten zum Gegenstand hatten und LehrerInnen damit bereits arbeiteten. Die ersten Lehrbücher für den Deutschunterricht seit der Gründung der türkischen Republik hingegen, enthielten, wegen der Methode, der den Lehrbüchern zu Grunde lag, keine Projektvorschläge.

Das im Jahre 1939 zum ersten Mal von einer Kommission des türkischen Kultusministeriums verfasste und jahrelang in der Sekundarstufe obligatorisch verwendete sechsbändige länderspezifische Lehrwerk, *Almanca Ders Kitabı*, das nach der Grammatik-Übersetzungsmethode konzipiert worden war (vgl. Genç 2003) beinhaltet daher kein Merkmal der Projektmethode.

Das im Jahre 1971 veröffentlichte länderspezifische Lehrwerk *Wir lernen Deutsch 1, 2, 3* (Pekşirin /Aydoğan/Torkak 1971) sowie das im Jahre 1981 verfasste Lehrwerk, *Texte und Situationen I- II* (Pekşirin/Aydoğan/Torkak 1981) sind weitere von türkischen Kommissionen erstellte DaF-Lerwerke, in denen keine Projektarbeiten präsent sind.

Das im Jahre 1991 gedruckte und in staatlichen Schulen obligatorisch eingesetzte 4-bändige Lehrwerk, *Lern mit uns* (Kerman/Barçın/Selimoğlu 1991) ist das erste in der Türkei konzipierte Lehrwerk, dessen Progression sich auf Sprachabsichten richtet, jedoch inhaltlich an grammatische Phänomene gekoppelt ist, aber für projektartiges Lernen Extraseiten enthält. Das Lehrwerk beinhaltet einen systematischen Aufbau der 4 Grundfertigkeiten Hörverstehen, Leseverstehen, Sprechen und Schreiben, erzielt jedoch vorwiegend mit Dialogen die Entwicklung der Sprechfertigkeit. Am Ende jeder Einheit sind im Schüler-Arbeitsheft des Lehrwerks *Lern mit uns 2* Projektvorschläge eingeschlossen, wodurch Lernende dazu aufgefordert werden, sich hinsichtlich der folgenden Themen schriftlich zu äußern:

Brieffreunde (Siehe dazu S. 6)

Daniel braucht Geld (Siehe dazu S. 12)

Lieblingskochrezept (Siehe dazu S. 30)

Erzähl über deine Stadt (Siehe dazu S. 36)

Auf Seite 6 des Schüler-Arbeitshefts des Lehrwerks *Lern mit uns 3* werden die Schüler dazu aufgefordert, in Form einer Projektarbeit Texte zu einer Zeichnung für einen *Trimpfad* zu verfassen und Spielregeln zu erfinden. Auf Seite 12 sollen die Lerner eine Geschichte mit bekannten Wörtern erzählen. Dies könnte ohne weiteres in Einzelarbeit durchgeführt werden, beansprucht nicht unbedingt Gruppenarbeit und dient mehr als Mittel zur Förderung von Schreibfertigkeit.

Das auf den interkulturellen Ansatz basierende und für die Sekundarstufe der Staatsschulen konzipierte Lehrwerk *Lern mit uns 4* (Kerman/Barçın/Selimoğlu 1997) hingegen besteht aus 5 Themenpaketen, die jeweils in A-B-C Teile eingeteilt sind und am Ende jedes Pakets Übungen, Deutsch-Türkische Wortlisten und jeweils 2 Seiten mit jeweils 3 Projektvorschlägen beinhalten. Es zielt jedoch mit projektartigen Verfahren lediglich auf die Entwicklung des schriftlichen Ausdrucks ab. Die ersten Projektvorschläge zum 1. Themenpaket *Ich & Andere* (Siehe dazu Kerman/Barçın/Selimoğlu 1997: 20-21) sind folgendermaßen aufgelistet:

Das ist mein(e)...

Interview mit...

Foto-Roman...

Das Lehrwerk *Lern mit uns 4* enthält vorrangig kurzfristige Projekte. In dem Projekt: *Das ist mein(e)...* sollen die Lerner durch Benutzung der von den Autoren angegebenen Wörtern wie z.B. Alter, Beruf, Hobbys, Eigenschaften, Lieblingsbuch, Lieblingsessen und Redemitteln ein Familienmitglied beschreiben. Diese starke Steuerung verhindert eine Freiarbeit und schränkt die Aufgabe mit einer Schreibaktivität ein.

In dem Projekt *Interview mit...* sollen die Schüler durch ein Interview einen Freund, einen Nachbarn oder ein Familienmitglied näher kennenlernen. Auch dieses Projekt wird durch Fragen stark gesteuert. Die 3. Projektaufgabe erzielt die Erstellung einer Geschichte zu dem Foto einer fremden Person und dient wiederum nur zur Entwicklung der Schreibfertigkeit. Es wird von den LehrerInnen erwartet, dass sie während der Vorbereitungsphase der Projekte und Präsentation der Ergebnisse die Lerner planmäßig lenken. Auf die Details einer Projektarbeit wird aber weder in dem Lehrbuch noch in der Lehrerhandreichung eingegangen. Im zweiten Themenpaket des Lehrwerks *Lern mit uns 4* wird mit den unten aufgelisteten Themen die Erstellung von Phantasiegeschichten abgezielt (Siehe dazu Kerman/ Barçın/Selimoğlu 1997: 49-50).

Wirklich eine große Leistung
Entdeckungsreise
Meine Erfindungen

Auch diesen Projektaufgaben liegen eine Liste von Wörtern und Redemitteln zu Grunde, wonach sich die Lernenden richten sollen. In dem Projekt *Wirklich eine große Leistung*... sollen die Lernenden von einer Person berichten, die eine große Leistung vollbracht hat. Zunächst werden die Lernenden dazu gefordert, den Lebenslauf der Person zu präsentieren und seine oder ihre Werke vorzustellen. Die Lerner werden nicht darauf hingewiesen eine Aufgabenverteilung unter den Gruppenmitgliedern zu verwirklichen oder eine Zusammenarbeit zu vollziehen. Die danach folgenden Projekte sind wiederkehrend Schreibaufgaben, die mit Redemitteln und einem Themenwortschatz sehr stark gesteuert werden und keine Freiarbeit ermöglichen.

Das dritte Themenpaket basiert auf dem Thema *Menschen und Freizeit* und beinhaltet Projektvorschläge wie *Mein Reisetagebuch*, *Mein Fernsehprogramm* und *Mein Lesetipp* (Kerman/ Barçın/Selimoğlu 1997: 79-81). Der Lerner soll sich nach den Anweisungen, die auf den Projektseiten des Lehrwerks stehen, schriftlich zu den Themen äußern und die angegebenen Lexeme und Redemitteln benutzen.

Das vierte Themenpaket hat den Titel *Wohnen und Umwelt*, wozu sich die Lernenden in Form von Projektarbeiten schriftlich in Worte fassen sollen (Kerman/ Barçın/Selimoğlu 1997: 106-108):

Jugendliche Stadtplaner: So soll unsere Stadt aussehen
Rettet die Umwelt
Hier muss etwas geschehen

Auf den Projektseiten wird wiederum darauf hingewiesen, dass die angegebenen Redemittel und Wörter benutzt als auch Vorschläge dazu erarbeitet werden sollen. Die Deutschlerner sollen schildern, wie die Stadt aussehen soll. Desweiteren werden die Lerner beauftragt, für die Rettung der Umwelt Ideen zu sammeln. Mit dem Projektvorschlag *Hier muss etwas geschehen* sollen Probleme der Großstadt aufgelistet und der Anlass der Probleme diskutiert werden.

Im fünften Themenpaket, *Arbeit und Beruf*, sind folgende Aufgaben als Projekte verzeichnet (Kerman/ Barçın/Selimoğlu 1997: 133-135).

*Ein ganz neuer Beruf
Firma Futura
Lebenswege*

Die Lernenden sind immer wieder dazu gezwungen, sich schriftlich zu den angegebenen Themen zu äußern und dabei unbedingt den angegebenen Wortschatz und die Redemittel zu gebrauchen. Auffällig ist aber, dass in den bisherigen Lehrwerken weder LehrerInnen noch Lernende über die Arbeitstechniken der Projektarbeiten aufgeklärt werden (Karamercan/Kerman/Özdamer/Selimoğlu, 1996; Selimoğlu, 1993) und die Lernenden weder bei Themenauswahl noch bei Bestimmung des Lernweges autonom handeln können. Ungewöhnlicher ist jedoch, dass die zu der Schulreform im Jahre 1997 parallel konzipierten Folgelehrwerke *Hallo, Kinder!* (Kerman/Barçın, u.a. 1998) und *Hallo, Freunde!* (Barçın/Çimen/Camgöz/Tükenmez 2000) trotz der Angleichungsbestrebung an die sprachpolitischen Ziele des Europarats keine Projektaufgaben beinhalten (vgl. Maden, 2005).

Auf der letzten Seite des Lehrwerks *Hier sind wir! A1*, das wiederum in der Türkei verfasst ist und derzeit in den Schulen obligatorisch eingesetzt wird, ist eine Liste von zusätzlichen Projektvorschlägen zu finden, die den Lernenden zur Auswahl angeboten werden und eine Themenauswahl je nach Interesse ermöglichen (Siehe dazu Göznek/Pıtraklı/Spangenberg, 2005:113). Die Themen *Meine Familie, Essen und Trinken, Postkarten oder E-Mail-Briefe schreiben* und *Wohin geht die Reise* und die dazugehörigen Anweisungen erfordern eine Zusammenarbeit der Deutschlernenden und einen planmäßigen projektartigen Vorgang. Die Schüler werden auf Internet-Adressen verwiesen. Dadurch wird ein interkulturelles Lernen mit Hilfe von digitalen Medien ermöglicht und durch die kollektive Zusammenarbeit die Lernenden sozialisiert.

Letztlich gibt es aber in demselben Lehrwerk, *Hier sind wir! A1*, innerhalb der 5. Lektion, ein kurzfristiges Projekt auf Seite 40, das ohne weiteres in Einzelarbeit durchgeführt werden könnte und nicht unbedingt kollektive Zusammenarbeit der Lernenden benötigt.

Einladung: 'Schreibe eine Einladungskarte! Wichtig: Alle Einladungskarten im Klassenraum aufhängen!'

In der Lehrerhandreichung des Lehrwerks *Hier sind wir! A1+* (Göznek/ Pıtraklı/Spangenberg 2005) sind für alle 7 Lektionen Projektvorschläge aufgelistet, die in Form einer interaktiven

Zusammenarbeit eine demokratische Beteiligung der Kinder und Jugendlichen an der Gesellschaft ermöglichen und somit die Sozialisierung der Lernenden gewährleisten könnten.

Lektion 1: -Die Tiere dieser Erde

-Die Tiere in der Türkei

-Die außergewöhnlichen Haustiere der Klasse 10

Lektion 2: -Wenn ich ein Pop- Künstler wäre...

-Musik ist meine Welt

Lektion 3: -Eine Diskussion zum Thema und Begründungen erklären

-Eine Beschreibung von einem Traumort

Lektion 4: -Mit Fotos ein beliebtes Kochrezept beschreiben

Kochbuch
-Mit allen Kochrezepten der Klassenfreunde ein
vorbereiten

Klasse
-Ein Musterdialog zum Thema schreiben und in der
vorspielen

Lektion 5: -Vergleich von Schulsystemen in Deutschland, in der
Türkei

Lektion 6: -Beschreibung von einem Verkehrsmittel

Lektion 7: -Fotos von touristischen Orten beschreiben

3.2. Stellung der DeutschlehrerInnen hinsichtlich des projektartigen DaF-Unterrichts

Um herauszuarbeiten, wie die Deutschlehrenden die in den obligatorisch eingesetzten landesspezifischen Lehrwerken vorhandene Projektvorschläge beurteilen und ob in der Praxis von Lehrwerken unabhängige Projektarbeiten gestaltet werden, wurden die in den Staatsschulen tätigen 5 Deutschlehrer in Edirne hinsichtlich zur projektorientiertem DaF-Unterricht mittels eines Fragebogens im April 2009

befragt und die erfassten Daten in der vorgelegten Arbeit tabellarisch dargestellt.

Die Umfrage hat dargelegt, dass zwei der in den Staatsschulen berufstätigen Befragten in Alter von 40-45, 3 hingegen in Alter von 46-50 waren und das länderspezifische Lehrwerk *Hier sind wir!* benutzten. Die Daten erweisen, dass der Deutschunterricht in den Deutsch als 2. Fremdsprache anbietenden Staatsschulen generell in klassischen Klassenzimmern stattfindet, wobei in einer Schule zusätzlich ein Computerraum zur Verfügung steht. Nach den Angaben sind in insgesamt 5 Deutsch als 2. Fremdsprache anbietenden Schulen 2 Klassen mit Computern, eine Klasse mit einem Fernsehapparat und ein Raum mit einem Videogerät ausgestattet. Die Schüler sitzen wie üblich zu zweit hintereinander, nur in einer Schule hingegen in Gruppen.

Tabelle 1: Liste der Sätze, wozu die Deutschlehrer in Edirne mittels einer Umfrage ihre Meinung geäußert haben

1-In meinem DaF-Unterricht werden keine Projekte eingesetzt.
2-Projektarbeit ist der wichtigste Teil meines DaF-Unterrichts.
3-Die Projektthemen in unserem Lehrwerk eignen sich für türkische Schüler.
4-Die Anzahl der Projektarbeiten ist ausreichend.
5-Die in <i>Hier sind wir!</i> vorgeschlagenen Projekte werden in meinem Unterricht nach den Anweisungen durchgeführt.
6-Projekte werden als Hausaufgabe durchgeführt.
7-Projektarbeit findet in der Klasse statt.
8-Projektaufgaben können in Einzelarbeit durchgeführt werden.
9-Projekte finden in Gruppenarbeit statt.
10-Projekte werden in Form von Freiarbeit durchgeführt.
11-Projekte finden in Ernstsituationen statt.
12-Für Projektarbeit findet unter den Lernenden eine Aufgabenverteilung statt
13-Ergebnisse der Projekte werden in der Klasse präsentiert.
14-Ich lasse meine Lerner auch von Lehrwerkthemen unabhängige Projekte durchführen.
15-Projekte werden mit Hilfe von Medien durchgeführt.
16-Projekte werden mit Hilfe des Internets durchgeführt.
17-Die Schule ist für Projekte technologisch gut ausgestattet.
18-Ich besuche Veranstaltungen der Lehrerfortbildung.

19-Ich spreche regelmäßig mit Kollegen darüber, wie wir besser projektorientiert arbeiten können.
20-Ich verfüge über Kenntnisse, wie Projekte bewertet werden.
21-Projekte fördern die Schreibfertigkeit.
22-Projekte fördern die Sprechfertigkeit.
23-Projekte sozialisieren die Lerner.
24-Projekte erschweren die Vervollständigung des Lehrstoffs.

Tabelle 1: Daten zur Stellung der DeutschlehrerInnen hinsichtlich des projektorientierten Deutschunterrichts in Edirne

Sätze in Tabelle 1	Trifft voll zu	Trifft weitgehend zu	Trifft eher zu	Mitte	Trifft etwas zu	Trifft kaum zu	Trifft gar nicht zu
1	0%	80%	0%	0%	0%	0%	20%
2	0%	0%	20%	0%	20%	40%	20%
3	20%	0%	40%	0%	0%	20%	20%
4	0%	0%	20%	20%	0%	20%	40%
5	20%	0%	20%	0%	0%	20%	40%
6	0%	20%	0%	20%	20%	0%	40%
7	0%	20%	0%	0%	0%	0%	80%
8	0%	40%	0%	0%	20%	20%	20%
9	0%	0%	20%	0%	0%	20%	60%
10	0%	40%	0%	0%	0%	0%	60%
11	0%	40%	0%	0%	0%	0%	60%
12	0%	0%	20%	20%	0%	0%	60%
13	40%	20%	0%	0%	0%	0%	40%
14	0%	40%	0%	0%	0%	0%	60%
15	0%	20%	0%	0%	20%	0%	60%
16	20%	20%	0%	0%	0%	0%	60%
17	20%	20%	0%	0%	0%	0%	60%
18	0%	0%	20%	0%	20%	0%	60%
19	0%	20%	20%	0%	20%	0%	40%
20	20%	20%	20%	0%	0%	0%	40%
21	20%	20%	20%	0%	0%	0%	40%
22	40%	20%	0%	20%	0%	0%	20%
23	40%	20%	0%	20%	0%	0%	20%
24	20%	0%	20%	0%	40%	0%	20%

Die Daten in Tabelle 2 zeigen, dass Projektarbeit von der Mehrzahl der LehrerInnen (80%) im Deutschunterricht nicht eingesetzt wird und nicht unbedingt den wichtigsten Teil des Unterrichts einnimmt. Die meisten Lehrenden finden zwar die Projektthemen in *Hier sind wir! A1* und *Hier sind wir! A1+* für türkische Deutschlerner geeignet (60%) sind jedoch der Ansicht, dass sie diese Projektvorschläge nicht nach den im Lehrwerk vorhandenen Anweisungen durchführen können (60%) und bezeichnen die Anzahl als unzureichend. 80% der Befragten sind der Meinung, dass Projekte nicht im Unterricht stattfinden, sondern vorwiegend als Hausaufgabe durchgeführt werden sollten (60%). Interessant ist, dass 80% der DeutschlehrerInnen die Meinung vertreten, dass Projektarbeit nicht in Gruppenarbeit durchzuführen ist. Jeweils 60% der Probanden meinen, dass Projekte nicht in Form von Freiarbeit und nicht in Ernstsituationen durchgeführt werden sollte. Der Anteil der Lehrenden, die für eine Projektarbeit Aufgabenverteilung unter den Lernern erforderlich bezeichnen, liegt bei 40%.

Die Antwort auf die Frage, ob die Ergebnisse einer Projektarbeit in der Klasse präsentiert werden sollen, ist nicht ersichtbar. 40% der Befragten hat die Aussage als voll zutreffend, 20% weitgehend zutreffend und 40% als gar nicht zutreffend bezeichnet. Der wichtigste Befund dieser Umfrage ist jedoch, dass 60% der Deutschlehrenden keine vom Lehrwerk unabhängigen Projekte durchführen, wobei 40% der Probanden angeben, dass sie auch außerhalb der Lehrwerke Projekte einsetzen. Jeweils 60% der Befragten teilen mit, dass Projekte nicht unbedingt mit Hilfe von Medien und Internet auszuführen und ihre Schulen mit der nötigen technischen Einrichtung nicht ausreichend ausgestattet sind. Der Anteil eines Fortbildungskursbesuchs hinsichtlich Deutsch als Fremdsprache liegt bei Deutschlehrern in Edirne bei 20%, wobei 80% gestehen, dass sie an solchen Lehrerfortbildungen nicht teilnehmen.

Hinsichtlich der Aussage „Ich spreche regelmäßig mit Kollegen darüber, wie wir besser projektorientiert arbeiten können“, sind die Indikatoren sehr unterschiedlich angekreuzt worden. 60% der Lehrpersonen sind der Ansicht, dass sie über Kenntnisse im Bereich der Projektmethode und Bewertung von Projekten verfügen, wogegen 40% offenlegen, dass sie diese Grundkenntnisse nicht besitzen. Mehr als 60 % der Befragten weisen darauf hin, dass Projektarbeit die Schreibfertigkeit, Sprechfertigkeit und Sozialisierung der Lerner fördert aber die Vervollständigung des geplanten Lehrstoffs hindert (60%).

5.SCHLUSSFOLGERUNG UND VORSCHLÄGE

Dieser Kurzstudie stehen die Ergebnisse einer Umfrage, die den in Edirne in staatlichen Schulen tätigen Deutschlehrern eingereicht wurde und eine Lehrwerkanalyse zu Grunde, die dokumentiert haben, dass der Stellenwert der Projektarbeit weder in Türkei spezifischen DaF-Lehrwerken noch in der Praxis zufriedenstellend ist. Es lässt sich sagen, dass die meisten in der Türkei konzipierten DaF-Lehrwerke, die in den staatlichen Schulen obligatorisch eingesetzt werden, entweder keine Projektaufgaben beinhalten oder wie in dem Lehrwerk *Lern mit uns* keine umfassend dargestellte Projektvorschläge einschließen. Die Auswahl der Projektthemen ist nicht den Lernenden überlassen und bezwecken vorwiegend in Einzelarbeit durchzuführenden Projektaufgaben, eine Recherche von Informationen und deren schriftliche Wiedergabe, wodurch hauptsächlich die Entwicklung der Schreibfertigkeit gefördert wird. Die Projektarbeiten werden meistens nicht in Gruppenarbeit durchgeführt. Somit findet keine Aufgabenverteilung statt, welche zur Sozialisierung der Schüler beitragen könnte. Der Lernweg der präsenten Projekte in den türkischen länderspezifischen DaF-Lehrwerken hingegen ist stark gesteuert und gibt den Lernenden nicht immer die Gelegenheit frei zu arbeiten. Die Projektthemen sind nach Lehrbuchlektionen bestimmt und ergeben sich nicht aus kommunikativen Situationen mit lebenspraktischer Zielsetzung in Ernstsituationen. Diese Art von Projektvorschlägen, die sich mit der klassischen Projektauffassung von Krumm (1991) nicht völlig decken und keinesfalls die Vorerfahrungen hinsichtlich Projektarbeiten der Studenten aus der ersten Fremdsprache Englisch berücksichtigen und von neuem aufgreifen sowie erweitern, müssten unter Einbeziehung von Merkmalen des Studentenprofils und digitalen Kommunikationsmöglichkeiten überarbeitet werden. Den Lernenden sollte die Möglichkeit gegeben werden, ihr Vorwissen zu mobilisieren, sich in Problembereichen zu orientieren, die Vorbereitung und Durchführung der Recherche durch Benutzung aller verfügbaren Hilfsmittel zu verwirklichen und das Ergebnis zu präsentieren und evaluieren zu können (vgl. Rösler, 2007).

Die Lehrwerke *Hier sind wir! A1* und *Hier sind wir! A1+* bieten im Gegenteil zu den zuvor verfassten länderspezifischen DaF-Lehrwerken mehrere Projektvorschläge, die aber mit einer erfolgreichen Planung, Bearbeitung und Präsentation lehrwerksprengend gestaltet und in Zusammenarbeit der Lernenden mit handlungsorientierten Vorgehen durchgeführt werden könnten. Unter Einbezug von digitalen Medien könnte

ein interkulturelles Lernen und eine neue Ebene der Gestaltung des Unterrichts ermöglicht werden.

Eine Anleitung zur Durchführung von Projektarbeiten innerhalb der Lehrwerke ist aber grundlegend nötig, weil die 4-jährigen Studiengänge des Hochschulwesens in der Türkei (vgl. YÖK, 2006), die Deutsch für das Lehramt anbieten, keine spezifischen Lehrveranstaltungen hinsichtlich des projektartigen Lernens bzw. Lehrens beinhalten und aus diesem Grund Deutschlehrer über geringe Erfahrungen im Bereich Projektmethode verfügen.

Die Einstellung der DeutschlehrerInnen in Edirne in Hinblick auf projektorientiertem Deutschunterricht hingegen ist auffallend negativ. Für eine ausführliche Bestandaufnahme hinsichtlich des projektartigen Deutschlehrens bzw. -lernens in der Türkei müsste jedoch die Arbeit erweitert und Deutschlehrende und -lernende landesweit in Hinblick auf ihre Stellung zu projektartigen Lehr- bzw. Lernverfahren in Deutsch als 2. Fremdsprache erforscht und der Frage nachgegangen werden, ob in der Praxis auch vom Lehrwerk unabhängige Projekte durchgeführt werden und welche Probleme dabei auftraten, um von den Erfahrungen zu profitieren zu können. Ausgehend von den erfassten Daten könnten für berufstätige DeutschlehrerInnen im Bereich der Projektmethode Lücken deckende Fortbildungsprogramme organisiert und die 4-jährigen Studiengänge für Deutschlehrerausbildung hinsichtlich des projektartigen Unterrichtens neu bearbeitet werden. Diesbezüglich könnten die Lehrpersonen durch Aneignung von Grundkenntnissen in der Projektmethode dazu befähigt werden, den DaF-Unterricht projektorientiert zu gestalten und das Gelernte im Berufsleben zu reflektieren.

Es müssten jedoch auch an Lehrwerke nicht gebundene, spezifisch für türkische Lerner geeignete Projekte konzipiert werden, die in Form von Freiarbeit durchgeführt werden können und auch außerschulische Lernorte miteinbeziehen, in interaktiver Zusammenarbeit eine demokratische Beteiligung der Kinder und Jugendlichen an Gesellschaft ermöglichen und somit die Sozialisierung der Lernenden gewährleisten können. Diesbezüglich müsste der Lernprozess anders als zuvor gestaltet, nach der Vorbereitungs-, Arbeits- und Präsentationsphase geplant und für den projektorientierten Unterricht neue Bewertungskriterien eingeführt werden.

Grundlegend aber ist die Ausstattung der türkischen Schulen mit Multimediageräten. Dadurch könnte die Bearbeitungsphase und die Präsentation der Ergebnisse erleichtert und der Unterricht

abwechslungsreicher gestaltet und dadurch sozial-interaktive Kompetenzen mit einem handlungsorientierten Vorgehen in einer reichen Lernumgebung miteinander verbunden und dadurch die Motivation fürs Deutschlernen wieder erweckt werden.

QUELLENVERZEICHNIS

Ata, B. 'Die Reise von dem amerikanischen Wissenschaftler John Dewey in die Türkei in der türkischen Presse 1924'. In: *Zeitschrift von G.Ü. Erziehungsfakultät. Gazi.* 21-Nr. 3/2001. Aufrufbar unter <http://www.acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/JohnDewey.pdf> (Stand: 25.08.2006)

Başaran, B. 'Almanca Ders Kitabı Tasarımında Yazılım Desteği: Sözcük Seçimi Boyutu'. Vortrag in: *VIII. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı.* 6.5.2008. Eskişehir. 2008

Barçın, K., Çimen C. R., Camgöz, T. & Tükenmez, N. *Hallo, Freunde!* Almanca 2. Yabancı Dil 6. Sınıf Öğrenci Kitabı (Schülerbuch). Ankara: Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi. 2001

Cangil, Erişkon, B. 'Landeskunde in den türkischen Lehrwerken für DaF.' Zusammenfassung des Vortrags In: *mehr Sprache-mehrsprachig-mit Deutsch. Konzepte und Thesen. XII. Internationalen Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer.* 30.07-04.08. 2001. Luzern: Internationaler Deutschlehrerverband. 2001

Frey, K. *Die Projektmethode.* 8. Auflage. Weinheim und Basel: Bertelsmann Verlag. 1998

Genç, A. 'Geçmişten Bugüne Türkiye'de Almanca Ders Kitapları'. In: *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* Nr. 26. S. 1-8. Çukurova. 2003

Göznek, S., Pıtraklı, O. & Spangenberg, E. *Hier sind wir! A1. 2.* Yabancı Dil Almanca Öğrenci Ders Kitabı. Birinci Cilt.-A1 Düzeyi. İstanbul: M.E.B. Yayınevi. 2005

Göznek, S., Pıtraklı, O. & Spangenberg, E. *Hier sind wir! A1. 2.* Yabancı Dil Almanca Öğrenci Çalışma Kitabı Birinci Cild.-A1 Düzeyi. İstanbul: M.E.B. Yayınevi. 2005

Haydaroğlu, I.P. *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar.* Ankara: Ocak Yayınları. 1993

Howatt, A. *History of English Language Teaching*. Oxford. Oxford University Press. 2004

Kerman, O., Barçın, K. & Selimoğlu, B. *Lern mit Uns 1,2,3*. İstanbul: M.E.B. 1991

Kerman, O., Barçın, K. & Selimoğlu, B. *Lern mit Uns 4*. İstanbul: M.E.B. Yayınevi. 1997

Kerman, O. & Barçın, K. u.a. *Hallo, Kinder! Lehrbuch für Deutsch als Fremdsprache für die Klassen 4 und 5 der Primarstufe*. Ankara: M.E.B. Yayınevi. 1998

Krumm, H.-J. 'Unterrichtsprojekte-praktisches Lernen im Deutschunterricht.' *Fremdsprache Deutsch* 4.4-8. 1991

Maden Sakarya, S. Anforderungen an ein Lehrwerk für Deutsch als Tertiärsprache in der Türkei. In: *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht* [Online],10 (2), 13 pp. Abruflbar unter: <http://www.ualberta.ca/~german/ejournal/Maden1.htm>. (Stand:14.11.2008). 2005

Özel, G. *Eine Studie zur Festlegung von Konflikten im projektartigen DaF-Unterricht im türkischen Sekundärbereich*. Unveröffentlichte Magisterarbeit. Edirne: Universität Trakya. 2007

Pekşirin, H., Aydoğan, B. & Torkak, M. *Wir lernen Deutsch, I-II-III*

Pekşirin, H., Aydoğan, B. & Torkak, M. (1981). *Texte und Situationen I und II (Lehrbuch für Deutsch als Fremdsprache)*. İstanbul: M.E.B. Yayınevi.1971

Pıtraklı, O., Parlatır, F. & Spangenberg, E. *Hier sind wir! A1+. 2. Yabancı Dil Almanca Öğrenci Ders Kitabı İkinci Cilt-A1+ Düzeyi*. İstanbul: M.E.B. Yayınevi. 2005

Pıtraklı, O., Parlatır, F. & Spangenberg, E. *Hier sind wir! A1+. 2. Yabancı Dil Almanca Öğrenci Çalışma Kitabı İkinci Cilt-A1+ Düzeyi*. İstanbul: MEB Yayınevi. 2005

Pıtraklı, O., Parlatır, F. & Spangenberg, E. *Hier sind wir! A1+. 2. Yabancı Dil Almanca Öğretmen Kitabı*. 2005

Polat, T. 'Zur Ausbildung der professionellen DaF-Lehrer in der Türkei: Probleme und Potenziale'. Zusammenfassung des Vortrags In: *mehr Sprache-mehrsprachig-mit Deutsch. Konzepte und Thesen. XII*.

Internationalen Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer. 30.07-04.08. 2001. Luzern: Internationaler Deutschlehrerverband. 229. 2001

Rösler, D. *E-Learning Fremdsprachen-eine kritische Einführung.* Tübingen: Staufenburg Verlag. 167- 174. 2007

Tapan, N. 'Deutsch als zweite Fremdsprache im Kontext der Sprachenpolitik in der Türkei'. Vortrag bei der *XII. Internationale Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer.* 30 Juli-4. August 2001. Luzern. Schweiz

Yükseköğretim Kurumu. *Eğitim Fakültelerinde Uygulanacak Yeni Programlar Hakkında Açıklama.* Cilt-A1+ Düzeyi. İstanbul: M.E.B. Yayınevi. Aufrufbar unter:

http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/yeni_programlar_ve_icerik.htm (Stand: 21.12.2008) 2001

RESİM SANATINDA VE SANAT EĞİTİMİNDE İMGE

Deniz BAYAV*

ÖZET

İmgelerle düşünme ve imgeler tasarlama insanlığın en eski düşünsel süreçlerindedir. Duyularla algılanan veya zihinde tasarlanan imgeler, sanatı vareden temel kavramlardır. Sanat, imgeler tasarlama ve oluşturma sürecidir. Bu süreç sanatçıya ve döneme göre şekillenir. Sanatçı, kendi imgelerini oluşturarak duygu-düşünce dünyasını kendi algı ve kurgu dünyasına göre yansıtır. Sanatçı ile çocuğun imgeler oluşturma süreci benzerdir. İkisi de duyularından ve yaşantılarından etkilenecek imgeler oluşturur. İmgesel düşünme yaratıcılığı geliştirir. Sanat eğitiminde imgesel düşünme ve tasarıma geniş yer verilmesi durumunda kendinden emin, kalıpları yıkan, üretici bireyler yetişir.

Anahtar Kelimeler: İmge, sanat eğitimi, yaratıcılık, algı.

IMAGE in PAINTING and ART EDUCATION

ABSTRACT

Thinking by images and designing images are the ancient intellectual process of humanity. Designed or perceived images are the basic concepts which create art which is a process of creating images. This process is shaped by artists and periods. The artist reflects his own world of emotion and thought by using the images resulting from his perceptual and imaginative world. The artists' process of image creation is similar to that of children. Both of them create their images which are heavily under the influence of their senses and experiences. Imaginary thinking improves the creativity. Therefore it can be concluded that self-confident and creative children are to be trained if a great deal of importance is given to imaginary thinking in art classes.

Key Words: Image, art education, creativity, sense.

GİRİŞ

İmge insanlığın başından beri varolagelen bir olgudur. İnsanın ilk kez gördüğü bir şeyi ikinci deneyimlemesinde hatırlaması, imgesel çağrışımlar sonucu oluşan bir durumdur.

* Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü.

İster sanatçı, ister çocuk için imge, yaratımın ilk basmağıdır. Bireyin zihninde biriktirdiğı ya da ürettiğı imgeler, her an kullanılmak üzere depolanır. Ancak, duyu yoluyla alımlanan imgelerin, her bireyde oluşturduğu etkinin başkalığı, yansımalarını da farklı kılar. Bu farklılık; sosyal çevreden, dönemden, dönemin üslubundan, bireysel farklılıklardan kaynaklanabilir. Bunu fark edebilmek hem sanat eserlerini, hem de çocuğun imgelerini daha iyi algılayabilmek için büyük önem arz eder.

Sanat eğitimi çevresini gözlemleyebilen, gözlemlerini görsel dile dönüştürebilen, farklı düşünebilen, yaratıcı çalışmalar çıkarabilen özgür bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Bu esasla yaratıcı bireyler için imgelem gücünün geliştirilmesi esastır.

Durmadan yeninin peşinde olan, algılar, imgeler ve kavramlarla işleyen insan zihni için gerekli olan imge ve imgelem gücü hem sanatçı hem sanat eğitimi alan öğrenciler için büyük önem taşır.

PROBLEM

Sanat imgelerin temsilidir. Geçmişin sanatının anlaşılması imgelerin çözülmesiyle mümkündür. Sanat akımlarına ve konulara göre imgelerin çözümlenememesi hem sanat izleyicilerinin hem sanat öğrencilerinin bir yönüyle eksik kalmasına sebep olacaktır.

Çocuğun imgeleri de sanat eğitimcileri tarafından çözülmeyi bekleyen temsillerdir. Ancak bunun için öncelikle sanat eğitime hak ettiği önemin verilmesi gerekir. Günümüz eğitimi yalnızca us'un eğitime indirgenmektedir. Oysa tüm yönüyle sağlıklı bireyler yetiştirebilmek için us eğitiminin yanı sıra duyu ve imgelem yetilerinin de geliştirilmesi gereklidir. Aksi halde yaratıcı, üretken, sanattan zevk alan bireyler yetiştirilemez. Sınavlara dayalı yoğun yarış sistemi genel kültür derslerini etkin kılmakta, sanat eğitimi derslerini gölgede bırakmaktadır. Ailelerin eğitime yaklaşımı da bu yöndedir. Bu nedenlerle çocuğun canlı ve güçlü olan imgelemi zamanla körelmekte, bu da yaratıcılıktan uzak, basmakalıp öğrenci prototipi yaratmaktadır.

AMAÇ

Bu araştırma ile imgenin resim sanatında geçmişten bugüne hangi dönemde ne şekilde varolduğunun açıklığı kavuşturulması, çocuğun imgeler oluşturma sürecinin ve sanat eğitimi programları içinde yer alacak imgesel tasarımların yaratıcı ve üretken bireylerin yetişmesinde öneminin

değerlendirilmesi ve bu fikirlerin ışığında aşağıdaki sorulara cevap verilmesi amaçlanmıştır.

Sanat felsefecileri için imge ve imgelem nedir?

Sanat akımlarında imgenin temsili konulara ve döneme göre nasıl şekil almıştır?

Çocukta imgesel düşünce nasıl oluşur ve ne şekilde gelişir?

Sanat eğitiminde ne tür uygulamalar imgesel tasarım gücünü geliştirir?

YÖNTEM

Resim sanatında ve sanat eğitiminde imgenin önem ve gerekliliğinin vurgulandığı bu çalışma için tarama modeli kullanılmış, ilgili kitaplar ve internet dokümanları incelenmiştir.

İMGE ve İMGELEM

İmge, Türkçe sözlükte; “1. Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya. 2. Genel görünüş, izlenim, imaj. 3. psikoloji Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. 4. psikoloji Duyularla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj” olarak tanımlanmaktadır. (<http://www.tdk.org.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA>)

İmgenin kelime anlamında ikircikli bir durum bulunmaktadır. Bir yanda düş ya da hayal olarak, öbür yandan da genel görünüş olarak tanımlanır. Aslında bu imgenin sınırsızlığını ve belli çerçeveye oturtulamayan yapısını gösterir.

İşaret anlamına gelen “im” sözcüğünden türeyen imge kelimesi, bir uyaran ile birlikte ya da uyaran olmaksızın bilinçte beliren nesne, olay, imaj anlamına gelir. Sözlük anlamının birinci maddesindeki anlam zihinsel imge, üçüncü maddesindeki anlam ise duyumsal imge olarak tanımlanabilir. İmgelerle düşünme ve imgeler tasarlama insanlığın en eski düşünsel süreçlerindedir. Sanat eserini algılayan duyu ve duyum önemli rol üstlenir. Algılanan nesne, beyne imge olarak kaydolur.

Duyu, imge oluşumunda ilk adımdır. Duyuların etkilenmesiyle ortaya çıkan duyum algıdan önce gerçekleşir. Algılar yorum içerir oysa duyu da yorum yoktur. Çocuğun elde ettiği duyular sosyo-kültürel çevreye göre

farklı algılara yol açar. İmgelemleri ve dışavurumları da bu şekilde farklılaşır.

“Duyular aracılığı ile elde edilen ilk malzemeler imgelerdir. İmge önce gözde belirir. Buna retinal imge denir. Sonra bu imgelerden kimileri daha sonra hatırlanmak üzere bellek depolarına gider. Bunlar da bellek imgeleridir. Bir de canlı ya da silimsiz imgeler vardır. Bunlar, görüldükleri anda, oldukları gibi saklanırlar. Canlı imgeler uzun süre görüntülerinin usda koruyan imgelerdir.”(Kırıçoğlu, 2002: 173)

Algıların birleşmesiyle kavramlar oluşur. İmge bir benzerini yaratmak, aslından kalan izleri yansıtmaktır. Dış ya da iç gerçekliğin işaretçisi olan imge, aslının işaretçisidir.

...ister bir dış nesnenin zihindeki kopyası olarak alalım, ister özerk bir yaratı olarak, her imge bir görüntüdür, bir beliriş ya da görünüşdür...İmgenin Arapça karşılıkları bunu daha iyi ortaya koyar. İmge hem hayal olarak karşılanır, hem de misl olarak. Birinci karşılık, Romantizmin ve Modernizmin öne çıkardığı o özerk var etme yetisine bağlanır: Hayalgücü, imgelem. İkinci karşılığın türevleri ise imgenin doğasındaki asıl-suret ikiliğini daha açıkça belirten terimlerdir: Misal, emsal, masal, mesel, temsil, temessül. (Koçak, 1995: 51)

İmgeler bilincin ürünüdürler. Bilincin kültür, tarih ve toplumla şekillenmesi nedeniyle imgeler belli sosyo-kültürel ortamı gösterirler.

Resimsel imgeler sözcükler gibi yalnızca zihne yönelik değildir; bedene ve duyguya da yöneliktir ve bu boyutuyla daha etkilidir. İmgesel kavramlar algıdan oluşur. Duyular aracılığıyla edindiğimiz veriler depolanır. Görsel olarak algıladığımız nesnelere, ayrıntısız, ilişkiler bütünü ve genel görünüşler olarak kaydedilir. Ussal kavramlar içinde sınıflama ve düzenleme yapılır. Ussal kavramlar tek anlamlıdır ve ardarda dizilerek işlenmektedir oysa imgesel kavramlar çok anlamlı ve çok yönlüdür. İmgeler kavramlarla gelişip, değişebilir. Kavram oluşturma genelleme yapmaya dayalıdır. Düşünme salt kavramlarla gerçekleşmez; imgelem de düşünmede etkindir.

Aslıyla ilişkisi kesin ya da belirli olmayan imgelerin sezdirme ve esinlendirme yetisi güçlüdür. Yeni algılarla eski imgelerin hatırlanmasına çağrışım denir. Eski imgeleri hatırlama yetisine ise bellek denir. Dış uyaran ortadan kalktıktan sonra yeniden canlanan imge, art-imgedir. Algı ile direkt bağlantısı olmayan ancak zihinde canlanan imgelere sanrı ya da yanılısıma imge denir. San'a göre silimsiz imgeler duyular ile imgeler arasında bir yerdedir ve güçlendirilmiş art-imge olarak da tanımlanabilir.

“Çocuk bu imgelere gerçek uyaranlara gösterdiği ciddiyette tepkiler gösterir; kendi geliştirdiği bir vahşi hayvan imgesinden dehşete kapılır, imge arkadaşının kendisine eşlik etmesinden saatler boyu mutluluk duyar.”(San, 1977: 111)

Simge ise imge olarak algıladıklarımızla oluşturulan biçimlerdir. Simgeler; imgelerin arınmış, düzenlenmiş, düşünce süreci sonucunda ortaya çıkmış sembol-imgelerdir. Berger’e göre imge, yeniden yaratılmış olandır.

“İmge ilk kez ortaya çıktığı yerden ve zamandan birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzenidir. İmgeler başlangıçta orada bulunmayan şeyleri gözde canlandırmak amacıyla yapılmıştır.”(Berger, 1995: 10)

Oysa günümüzde her gün imgeler yığınıyla karşı karşıya kalırız. Durağan, hareketli, renkli olan bu imgeler artık emsalsiz değillerdir. Günümüzde sanat, reklâm, sinema ve fotoğraf için tasarlanan imgeler bulunmaktadır. Ancak daha kapsamlı bir sınıflandırma yapmamız gerekirse Mitchell’e göre imge beş gruba ayrılır:

Grafik İmge	Optik İmge	Algısal İmge	Zihinsel İmge	Sözlü İmge
Resimler	Aynalar	Duyu bilgileri	Rüyalar	Eğretilemeler
Heykeller	Projeksiyonla	Cinsler	Anılar	Tasvirler
Tasarımlar		Dış görünüşler	Fikirler	
			Düşsel fikirler	

İMGE

Benzer olma/Taklidi gibi olma/Andırma

Şekil1. İmge Soyağacı (Mitchell’den aktaran Parsa, www.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=226,329,0,0,1,0)

İmgeler, dış ve iç dünyaya ilişkin bilincin dönüşümleridir. İfade etmenin tek aracı dil değildir. Oluşturulan imgeler yalnızca bir dil değil aynı zamanda sorgulama ve araştırma alanıdır.

“Bir imge üzerine konuşmak onun şifresini çözmeye çalışmak, şifre çözüldüğünde artık konuşulacak bir şeyin kalmayacağı ve nihai anlamın sözcüklere dökülmesiyle birlikte olayın biteceği bir şifre-çözme işlemi

değildir. Bir imge üzerine konuşmak, en nihayetinde, kişinin kendisini imgeyle ve imgenin temsil ettiği görüntüyle ilintilendirme girişimidir.” (Leppert, 2002: 19-20)

İnsan belleği duyularla edindiği her şeyi imgeleştirme yetisindedir. İmge, varlığın yokluğunda onu yaşatandır ve amacı asıl varlığı ortaya çıkarmaktır.

“İmgelem, edinilmiş imgeleri birleştirip kaynaştırma ve bu birleşiklerden yeni imgeler tasarlama yetisidir...bir imgeyi yeniden canlandırmaktan yaratıcılığa kadar yükselir.” (Hançerlioğlu, 2008: 184)

Platon’ a göre imgelem gerçeklik kazandırılması gereken gerçekdışı bir imgeyi zihinde canlandırma yetisiyken Aristoteles’e göre edim halindeki duyumdan türeyen bir harekettir. Descartes imgelemi ruhsal ve bedensel olarak ikiye ayırır. Bedensel imgelem ise üretken ve yaratıcı olarak ikiye ayrılır. Kant’da imgelem; bir nesneyi orada olmadığı zaman bile zihinde canlandırabilmektir. *“...Spinoza’da imgelemenin, insanın doğal bir tavı olduğunu görürüz.”* (Bozkurt, 2004: 270) Sartre’a göre ise varolmayan şeye yönelmenin bilincidir. Rollo May için imgelem, aklın temelini oluşturan bir yapıdır. *“İmgelem zihnin uzanışıdır. İmgelem; bireyin, bilinçli zihninin ön-bilinç eşliğinde doğup gelen fikirler, itkiler, imgeler ve her çeşitten diğer psikik olguyla topa tutuluşunu kabullenebilme yetisidir.”* (May, 1998: 131)

İmgelemde yeniden canlandırma söz konusudur: Bellekte bulunan imgelerin çeşitli düzenlemelerle kurulması. İmgelem yaratıcılık ile birleşirse ancak o zaman nitelikli ürünler ortaya çıkabilir. İmgelem yalnız imgelerle düzenleme kurmak değildir; aynı zamanda sembol-imgeleri anlamak, bağlantıları görebilmek ve yeni bağlantılar kurgulayabilmektir.

“İmgelemin, sanat etkinliği sürecinde ortaya koyduğu üç ayırıcı özelliği üzerinde durulmalıdır. Bunlar düşünem, yansıtma ve özdeşlemedir.” (San, 1977: 61) Düşlem, zihinde oluşan gerçek dışı imgelemken, yansıtma imge ve sembol imgelerin plastiğe dökülmesidir. Özdeşleme ise kişinin imgenin bir parçası olmasıdır.

Sanatın iletişim fonksiyonu da bulunmaktadır. Bireyler, imgelemlerini sanat yoluyla sunarak düşüncelerini aktarır. Sanatçı ya da sanatla uğraşan bireyler, kullanacağı imgeleri seçer, bu imgeler izleyicinin belleğindekiyle birleşir ve yeniden yapılandırılmış olur.

İmgelem, imge içeriklerini kurgulama yetisidir. Algıları, tasarımı, canlandırma yoluyla düzenleme yetisi hem sanatçı hem izleyici için gereklidir.

Yeni tasarımlar ancak imgelem gücü sayesinde gerçekleşir. Yaratıcı düşünme ve kurgulamada bilinç-öncesi düşünce etkindir. Ön yaşantı, gözlem ve eleştirel değerlendirmeden oluşan bilinç öncesi düşünceyi “...geçmiş yaşantıların ve bunların imgelerinin depolandığı yer olarak tanımlamak mümkündür.”(San, 1977: 58)

RESİM SANATINDA İMGE

Eser yaratma süreci, kavramlardan yapılar (imgeler) oluşturma sürecidir. Bir dönemde bir imgenin ele alınışı o dönemin temsil kuralları ile belirlenir. Bu kurallar, rengin, ışığın, mekânın, konunun, duruş açılarının belirlenmesinde etkindir. İmge kavramı varolmadan önce de insanlar imgeler üretmişlerdir. Çevredeki her şeyin algılanışı, imgeye dönüştürülmesi ve yeniden üretilmesi çağdan çağa değişir. Her kültür kendi sanatını, her sanatçı da o kültürün imgelerini yaratmıştır.

Sanatçılar, köklerinden ve deneyimlerinden kaynaklanan biçimleri dolaysızca ortaya çıkarırlar. Her sanat yapıtı bir imgedir. İçsel gerçekliğin dışa yansımalarıdır. Tasarlanan ilk imgeler mağara duvarlarının üzerine yapılan resimlerdir. Bu resimler büyü amaçlı yapılmışlardır ve imgeleri (etrafındaki varlıkları) temel çizgilerle aktarmışlardır.

“İlkeller için, bir kulübe ve bir imge arasında yararlılık açısından hiçbir fark yoktur. Kulübeler onları yağmurdan, rüzgardan, güneşten ve kendilerini yaratmış olan ruhlardan korurlar; imgeler ise, onları, doğal güçler kadar gerçek olan öteki güçlere karşı korurlar.”(Gombrich, 1999: 39-40)

Sümerler, piktogram ve ideogram adı verilen imgeler kullanmışlardır. Temsil ettikleri nesnelere benzeyen ikonlara piktogram, soyut fikirlere ise ideogram adını verdiler.

Mısır sanatında imgeler katı kurallarla bağlı kalarak karakteristik bir şekilde sunulur. Mısır inanışında ruhun imgede ve imge sayesinde yaşayacağına inanılır. Doğaya öykünmez. Resmedilmesi gereken her şey kesin bir açıklıkla ifadesini bulmasına yarayan katı kurallarla bellekten çalışılır. İmgeler; kodlanmışcasına, imgenin sahibinin itibarına göre yine belli çizim kurallarıyla gerçekleştirilir.

Yunan sanatında ise imgeler gerçeğe hizmet ederler. Yunan sanatında; özellikle Helenistik dönemde imgeler izleyeni etkilemek amacıyla. Bizans sanatında imgelerin etkileri kuvvetlidir.

“Bizans İmparatoru’nun imgesi dolaştığı kent ve köylere aslında imparatorun kendisini götürürdü. Yani imparator imgesiyle orada var olurdu, o imgeye zarar vermek kuşkusuz ona karşı gelmekti... İmgeye tapan aynı zamanda imparatora tapınırdı.”(Türkoğlu’ndan aktaran Parsa, www.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=226,329,0,0,1,0)

Ortaçağ sanatının amacı kutsal öğretileri insanlara resimler yoluyla iletmektir. Uzun bir dönem boyunca imgeler bu amaca hizmet ettiler. Farklı yüzeyler üzerine resmedilen imgeler; tanrısal ışığı simgelerler.

“Bu, imgenin tanrısal ışığı simgeleyeceğine-ya da onu ikame edeceğine-yalnızca onun imgesine uygun gerçekleşmesi, diğer bir deyişle onu anırtması anlamına gelir. Bu türden bir anırtma ise benzeşmeye değil, benzeşmemeye dayanır.”

(<http://sesameporter.sosyomat.com/blog/1816150>)

Rönesans sanatında perspektif, gerçeğin yansımalarını sunmak için kullanılan temel unsur olmuştur. Eski Yunan ve Roma sanatı incelenmiştir. Somut bir bilgi nesnesi olarak algılanan dünyada objeler paralel düzlemler halinde betimlenmiştir. Barok sanatında ise her şey, karanlıkta aydınlanan bir ortam içerisinde, gözün derinliği görmeye zorlandığı, bütünü ayırmaz bir parçası olan imgeler halinde tasvir edilmişlerdir.

Romantizm akımında imgeleme çokça başvurulmuştur. Romantizm’de imge yeni bir yaratı olarak öne çıkmıştır. Düşünce varlık kazanmıştır. Modern sanatta ise kolaj tekniğiyle, imgelerden yeni bir imge yaratma fırsatı doğmuş, bu da çağrışımları beraberinde getirmiştir.

Fotoğraf makinesinin bulunmasıyla birlikte, dış dünyaya ve nesnelere bakış açısı değişmiştir. Hareketli görüntüleri kaydeden araçların icadıyla resimde farklı arayışlar başlamıştır. İzlenimciler doğanın anlık görüntülerini hızlı fırça vuruşlarıyla yansıtmak istemişlerdir. Duyumsanan nesne ve görüntüler biçimden çok renge önem verilerek yansıtılmıştır. Bunlar algıya dayanan duyumsal imgelerdir.

Soyut çalışmalarda sanat yapıtı tek bir gerçeği gösterme anlayışından vazgeçmiştir. Doğanın verileri sanatçının yorumuyla birleşmiştir. Burada imge daha karmaşık bir hal almıştır. Daha çok öznel, çağrışıma dayalıdır.

Zaman içinde özgürlüğüne kavuşan sanatçı eserlerinde kendi kimliğini ortaya koymaya başlar. Dış dünyanın betiminden iç dünyanın betimine yönelen sanatçı soyut imgeler de kullanmaya başlamıştır. Bu iç dünyaya dönüş, ekspresyonizm ve sürrealizm gibi akımları hazırlamıştır. Kübizmde

aklın oluşturduğu biçimler oluşturulurken, sürrealizmde yan yana düşünülemezcek imgeler bir arada sunulmuştur.

20. yy. sanatında özgür çağrışımlı imgelem yeni yaratıların hizmetine sunulmuştur: Miro'nun sanatında olduğu gibi. Miro, evrensel değerlerin imgelerini bulmaya çalışmıştır. Modern imge denilince ilk akla gelen kolajlardır. Bunlar, yeni bir bütünü oluşturabilecekleri gibi (Ernst'in kolajları), temsil ettikleri şeyleri temsil etmeye devam edebilirler (Picasso'nun kolajları).

PopArt'da, tüketim malzemeleri, çizgi film karakteri ya da film yıldızlarının imgeleri çoğaltılıyordu. İmgenin biricikliği fikrine koşut olarak seri halde ve bir seferde aynı imgenin birden çok görüntüsü eserde sunuluyordu. Kavramsal çalışmalarda ise yalnız görsel imgelere değil sözel imgelere de yer verilmiştir. Klasik imgeleme yöntemlerinin dışında farklı arayışlar başlamıştır.

Sanatçının kendi bedeni de sanat imgesi olmuştur. Kurgusunu kendi ya da bir başka beden üzerinden hazırlayıp, iletir.

İki boyutlu düzlemde yaratılmış imgelerin yanı sıra sinema, video sanatı, yerleştirme imgeleri de bulunmaktadır. Bunlar; yine, sanatçının duyum, algı ve uygulama sürecine tâbi olmakla birlikte anlam katmanları ve malzemeleri itibarıyla farklılaşır. Ancak imgeyi benzeme anlamından ele aldığımızda bu görüntü imgelere çağdaş sanatta pek yer verilmediğini görürüz. *“Görüntülerin/imgelerin sonu çok daha ziyade arkamızda kalmış olan bir tarihsel projedir; sanatın modernleşmesine ilişkin, 1880 ile 1920 arasında, yani sembolizm ile konstrüktivizm zamanları arasında yaşanmış olan bir vizyondur. Nitekim bu dönem, görüntülerden/imgelerden kurtarılmış bir sanat projesinin çeşitli tarzlarda kendini ortaya koyduğu dönemdir”*(Raincière, 2008: 22)

Konular bazında da imgelerin anlamları-işlevleri irdelenebilir. Göz kamaştırıcı, bu haliyle maddiyata dönük olan, satın alma-sahip olma ilişkisini barındıran natürmort, alıcısını seçkin ve önemli kılıyordu. Esasında insana dair olan natürmort imgesi iktidara dairdir ve tüketimi gösterir. Dünyanın faniliğini sunmakla beraber, aynı anda açması mümkün olmayan çiçekleri bir arada göstererek güç gösterisine de dönüşür. Modern zamanlarda ise gösteriş unsuru olmaktan çıkmıştır(Örn.:Van Gogh Günebakanlar). Işıkla canlanan hayatı ve umudu işaret eder olmuştur. Av resimlerinde de durum benzerdir. Seçkin sınıfa sunulan avlanma izni, av

resimlerine olan ilgiyi arttırmıştır. Portreden natürmorta tüm resimlerdeki ölü hayvan imgeleri erkeğin iktidar ve gücünü gösteriyordu.

Vanitaslarda ise bedeninin ölümüne, yaşamın faniliğine dair konular kafatasları, kum saatleri, sönmekte olan mumlar, solmaya mahkûm güller, mühür gibi imgelerle betimleniyordu. Didaktik olarak ruhun ebediliğini öne çıkaran bu çalışmalar daima ölümü hatırlatır. “*Vanitas resimleri kuşatan olağanüstü yaratıcı alegorik didaktikler, tikel nesnelere iyi ya da kötü...yargısına vararak tanımlar.*” (Leppert, 2002: 97)

Duyuları işleyen resimlerde de aristokratların sahip olabileceği türden müzik aletleri konu alınırken, öte yanda, halktan insanların basit hazları da imgeleniyordu. İkisi de bu iktidar ve aristokrasiye övgüden, halka yergiden başka bir şey değildi. Aristokratlar kendilerine uygun müzik aletlerinin etrafında saygın biçimde betimlenirken, halk, müzik ve eğlence ile kendinden geçmiş şekilde betimleniyordu.

Sanat tarihi boyunca beden imgesi de çokça kullanılmıştır. Raffaello’da, Gericault’da, Soutine’de ve Bacon’da teşhir edilen beden imgeleri; kiminde psikolojik boyutuyla hafızanın ürünüyken, kiminde tanrısal izi taşıyan kutsal kişilerdir. Bazıları vahşete, bazıları cezalandırılan bedeninin suçsuz imgelerine gönderme yapmaktadır.

Portre resimleri, statünün ve saygınlığın göstergesi olan imgelerdi. Bu çalışmalarda kumaşlar ve resmi giysiler bilerek abartılıyordu. Krallar ayakta, kilise görevlileri oturarak betimlenirdi. Portrelerde, seyirci, gözetleyen durumundadır. Portrelerin ifadelerinde, güçlü duygulanım ya da tepkiler görülmez. Gülümseme ciddiyeti bozduğu gibi, iç dünyayı ortaya çıkararak iktidarı ifade eden portreyi bozuyordu. Önemli olan mimesis yoluyla portrenin sahibini tanıtmaktı. Portreye farklı yaklaşan Arcimboldo’da ise meyve ve sebzelerle bu imge, kralın, doğanın başı olarak ebedi baharın müjdeleyiciliğini temsil ediyordu. Geç dönemlerde sıradan insanların portreleri de betimlenmeye başlamıştır. Picasso’nun portrelerinde tümünden kavranan bir portrenin betimi söz konusuydu. Bütünü oluşturabilmek için tüm yönlerden parçalar bir araya getiriliyordu.

Yüzyıllar boyunca tasvirlerde sosyal olarak gelişmekte olan alt sınıf, görgüsüz ve şişman olarak resmediliyordu. Çalışan köylü imgelerinde alay içeren bir anlatım vardı. Brugel’i örnek vermek gerekirse; kuşbakışı resimleriyle çizdikleriyle kendi arasına mesafe koyardı. Bu aynı zamanda kültürel bir mesafedir. İşçiler genellikle bir arada gösterilmezdi.

Savaş konusu da sıkça işlenen konulardandır. Zaferi, şehrin anahtarının teslimini ya da savaş anını betimleyen pek çok resim bulunur. Savaş konularında da barışçıl (Paul Nash'ın çalışmaları) ve vahşeti yansıtan tarzda yaklaşımlar vardır. Goya'nın Savaşın Felaketleri serisinde gerilim ve vahşet imgeleri açıkça görülür. *“Öldürülenler ve ölenler sınırlı ve insanlık dışı bir şiddet dünyasına birlikte batarlar.”*(Baynes, 2002: 264)

İster konular bazında, ister akımların ışığında sanatçılar tarafından oluşturulan imgeler tümüyle sanatçıların duyumuna dayalıdır. Ancak yine de imgenin özgürlük serüveni, sipariş üzerine çalışan sanatçının özgürlüğüne kavuşma serüveniyle birdir.

SANAT EĞİTİMİNDE İMGE

Genel anlamıyla eğitim; bireyde, istendik düşünce ve davranışları geliştirmek için belirli plan ve program dâhilinde yürütülen süreçtir. Eğitim toplumsal bir olaydır ve her toplumun kendi yapısına göre şekillenir.

Duyularla algılamanın geliştirilmesi eğitimin en önemli gerekliliklerindedir. Görsel algılamanın geliştirilmesi de sanat eğitimiyle gerçekleştirilir. Çocukta görsel imge 2. yaşın sonunda başlar, gelişerek ilerler. Sanat eğitimi, görsel algıların imgeye dönüşmesine yardımcı olur. Bu süreç çocuğun yaratıcı-üretici kişiliğinin gelişimi için önemlidir.

Yaratıcılık tüm zihinsel süreçlerin bir arada eğitilmesi ile gerçekleştirilir. Yaratıcı süreç duyu, imge ve anlatımdan oluşur. Yalnızca bilişsel yanın eğitimi bilgi tekrarıdan öte bir yaklaşım olmayacaktır. Kişinin duyum ve deneyimlerini zihinde işleyerek anlatım formuna dönüştürebilmesi sanat eğitiminden beklenir. Sanat eğitimiyle sağlanacak olan imgesel düşünme süreçleri eğitim programlarının tümü için genel bir amaçtır.

Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçları incelendiğinde iki maddenin yaratıcılık üzerine kurulduğu görülecektir:

- ...kişilik ve teşebbüse önem veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,
- İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri ve davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak...öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır. (Milli Eğitim Temel Kanunları, Kanun No: 1739, Kabul Tarihi 14.06.1973)

Günümüz sanat eğitimi ne yalnızca uygulama alanına hapsedilmiştir, ne de yalnız kuramsal bilgiye. Uygulama çalışmaları, estetik eğitimi, sanat tarihi ve eleştiri sanat eğitimi bütünü eşit değerdeki parçalarıdır. İmge kavramı ile bağlantılı olarak uygulama çalışmalarını değerlendirdiğimizde ise algılama-imeleme, buna uygun araç-gereç seçme, bu araç gereçlerin olanaklarını kullanarak betimleme sürecinin yaşandığını görmekteyiz.

Akıl, insanın bir yönü iken duygu ve imgelem diğer yönünü oluşturur. Ancak süregelen eğitim sistemimizde akıl yetilerini geliştirmek için yoğun çaba sarfedilirken duygu ve imgelem yetilerinin gelişmesi için gereken uğraş verilmemektedir.

İmgelem; zihindeki imgeler arasında bağlantı kurma, bu imgeler üzerinde oynama, değiştirme, kurma işlemidir. İmgelem sayesinde yaratıcı tasarımlar elde edilebilir. Böyle bir tasarım gücü için araştıran, sorgulayan, basmakalıp düşünce ve yaratılardan kaçınan bireyler yetiştirmek gerekir.

Duyular aracılığı ile elde edilen imgeler; renk, doku farklılıkları, büyüklük-küçüklük, yakınlık-uzaklık gibi kendi içinde ve dışında özellikleriyle algılanır. Zihinde tanımlanan bu imgeler, görsel iletişimin temel malzemeleridir. İmgelerini öncelikle duyular aracılığıyla elde eden çocuk için, çalışmalarında, kendi kültür ortamını yansıtacağı görüşünü ortaya atmak yanlış olmasa gerektir.

Çocuk dünyaya geldikten sonra çevresini gözlemleyerek tanır. Konuşması ve kavramlar oluşturabilmesi için imgelere ihtiyacı vardır. Edindiği duyumsal imgeler zamanla zihinsel imgelerin oluşumuna kaynaklık eder. Çevresinden edindiği duyumsal imgeleri bu sayede söze döker, zamanla bunları kavramlaştırır, sınıflar. Freud'un kuramından yola çıkarak, bireyin, içtepi ve isteklerini imeleme yoluyla gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Piaget'e göre çocukta ilk zihinsel imgeler, işlem öncesi dönemde (2-7 yaş) başlar. İlk dönemde gösterici-kopya imgeler oluşturan çocuk 7.-8. yaşa doğru (daha gelişmiş) önceleyici imgeler kullanır.

Sanat eğitimi, çocuğun imelemine canlı tutarak, yaratıcılığa dönüştürebileceği biçimde yapılandırılmalıdır. Öğrencinin yaratmış olduğu sanatsal form, beraberinde bir şey anlatmayı da amaçlar. Bundan mahrum kalınması durumunda zihnin tüm boyutlarıyla beslenmesi (zihnin sağ yarımküresinin artistik, sol yarımküresinin analitik eylemlerle ilgili olması boyutuyla) yarım kalacaktır. Çocuk, yaşantıları kaynaklı imgelerinin yanı sıra zamanla iç dünyasının imgelerini de oluşturur.

Görsel algılama ile düşünme arasındaki ilişki yüzyıllarca tartışma konusu olmuştur.

“Duyular aracılığı ile alınan izlenimlerin düşünme eylemine çıkış olduğu, görsel yetiye sahip olmadan üretken düşünmenin mümkün olamayacağı bilimsel bir gerçek olarak açıklanmıştır.” (Ünver, 2002: 25)

Sanat eğitimi ile ussal gelişim arasındaki paralellik pek çok kavram ile literatüre eklenmiştir: resimsel düşünme, sanatsal biliş, değerlerle düşünme...

Sanatın kendine has dilini öğrenen öğrenci sanat yapıtlarıyla karşılaştığında, onları niteliksel olarak değerlendirebilme yetisine sahip olacaktır. Bunun yanı sıra, imgelerin anlamlarını, resimsel değerini görsel okuryazarlık sayesinde kavrayabilecektir. İmgeler yaratmayı ve başka imgeleri çözümlmeyi başaran bireyler, böyle bir eğitim sürecinden sonra kendi kültürünü ve onun imgelerini, aynı zamanda başka kültürleri ve onların imgelerini öğrenme fırsatını yakalar.

Bilinç başlangıçta edindiği ilk imgelerin (ilkörneklerin) etkisinde kalır. Başlangıçta tabula rasa durumunda olan bilincin temeli imge ve ilkörneklerle atılır. Üzerine kavramlar oluşur. Önbilinç ilkörneklerle doludur. Görsel imgeler, sözselsel imgelerle birleşmeye başladığında kavramlar oluşmaya başlar. İmge ve ilkörnekler zamanla yerini kavramlara bırakır. *“...bilinç de ilkörneklere yönelerek onları değiştirir: imgegücü ilkörnekleri zenginleştirir, onlara yeni duygu yükleri verir, onların kavramlarla ya da fikirlerle ilişkilerine kolaylıklar getirir.”*(Timuçin, 1998: 98)

İlkörneklerin oluştuğu sosyal ortam, imgelerin karakter ve anlamını değiştirir. İlkörneklerin ileri yaşlarda etkin anlatımları, düşlem sayesinde gerçekleşir. Düş ve düşlem bilinçdışı etkinliktir. Düşlemde imgeler kendiliğinden ortaya dökülür. Bilincin arka planda yapıcı etkisiyle, imgeler âleminden parçalar yansımaya başlar.

Çocukların bebeklik döneminden başlayarak görsel algı ve becerilerinde gelişim görülür. Tüm incelemeler, çocukların belli yaşlarda belli çizgisel özellikler gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Küçük çocuklarda henüz kavramlar tam oturmadığı için algılara bağlı anlık izlenimler kâğıda yansır. Çocuk imgelerini ilk etapta resmine aktaramaz. Bunun için belli bir gelişim sürecinden geçmesi gerekir.

Çocuk iki yaşından dört yaşına kadar çizgilerle oyun oynar. Yataylarla, dikeylerle, çapraz çizgilerle karalamalar yapar. Bu çizgiler (semboller) çocuğun imgelerinin ifadesi için yeterlidir. Daireyi ve mandalay

oluşturur. Dört yaşından sonra yaşantılarının imgesi olan ilk biçimleri (simgeleri) kassal güçsüzlüğüne rağmen yansıtmaya başlar. Kavramların gelişmesiyle birlikte imgelerde nitelik ve ayrıntı belirtmeye başlar. Algıladıkları temel şemaların bir benzerini yansıtmaya çalışırlar. Parçalar arasındaki oranları dikkate almaz. Önemine göre bazı imgeler daha özenli haldedir. Amaç, sadece zihindeki parçaları yansıtmaktır.

Piaget'nin somut işlem evresi olarak tanımladığı 7-8 yaş aralığında çocuk eski şemalarını geliştirmeye başlar. Somut ilişkileri şemalara bindirir. Gerçeği yansıtmaya duygusu gittikçe ağır basar ve yaptıklarından hoşnutsuzluk başlar. 11-12 yaş evresindeki çocuk arayış içindedir. "*Kendisi ya da çevresindekilerle ilgili pek çok imgeye, düşünmeye ve duygulanıma bir yönden anlatımsal bir çıkıl yolu arar.*" (Kırıçoğlu, 2002: 94) Bu dönemden başlayarak; sanat eğitiminde, çocuğun imgelerine önem vermekle birlikte, algının geliştirilmesi sağlanmalıdır. Onüç yaş ve ötesinde çocuğun yorumu, doğanın gözlemiyle birleşmelidir.

"*Çocuk resimleri onların zekâ gelişimleri ve kavram kurmalarıyla ilgilidir.*" (Goodenough'dan aktaran Kırıçoğlu, 2002: 55) Buna göre imgelerine ilişkin edindikleri kavram düzeyi, resimdeki imgelerine yansır. Duygusal ve düşünsel yaşamıyla ilgili ortaya koyduğu imgeler, çocuğun tüm yaşantılarının göstergesidir ve bu ussal gelişmeye olduğu gibi ruhsal gelişmeye de yardımcıdır.

İmgesel olarak yaratılan çalışmalarda, zihindeki malzeme şekillenerek görsel malzeme haline gelir. Düşlenen malzemenin bir benzeri yaratılır. Burada özellikle kâğıdın kadrajına yerleştirme sıkıntısı yaşanır. Bu süreçte çocuk onu renklendirme, mekân içine yerleştirme, dokusunu verme, tonunu yerleştirme gibi sıkıntılarla yüzleşir. Deneme yanılma yöntemiyle; zihinde tekrar tekrar kurgulama, sorunun üstesinden gelme gibi süreçlerle sanatsal düşünme ve kurgulama meydana gelir. Çalışma adım adım ilerler; bazen farklı bir yola doğru sürüklenir, bazen resimsel elemanların ilişkileri içinde yeni değerler kazanır.

Oyun, öykü ve masallar da çocukların imgelem gücünü artırır. Çocuk masalın bir karakteri olur, oyunda malzemelerle yeni kimlikler yaratır. Çocuk oynayarak düş kurar, düşleriyle imgelemine zenginleştirir.

20. yüzyılda yaratıcılık, eğitim ve sanat eğitiminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Psikoloji ve sanat eğitimi ilişkisi, bilinçaltı dünyasının ifadesi olarak sanatın önem ve gerekliliğini öne çıkarmıştır.

Biçim verme sürecinde ortaya çıkan ürün, çocuğun dünyasını yansıtır. Bu devrimsel ve birleştirici etkinlik, çocuğun kendini ifade etmesini sağlar.

“Kişi görerek, işiterek, dokunarak dış dünyayı duyular ile algılar. Bütün bu yoğun algı sürecini içine sindirerek duyumsar. Yine bu malzemeyi usunda birleştirip ayrıştırarak bir sonuca varır ve sonuçta duygu, düşünce ve imgelerini bir anlatım formuyla görselleştirir. Böylece dengeli ve mutlu olur.” (Kırıçoğlu, 2002: 25)

Elbette yaratıcılık yalnızca sanat eğitimi alanına sıkıştırılmaz ancak sanat yoluyla geliştirilen yaratıcılık ve imgelem gücü diğer alanlara aktarılabilir. Bu yüzyılın sanat eğitimi anlayışı duygu ve becerinin birlikte işbirliğine dayanır.

“Sorun ne belli bir kuramsal bilginin iletilmesi ne de ellerin beceriyle donatılmasıdır. Sorun, sanat duygusunu geliştirmek, elleri, gözlerin ve düşlemlenin (fantezi) hizmetine vermektir... öyle ise sanat derslerinin görevi yalnızca şudur; Çocuğu doğanın ve yaşamın içine sokmak ve çocuğun bilincini doğa biçimlerine ve doğadaki renklere, seslere ve canlıların devinimlerine ilişkin anı imgeleriyle doldurmaktır.” (San, 2003: 67)

BULGU ve YORUMLAR

Çocukluğun ilk evrelerinde çocuğun dünyası düşsel bir dünyadır. İmgelem zengindir. Düşsel imgelerle dolu, renkli özgür çalışmalar yaratır. Yaş büyüdükçe bu hayal dünyasından kopmaya başlar. Aldığı sanat eğitiminin niteliği onun bu hayal dünyasını canlandırabilir ya da öldürebilir.

Görme, imgeler oluşturmanın ilk koşuludur. Zengin görsel malzemelerle karşılaşan çocukların imgeleri de o boyutta zengin olacaktır. Çizimlerde ortaya çıkarılan ve simge halini alan imgeler çevresinde gördüğü nesne ve yaşantılardan oluşur. Bu nedenle sanat eğitiminde yüzyıllar boyu süregelen olan imgelerin açıklanarak çözümlenmesi sanattan anlayan, ondan zevk alan ve onu yaratıcılığa sürükleyen bireyler yetiştirilmesi için önemlidir.

Çocuk, kendi içdünyası, onun imgeleri ve düşünceleri ile doluyken sanatsal malzemelerle karşı karşıya gelir. Burada istem gücü ve coşku imgeleminin canlılığını sağlar. Formlar, çocuğun, kendinin de içinde olduğu anlamlı ilişkiler toplamı olan dünyasından kâğıda yansır. Bilinçaltı, ön bilinç ve farkındalığın dışındaki tüm düzeyler kökensel ve deneyimlere dayalı temeller taşır ve bu, resimle ortaya çıkar. Yaratıcı çalışmalarda imge biçimle beraber çalışır. İmge canlılığını biçime verdiğinde, coşkuyla birlikte yaratı

ortaya çıkar. Zihindeki karmaşadan süzülen imgeler malzemeyle birleşerek düzene kavuşur. Zihin biçimlendirme işlevi görür.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Varlık, imge ile yaşatılır. Bu nedenle yüzyıllar boyu tarihi kişilerin resim, heykel ve anıtları yapılagelmiştir. Varlık kaybolursa, zihindeki imge de zamanla kaybolur. Geçmiş ve o dönemlerin sanatını anlamak imgelerini çözmekle mümkündür. Sanat görünenin ve görünmeyenin imgesini sunar. Sanatçı için malzemedan öte imgenin malzeme ile şekillenmesi önemlidir. Her şey (malzeme, kurgu...) gerçeği aktaran ya da zihinde kurgulanan imgenin hizmetine sunulur.

Sanatçı için de, çocuk için de imge, yaratımın ve yaratıcılığın temel kaynağıdır. Sanat eserini anlamak; bir dönemi, onun algısını ve oradan doğan imgeleri kavramaktır. Bu kavrayışın sanat eğitimi sürecinde çocuklara aktarılması sanattan anlayan bireylerin yetişmesi için önemlidir.

Çocuk çizerek kendini ifade eder. Düşsel dünyası gelişerek yeni imgeler tasarlar. Ailenin ve eğitimcilerin yaklaşımı, bu yaratıcılığı ve duyarlılığı geliştirebilir ya da öldürebilir. Çocuğun okula başlamasıyla birlikte diğer derslere ağırlık verilmesinden kaynaklanarak imgelem gücü gittikçe zayıflar. Bu nedenle sanat eğitiminde, imgesel gücü geliştiren çalışmalara geniş yer verilmelidir. İmgesel çalışma, hayalgücünü harekete geçiren yönde çalışmaları kapsar. Masal, hikâye ve öykülerin zihinde pek çok görüntü ve canlandırma hareketine geçiren yönü bu verilerle düşsel dünyada pek çok yeni kurgunun yaratılmasını sağlar.

Seçilen bir konu (denizaltı, uzay, imparatorluklar, ilkel çağlar...) ya da nesne hakkında yapılabilecek çalışmalar çocukların imgeler tasarımlarını sağlar. Bu onlar için bir nevi oyundur. Örneğin kendi fotoğraflarının etrafına yapacakları düzenlemeler, isimlerinin harflerini bir nesneye benzeterek yapacakları tasarımlar imgesel çalışmalardandır.

Çocuklara bir sanatçının resmini bir süre gösterip daha sonra kaldırarak o resimden parçaları barındıran yeni tasarımlar oluşturmaları istenebilir. (Böyle bir imgesel çalışma belleği de güçlendirir.)

Bir insan, bir hayvan imgesi ya da günlük kullanılan bir nesne, onu çağrıştıran başka bir imge ile birleştirilip, yeni bir anlama ve işleve sokulabilir.

Her türlü düzenini ve her varlığın rengini kendi belirledikleri bir dünyanın resmini yapmaları istenebilir. (Yollar bulutlardan geçebilir, ağaçlar mor renkte olabilir, insanlar uçabilir...)

Bu tarz çalışmaların tasarlanarak sınıflarda uygulanması sanat eğitimcisinin yaratıcılığına bağlıdır. İmgesel tasarımlar yaratarak yetişen bireyler, yaratıcılığın getirdiği içsel barış ve huzuru içlerinde hissederek, toplumla uyumlu bireyler olurlar. Bu bireyler sanattan anlayan ve onun imgelerini çözebilen kişiler halini alırlar.

KAYNAKÇA:

Baynes, K. (2002). *Toplumda Sanat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Çev. Yusuf Atılgan.

Berger, J. (1995). *Görme Biçimleri*, İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Yurdanur Salman, 6. Baskı.

Bozkurt, N. (2004). *Sanat ve Estetik Kuramları*, Bursa: Asa Kitabevi, 4. Baskı.

Gombrich, E.H. (1999). *Sanatın Öyküsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hançerlioğlu, O. (2008). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 16. Basım.

Kırıçoğlu, O.T. (2002). *Sanatta Eğitim Görmek, Öğrenmek, Yaratmak*, Ankara: Pegem A Yayınları.

Koçak, O. (1995). *İmgenin Halleri-Mithat Şen'in Resmine Doğru Üç Deneme*, İstanbul: Metis Yayınları.

Leppert, R. (2002). *Sanatta Anlamanın Görüntüsü; İmgelerin Toplumsal İşlevi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, Çev. İsmail Türkmen.

May, R. (1998). *Yaratma Cesareti*, İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Alper Oysal.

Rancière, J. (2008). *Görüntülerin Yazgısı*, İstanbul: Versus Kitap.

San, İ. (1979). *Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı.

San, İ. (2003). *Sanat Eğitimi Kuramları*, Ankara: Ütopya Yayınları.

Timuçin, A. (1998). *Estetik*, İstanbul: İnsancıl Yayınları, 3. Baskı.

Ünver, E. (2002). *Sanat Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın.

Milli Eğitim Temel Kanunları, Kanun No: 1739, Kabul Tarihi 14.06.1973.

www.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=226,329,0,0,1,0 Erişim Tarihi: 12.08.2008.

<http://www.tdk.org.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA> Erişim Tarihi: 20.07.2008.

LEONARDO DA VİNCİ'DE SANAT, BİLİM ve ETKİLEŞİMİ

Deniz BAYAV*

ÖZET

İnsan çabasının ürünleri olan sanat ve bilim birbirinden ayrı disiplinler olsa da ikisinin de çıkış kaynağı doğadır ve insanlığa hizmet ederler. Her dönemde sanatçılar bilimin sunduğu olanakları ve yeni yaklaşımları sanata hizmet edebileceği ölçüde kullanmışlardır. Ancak, Leonardo, bilimin sunduğu olanakları olduğu gibi almak yerine kendi gözlemlerini kayda geçirip edindiği bilgiler ile yeni tasarımlar yapma yolunu seçmiştir. O'na göre makine icat etmek, resim yapmak, anatomiye incelemek, benzer şeylerdi. Onun çalışmalarını izlerken bilimle sanat arasında keskin sınırın tamamen kaybolduğunu görebiliriz.

Anahtar Sözcükler: Leonardo da Vinci, bilim, tasarım, icat, anatomi.

ART, SCIENCE AND THEIR INTERACTION IN LEONARDO DA VINCI

ABSTRACT

Arts and science is the works of humanity endeavour. Even though they are different disciplines, both of them have the same beginning point: nature. They subserve to humanity. In every term artists used the possibilities and new approaches given by science as it could be useful for arts. But Leonardo preferred to create his own designs and write his nature observations instead of taking the ready possibilities of science. According to him; inventing machines, painting, observing the anatomy are the similar activities. In his works we can realize the vanishing boundaries between art and science.

Key Words: Leonardo da Vinci, science, design, invention, anatomy.

PROBLEM

Leonardo da Vinci, yaşadığı yüzyıldan günümüze dek sanatına hayranlık duyulan, yapmış olduğu araştırmalar, bu araştırmalar sonucu yaptığı tasarımlar, doğa ve anatomiden gözlemleriyle sadece sanatçı başlığı altında incelenemeyecek bir dahidir.

O'nun bu dâhiyane tarafı Mona Lisa tablosundaki gülüşün bile açıklanmayı bekleyen bir sır olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Tüm bu

* Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü.

önemli detaylar irdelenirken onu Leonardo yapan büyük ayrıntının kaçırıldığı izlenimi doğmaktadır.

Leonardo'nun eserlerini anlamak için, O'nun idealindeki resmi yapmak amacıyla önce incelemeye, sonra bilmeye ve yansıtmaya dayalı uzun bir süreci benimsediğini kavramak gerekir. Tüm çalışmalarının ve araştırmalarının birbirinden kopuk görünmesi Leonardo'nun anlaşılmasının önünde büyük bir engeldir. Sanat yapmanın basit bir beceriye indirgenebileceği fikrini güdenlerin ne Leonardo'yu ne de tüm diğer sanatçıları anlamaları mümkün değildir. Evrenin yasalarını kavramak, insan ve doğanın işleyişini çözümlenmek yeni şeyler yaratabilmenin özünü oluşturur. Leonardo'nun bu gayretlerinin anlaşılması, onun, tüm elyazmalarındaki çizimlerinin, eserlerinin ve tasarımlarının eksik olarak algılanmasına neden olacaktır.

AMAÇ

Bu araştırma ile Leonardo da Vinci'nin sanatının ve bilimle olan ilişkisinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çıraklığından başlayarak onu bilimsel arayışlara götüren yaşamı, anatomideki, fizikteki, optikteki incelemeleri, yarattığı tasarımları ve sanat eserleri irdelenmiştir. Onun, kendisini tüm bu araştırmalara iten serüvenini incelerken sanatla bilimi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere şu sorulara cevap verilmesi amaçlanmıştır:

Leonardo'nun bilimsel yönünün sanatına etkisi-katkısı var mıdır?

Çalışmalarının teknik bölümlerinde bilimsel arayışlara girmiş midir?

Tıpta, fizikte, botanikte, optikte bilimsel çalışmaları nelerdir?

O'nun bilmeye olan ilgisi çok araştırıp az üretmesine neden olmuş mudur?

YÖNTEM

Leonardo da Vinci'nin sanatını, bilimini ve onun çalışmalarında bunların iç içe geçmişliğini irdelemeyi amaçlayan bu çalışma için tarama modeli kullanılmış, ilgili kitaplar, dergi ve internet kaynakları incelenmiştir.

GİRİŞ

Sanat ve bilimin ortak noktası insandır. İnsan çabasının ürünleri olan bu iki uğraş, insanlığın gayretleri ve arayışları sayesinde birikimlerini oluşturmuşlardır. Birbirinden ayrı gibi duran bu iki kavram hep iç içe olmuştur. Birbirinden farklıdır ancak, kopuk değildir. Birinin gelişimi bir diğerini tetiklemiştir. Bilim insan zihninde yeni çığır açılmasına olanak sunar ki bu sanatta arayışı ve çeşitliliği beraberinde getirir. İkisinin de amacı yaşama hizmet etmektir. Sanat ve bilimi ortak paydada buluşturan pek çok örnek buluruz geçmişte: Yunan uygarlığında güzellik matematikle bir tutulmuştur, altın oran keşfedilip uygulanmıştır. Eukleides geometrisi sanatta yerini bulmuştur, Chevreul ve Helmholtz'un ışık ve renk üzerine araştırmaları Empresyonistleri etkilemiştir, Kübizm'de Einstein'ın görelilik kuramıyla zaman, uzay ve kütle kavramları irdelenmiştir, Esher'in eserlerinde matematikçi Ferdinand Moebius'un halkasına ve Penrose üçgenine yer verilmiştir. Kayıt teknolojisindeki yeniliklerle video kayıt ya da enstelasyon işleri yapılmıştır.

Ancak ikisinin arasında elbette farklılıklar da bulunmaktadır. *Bilgi, tanımlama yoluyla, gelişmiş, işlenmiş, açık ve kavramsal düşüncenin ötesine geçemez. Oysa sanat ve estetik faaliyet, doğal ve toplumsal varlığın karanlık derinliklerine inebilir.*(Lefebvre'den akt. Doğan, 1998: 188)

Sanat ve bilimin etkileşiminden yüksek oranda yararlanan ve bu bağlamda sanata üstün hizmette bulunan sanatçıların içinde öne çıkan isimlerden biri de Leonardo da Vinci'dir. O'nun icatları sanatçısının sezgi ve yaratıcılığına dayanmakla birlikte bilime de dayanıyordu.

16. yüzyıl, insanın bilgi ile tanıştığı ve bilgi ile hayata katıldığı bir dönem olmuştur. Antik dönem eserleri dikkatle incelenmiştir. *Sanat adeta bir bilim olma ya da bir düzenleme ve canlı biçimler biliminden destek alma yoluna girmiştir.*(Aydın, 2002: 158) İnsan anatomisi, psikolojisi ve davranışlarıyla tam bir bilgi objesi olmuştur ve Leonardo bu bilgi objesini gözlemlerinin merkezine almıştır.

Leonardo 1452'de Floransa yakınlarındaki Vinci köyünde doğmuştur. Da Vinci bu kasabada doğduğu anlamına gelmektedir. Vinci adı ise, Vincio Irmağı kenarında yetişen sazdır. Gerek kodekslerinde, gerek Mona Lisa gibi yapıtlarında soyadını simgeleyen bu sazların girişik desenlerini kullanmıştır. Vinci'de 5-6 yaşındayken bir mimarın yanında çalışmıştır. İlk hesap, geometri ve yapı bilgilerini bu mimardan öğrenmiştir. 14-15 yaşlarında Verrocchio'nun çırağı olmuştur. O'nun atölyesinde çalıştıktan sonra doğal

fenomenlere olan ilgisi büyümüştür. 1472'de bağımsız çalışmaya başlamıştır. Dük Muro'ya yazdığı mektubunda kendisine on konuda hizmet edebileceğini yazmıştır. Gariptir ki bunlardan dokuzu mühendislik bilgileriyle ilgilidir. Onuncu konu, plastik sanatlardır. 1482'de Dük Moro'nun (Dük Ludo-vico Sforza) hizmetine girmiştir. Leonardo 1482'de Milano'ya gitmiş ve on altı yıl boyunca dük Ludovico Sforza'nın himayesinde kalmıştır. Bu sırada Trattato della pittura adıyla bilinen notlarının büyük bir bölümünü tutmuş ve giderek genişleyen defterlerinde dehasının olağanüstü çeşitliliğini ve etkililiğini göstermiştir. Dükün sarayında matematikçi Pacioli ile tanışmış, onunla matematik üzerine tartışma fırsatı yakalamıştır. Milano'nun Fransızlarca ele geçirilip düşürülmesine kadar 20 yıl ona hizmet etmiştir. Mühendis, ressam ve yontucu olarak görev yapmıştır. Venedik'e geçen Leonardo, Türk hücumlarına karşı İzonzo tepelerinde istihkâmlar yapma görevini almıştır. Daha sonra Floransa'ya dönmüş ve Cezare Borgia (Sezar Borjiya)'nın hizmetine girmiştir. Yine istihkâmlar ve harp silahları yapmıştır. Civar arazilerin haritalarını çıkarmıştır. Yine bu dönemde Sultan II. Beyazıt'a (1502) Boğaziçi için bir köprünün projesini göndermiştir. 1506'da Milano'ya dönmüş, 1531'e kadar Fransız Valisi Charles d'Amboise'in hizmetinde çalışmıştır. İlk büyük anatomi kitabını da bu arada yazmıştır. Eklemelerin hareket mekanizmaları üzerine çalışmıştır.

1513'de Medicilere ve Papa X. Leon'a hizmet için Roma'ya gitmiştir. Burada umduğu fırsatları yakalayamayan Leonardo, Fransa kralı I. François'ın davetiyle Cloux'a gitmiştir. 1515'de yorgun ama üretken olarak Fransa kralının davetini kabul eden yaşlı usta, son yıllarını Cloux'da geçirmiştir. Sağ elinin parmaklarına felç gelen Leonardo, resim ve heykeli bırakarak; park yapmak, sulama kanalları inşa ettirmek gibi eylemlerin plan-projelerinde çalışmıştır. 2 Mayıs 1519'da hayat veda etmiştir.

BİLİM ADAMI OLARAK LEONARDO

Leonardo sanat adamı olduğu kadar bilim adamıydı: *sayısız kâğıdı felsefi, bilimsel denemelerle, notlarla dolduran, geometrik, mekanik, anatomik taslaklarla, yazılacak kitap, yapılacak makine tasarılarıyla kaplayan adam; bu notları, saygısız bakışlardan korumak için, ancak ayna karşısında okunabilen ters harflerle yazan, üstelik gizli tutup kimseye göstermeyen-ya da pek seyrek gösteren bir insandı.*(Koyré, 2002: 129)

Elden ele dolaşma mevzusu uzun olan el yazmalarının bazıları 19. yy.ın sonlarında bulundu, çevrildi ve yayımlandı. Kelimeleri duyduğu gibi

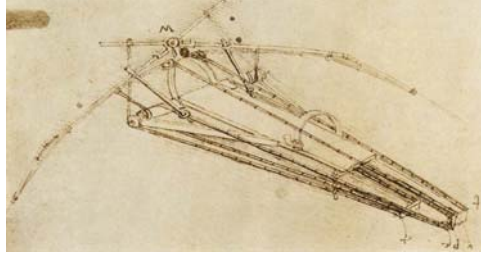
yazdığı, Latinceyi 40 yaşından sonra kendi çabasıyla öğrendiği bilgilerimiz arasındadır. Bu dildeki geometri, optik, fizik ve tıp kitaplarını okumuştur. Bu dönemde, bilgi ve bilim için sözlü öğrenim alışkanlığı bulunmaktaydı. Kulaktan gelen bilgiler, araştırmaların konusu oluyordu. Bazı bilgiler ise çıraklık yoluyla deneysel olarak öğreniliyordu. Bu atölyeler, sorunların incelendiği, uygulamaya dayalı olarak bilginin geliştirildiği yerlerdi.

Duyulur dünyayı merakla inceleyen Leonardo, kuram değil uygulama adamıydı. Bu sebeptendir ki aletler ve makineler yaratmıştır. Bilim konusunda edilgen bir alıcı değil, etkin bir üreticidir ve bilime yarar açısından yaklaşır. Leonardo yaşadığı döneme yeni görünüm vermiş ve geleceği şekillendirmiştir. Kendi kendine Latince öğrenmeye başlamıştır. Bu dilde yetkin olmamasına rağmen buluşlarını Latince not etmiştir. Bu sıralarda Milano Sarayı'na kabul edilmiş olması nedeniyle ekonomik sıkıntıları azalmış ve kendini araştırmaya adanmıştır. Askeri, mühendislik ve müzik aletleri tasarımı üzerine çalışmış, insan gücü yerine kullanılabilir makine tasarımlarına yoğunlaşmıştır. Ayrıca dalgıç giysisi, kuşatma kulelerine su pompalayan makineler, uçak, helikopter, paraşüt türünden araçlar, bisiklet tasarlamıştır. Işığın kırılma olgusunu gözlemlemiştir. Anatomi konusundaki incelemeleri en değerli bilimsel çalışmaları olarak nitelenebilir. Hayvan ve insan cesetleri üzerinde araştırmalar ve çizimler yapmıştır.

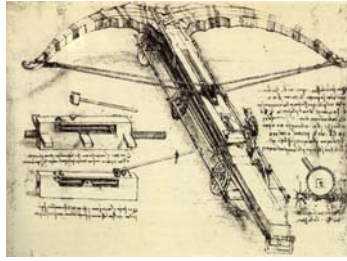

Res 1: Savaş arabası çiziminin maket görüntüsü

Savaş makineleri, (Res 1) savaş arabaları, kazı makineleri, silahlar, bombalar, dokuma tezgâhları, köprüler, döner sahneler, gemiler, su altında yolculuk için denizaltılar, su altında nefes almaya yarayacak sistemler, kuşlarınkine benzer kanatları olan uçma makinesi (Res 2), paraşüt, büyük bir yay (Res 3), udu benzer müzik aleti, ressamlar için boya ezme sistemleri tasarlamıştır.

Res 2: Uçan makine çizimi, 1485

Res 3: Yay Kağıt üzerine mürekkepli kalem, 1480-82

Bazıları yapılmış olsa da pek çoğu yüzyıllar boyunca defterlerinde kalmıştır. *Şaşırtıcı bir sezme yeteneği vardır ama sezgiyle bildiği ilkelerden doğru bir türetim yapamaz... cisimlerin çarpışmasına ilişkin somut-daha doğrusu yarı somut-durumları...çözümlerken sezgisel olarak uyguladığı etki ile tepkinin eşitliği ilkesini, soyut ilke olarak dile getiremez.*(Koyré, 2002; 141-142)

Koni kesitleri çizebilmek için pergeller yapmıştır. Leonardo'nun cisimlerin düşmesindeki ivmeye ilişkin anlayışının kararsızlığı mevcuttur. Bu ivme kimi zaman cisimlerin kattettiği yörüngeye, kimi zaman düşme zamanına orantılanıyordu. Bu elindeki terminolojinin eksikliğinden kaynaklanır. Eylemsizlik ilkesini bilmesede o dönem için bir top güllesinin yolunun sürekli bir eğri olduğunu söyleyen ilk kişi olmuştur.

Alternatif hareketin sürekli harekete dönüşmesi üzerine çalışmıştır. Körük yardımıyla hidrolik enerjinin rüzgâr enerjisine dönüşmesi bu projelerinden biridir.

Canlılar dışında algıladığımız hiçbir nesne kendiliğinden devinime geçemez diyen Leonardo, Galileo ve Newton'u öncelemiştir. Kuvveti hız ve yön değiştirmenin nedeni olarak gösteren Leonardo'nun böylece mekaniğin

devinim yasalarından birini daha o zaman keşfettiğini görüyoruz. Leonardo, Harvey'den 100 yıl önce kanın dolaşımını keşfetmiştir. *Güncelerinde rastladığımız "Güneş hareket etmiyor" ifadesinde, Leonardo'nun, daha sonra Galileo'nun başını kiliseyle onca derde sokacak Kopernik kuramlarını önceden bulduğunu görüyoruz.*(Gombrich,1997: 294)

İncelediği kadavralarla insanın mekanik içyapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Onun sayesinde ki Galileo ve arkadaşları(Accademia dei Lincei) esinlenebilecekleri ve gelenekleri sorgulayabilecekleri bilgi ülküsüne erişebilmişlerdir.

Leonardo da Vinci kontak lens düşüncesi üzerine çalışmıştır. Göz Üzerine Elyazmaları adlı yapıtında, göz kusurlarını düzeltmek için mercekle kapatılmış su dolu bir tüp tarif eder.(Reid ve Fara, 2002; 9) Da Vinci'nin fikri 18.yüzyılda John Herschel ve Thomas Young tarafından denenmiştir.

Leonardo, ışığın dalgalı nitelikte devinme olasılığı üzerine de çalışmıştır. Renklerin uzaklık-yakınlık etkisine göre ufka doğru soluklaştığını bulmuştur. Dağ yamaçlarında topladığı fosillerin bir kısmının deniz canlılarına ait olduğunu gözlemlemesi sonucu, yer kabuğunun değişikliğe uğrayıp, yeni tepelerin oluştuğunu fark etmiştir.

Fotoğraf makinesinin icadına giden yolu da Leonardo da Vinci açmıştır. *Leonardo da Vinci 1490 yılında Atlantic Codex'de camera obscuranın ilk detaylı tanımlamasını vermiştir. İşte figürler, renkler evrenin her bir parçasındaki tüm görüntüler bir noktaya çekilirler. Ne harikulade bir noktadır bu.* (http://www.netssa.com/camera_obscura.html)

Fotoğraf literatüründe karanlık kutu (camera obscura) adıyla anılan fotoğraf tekniği oldukça basit bir ilkeye dayanır. Söz konusu ilke, bugünkü bilgilerimize göre, yaklaşık olarak milattan önce beşinci yüzyıldan beri bilinmektedir. Çinli düşünür Mo Ti, deneysel gözlemleri sonucunda, karanlık bir ortama açılan küçük bir delikten giren ışığın dışarıda bulunan ışıklı nesnenin tümüyle baş aşağı bir yansımasını meydana getirdiğini yazmıştı. (<http://www.fotografya.gen.tr/issue-2/obscura1.html>) Ancak bu araştırmalar Mo Ti ile kalmadı. MÖ 4. yüzyılda Aristo; 10. yüzyılda ise ışık ışınlarının doğrusal yayılımı ilkesini bulan İbn Al-Haytam; Leonardo da Vinci ve Paolo Toscanelli; 16. yy.da Gemma Frisius ve 19. yy.da Sir David Brewster karanlık bir ortama yansıyan iğne deliğinden süzülen ışık ile araştırmalar yaptılar.

Işık yalnızca hayatın değil, sanatın da kaynağı. Varoluşun bu ele avuca sığmaz çocuğu, karanlık çağlardan bu yana ele geçirilmek isteniyor.

Kimi zaman elmaslarda ya da kristallerde aranan bu hâkimiyeti, karanlıkta aramayı düşünebilen ilk kişi Aristo'dur. Bir iğne deliğinden geçecek kadar sınırlı ışık demetinin, geçtiği yerdeki nesnelere hafızasında barındırarak sırlarını karanlık bir odanın duvarına açacağını da ondan başka kim düşünebilirdi ki ? Bu antik çağ bilgesinin açtığı iğne deliğinden sızan ışık , yüzyıllar sonra bir Rönesans çığınının yüzüne düştü. Leonardo usta, ışık ile karanlık arasındaki antik bağıntıyı yeniçağa taşıdı. (<http://www.fotografya.gen.tr/issue-2/obscura1.html>)

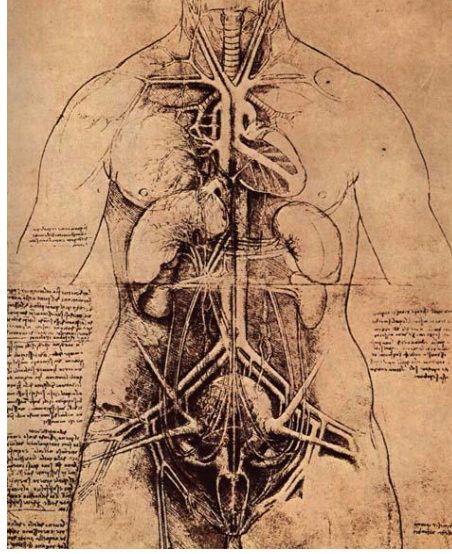
Leonardo, iğne deliği görüntü oluşumunu perspektifle ilgili çalışmalarında "varsayalım ki, güneş, bir binayı, bir meydanı ya da doğal güzelliğe sahip bir alanı aydınlatsın. Böyle aydınlanan bir mekânın karşısında duran, gölgedeki bir evin duvarına minik bir delik açalım; işte o zaman aydınlatılan tüm nesnelere görüntüleri ışıkla bu delikten taşınır ve evin iç duvarında ters olacak şekilde belirir" ifadesiyle tanımlar. (www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/fotograf/obscura.htm)

Optik bilimi onun sorguladığı başlıca konulardandır. Onun için, resim gözün on özelliği ile bağlantılıdır: karanlık, aydınlık, madde, renk, biçim, konum, uzaklaşma, yakınlaşma, hareket ve dinginlik. (Vezzosi, 2006: 107) Görsel piramit fikri onda, gözün nesnelere doğrultusunda görsel füzeler oluşturduğu yönündedir. Elyazmalarında ise görmenin, gözbebeğinin her yanına yayıldığı belirtilir.

Beden üzerine anatomik araştırmalarda bulunmuştur. Bu çizimler uzun süre eğitim amaçlı da kullanılmıştır. Bedende altın oran araştırmaları da yapmıştır. Vitruvius adamı bu ölçüleri göstermek üzere çizilmiştir. Mona Lisa tablosunun iç ölçüleri hep altın oranı verir. Bedenin çeşitli kısımları arasında var olduğu öne sürülen ve yaklaşık altın oran değerlerine uyan 'ideal' orantı ilişkileri genel olarak bir şema halinde gösterilebilir. M/m oranı her zaman altın orana denktir: Bu 1,618'dir.

Buluşlarını sıralamak gerekirse; yer çekimi-cisimlerin düşmesini, manivela hakkında ilk kanunları (devir noktasından itibaren küçük kolla kalkış yüksekliğinin çarpımı büyük kolla iniş yüksekliğinin çarpımına eşittir), kapilarite hakkında ilk kanunları (kılcal borularda bir sıvının yükseliş derecesi, yüzey gerilimi ile orantılıdır), sürtünmenin kayan ve yuvarlanan cisimlerde farklı oluşunu, rezonans kanununu (keman teli titreşime maruz bırakılırsa, bu titreşim buna denk olan cisimlerde kendiliğinden gerçekleşir) sesin havanın dalgalanmasından kaynaklandığını, ısınan havanın hafiflediğini (balonlar yapmayı denedi), buharın itici gücü sayesinde gemilerin hareket ettirebileceğini, perspektif hakkında temel kanunları,

uçak ve paraşütün ilk ilkelerini, ışığın yansıma kanunlarını(geliş açısı yansıma açısına eşittir) bulmuştur. Hem resimsel hem de görevsel anatomi ile ilgilenmiştir.(Res 4) Bunlar sanatsal ve bilimsel olarak önemli kaynaklardır. Cenin resimlemeleri de yapmıştır.

Res 4: Kadın vücudundaki organlar, Tarihi bilinmiyor

Botanik alanında bitkilerde besinin kökten yapraklara gittiğini, ağaç yaşının gövdedeki halkarlardan öğrenilebileceğini keşfetmiştir. Fosilbilim ve palejeografi alanında fosilleri inceleyerek, toprak tabakalarının yaşlarının tayin edilebileceğini fark etmiştir.

Işığın yayılmasının aniden olduğunun inanıldığı bir dönemde, Leonardo ışığın sabit bir hızının olması gerektiğini düşünebilecek kadar iyi bir gözlemciydi. Ancak bunun analitik ifadesi yüz yıl sonra Fransız matematikçi Pierre de Fermat tarafından geliştirilmiş ve kanıtlanmıştır. Duyana göre uzaklaşan ya da yaklaşan sesin sabit bir kaynaktan çıkan sese göre frekansının değişeceğini Leonardo seziyordu ama üç yüz elli yıl bu gerçeği tam manasıyla keşfedenler Christian Doppler ve Armand Fizeau olmuştur. Bu Doppler etkisi olarak tanımlanmıştır.

En son güzelliğe ulaşmadıkça eserlerini ortaya koymaya değer bulmuyordu. Yüz yirmi cildi bulan ve bunun ancak 3500 yaprağı zamanımıza kadar gelebilmiş olan eserlerini hayattayken yayınlamaması da aynı sebebe

dayanır.(Irmak, 1975; 15) Her biri kesin sonuca ve başarıya ulaşmamış olsa da Leonardo da Vinci'nin tüm bu çalışmaları hayal gücünün sınırsızlığına ve gözlemin sunduklarına paralel olarak sanatın ve bilimin ayrılmaz bütünlüğüne işaret eder.

RESİMLERİNDE LEONARDO

Leonardo'nun amacı bilim adamı olmak değildi. Buradaki ince sınır, sanatı için gerekli bilgilere ulaşmanın doğanın araştırılmasına dayanmasıydı. Ona göre resim tüm sanatlardan üstündür çünkü onda simültane anlatım mevcuttur. Sanatla meşgul olan zihni, tam bilinmeyen bir beden resminin tam bitmemiş olacağı fikrindeydi. İnsan vücudunun yapısını anlamak için cesetleri parçalara ayırmış ve ilk anatomik çizimlerini yapmıştır.

Floransa'da doğup otuz yıl orada yaşamasına rağmen Leonardo, pek çok resmini Kuzey İtalya'da yapmıştır. Resimlerinin tekniğinin karakteristiği sfumato idi. Işık-gölge arasındaki yumuşak geçişle, sert hatlar ve keskin kontrastlar yumuşuyordu. *Işık için, beyaz ve hafif bir gölge ve gölge için koyu ve siyah bir ışık terimini kullanmıştır.*(Irmak, 1975: 294) Kendisinden önceki sert çizgiselliğin yerini zengin bir canlılık almıştır. Verrocchio'nun çırağıyken çalıştığı Meryem'e Müjde tablosunda draperi betimi eskisinden, özellikle güney resminden farklıdır.(Res 5) Bu zamana kadar draperiler, herhangi bir giysiye referans oluşturmuyordu. *Leonardo kilden yaptığı modellerin üzerine giysileri ıslatıp giydirerek betimliyordu. Bu nedenle Leonardo'nun resimlerinde saten ipek ve kadife birbirinden ayrılır.*(Read ve diğerleri, 1976: 203) Bu resimde ilk kez, tutkal boya yerine yağlı boya kullanmıştır. Islak ve üzerine toprak sürülmüş kumaşları inceleyerek onları sabırla resimlemiştir.

Res 5: Meryem'e Müjde (Verrocchio)
(ayrıntı)1472-75
Ahşap üzerine tempera

Res 6: İsa'nın Vaftiz Edilmesi
1472-75 (Verrocchio)
Ahşap üzerine yağlıboya

Verrocchio'nun yaptığı İsa'nın Vaftiz Edilmesi resminde soldaki melek Leonardo'ya mal edilmiştir.(Res 6) *Vassari, Verrocchio'nun öğrencisinin üstünlüğü karşısında "bir çocuğun kendisinden daha fazla şey bildiğini görerek, kendisini aşağılanmış hissettiğini ve bundan sonra fırçaya hiç el sürmek istemediğini" anlatıyor. (Vezzosi, 2006: 37)*

1472 yılından itibaren ustasının atölyesinde çalışmasına devam ederken aynı zamanda bağımsız profesyonel ressam sıfatıyla San Luca kumpanyasında çalışmaya başlamıştır. 1478 yılında ilk siparişini almıştır. Medici'lerin bankalarının yönetiminde olan Benci ailesinden Ginevra Benci'nin (1475/76) portresinde yağlı boya ile karışık tutkal boya kullanılmıştır. (Res 7) Manzaranın ton değerlerinin derinliğine soluklaşması bu resimde net şekilde izlenir.

1480 yılında başladığı ağaç üzerine yağlıboya olarak çalıştığı Aziz Hieronymus resmini de 30 aydan kısa sürede bitireceğine söz vermesine rağmen doğaya ve bilime merakı yüzünden yarım bırakıp, tamamlayamamıştır.

Milano'ya gelişinden beş yıl sonra bütün bilgilerini düzenleme isteği ile tam bir bilim adamına dönüşür. Sürekli notlar almaya başlar. Klasik kaynaklara ulaşma sorunu yaşar. Kendini edebiyattan yoksun bir sanatçı olarak tanımlar. Kendi kendini yetiştiren bir sanatçı olduğu için haksız yere eleştirilir. *Kesinlikle retorikten ve kitap kültüründen beslenmediğinin bilincindedir ve bununla övünmektedir; doğa olayları konusunda yaratıcı ve doğrudan bilgisinden, evrensel sanata bağlılığından emindir.(Vezzosi, 2006: 60)*

Res 7: Ginevra Benci'nin portresi, 1475-76
Ahşap üzerine yağlıboya+tutkal boya

Res 8: Kayalıklar Meryemi, 1483-86
Panel üzerine yağlıboya

Kayalıklar Meryemi resminde (Res 8) piramidal kuruluş gözlenir ve ışık bu kurguda yapısal bir öğedir. Işık ve derin gölgeler, gizemli bir ortam ve huşu sağlar. Doğada gördüğü matematiksel düzen bu resmin kurgusunda da mevcuttur. Kayalıklar Meryemi resminin yarattığı ilgi üzerine ısmarlanan "Erminli (Kakımlı) Kadın", günümüze kalan az sayıdaki resminden birisidir. Cecillia Gallerani (Kakımlı Kadın) portresi Magripli Ludovico' nun 17 yaşındaki metresinin resmidir.(Res 9)Üzerinde yapılan çalışmalar yüzünden fondaki ışık oyunları yok olmuştur.

Res 9: Cecillia Gallerani portresi Ahşap üzerine yağlıboya 1483/1490

Resimdeki imza Winci şeklinde atılmış, süslerin geometrileri değişmiş, kolyenin, sol elin şekli ve sağ elin parmakları bozulmuştur. Ama bütün bunlar resmin bilgiye dayanan inceliğini alıp götürmemiştir. Resme bakanın üzerinde büyük bir etki bırakır. Dükün aile arması beyaz bir ermindir. Erminin normal boyutlarından daha büyük betimlenmesinin sebebi dükü yüceltmek olabilir.

Res 10: Son Akşam Yemeği 1495-1498 Karışık teknik

Santa Maria dele Grazie Manastırı rahiplerinin siparişi üzerine 1495-1498 yılları arasında manastırın yemekhanesine yaptığı Son Akşam Yemeği freski(sıva üstüne tempera ve yağlıboya), derin bir doğal gözlemlerle gerçekleştirilmiştir.(Res 10)

Tüm çizgiler İsa'nın başının hizasındaki kemeri ve İsa'yı işaretler. Leonardo, büyük ihtimalle freskin, sanatçının bir alanı tek zamanda bitirme zorunluluğu gibi limitlerden sıyrılabilmesi için yağlıboya gibi tüm kompozisyonu aynı zamanda çalışabilmeye izin veren bir mediumu denedi. O'nun bu yaklaşımıyla araştırmacı yanı ve deneysel yaklaşımını anlamak mümkündür. Maalesef bu yeni medium kalıcı değildi ve bozulmanın ilk sinyallerini yaratıcısı hayattayken verdi. Figürler, kusursuz ve çok emek harcanmış yeni bir canlandırma ile belirlenmiştir. Havarileri, üçlü gruplar halinde İsa ile kendi grupları arasında bağlayarak resmetmiştir. Her bir havari kendi psikolojik tepkisiyle öznel dışavurumuyla betimlenmiştir. Fizyonomi konusunda ustalığını göstermiştir. Bu kompozisyon, yemekhanenin gerçek mekânına yayılan resimsel bir mekân olarak yerleştirilmiştir. Perspektif aracılığı ile gerçek mekânı, oluşturduğu mekânın derinliğine genişletmiştir. Resminde ışık, yemekhanenin doğal yapısında olduğu gibi soldan gelmektedir.

O yalnızca, erken 15. yy. ressamlarının ayrıntılarından vazgeçmekle kalmadı, ayrıca daha önce kullanılan, çeşitli figürleri tanımlayan simgeleri de kullanmadı. Havariler yüzlerindeki ifade ve jestlerle kendilerini tanımladılar. Hepsisi Judas'dan geniş ve ayırdırlar. Judas'nın hafif karanlıkta kaldığı da gözlenebilir. Ayrıca, İsa'nın ilahi aurası kafasının üzerindeki pencereden sızan doğal ışıkla ima edilse de havarilerin kendi kutsallıklarını göstermek için haleye ihtiyaçları yoktur.

Res 11: Imola haritası
1502
Kalem, tebeşir, mürekkepli kalem, ıslatma

Res 12: Mona Lisa (La Gioconda)
1503-5 Ahşap üzerine yağlıboya

Imola haritası(Res 11), Toscana, Emiliano-Romagna haritaları arazi üzerine incelemelerini gösterir. 1503'de Senyörlük Sarayı'nın duvarlarını süsleyecek Anghiari Savaşı'nın taslaklarına başlar. Bu çalışma da yine kendisi tarafından deneyleri için kullanılmıştır. Resmini kurutmak için, eski dönemlerde yapıldığı gibi ateş yakmış, bu nedenle yapıt büyük ölçüde zarar uğramıştır. Yine de bir kısmı uzun süre görünür kalabilmiştir. Bu yıllarda acil durumlarda kaçabilmek üzere gizli merdivenler, yangın ile tutuşturulup geçişi engelleyecek geçitler planlamıştır. Tepeler arasında yapay bir göl kazmayı tasarlayan Leonardo'nun bu fikri Land Art'a yakın fikir sunmaktadır. Floransa'da bulunduğu zamanlar(mekân ve ışığı yumuşak kullanışıyla) Fra Bartolomeo ve Andrea del Sarto gibi Toscana'lı sanatçıları derinden etkilemiştir.

Sanatçı olarak bıraktıkları bilim adına bıraktıklarına oranla daha azdır. İlgi ve deneyleri onu pek çok yola götürmüştür. Maalesef Leonardo'nun tükenmez gibi duran bu enerjisi tüm ilgi alanlarını kucaklayamadı. Çalışmalarının bazıları tamamlanamadı. *Geriye kalan Mona Lisa gibi resimlerinden pek çoğu uygun olmayan pigmentler nedeniyle kararmaya başladı ve o dönem yazarlarının tarif ettiği renkler artık görülmez oldu.*(Read ve diğerleri, 1976: 202) Bu resimde el ve yüzdeki narin modle, ışığın belli belirsiz derecelendirilmesiyle geliştirilmişken gölgeler daha

belirgindir.(Res 12) Resimdeki sakin, kendine güvenen ve sağlam bakış başka hiçbir resimde o dönemin tabiatını daha iyi anlatamaz. *Mona Lisa, dış görünüşe göre değil, içeriden dışarıya doğru kurgulanmış izlenimi verir.* (Krausse, 2005: 15)

Leonardo, çok yazık ki, renklerin kimyası konusundaki araştırmaları yüzünden daha sonraları çok kötü bir duruma girmiş olan az sayıda resim yaptı...Leonardo, doğanın bir yansıması olan resmi, en yüce yaratıcı sanat ve hem sanatların hem de bilimlerin gerçek amacı haline getirmişti.(Bazin, 1998: 303)

Bir ressam olarak, optik kurallar, gözün yapısı ve insan anatomisi ona yön veriyordu. Leonardo bilime bir sanatçı olarak yaklaştı. Doğayı çalışmanın, sanatçı olmanın doğal koşulu olduğuna inandı... Gözün ruhun penceresi olduğunu söylemiş, tarihçi, şair ve matematikçileri, olayları gözlemlemedikleri sürece gerçeği yansıtamayacakları konusunda uyarmıştır. Gözlem ve bilgi eşdeğerdir.(Squeri, 1961: 9)

Her resmi, çözülmesi gereken yeni bir deney olarak görüyordu: yoğun bir arzuyla bağlandığı, yeni bir bakış açısıyla, yeni kompozisyon ve yeni teknikle oluşan deney. *Gözlenen doğa prensiplerinde ve formlarında anlaşılabilir biçimde geometrik gizli uyumlar olduğunu düşünüyordu. Bu Rönesans dâhisi organik ve inorganik formlarda(bitki yaşamı, jeolojik sedimantasyon-tortulaşma-posalaşma, ışığın sirküler-dairesel yayılımı, ses dalgaları, kasırganın dairesel etkisi) bulunan basit kuralları görüyordu. Teori-pratik ve sanat-bilim arasındaki ilişki en net biçimde mimari çalışmalarında görülür. Bu doğayı gözlemine dayanır.*(Squeri, 1961: 15) Teoriyi daha yararlı kılmak için bu olayların ne şekilde geliştiğini çalışmalarında gösteriyordu. Tüm bilimsel çalışmaları, görsel farkındalık yeteneğiyle oluşuyordu. Bu deneyleri görsel sunumları ile yeniden üretiyordu.

Leonardo dindar bir Hıristiyan değildi. Bilinmezci olarak bile tanımlanmıştı. Anatominin, bitkilerin organik gelişim prensiplerinin dikkatle çalışılması, Leonardo'yu resimlerini de benzer yapıda kurmaya itti: belli bir başlangıcın ya da sonun ve sert geçişlerin olmadığı bir yolda tüm parçaların birleştirildiği bir yapı.

Örneğin Bakire Meryem ve Çocuk İsa Azize Anna ile Birlikte(1508-1510) resminde, üç figürü piramidin içinde birbirine geçirdi.(Res 13) İçinde, gövdeden bir yaprak ya da ağaç gövdesinden bir dal gibi doğal olan formların birbirinin içinden gelişip büyüdüğü bir sistem. Bu resimde

sfumato(renklerin parlak olmayan yumuşak bir şekilde karıştırılması) ve hava perspektifi ile tonlar derecelendirilmiş, renk kontrastları azaltılmış böylece uzaklık belli edilmiştir.

Res 13: Bakire Meryem ve Çocuk İsa Azize Anna ile Birlikte
1508-1510 Ahşap üzerine yağlıboya

15.yüzyıl ortasında yapılan bir resme oranla uzaktaki dağlar grimsi mavimsi bir siste erirler. Bu resimdeki figürler uysal bir yumuşaklığa sahiptirler. Leonardo'nun resimlerindeki figürler, mistik ve uhrevi bir atmosferle örtülmesine rağmen, manzara önünde, gözün algıladığına yakın bir şekilde sunulurlar. Aziz Yahya resimlerinde de durum benzerdir. Resimlerindeki figürlerde gözler ve ağız kenarları, yüze değişik, muğlâk (belirsiz) bir yarı gülümseme verirler.

LEONARDO'da BİLİM ve SANAT ETKİLEŞİMİ

Codex Madrid, Codex Atlanticus, Codex Leicester (Bill Gates'te), Codex Arundel, Codex Hammer, Codex Ashburnham, Codex Trivulziano gibi pek çok elyazması bulunmaktadır. Gerçekliğe duyduğu açlığın telaşından ötürü defterleri düzensiz ve karışıktır. *Bir şeyin nasıl çalıştığını not etmek onu tatmin etmez: O aynı zamanda olayın niçin öyle olduğunu bilmek ister. Bir teknisyeni bilim adamına çeviren işte böyle bir*

meraktır.(Clark, 1988: 112) Bu kitaplardaki ilk resimler 1475 tarihinde Leonardo henüz 23 yaşındayken başlar. Bu eserler hem bilimsel hem sanatsal yanlar içerir.

Elyazmalarında noktalama yoktur. Elyazmalarında anatomiden fiziğe, bir konudan diğerine atlar. Sol eliyle yazan Leonardo bu elyazmalarını öğrencisi Melzi'ye bırakmıştır. Melzi bu yazmaları İtalya'ya götürmüş, oğlu tarafındansa dağıtım yapılmıştır. Ancak, Toscana Dükü'nün danışmanları bunları "uyduruk" bularak dükün almasını engellemişlerdir.

Leonardo *büyük zekâlar genellikle daha az çalışarak üretirler. İdrak ve akılları için, kavram ve formları araştırırlar. Bu mükemmel düşüncelerden sonra, yalnızca ellerinin işçiliğiyle kendilerini ifade ederler* (Honour ve Fleming, 1982: 375)der. Bu tanım şunu öngörür ki, sanat üretimden öte bir şeydir ve direkt olarak büyük sanatçı büyük dâhiye eşittir. Bilgiye olan sonsuz ilgi ve arzusu Aristoteles'in entelekya dediği, hakikate ve bireysel olgunluğa odaklanmasını sağladı. Potansiyelini hakikate çevirmeye uğraşıyordu. Dolayısıyla doğa ve sanatla meşgul olan zihni, tam bilinmeyen bir beden resminin tam bitmemiş olacağı fikrindeydi. İnsan vücudunun yapısını anlamaya olan tutkusu onu, cesetleri parçalara ayırmaya ve ilk anatomik çizimlerini yapmaya yönlendirmiştir. Leonardo o dönem için şaşırtıcı olan bu deneysel yaklaşımlarını bilim adamlarının hala otorite olarak antik Yunan ve Roma yazarlarını (M.S. I.ve II.yy. Dioscorides ve Galen) gördükleri zamanlar geliştirdi. Leonardo, bu konuda şöyle demiştir: *Bana öyle geliyor ki, bu bilim adamları kendilerini çok beğenmişler ve deneyimden kaynaklanmayan bilgilerin hataları ile doludurlar. Bütün katiyetin anası beş duyardan geçen ilk elden deneyimdir. Eğer biz her şeyin duyulardan geçtiği katiyetlerden şüphe edersek, bunların aksine üzerinde çokça uyumsuzluk ve iddia bulunan tanrının varlığı ya da ruh ya da benzer şeylerden çok daha fazla şüphe etmemiz gerekir.*(Honour ve Fleming, 1982: 376)

Gerçeği hem bilimde hem de sanatta aramıştır. Kumaşları birebir betimlemek için bile büyük çaba sarf etmiştir. Islak ve üzerine toprak sürülmüş kumaşları inceleyerek onları bu şekilde resimlemiştir.

Bilime olan merakı zaman zaman onun sanatını sekteye uğratmıştır. Doğayı gözlemleyip yeni şeyler tasarlaması sonucu aldığı siparişleri yetiştirememiştir. Aziz Hieronymus resmi bu duruma örnektir. Sanatçı olarak bıraktıkları bilim adına bıraktıklarına oranla daha azdır. İlgi ve deneyleri onu pek çok zaman sonuca ulaşmaktan alıkoymuştur.

Boya hazırlayıp kullanırken yeni mediumlar denediğini, resmini kurutmak için ateş yaktığını biliyoruz. O'nun bu araştırmaları bilim alanındaki deneysel yönünü sanat alanına da kaydırıldığını açıkça ortaya koyar.

İnsan bedeni ve tepkileri ile ilgilenen Leonardo beden üzerine anatomik araştırmalarından da yararlanarak her durumdaki insan betiminin farklılığını resimlerinde yakalayabilmeyi başarmıştır. Son Akşam Yemeği resminde havarilerin tepkileri tamamıyla kendine has ve öznedir. Bunu başarmak hem keskin bir gözlemi, hem sağlam anatomik bilgiyi, hem de psikolojik tepkilerin yansıtılma becerisini gerektirir. Bakire Meryem ve Çocuk İsa Azize Anna ile Birlikte resminde de doğa gözleminden kaynaklandığı varsayılan bir kurgulama görülmektedir.

Bilim adına bir tarafta olmayı kabullenmeyen bir sanatçıdır Leonardo. Kendi koruyucusunu kovan ve Vitruvius çevirmeni arkadaşını öldüren Fransızlardan sipariş bekler. Venediklileri Osmanlı saldırılarından korumak için savunma sistemleri üzerinde çalışırken, bir yandan, Sultan için iki yakayı bağlayacak köprü planı sunar.

Leonardo'nun gözünde sanat, felsefe ve bilim kültürün bütünlüğünde birleşen, etkileşim içinde gelişen alanlardı. Sanatı sadece yaratıcı düşünce ve imgelemin, felsefeyi soyut düşüncenin ve bilginin, bilimi deneyin ürünü varsayarak birbirinden koparmak ve ayrı tutmak yanlıştı. Leonardo farklı boyutlarda da olsa hepsinde yaratıcı imgelemin, bilgi ve soyut düşüncenin ve deneyimin payı olduğunu düşünmekteydi.

O'nun sanata bilimsel yaklaşımı, kısmen, diğer insanları, sanatın diğer özgür sanatlar (retorik, filozofi, matematik, şiir) seviyesinde düşünülmesi gereken bir çaba olduğuna ikna etmekte. Görebilmek ve onu düz yüzeye aktarabilmekten daha bilimsel ne olabilir ki diye düşünmekteydi. (http://www.loc.gov/loc/kidslc/LGpdfs/leo-teacher.pdf)

SONUÇLAR

Leonardo da Vinci, matematikçi olmayanların yazılarını okumasını istemezdi. O'na göre makine icat etmek, resim için eskiz yapmak, anatomiye incelemek, evreni kopyalamak benzer şeylerdi. Hepsinde her öğeyi parçalarına ayırıp, özelde evrenseli aramak gerekiyordu. Bu haliyle sanatı yalnızca el becerisine indirgeyen basit yaklaşımlara tamamıyla karşı olduğu, akıl, bilim ve sanatın işbirliği içinde olması gerektiği fikrinde olduğu sonucu çıkarılabilir.

Araştırmacı ve deneysel yanı o güne dek görülmemiş bir örnek teşkil etmiştir. Sanatın ve bilimin bu kadar yakınlaşabileceği ve bir sanatçının bilime bu kadar ilgi duyabileceği günümüzde bile çok alışılabilir bir düşünce değildir. Bu yanı belki de bilimin gelişmesiyle yaygınlaşan teknolojinin sanat eserleri yaratmada araç ve hatta teknolojinin başlı başına eseri yaratan temel eleman olmasına önderlik etmiştir. Her şeyden önce anatomik çalışmaları uzun süre tıp bilimine kaynaklık etmiştir.

Leonardo, doğaya ve nesnelere duyduğu ilgiyi, onları incelemek, onlara hâkim olmak ve yeniden üretmek için olan sonsuz arzusuyla birleştirmişti. Aslında Leonardo'nun resmin de bazı yönleriyle bir bilim olduğunu kanıtlama ve insanları buna inandırma uğraşı hala toplumlarda arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır.

Günümüzde yeni ortamlarda ve yeni araçlarla üretilen ve gittikçe mimesis kavramından uzaklaşan sanat, yeni araştırmaları ve deneyleri gerektirir. Zamanında Leonardo'nun hayal gücünün benzerine yaklaşabilenler günümüzün yenilikçi sanatçıları olarak yerlerini almaktadırlar. Bu noktada tüm sanatçılar için araştırmacı ve tek yönlü olmayı reddeden haliyle Leonardo, ışığından yararlanılması gereken bir sanatçıdır.

Leonardo için tüm yazılanlar eksik kalmaya mahkûmdur. O'nun tabiata ve bilime ilgisi bizim O'nu bilmeye ilgimizden çok daha derindir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. Ç. (2002), *Sanatta Eleştirelilik*, Beta Basım, İstanbul
- Bazin, G. (1998), *Sanat Tarihi*, Sosyal Yayınlar, İstanbul
- Clark, K. (1988), "Leonardo'nun Defterleri", *Gergedan Yeryüzü Kültür Dergisi*, No: 13, 112-115
- Doğan, M. H. (1998), *Estetik*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir
- Gombrich, E.H. (1997), *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Honour, H., Fleming, J. (1982), *The Visual Arts: A History*, Prentice-Hall Inc, New Jersey
- Irmak, S. (1975), *Rönesans İçinde Yalnız Bir Deha Leonardo da Vinci*, Baha Matbaası, İstanbul

Koyré, A. (2002), *Bilim Tarihi Yazıları*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara

Krausse, A.C. (2005), *Rönesanstan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü*, Literatür Yayınları, Almanya

Read, H. Ve diğerleri (1976), *The Book of Art (I)*, Grolier Incorporated, New York

Reid, S., Fara, P. (2002), *Leonardo'dan Edison'a Mucitler*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara

Squeri, R. (1961), "Leonardo da Vinci: Innovator", *National Art Education Association*, 14 (9), 6-15

Vezzosi, A. (2006), *Leonardo da Vinci Evren Bilimi ve Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Cheryl Fox, www.loc.gov/index.html, (Alınma Tarihi:07.11.2008), <http://www.loc.gov/loc/kidslc/LGpdfs/leo-teacher.pdf>

www.biltek.tubitak.gov.tr, (Alınma Tarihi:14.11.2008), www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/fotograf/obscura.htm

Önder Bostancı, www.fotografya.gen.tr, (Alınma Tarihi:12.11.2008), <http://www.fotografya.gen.tr/issue-2/obscura1.html>
www.netssa.com,(Alınma Tarihi:14.11.2008),http://www.netssa.com/camera_obscura.html

MÜZİK KÜLTÜRÜNDE SÖZLÜ VE YAZILI AKTARIM

Sibel PAŞAOĞLU*

ÖZET

Kültür, dünya üzerindeki tüm sosyal gruplarda görülen, özgün geleneksel (ya da değil) değerler bütünüdür denilebilir. Bu araştırma, kültürün önemli tamamlayıcılarından birisi olan müzik kültürü ve müzikal-kültürel öz'ün gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan başlıca iki geleneksel aktarım / iletim yolları üzerinde durmaktadır. Birbirinden oldukça farklı sosyo-kültürel sistemlere sahip geleneksel kültürlerde, yine birbirinden farklı, sözlü ya da yazılı müzikal-kültürel aktarım zincirleri oluşturulmuştur. Tercih edilen aktarım / iletim yöntemi, toplumsal müzikal-kültürel yapı hakkında pek çok önemli bilgiyi, kodlamış biçimde yansıtmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu kültürün gelişmişlik düzeyi ile doğrudan ilişkilendirilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Müzik kültürü, Sözlü / Yazılı aktarım.

ORAL AND WRITTEN TRANSMISSION IN MUSIC CULTURE

ABSTRACT

Culture is kind of a specific plait of a traditional (or not) values, characteristic to all of social groups spread all over the world. This research stays on a problems like music culture as one of the important components of a culture and two of the basic ways to transmit musical-cultural genuine to the next generation. Different in many ways socio-cultural systems show also different traditional oral or written transmission chains. The way chosen to transmit says us a lot important about the social musical-cultural construction of a society. However, to connect this with the level of development of culture will not be right sight of view.

Keywords: Music culture, Oral / Written transmission.

* Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü, Yrd.Doç.Dr., e-mail: sibelpasaoglu gmail.com

GİRİŞ

Kültür, dünya üzerinde varlığını sürdüren tüm toplum ve toplulukların sahip olduğu örgün ve kendine özgü değerler bütünüdür denilebilir. Müzik Kültürü, her toplumun tarihsel geçmişinden bugüne uzanan müzikal-kültürel birikimlerinden oluşmaktadır. Bu birikimlerin gelecek nesillere iletilmesi, söz konusu kültürün devamını sağlayacak en önemli unsurlardan biridir.

Müzikal-kültürel özün, gelecek kuşaklara aktarımı, çeşitli geleneksel yollarla gerçekleştirilmekte, burada tercih edilen yol ya da yöntem, aktarımı gerçekleştiren toplum ya da topluluğun kendine özgü kültürel çerçevesi, kültürel kimliği tarafından şekillendirilmektedir. Çeşitli kültürleri, ve sahip oldukları müzik kültürlerini incelediğimizde, hemen ilk bakışta, sözlü ve yazılı aktarıma dayalı, iki iletim şekli ile karşılaşmaktayız.

Araştırma içerisinde, yazılı ve görsel-işitsel kaynak taraması sonucunda elde edilen, bu iki iletim şekline ilişkin, çeşitli bulgulara ve bu bulgular ışığında gerçekleştirilen yorumlara yer verilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, sözlü ve yazılı aktarıma dayalı çeşitli müzik kültürlerini inceleyerek, kullanıldıkları toplum ve toplulukların kendilerine özgü değerler bütünü içerisinde taşıdıkları *öz*lerine ulaşmak, bu bağlamda aralarında varolan farklılıkları ortaya çıkarmaktır.

Bu araştırma, sözlü ve yazılı aktarıma dayalı müzik kültürlerine sahip, belli topluluk ve toplumlara ilişkin, ulaşılabilen çeşitli yazılı, görsel ve işitsel Türk ve yabancı kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

KÜLTÜR

Kültür, ünlü antropolog Tylor'un tanımında, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun kazandığı bilgi, inançlar, sanat, ahlak, yasalar, görenekler ve tüm öteki beceri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Wells 1984,s.43).

Wells'e göre ise, kültür, bilerek ya da bilmeden, başka insanlardan öğrendiklerimizdir. Kuşaktan kuşağa aktarıla gelen bilgi birikimi ve bütünleşmiş davranış örüntülerinden ibarettir (Bkz.1984, s.44).

Uygur gibi bazı düşün adamlarına göre, İnsanoğlu ne zaman eline bir taş alıp onu yontmuş ise, o zamandan itibaren kültürden söz edilebilmektedir (Bkz. Uygur 1992, s.135).

Sosyo-kültürel antropologların, araştıracakları kültürün dışından bir kültüre üye olmaları, Şerif gibi bazı bilim adamlarına göre önemli bir avantaj olacaktır (Bkz. Güvenç 1991, s.138).

Güvenç'e göre, yalnız sosyal bilimciler değil, bütün insanlar, yabancı, değişik, kendi kültürlerine göre olağandışı, töre ve davranışlara karşı uyanık ve duyarlıdır. Bu kurala veya ilkeye "kültür-aşırı-yaklaşım" adı verilmektedir (Bkz. Güvenç 1991, s.138).

Bu kural, beraberinde, araştırmacıların, incelenen konuda çok daha net teşhisler koyabilme, objektif bir bakış açısıyla değerlendirebilme, en küçük detaylara kadar hiçbir şeyi atlamadan not edebilme gibi olumlu yanları getirirken, bir yandan da, bazen kendi kültürlerinden taşıya geldikleri önyargılı hatta sübjektif, olumsuz birtakım yaklaşımları da taşıyabilmektedir. Bir başka açıdan, araştırdığı topluma tamamen yabancı bir araştırmacı, söz konusu toplum ya da topluluk tarafından çok olumlu karşılanırsa bile, bazen çevreye **yabancı** kalabilmekte, topluluk üyeleri tarafından amacı ve çalışmaları kuşku ile karşılanabilmekte ve bu gibi nedenlerle araştırdığı konunun özünden uzaklaşabilmektedir.

Kültürler incelenirken unutulmamalıdır ki, hiçbir kültür bir diğerinden her hangi bir açıdan daha üstün değildir, olamaz. Üstünlük varsa, ancak teknolojik alanlarda söz konusu edilebilir, bununla birlikte, çölde küçük vahalarda yaşamını sürdüren Afrikalı bir Buşman'ın, modern dünyanın bilgisayarına ne denli ihtiyacı vardır gibi sorularla bu tarz tezler de çürütülebilmektedir.

Özellikle bir dönem Avrupalı sosyolog ve antropologların öne sürdüğü, **üstün** ve **üstün olmayan kültür** gibi ayrımların nedeni ise, yalnızca sahip olunan bakış açısının başka bir kültür tarafından (üyesi bulunan kültür tarafından) şekillenmiş olmasında yatmaktadır. Öyle ise işe her kültürü kendi içerisinde, kendi özgün iç ve dış dinamiklerinin işleyişi açısından yaklaşarak incelemek doğru ve bilimsel olacaktır.

Malinowski'ye göre, araştırmacının amacı, yerli insanın görüş açısını, hayatla olan ilişkilerini, kendi dünyasını kendisinin nasıl gördüğünü anlamak ve yansıtmaktır. (Bkz. Güvenç 1991, s.140)

Müzik Kültürü

Kültür kavramının mevcut pek çok tanımı çeşitli bilimsel alanlarda kullanılmaktadır. Kültür'e, genetik ya da içgüdüsel yolla değil, aktarım ya da

bir tür sosyal kalıtım yoluyla iletilen tarihsel birikim olarak bakmak olanaklıdır. Bu birikimin önemli ve kendine özgü özellikler gösteren öğelerinden biri de müzik kültürüdür.

Müzik Kültürü kavramını, kısaca tanımlamak gerekirse, bir toplumun müzik alanında ortaya koyduğu, ürettiği, tükettiği, nesilden nesle sözlü ya da yazılı aktarımlar yoluyla ilettiği, manevi ve maddi müzikal-kültürel birikimlerinin tümü olarak özetlenebilir.

Erdener'e göre, kültür, doğuştan başlayarak, bilinçli ya da bilinçsiz edindiğimiz, içimize sindirip özümlediğimiz bilgilerin tümüdür. Öyle ise kültürün ana kaynağı belleğimizin kendisindedir. Belleğimizin içindeki bu bilgiler dış dünyaya davranışlarımızla ve yaptığımız araç-gereçlerle yansımaktadır. Müzik yapma ve dinleme de kuşkusuz bir davranış şeklidir. Bu davranış da kafamızdaki müzik bilgi ve kavramlarından kaynaklanmaktadır (Bkz. 2002, s.1).

Merriam, müzik kavramlarının davranışları, davranışların ise müziği ürettiğini savunmaktadır (Erdener 2002, s.2).

Kültürü oluşturan pek çok örgenden biri olan müzik ve müzik kültüründe de, öncelikle sözlü aktarım geleneğinin gözlemlenebildiğini söyleyebiliriz.

Sözlü Aktarım

Dilin kullanıma geçmesi ve insanlar arası iletişimin ana aracı haline gelmesi ile de sözlü kültürden ya da en azından ileride sözlü kültürü oluşturacak olan küçük örgenlerden söz edebilmek mümkündür. Burada, kültürel birikimin nesilden nesle aktarımı süreci içerisinde etkin rol üstlenen kültür öğelerinden gelenek'e ve onun şekillendirdiği geleneksel toplum yapısına, konunun daha da netleşmesi açısından kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Armağan'a göre, geleneğin sosyal kurumlardaki yansıması daha çok aktarma, elden ele nakletme anlamında görülmektedir. Geleneksel toplum ise, en genel anlamıyla geleneğin ya da geleneklerin egemen olduğu toplum biçimi olarak tanımlanabilmektedir (Bkz. 1992, s.22).

“Geleneksel toplumun, hiyerarşik bir toplum olmasının yanı sıra, değişimi reddeden yada değişimden hoşlanmayan bir toplum olduğu vurgulanmalıdır” (Armağan,s.65, 1992).

Yine Armağan'a göre, aktarım (transmission) gelenek sözcüğünün asli anlamlarından biri olmakla birlikte, bu aktarımın salt sözlü ya da yazılı aktarımdan (rivayet) ibaret olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Geleneksel aktarım süreci içerisinde bazen kültür içerisinde kutsal nitelik taşıyan öğelerin, ruhani anlamlar yüklenerek gelecek nesillere iletiildiği bilinmektedir (a.g.e.,s.49).

Ayrı ayrı, hem sözlü hem de yazılı aktarım geleneklerinin varlıklarını sürdürdükleri toplumlara bakınca, hemen göze çarpan yaşam biçimleri farklılıklarıdır. Şöyle ki: göçebe bir yaşam sürdürmüş olan ya da sürdüren toplumlarda, onlara, kendilerini şekillendiren tüm diğer kültür bileşiklerini de dikkate alarak, kısaca **göçebe kültürler** diyebiliriz, kültürel özün (içeriğinin) sözlü aktarımı görülmektedir. Yerleşik yaşam biçimini ve yanında, kültürel anlamda tüm getirdiklerini, benimseyen toplumlarda ise (gene **yerleşik kültürler** diyebiliriz), başta olmasa bile, sonraları gelişen ve geniş kabul görerek günümüze kadar ulaşan yazılı aktarım geleneklerinin varlığı dikkati çekmektedir. Elbette yalnız bu tarz ilişkilendirmelerle bir takım saptamalara varmak bilimsel bir yaklaşımdan uzak olacaktır. Bu tezin doğrulanması ya da çürütülmesi, ancak konuya ilişkin yapılacak bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre olanaklı olacaktır.

Sözlü aktarımlar, henüz yerleşik yaşama biçimine geçilemediği, avların (yemeğinin) ve sonraki dönemlerde geniş otlakların bulunması çabasıyla ve insanlığın en temel içgüdüleri olan "hayatta kalma" dürtüsüyle hareket edildiği dönemlerden beri bilinmektedir. Bu dönemlerde, yukarıdaki kaygılarla, birincil olarak gelişen göçebe kültürden ve bu kültürün özünü oluşturan sözlü aktarım geleneğinin varlığından söz edilebilmektedir.

Müzikte sözlü aktarım geleneğini uygulamış ve günümüzde hala uygulayan kültürlerde, belirgin ve önemli rol oynayan bir usta-çırak ilişkisinin, onu tanımlayan sıkı bir iletim zincirinin, nesilden nesle süre gelen kültürel içerik aktarımının varlığı bilinmektedir. Kendine özgü, kendisi gibi, yazılmamış kurallar (gelenek ve göreneklerin düzenlediği ilişkiler) çerçevesinde, tarihsel süreç içerisinde belli değişikliklere uğramakla birlikte, temel halini koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Ustanın çırağına, ya da öğrencisine, çalışma (geleneksel müziğimizdeki karşılığı **meşktir**) süresince aktardığı, yalnız müzik eserin teknik içeriği ya da uygulama pratiği değil, bunun yanı sıra, bir yerde, dönem müzik kültürünün içeriğini oluşturan materyaller olmaktadır.

Terim olarak **meşk**, hat sanatında, "yazı örneği", ya da "yazı karalaması" anlamına gelmektedir aslında (Behar 1992, s.11), oysa

geleneksel müziğimizdeki anlamı daha çok eğitim boyutuna yöneliktir; tekrar ve taklit yoluyla gerçekleşen öğrenme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Meşk, bir yüz yüze eğitim biçimidir. Talebenin hocasının karşısında oturup başından sonuna dek onun yaptıklarını, söyleyip okuduklarını, hareketlerini iyice anlaması, özümsemesi, yorumlaması ve sonra yüzüne karşı tekrarlaması gerekiyordu. Bir öğrenci hocayla baş başa kalıp ondan tek başına meşk alabildiği gibi, birçok öğrencinin toplu olarak musiki meşk etmeleri de mümkündür” (Behar 1992, s.31).

Öğrenci ya da dönemin tabiriyle *talebe* olarak, usta- hocanın yanına çıkabilmek, kendisinden eserler meşk edebilmek için, günümüzde de olduğu gibi, o ustanın kriterlerine uymak gerekmektedir kuşkusuz. Genel anlamda aranan özellikler, ”güzel bir ses, iyi bir müzik kulağı, asgari bir ritm anlayışı” (a.g.e.,s.33) şeklinde sıralanmaktadır. Elbette, *meşkederek* belli bir repertuarı özümsemek için, tüm bu özelliklerin yanı sıra belki de en önemlilerinden biri olan – güçlü bir hafızaya, güçlü bir kulak hafızasına, ezber yeteneğine sahip olmak gerekmektedir.

Hafızanın, bu tarz aktarımlarda önemli bir rol oynadığı yadsınamaz. Gelecek kuşaklara aktarılacak kültürel miras, ancak sağlam bir hafıza, bazen de, bizim geleneğimizde olduğu gibi, hatırlatma blokları niteliği taşıyan küçük defterlere karalanan ipuçları desteği ile, *cönk* yoluyla iletilebilecektir. [Cönkler, günümüzde hala özellikle de köylerde, geleneksel yaşayış tarzına sahip kesimde kullanılmaya devam edilen, kültürümüze özgü, bir tür kişiye özel küçük hatırlatma defterleridir. Burada, köyden kişilerin doğum-ölüm tarihlerinden, nişan-düğünler, efsanelere, destan ve masallara, ninni ve türkülere, mevlitlere kadar pek çok konuya ilişkin ipuçları, *ileride hatırlayabilmek için* karalanmaktadır. Koleksiyoncular, içerikleri bir yana, en değerli sayılan, ceylan derisinden yapılmış olanları tercih etmektedir.]

Ong’a göre, sözlü ezber yeteneği, haliyle sözlü kültürde çok değerli bir hazinedir. Bu kültürde *geçmiş*, ataların hüküm sürdüğü ve bugünkü varoluşumuza ilişkin bilincimizi tazeleyebileceğimiz kaynaktır; ve tıpkı geçmiş gibi bu günkü varoluşumuz da maddelenebilir bir alan değildir. Sözlü gelenek liste, belge ve sayı tanımaz (Ong 1999, s.75, s.119).

Bu türden sözlü aktarım geleneklerini, dünyanın pek çok değişik köşesinde görmek olanaklıdır. Asya Müzik Kültürü dışında, Afrika, Latin Amerika, Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Kuzey Kutbu, Sibiry v.b. gibi bazı bölgelerin yerli halklarında da, geleneksel değerlere bağlı sözlü

aktarım, günümüzde hala sürdürülebilmektedir. Kendi geleneksel kültür geçmişimize, Türk Topluları (Türki Devletler) Müzik Kültürü açısından bakınca, günümüzde karşılaştığımız manzara, nota yazısının artık işler hale gelmesine ve kabul görmesine rağmen, geçmişte olduğundan pek farklı değildir. Orta Asya çöllerinde, Moğol steplerinde yaşamlarını sürdüren Orta Asya Türkleri, geleneksel kültürlerini dedelerinden gördükleri şekilde, yani sözlü aktarım yollarını kullanarak çocuklarına iletmektedirler. Bunun temelinde, eğitimsizliğin yattığını ileri sürmek, bir yanılgı olacaktır, çünkü genç nesillerin SSCB dönemlerinden itibaren Rus kültürünü benimsetmek üzere bile olsa, 10 yıllık zorunlu eğitime tabi tutuldukları ve an az lise mezunu oldukları bilinmektedir.

Kültürel içeriğinin sözlü aktarımı geleneği, Türklerin Orta Asya döneminden, yani kavim olarak köklerinin oluştuğu zamanlardan itibaren, tüm devletsel oluşumları süresince kendini göstermiştir. Sonraları, İslami kültür çevresinin de etkisiyle kabuk değiştirerek, şekillenmesi ve çeşitlenmesinin yanı sıra, temelde yine özüne bağlı kalmış, aktarım zincirindeki usta-çırak ilişkisine yüklediği rolü, aynı önemle devam ettirmiştir. Şamanın, genç şaman adayına aktardığı bilgi birikimi, usta ozanın, çırağına öğrettiği destanlar, türkü ve maniler, saraylı bir üstaddan, uzun ve zahmetli bir eğitim sürecinde, meşk ederek, öğrenilen eserler, temelde hep aynı geleneğin devamı niteliğinde süreçlerdir.

Geleneksel *meşke* basit bir bilgi alış verişi olarak bakmanın, onun içinde taşıdığı çok önemli norm ve ilkelerini göz ardı etmek anlamına geleceği konusu, Behar'ın araştırmalarında vurgulanmaktadır. (Bkz. Behar 1987 ve 1992)

Bu bağlamda, meşk etme süreci içerisinde aktarılanların, yalnızca müzik eserinin ezgisel ve ritimsel detayları, çeşitli icra incelikleri ve spesifik bilgilerden ibaret olmadığı, bunların yanı sıra, sosyo-kültürel birtakım davranış kalıplarının da geleneksel olarak ustadan çırağa aktarıla geldiği bilinmektedir.

“Bu tavır ve üslup yalnız belli niteliklere sahip üstadlardan eser meşk etmekle elde edilirdi. Diz dövmekle (üstaddan *eser geçerken* usul dizlerde vurulmaktadır) ve bu üstadların önlerinde diz çöküp, adab ve erkanıyla öğrenilir ve özümсенirdi. “ (Behar 1992, s.47)

Burada, araştırmacılar tarafından gözden kaçırılmaması gereken nokta, bu süreçler içerisinde, öğretilen çeşitli eserlerin ve pratiklerin yanı sıra, bütün ve özgün bir davranışlar yumağının da aktarıyor olmasıdır.

Müzik bilimcilerince, Türkistan'lı Uygur boyları, müzik yazısı kullanan ilk kavimlerinden biri olarak, hatta ilki olarak gösterilebilmektedir (Bkz. Uçan 2000, s.92). Buna ilişkin kanıtların arasında **müzik yazısı** anlamına gelen **ayalgu** sözcüğü ve bulunan müzik yazıları gösterilmektedir.

“Cağatay sözlüğünde yer alan ayalgu sözcüğü, çok eski bir Türkçe sözcük olup, diğer anlamlarında önce en başta “müzik yazısı” anlamına gelmekte ve “ezgiler yazımında kullanılan med, nota” olarak tanımlanıp açıklanmaktadır. Türkistan'da **ayalgu** yazısından bir süre sonra 10.yy'da İslam kültür çevresine girilince **ebced** yazısı benimsenmiş, Anadolu'nun Türkiyeleşmesiyle birlikte bu yazının kullanımı aktarılıp sürdürülmüştür.” (Uçan 2000, s. 92)

Uçan'a göre Türklerin Türkistan'da İslamiyeti kabul edip benimsemelerinden çok önce, hiç de geç olmayan bir çağda kendilerine özgü bir müzik yazısı oluşturdukları – geliştirdikleri - kullandıkları, böylece “yazısız müzik kültüründen” **“yazılı müzik kültürü”** aşamasına eriştikleri anlaşılmaktadır. (a.g.e., s.92).

Bu gibi görüşlerle birlikte geriye dönüp baktığımızda geleneğimizde köklü bir müzik yazısından ve bu yazının aktarım zincirinde kullanımından söz etmek oldukça zor gibi görünmektedir. Her ne kadar; örneğin Karahanlılar döneminde, Farabi'nin yazdığı “Kitab-ül Mudhal fi'ıl Musıki” (Müziğe Giriş) ve “Kitab-ül Musıki-ül Kebir”(Büyük Müzik Kitabı) gibi, Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı “Divan-ı Lügat-it Türk” gibi eserler, dönemin Türk müzik kuram ve Türk müzik kültürüne ilişkin bilgiler veren ilk kitapları olarak kabul edilseler ve yazılı birer kaynak olarak karşımıza çıksalar bile, belirgin bir yazılı kültür aktarımından söz etmek henüz erken olacaktır. Türkiye Selçukluları döneminin sonlarında, tarihte ilk Türk müzikologu olarak bilinen, Safiüddin Ürmevi'nin, ünlü “Kitab-ül Edvar”ında, yer verdiği “növrüz beste”si, günümüze ulaşan en eski yazılı Türk Müziği yapıtı sayılmaktadır. Merağalı Abdülkadir, “Cami-ül Elhan” ve “Makasid-ül Elhan” gibi eserleri ile, yukarıda saydığımız türden çalışmaları devam ettiren önemli bir müzik bilimcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, kendi geliştirdikleri nota yazıları ile, Lehistanlı Albert Bobowski 1610-1675 (Ali Ufki Bey), Moldavya Prensi Demetrius Cantemir 1673-1723 (Kantemiroğlu), Nayi Osman Dede, torunu olan Abdülbaki Nasır Dede (1756-1812) ve Hamparsum Limonciyan (1768-1839) gibi isimlerin çalışmaları bilinse de, bunların neticede işlevsel birer rol oynamadıkları, dar bir çevre tarafından bir süreliğine kabul görüp, zamanla yaygın bir biçimde kullanılmadıkları bilinmektedir. Sözlü müzikal aktarım geleneğini

özümsemiş hatta bazı noktalarda onunla özdeşleşmiş sayılabilecek kültürlerde, yazısızlığın getirdiği, iletinin zaman içerisinde belli değişikliklere uğrayarak aktarılabilmesi, bir insanın ömrü ile sınırlı olabilmesi, v. b. gibi bir takım olumsuzluklar hemen göze çarpmaktadır, mevcut öğretim-aktarım sisteminin sağladığı göreceli *yorum özgürlüğü* bir süre sonra aynı eserin birkaç ya da daha çok farklı versiyonuyla karşılaşılabildiğini olağan hale getirebilmektedir. Bunun yanı sıra hangisinin, deyim yerindeyse *daha gerçek* ya da *daha doğru* olduğunun bilinmesinin olanağı yoktu. Göreceli bir *icra özgürlüğü* bu tür aktarımlarda doğal sayılmaktadır. Bu tür kültürlerde, müzik yapıtlarına, geleneksel yaklaşım itibarıyla, hiçbir zaman *mutlak eser* (opus absolutum) olarak bakılmamıştır.

“Müziği müzik yapan, eserin bestelenmiş olması, bir müziksel metnin varlığı değil, o müziğin eyleme geçmiş olmasıdır. Müzik eylemdi, tasavvur ya da düşünce değil. Yani müzik gerçekliğini yazıda değil, hep icrada buluyordu” (Behar 1987, s.69).

Ne yazık ki, bu tür sözlü iletimin yerini yazılı iletimin almasını beklemek, hatta bunu, doğal, kaçınılmaz bir sonuç olarak görmek ve göstermek çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir. Araştırmacılar, bu tarz bir yaklaşımın, geleneğin içinde varlığını sürdüren *doğal özgürlüğü* yok ettiğini, iletiyi her bakımdan standartlaştırdığını, kısıtladığını, sınırladığını, dolayısıyla bir yerde kültürel doğasına ve taşıdığı *öz*'e aykırı olduğunu, araştırmalar sonucu ortaya çıktığını öne sürmektedir (Bkz. Behar 1987, s.68-76).

Geleneksel müziğimizdeki icracının, sanatının eriştiği noktaları göstermesine olanak tanınması açısından, en önemli *özgürlük* alanlarından birisi de *taksim* bölümüdür (ya da hanendelerde – *gazel*) Oysa yine Behar'a göre, taksimün öneminin azalması kesin olarak Klasik Türk Müziği geleneğinin tüm “spontane” öğelerinden, yazının da devreye girmesiyle arındırılması sürecinin bir parçasıdır.

Bu gibi örnekler çoğaltılabilmektedir, burada aktarılan görüşlerden açıkça görülüyor ki, ilerlemesini ve geliştirmesini sağlamak gibi son derece iyi niyetli kaygılarla bile, dışarıdan, yani kültür dışından yapılan bazı müdahaleler, beklenmedik ve istenmeyen sonuçlara yol açabilmektedir. Bu sonuçlar, söz konusu kültür ürünlerinin, sahip oldukları *özgün içeriği* etkilemekte, çoğunlukla değiştirmekte, dolayısıyla bir yerde *fakirleştirerek özünden uzaklaşmasını*, deyim yerindeyse, kendine has cevherinden pırıltılar kaybetmesini beraberinde getirmektedir.

Kaldı ki, sözlü aktarım geleneği, geri kalmış, gelişmemiş bir kültüre işaretir, ya da tersi, yazılı kültüre sahip ülkeler çok ileri kültür düzeyindedir, gibi genellemelere, başta çok cazip ve doğru gibi görünseler de, çekince ile yaklaşmak gerekmektedir. Ancak söz konusu kültürler, ayrıntılı bir biçimde, sosyal, kültürel ve tarihsel açılardan inceledikten ve çözümlendikten sonra bir takım sonuçlara varmak ve bunları yorumlamak daha doğru olacaktır.

Yazılı Aktarım

Wells'e göre, "ilkel kabile dillerinden" söz edildiğinde, bu insanların konuştuğu dillerin de "ilkel" olduğunu sanmak, son derece yanlış olacaktır. Hiçbir dil bir başka dile göre "daha ilkel" sayılamaz. Avustralya yerlileri Aborijinler, maddi kültür alanında dünyanın en ilkel toplulukları arasında gösterilmektedir, oysa akrabalık sistemleri, diğer pek çok topluluğa göre oldukça karmaşık bir yapıya ve dolayısıyla adlandırmaya sahiptir (Bkz. 1984, s.163). [Rusya'nın, Pasifik Okyanus'a uzanan, Kamçatka burnunda yaşayan Çukçi topluluğunun, son derece yalın bir maddi kültür örneği oluşturmalarıyla birlikte, son yıllarda Rus araştırmacıların ortaya koyduğu sonuçlardan çok zengin bir dil yapısına sahip oldukları ortaya çıkmıştır.]

Yazılı kültürlerin temelleri, bilindiği gibi, derinde yine sözlü aktarım geleneklerine dayanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli ifade biçimleri geliştiren toplumlar, *söz*den ayrı, kalıcı ve işlevsel bir iletişim biçimi geliştirmenin arayışındaydılar. Bu iletişim biçimi öyle bir şey olmalıydı ki, işaretleri kim tarafından görülürse görülsün, (okunursa okunsun) hep aynı anlamı, aynı mantıksal dizgeyi (code) ifade etmeliydi. Günümüz alfabetik yazısına ulaşma süreci boyunca çeşitli yazı tipleri oluşturuldu ve kullanıldı.

Wells'e göre, yazı denildiğinde birbirinden bağımsız imgelerin ayrı ayrı kaydedilmesini değil, ne ölçüde kısa olursa olsun, düşüncenin diziler halinde anlatılıp iletilmesini anlamalıyız (Bkz. 1984, s.174).

"Çeşitli toplumlar, çeşitli kayıt yolları ya da bellek yardımcıları kullanmaktaydı : çubuklar, taş dizileri, İnkalar'ın bir çomağa ip bağlayıp bu iplere başka ipler ekledikleri guipu yöntemi, Kızılderililerin kış sayma takvimleri vb..." (Ong 1991, s.103).

Gerçek yazının başlangıcı *resimyazıya* (pictogram) kadar gidebilmektedir. Mısır'dan, Finike ve Girit'e, Orta Afrika çöllerinden, Kuzey Amerika ve Sibirya'ya, Yeni Zellanda'ya kadar, neredeyse yeryüzünün tümüne yayılmış topluluklarda, resimyazı örneklerine rastlanmaktadır (Bkz. Wells 2000, s.67)

Japonya, Çin, gibi, yaşamın belli alanlarında geliştirdikleri modernitelerinin yanı sıra, kültürel anlamda, geleneksel yapılarını, tutuculukla koruyan toplumlarda günümüzde hala bu tip yazı örnekleri kullanılmaktadır. Bu tür yazıyla, ancak somut olayların temsil edilebilmesi, soyut kavramlar hakkında, bu türden görüntülere bakarak çıkarsamalar yapılamaması, resimyazının en önemli dezavantajlarından diyebiliriz. Gerçek yazıya yaklaşma yolunda bir sonraki ve daha ileriki aşamayı, *kavramyazı* (ideogram) oluşturmaktadır.

Yazının, M.Ö. 3500 yıllarında, Anadolu kavimlerinden biri olan (dolayısıyla bizim öz kültürümüzün, Anadolu sorası döneminde şekillenmesinde de, doğrudan ya da dolaylı yer aldıkları bilinen) Sümerler’ce bulunup, başta ticari işlemleri kaydetmek sonraları ise pek çok farklı alanda bunların arasında müziği de sayabiliriz-kullanılmaya başlanmasından sonra, ilk müzik yazılarının da yine bu kavim aracılığıyla diğer bazı kültürleri etkilediği öne sürülmektedir. Bunun yanı sıra, medeniyetin beşiği olarak görülen Mısır Uygarlığının, devlet kararlarından gündelik yaşama kadar, neredeyse her konuyu hiyeroglif yazıtlarıyla gelecek nesillere aktardığı, yalnız müzik yapanları ve müzik çalgılarını betimleyen taş oyma, papirüs ve fresklerin dışında müzik yazıları ve sistemlerine ilişkin hiçbir kayıt bulunamadığı bilinmektedir. Tüm bunlardan, Mısırlıların müzik yazılarının olmadığı, müzik sistemlerinin oluşmadığı gibi sonuçlar çıkartmak için belki biraz erkendir, çünkü her gün arkeologlar yeni bir takım bilimsel bulgulara ulaşmış, mısırbilimciler (*egyptolog*’lar) hiyerogliflerin yeni bazı anlamlarını çözebilmektedirler. Ayrıca, Eski Yunan’dan, İsrail ve Bizans’a kadar kullanıla gelen *chironomy* (Yunanca’da cheir=el) ile ezgisel çizgileri ifade etmek, derecelerin yüksekliklerini göstermek yönteminin köklerinin Eski Mısır uygarlığına kadar dayandığı, günümüzde bile Hindistan ve bazı Orta Doğu ülkelerinde geleneksel müzik eğitiminde, kullanıldığı, bilinmektedir. Gregoriyen şarkıların notaya alınması sürecinin yanı sıra, söylenmesi ve öğretilmesinde de chironomyden yararlanıldığı öne sürülmektedir (Bkz. Randel 1995, s.157).

Tarihsel süreç içerisinde, Batı Avrupa müzik yazısı çeşitli aşamalardan geçmiştir. Hristiyanlığın kabulünden sonraki dönemlerde, başta Boethius’un, pek de işlerlik kazanamamış, daha çok teoretik bazda kalmış *harf yazısı*; sonra, yalnız ezginin iniş ve çıkışını gösteren *neumelerin* tekrar gündeme gelmesi; 9.yy.’da “*prosodia Daseia*” olarak adlandırılan ve Batı notasyonunun, alfabetik kökene dayanmadığı bilinen en eski müzik yazısı sayıldığı Dasia notasyonu; Arezzo’lu Guido’nun notalama çalışmaları ve *solmisation* yöntemi ile ilahileri öğretme çabaları; özellikle plaintchant (saf

şarkılar)ın yanı sıra, bazı dünyevi monophonic ve polyphonic örneklerin notaya alınmasında kullanılan ve kare şekilli notalarıyla dikkat çeken, 11.yy.'a ait "**choral notation**"; Colongne'lu Franco'nun süre gösteren ve nota değerlerini üç eşit parçaya ayıran, **mensural notationu** (13.-15.yy. arası - **siyah mensural notasyon** ve 15.yy. sonrası ortaya çıkan **beyaz mensural notasyon**) gibi evrelerden geçilerek günümüze dek uzandığı, kullandığımız nota yazısının temelini oluşturduğu bilinmektedir (Bkz. Randel 1995, Say 2000, İlyasoğlu 2001, Porvansky, 1988).Başta belli manastırlarda, neredeyse hayatlarını, değerli kitapları el yazısıyla çoğaltmaya adanmış papaz ve ruhban öğrencilerin emekleri sayesinde günümüze az da olsa dini ve dindışı müzik yazıları (ilahilerin yanı sıra balladlar, romanslar v.s.) ulaşabilmiştir. 15yy.'da,1436'da, Guttenberg-in matbaayı buluşundan sonraki dönemlerde, bu türden basım çoğaltım işlerinin kolaylaştığı ve zamanla tüm Avrupa'da ve daha sonra da dünyada yaygınlaştığı bilinmektedir. Durum müzik basımı konusunda da paralel gelişmeler göstermektedir.

"1481'de Venedik'te ilk müzik yayını basıldı. Venedik, 1481, Yayıncı Scodus, Octavianus" (Alaner 1986, s.13).

Genel anlamda yazı, özelde müzik yazısı (nota), kalıcılığı, anlaşılabilirliği ve kolay iletilebilmesi bakımından, geniş alanda yaygınlık kazanmıştır. İçinde olduğu, ürünü olduğu kültürü yönlendirmek ve şekillendirmekten öte, başka kültürleri de doğrudan ya da dolaylı etkisi altına alabilmiştir. Japonya'da ya da en az kendisi kadar geleneksel toplum yapısına sahip Kore'de, Batı Avrupa Klasik Müziği virtüözlerinin, dünyaca ünlü orkestra şeflerinin yetişmesi, Avrupa müzik kültürü ürünlerini yine Avrupa ve dünyanın en tanınmış opera salonlarında, seyircilerle paylaşmaları, bu kültürün ne denli geniş alanlarda etkili olabildiğini görmemizi sağlayan yalnız küçük bir örnek oluşturmaktadır. Elbette herhangi bir ülke ya da topluluk kültürünü, bu kadar etkin kılan, yalnızca yazılı kültüre sahip olması özelliği değildir, fakat bunun yanı sıra, yazısı olmayan bir müziği yaygınlaştırmak, değil başka kültürleri etkilemesini, kendi toplumu içerisinde yayılmasını sağlamak üzere bile düşünülemez kadar zor olacaktır.

Ong, **yazı** kavramına, biraz daha felsefi boyutta yaklaşarak açıklamalarını sıralamaktadır. Yazara göre, yazı bilincin yapısını değiştirmektedir. Yazı bir teknolojidir. Platon tıpkı bugün bir çok insanın bilgisayarı gördüğü gibi, yazıyı dışsal, yabancı bir teknoloji olarak görüyordu. Sokrates'in ağzından, yazının belleği çürüttüğünü, zihni zayıflatmış olduğunu söylüyor ve üçüncü bir eleştiri daha yöneltiyordu: yazılı

kelime, konuşma sözü gibi kendini savunamaz, doğal konuşma ve düşünmede olduğu gibi gerçek insanlar arasında bir söz alışverişi yaratamaz kanısındaydı, ona göre yazı temelde yanıt veremeyen bir şeydi. (Bkz. 1999, s.98-101).

Yine Ong'a göre Platon'un yazı eleştirisinin zayıf noktalarından biri, yazıya karşı çıkışını etkin kılmak için, eleştirisini yazıya dökmüş olmasıdır; tıpkı matbaaya karşı çıkanların görüşlerini yaymak için matbaadan yararlanmaları gibi.(a.g.e.,s.99)

Yazı, (matbaa ve bilgisayarı da dahil edebiliriz), sözün büründüğü teknoloji çeşitlerinden, söze giydirilen teknolojik kıyafetlerden, başka bir şey değildir aslında ve görüldüğü, benimsendiği, kullanıldığı her kültüre bir ivme katmıştır, gelişmesine ön ayak olmuştur. Gelecek kuşaklarla kurulacak bağın, zamana karşı koyabilmesini sağlamış, bir insan ömrüyle sınırlı hafızalarda, önemli pek çok gerçeğin unutulup gitmesine engel olmuştur. Durum, müzik kültürünün nesilden nesle iletiminde de aynıdır. Hellen (Eski Yunan, Grek) uygarlığı, günümüzde Batı Uygarlığı olarak bilinen kültürün temelini oluşturmuştur. Bu kültürün geniş kabul görmesini sağlayan, tanınmasını ve benimsenmesini kolaylaştıran, **yazı**larının varlığıdır bir yerde, elbette bu yazı aracılığı ile aktardıkları dünya görüşleri, devlet ve toplum esaslarına ilişkin saptamaları da önemli roller oynamıştır.

“Batı, özde bir yazı uygarlığı, yazıyı gittikçe daha yoğun kullanıp yaygınlaştıran, yazının etkenliğini gittikçe arttıran bir uygarlık. Öbür uygarlıklardan hiç biri Batıya bu yönden boy ölçüşemez. Yazının Batıda eriştiği bu güç, iyi mi kötü mü oldu tartışmaya açık. Şaşmaz bir gerçek şu yalnız : Yazının benzersiz gücü olmasaydı, Batı, Batı olmazdı. Nerde yazı kutsal, seyrek, zor erişilir, az kişide dönenen, çoğunluğa kapalıysa, orda Batı'dan başka bir uygarlık var” (Uygur 1992, s.158).

Yazı da tıpkı **söz** gibi, bütün kendilerine özgü bileşkeleri ve temellerinde yatan felsefeleriyle, başlı başına birer **kültürdür**ler bir bakıma. Yazılı kültürlerle daha yakından bakınca onların , sözlü kültürlerin **açıklığı**nın aksine, bundan ayrı, birer **kapalı sistem** niteliğinde olmaları hemen göze çarpmaktadır. Burada **açık kültürle**, değişim yönünde içeriden ya da dışarıdan olumlu-olumsuz her tür etkiye açık olma durumu kastedilmektedir. **Kapalı** olarak nitelendirilen kültürlerde ise, sosyal ve kültürel yaşamı düzenleyen kurum ve kuruluşların, yüzyıllara dayanan oturmuş işleyişiyle, toplumsal örgünün hemen her alanında görülen mantıksal temellere bağlı sistematik programlarıyla karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda

kapalı olarak nitelediğimiz kültürlerin, bir başka açıdan *açıklığı* kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygun'a göre, Batının açıklığı, *önceye* olan açıklığıdır. Dünyanın hem bu gününe hem yarınına yönelmesindeki açıklıktır.

“Batı ne kadar kendi içine büzülürse, kapanırsa, o kadar Batı olmayı unutuyor demektir. Batı dışında da kalsa, nerde *dışa açılma* gerçekleşiyorsa, orda Batı uygarlığının, insanlığın yararına sunduğu bir değer işbaşında demek” (Bkz. a.g.e., s.157).

Sözlü ve Yazılı Aktarımda Araştırmaya Dair...

Yazı aracılığı ile, kültürü oluşturan belli bileşimler, kolaylıkla nesilden nesle aktarılabilen, bir şekilde tahrife uğramadıkları sürece, çoğunlukla yazıldıkları zamanki halleri ile kalabilmekte, dolayısıyla ilgililer için söz konusu yazıda adı geçen olay ya da olgunun aslına en yakın biçimine kolaylıkla ulaşma olanağı doğmaktadır.

Bu ve benzer nedenlerle, örneğin, Orta ve Batı Avrupa müzik tarihi ve kültürüne ilişkin herhangi bir konuda araştırma yapmak isteyen müzik bilimciler (müzikologlar), gerçekleştirdikleri kaynak taraması sonucunda, sorunsal-laştırdıkları konunun aydınlatılması için gerekli her tür belge ve bilgiye rahatlıkla ulaşabilmektedirler. Burada konuyla ilgili bilgi sahibi olmak, neredeyse, yazılı kaynaklara ulaşmakla eşzamanlı gerçekleşebilmektedir. Oysa, başka bir örnek üzerinde durursak, Maori halkının, genç erkeklerin, ergenliğe geçiş törenleri süresince söyledikleri şarkıları ya da savaş oyunlarını konu edinen bir araştırmada, etnomüzikologlar, yazılı kaynak taramasından öte, gerçeğe ulaşmak için, ciddi bir saha araştırması gerçekleştirmek durumundadırlar, çünkü Maoriler, diğer bazı halklar gibi, günümüzde hala geleneksel sözlü aktarım zincirlerini sürdürmekte ve kültürlerine ilişkin yazılı kaynaklar, bu gibi nedenlerden dolayı ancak belli araştırmalarla sınırlı kalabilmektedir. Son yıllarda yerel araştırmacıların, Yeni Zelanda ve Avustralya'nın bazı bölgelerinde, kendilerinin de üyesi buldukları toplumlarda yaptıkları ve İngilizce kaleme aldıkları sosyo-kültürel araştırmalar, bu tür topluluk ve toplumların gelenekler tarafından düzenlenen sosyo-kültürel yapılarına ışık tutmakta ve bilim çevrelerince desteklenerek geniş kabul görmektedir.

Sözlü aktarım geleneğini sürdüren kültürlerde, *bilinmeyene* ulaşmak, ya doğrudan doğruya bilinmeyenin kaynağına inerek, birebir olayın odağında gözlemci ya da katılımcı olarak yer alarak, ya da olayı gören,

yaşayan birinin görüşlerini birinci ağızdan öğrenerek olanaklı olmaktadır. Yazılı kültürlerde ise **bilinmeyen** hakkında bilgi edinmek, önceden birileri tarafından bulgular ve yazıya aktarılan verilere ya da çeşitli yazılı kaynaklara dayandırılarak, ulaşmanın sonrasında gerçekleştirilmekte-dir.

Egemen kültür olarak geniş coğrafi bölgelerde yaygınlaşmak, ancak yazı aracılığıyla olanaklı hale gelmektedir. Kültürü oluşturan en küçük bileşenlerden, en büyük öğelere kadar, kendine has örgün yapısı ve karakteristik özellikleriyle başka kültürleri etkilemek, şekillendirmek, hatta değiştirebilmek, sözlü kültürlerle karşı yazılı kültürlerin önemli bir üstünlüğü gibi görünmektedir.

Sözlü kültürlerle, genel anlamda, kısmen de olsa ulaşmak, ancak varlık gösterdikleri toplum ve topluluklara ulaşabilmenin sonucunda gerçekleştirilmekte-dir. Toplum ya da topluluk üyeleriyle yüz yüze ilişkiler kurmak, uzun bir süre bir arada bulunmak, bazen dillerini ya da lehçelerini öğrenmek, tüm sosyal ve kültürel olaylara en azından aktif gözlemci rolünde katılmak gerekmektedir. Ne yazık ki, saha araştırmacılarının çoğunun hemfikir olduğu nokta ise : bütün bunların ve hatta daha fazlasının yapılması halinde bile, söz konusu kültürün özüne, çekirdeğine ulaşmış sayılamayacağıdır. Oysa, yazılı kültürlerde durum farklı ve nispeten çözümlenmesi daha kolaydır. Kültürün en önemli öğelerinden biri olan **dili** ve bu dilin yazısını kullanarak, yaygın kültür haline gelmek, tüm dünyada tanınmak ve dolayısıyla kendi kültürel algılayış biçimini geniş kitlelere yerleştirmek, yazılı kültürler ya da yazılı aktarım geleneğini içlerine, işleyişlerine oturtmuş, hatta onunla özdeşleşmiş kültürler için son derece doğal ve kolay ulaşılabilen bir sonuç gibi gözükmektedir.

Sonuç

Dünya Müzik Kültürlerinde varlık gösteren başlıca iki aktarım geleneğini, bu bağlamda sözlü ve yazılı aktarım süreçlerinin incelenmesini konu edinen bu çalışmada aşağıda yer verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Müzik kültüründe sözlü aktarım, ağızdan ağza, nesilden nesle, usta-çırak iletim zinciri içerisinde gerçekleşen, geleneksel bir bilgi ve kültürel içerik iletimi süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç kendine özgü geleneksel değerler sistemi çerçevesinde varlığını sürdürmektedir. Spontane oluşumlara, görece bir yorum özgürlüğüne, doğaçlamaya açık; yazısızlığın sonucu olarak hangisinin en eski ya da gerçeğine en yakın olduğu bilinmeyen; bir eserin onlarca versiyonunun bulunabildiği; özünde sağlam

hafızaya ve ezber yeteneğine ihtiyaç duyulan ve bir insan ömrü ile sınırlı olabilen bir iletim şekli olarak tanımlanmaktadır.

2. Sözlü aktarım geleneğine sahip kültürlerde, özellikle günümüzde, müzikal-kültürel iletinin aktarılması için yazının kullanılması, söz konusu iletinin özgün dokusunu zedelediği, değişime uğrattığı hatta belli açılardan yok ettiği ve içindeki doğal özgürlüğü sınırlayarak, kültürel özüne bu bağlamda yabancılaştırdığı anlaşılmaktadır.

3. Müzik kültüründe yazılı aktarım, sözlü aktarımın aksine, özellikle de 1436'da matbaanın bulunmasıyla, asıl olanın eksiksiz kopyası olabileme; sonsuz defa çoğaltılabileme; kalıcılığı ile zamana karşı koyabileme; ilk yazıldığı andaki şekli ile nesilden nesle aktarılabileme; standartlaşma (sınırları, çerçevesi belli olma) gibi özellikler gösterebilmektedir.

4. Kültürel içerik söz konusu olduğunda, sözlü aktarıma sahip kültürler az gelişmiş, yazılı aktarımı kullananlar ise gelişmiş ve ileri kültür düzeyine işaret etmektedir türünden saptamaların, (ilk bakışta doğru gibi gözükmelerine rağmen), detaylı somut kanıtlarla desteklenmedikleri sürece, bilimsellikten uzak olacakları tespit edilmiştir.

5. Günümüzde, özellikle müzikal-kültürel içeriğin aktarılması sürecinde hala sözlü aktarımı, geleneksel olarak sürdüren toplum ya da topluluklarla ilgili araştırmaların, yeterli yazılı kaynak bulunmaması nedeniyle, birer saha çalışması niteliğinde olmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Burada, katılımcı gözlem yönteminin tercih edilmesinin, araştırmanın bilimsel değeri açısından fazlasıyla önem taşıdığı vurgulanmıştır.

6. Yazı aracılığıyla, egemen kültür haline gelebilmek, sözlü aktarım geleneğini uygulayan kültürler ile karşılaştırıldığında, nispeten kolay bir süreç olarak gözükmektedir. Elbette bu süreç, yalnız yazı aracılığı ile değil, yazılı kültürlerin sahip olduğu pek çok karakteristik sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkiler yumağının şekillendirdiği gelişmeler çerçevesinde gerçekleşebilmektedir.

KAYNAKLAR

Alaner, B., “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Belgelerle Müzik Yayıncılığı”, Anadol Yayıncılık, Ankara, 1986;

Behar, C., “Klasik Türk Musıkisi Üzerine Denemeler”, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987;

Erdener, Y., “Kültür ve Müzik”, Türkülerimiz Dergisi, İstanbul, 2002

Güvenç, B., “İnsan ve Kültür”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991;

İlyasoğlu, E., “Zamanın İçinde Müzik”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001;

Ong, W.J., (Ç. Banon, S.) “Sözlü ve Yazılı Kültür”, Metis Yayınları, İstanbul, 1999;

Porvansky, H., “Muzikalna Entsiklopediya” İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofia, 1988;

Randel, D.M., “New Harvard Dictionary of Music”, Harvard Uni. Press, New York, 1995;

Say, A., “Müzik Tarihi”, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2001;

Uçan, A., “Geçmişten Günümüze, Günümüzden Geleceğe Türk Müzik Kültürü”, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2000;

Uygur, N., “İçi Dışıyla Batı’nın Kültür Dünyası”, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992;

Wells, C., “İnsan ve Dünyası”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984;

www.turkmusikisi.com/nota/tarihce/tarihce.htm

www.ici.ro/romania/culture/l_cantemir.html

www.hamparsum.net/emindede/

www.hamparsum.net/nedir/Limonciyan.html

www.mitglied.lycos.de/tulgan/notadb/aavnita/sayfa133.jpg

www.mitglied.lycos.de/tulgan/notadb/aavnita/sayfa134.jpg

www.molddata.md/Literatura/cantemir.html

YÖN DERGISİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BAKIŞI

Mert DİKİCİ¹

ÖZET

Bu çalışma, haftalık *Yön* dergisinin, dış politika konularındaki görüşlerini incelemek üzere hazırlanmıştır. Türk siyasi tarihinin belirli bir dönemini incelemek isteyenler, vakitlerinin bir kısmını *Yön* dergisine ayırmak zorundadır. Zira bir aydın hareketi olarak doğan *Yön*, altmışlı yıllar boyunca, Türkiye düşün hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir.

Sol eğilimli aydınları bir araya getiren dergi, Türk dış politikasının genel eğilimlerine yönelik, radikal denilebilecek eleştirilerde bulunmuştur. Siyasi bağımsızlığın yanında ekonomik bağımsızlığın da büyük önem taşıdığını belirten ve bunu 'tam bağımsızlık' şeklinde formüle eden Yöncüler, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu temel sorunların, Batı ittifak sistemine olan bağımlılığından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Yöncülere göre, Türkiye'nin Batı ittifak sistemine olan bağımlılığı, bağımsızlık temelinde şekillenen kuruluş felsefesiyle çatışmaktadır. Yöncüler, bu bağımlılıktan kurtulabilmek için, Ankara'nın dış politika alanında, radikal bir değişikliğe gitmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu yeni yönelimin önemli unsurlarından biri, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurulmasıdır. Yöncülere göre, uluslararası siyasette gittikçe ağırlığını hissettiren Üçüncü Dünya ise, Türkiye'nin dikkate alması gereken bir gerçektir. Emperyalizme karşı ilk mücadeleyi yürüten Türkiye, az gelişmiş ülkelerin verdiği siyasi ve ekonomik bağımsızlık savaşını desteklemelidir. Türkiye'nin sorunlarının, bu ülkelerin yaşadığı sorunlardan farklı olmadığı için altını çizen Yöncüler, Üçüncü Dünyanın kalkınma çabalarının Türkiye için de bir örnek olabileceğini savlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Emperyalizm, Bağımsızlık

APPROACH OF THE YÖN MAGAZINE TO TURKISH FOREIGN POLICY

ABSTRACT

The thesis attempts to elaborate *Yön*, the weekly that had been published in the latter part of the sixties. Since *Yön* is known for having brought about lasting influence on Turkish intelligentsia and youth of the sixties, researchers, who aim to examine this period of Turkish politics, are required to spare considerable time for *Yön*. Although scores of studies on *Yön* have been published, it is hard to say that these studies directly dealt with *Yön*'s perspectives on foreign policy and world

¹ Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

affairs. The study aims to recover this shortcoming revisiting the whole collection of the weekly giving due attention to their historical context.

The *Yön* that brought young yet influential left oriented intellectuals of the sixties together developed a critical approach to Turkey's official foreign policy. They highlighted problems of Turkish economy that, they argued, had been induced by western imperialism. *Yön* columnists severely criticized Turkey's political establishment on the grounds that they were acting as the agents of imperial policies and ignoring genuine interests of the majority. In order to cope with the problems of dependence, *Yön* group often suggested a radical foreign policy re-orientation for Ankara. Part and parcel of this re-orientation was the betterment of bilateral relations with the Soviet Union, which would run counter to or severely undermine official policy formulations.

The emerging third world, most notably the movement for non-aligned countries, was another aspect of changing world affairs that, the *Yön* group argued, Turkish foreign policy makers should take into consideration. They also underlined that, having fought the first war of independence against the western imperialists; it was Turkey's liability to support anti-colonial wars all over the world and also that Turkey should draw lessons from their development strategies. The group therefore paid attention to anti colonial struggles all over the world and debated their relevance for Turkish case.

As a consequence, *Yön* group succeeded to initiate a lively foreign policy debate in which future concepts and approaches have been shaped.

Key Words: Foreign Policy, Imperialism, Independency

1. Giriş

“*Yön Dergisinin Türk Dış Politikasına Bakışı*” başlıklı bu çalışmada, yayın hayatına başlamasıyla birlikte, kamuoyunda geniş yankı uyandıran *Yön* dergisinin, Türkiye'nin dış politikasına yönelik görüşleri incelenmiştir. Metin Toker'e göre, 27 Mayıs sonrasının büyük hadisesi, sol fikirlerin kamuoyunca tartışılmaya başlanmasıdır. Bu fikirler, “*İkinci Cumhuriyetle birlikte iyi niyetli, bilgili, kültürlü ve gerçekten mükemmel yetişmiş düşünürlerini bulmuştur. Bunlardan bir gurup, haftalık Yön gazetesinin etrafında toplanarak görüşlerinin savunmasını yapmaktadırlar.*”² Cahit Tanyol da, “*27 Mayıs eyleminin en olumlu tarafı ne yeni bir anayasa, ne danışma meclisi ve ne de üniversite özerklığıdir. Onların hepsi kâğıt üzerinde kalmıştı. Kâğıt üzerinde kalmayan tek önemli olay 'Yön' dergisinin*

² Metin Toker, “Sosyalist Fikirleri Konuşalım”, *Akis*, Sayı 395, 22 Ocak 1962, s. 5.

*açmış olduğu yepyeni bir düşünce akımıdır*³ ifadesini kullanarak, *Yön*'ün Türkiye düşün hayatındaki önemini vurgulamıştır.

20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlayan *Yön*, tabu haline getirilmiş pek çok konuyu tartışmaya açmıştır. Bunlardan en önemlisi de, yıllarca kamuoyunun ilgi alanının dışında tutulan dış politika konularıdır. Yöncüler, o zamana kadar partiler üstü olarak tanımlanan dış politika uygulamalarını sorgulamıştır.

Bu sorgulamaların, Türkiye dış politikasında altmışlı yılların ortasında başlayan değişim arayışlarını, yakından etkilediği bilinen bir gerçektir. *Yön* tarafından ipuçları ortaya konulan çerçevenin, izleyen onyıllar boyunca dış politikaya ilişkin pek çok temel tartışmayı, biçimlendirdiği görülmüştür. Yöncülerin, kalkınma stratejileri, bağımsızlık/bağımlılık tartışmaları, NATO ittifakına ilişkin eleştirel tutumları ve dış politika alanında getirdikleri öneriler, uzun yıllar boyunca, siyasal gündemin en üst sıralarında yer almıştır.

Bu çalışmada, ilk olarak *Yön* dergisinin ortaya çıkışı ve dünya görüşü, üzerinde durulacaktır. Ardından, derginin dış politika görüşleri değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, Soğuk Savaş paradigmasına uygun olarak, üç başlıktan oluşacaktır. Bu başlıklar, “Batı İttifakı ile İlişkilere Bakış”, “Sovyetler Birliği ile İlişkilere Bakış” ve “Üçüncü Dünya ile İlişkilere Bakış” şeklinde sıralanmıştır.

İlk başlık altında, Yöncülerin Türkiye'nin Batı İttifak sistemiyle kurduğu, ekonomik, siyasi ve askeri ilişkileri ile ilgi düşüncelerine yer verilmiştir. İkinci başlıkta, derginin Türk-Sovyet ilişkilerine yönelik yaptıkları, değerlendirmeler üzerinde durulmuştur. Son başlık altında ise, Yöncülerin Üçüncü Dünya ile geliştirilecek ilişkilerin, Türkiye dış politikası açısından yaratabileceği yeni açılımlarla ilgili görüşleri incelenmiştir.

2. Yön Dergisinin Ortaya Çıkışı ve Dünya Görüşü

Yön, 20 Aralık 1961–30 Haziran 1967 tarihleri arasında yayınlanmıştır.⁴ Kendisini ‘Haftalık fikir ve sanat’ gazetesi olarak

³ Cahit Tanyol, *Somut*, 25 Kasım 1983'den aktaran Hikmet Özdemir, *Bir JönTürk'ün Ardından*, 1.Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 2000, s. 303.

⁴ Jacob M. Landau, *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, 2. Baskı, Çev: Erdinç Baykal, Turhan Yayınları, Ankara 1979, s. 74. Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'teki darbe teşebbüsünün ardından, *Yön* darbeyi destekleyen yayınlar yaptığı gerekçesiyle, 14 ay süreyle kapatılmıştır.

tanımlayan dergi, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyyüboğlu, Doğan Avcıoğlu ve Hamdi Avcıoğlu olmak üzere, altı kişilik bir kadro tarafından kurulmuştur. Derginin başyazarlığını yapan Doğan Avcıoğlu, *Yön* kadrosunun bir araya gelmesinde, önemli bir rol oynamıştır. Dergiye adını veren Mümtaz Soysal, niçin *Yön* ismini tercih ettiklerini “Çünkü bir yönsüzlük şaşkınlığı geçiren Türkiye’ye ‘çıkış yolu şudur’ diye ‘yön’ göstermek iddiasındaydık. O nedenle hem kısalığı hem de amaca uygulanması bakımından, *Yön* çok uygundu.” şeklinde cevaplandırmıştır.⁵

Dergi yayın hayatına, bir bildiri ile başlamıştır. Bildiride, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmanın yegâne yolunun, hızlı ve planlı bir kalkınmadan geçtiği belirtilmiştir.⁶

Bildiri, gerek üslup gerek içerik açısından, solun farklı eğilimlerine hitap edilerek, kaleme alınmıştır. Hikmet Kıvılcımlı, bildiriyi imzalayanlara bakarak, “*Yön*’ün bir kapıkulu atmosferi içinde doğduğu ve bir kapıkulu dergisi olacağı” yorumunu getirmiştir.⁷

Buna rağmen, Ergun Aydınoglu’na göre, *Yön*’ü içinde “merkez” den, en “aşırı sol” a kadar, tüm Türk solunun yer aldığı, bir “fermantasyon ortamı” şeklinde nitelendirmek, yanlış değildir.⁸ Hızlı bir ekonomik kalkınmanın yeni bir devletçi anlayışla, gerçekleştirilebileceğine inanan Yöncüler, çağdaşlaşmayı Batı’nın üretim düzeyine yaklaşmakla ölçmüşlerdir. Bunun ancak devletin denetiminde, kapsamlı bir planlamayla başarılabilirliğini savlamışlardır.⁹ Devletçilik Yöncülere göre, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri giderecek, işçi ücretlerini arttıracak, kısacası emekten yana bir toplumsal düzene geçişe, aracılık edecektir. Yöncüler, emek lehine uygulanacak devletçi politikayı, sosyalizme geçişte ara bir aşama olarak tanımlamıştır.¹⁰

Yöncülerin yeni devletçilik anlayışı paralelinde ortaya attığı görüşler, Asya ve Afrika’da yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin geliştirdikleri, kalkınma modeliyle yakından bağlantılıdır. Yöncüler, de-kolonizasyon dönemi sonrası ortaya çıkan ülkelerin izledikleri politikaları, Marksist-Leninist ideolojinin yeniden yorumlanması şeklinde algılamıştır. Nitekim

⁵ Gökhan Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, 1. Baskı, Tüstav Yayınları, İstanbul 2002, s. 256.

⁶ “Bildiri”, *Yön*, Sayı 1, 20 Aralık 1961, s. 12.

⁷ Ergun Aydınoglu, *Eleştirel Bir Tarih Denemesi: Türk Solu*, 1. Baskı Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 40.

⁸ Aydınoglu, a.g.e, s. 39.

⁹ Jacob, a.g.e, s.76.

¹⁰ Doğan Avcıoğlu, “Sosyalizmden Önce Atatürkçülük”, *Yön*, Sayı 69, 10 Nisan 1963, s. 8–9.

Hikmet Özdemir'in, Avcıoğlu'nun kitaplığında Baas ideologları Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın kitaplarının bulunduğu özellikle belirtmesi ve "ben komünist değilim" demesini yazması¹¹, Yöncülerin kafalarında tasarladıkları düzene ve buna nasıl ulaşmayı planladıklarına ilişkin ipuçları vermektedir. *Yön*, "Nasır'ın yıldız olduğu bir dönemde parlayarak"¹², küçük burjuva önderliğindeki kurtuluş hareketlerinin, sosyalizme yönelebileceğini savunmuştur. Yöncüler, benimsedikleri sosyalist stratejinin merkezine oturttukları ara tabakaların önemini, Mısır'daki Nasır iktidarına atıfta bulunarak, vurgulamıştır.¹³ Avcıoğlu, "*Bir Sosyalist Stratejinin Esasları*" başlıklı yazısında 'nedir bu ara tabakalar?' sorusuna şu şekilde, cevap vermektedir:

*"Bu bir mütecanis sınıf hatta mütecanis bir tabaka değildir. Ama hakim sınıfların nispeten zayıf olduğu toplumlarda, içinden çıktıkları sınıf ve tabakalardan bağımsızlaşmaktadırlar. Ara tabakalar politik hayatta sonucu tayin edici unsurdur.(...) Toplum hayatındaki önemli rolleri dolayısıyla öncül bir rol oynama, kendilerini özel çıkarlarının üstüne çıkmaya zorlayan tarihi bir misyona sahip sayma eğilimindedirler. Bu tabakalar, burjuvazi kalkınma çabasında başarısızlık gösterdiği ve kütlelerden gelen sosyal baskı arttığı ölçüde, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna yönelebilmektedirler."*¹⁴

Yöncüler, Kurtuluş Savaşının zinde güçlerin önderliğinde başarıya ulaştığının altını çizerek, bu kuvvetlerin anti-empyralist karakterine dikkat çekmiştir. Köklü reformları gerçekleştirecek, güçlü bir iktidar yapılanmasının, zinde güçlere dayanması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak, burada bir parantez açılabilir. Parlamenter demokrasinin dışlanması beraberinde getirebilecek bu görüşün, tüm *Yön* yazarlarınca paylaşıldığını söylemek güçtür. Jacob Landau'ya göre, dergide reformcu kanat olarak adlandırılan kesim parlamenter rejime dayalı, İngiliz türü bir demokratik rejime taraftır.¹⁵ Aydınöğlü da, reformcu eğilimin Batı modeli bir sosyal demokrasiyi sunmaya gayret ettiğini yazmaktadır.¹⁶ Ancak bu eğilim, derginin ilerleyen sayılarında etkinliğini giderek yitirdiği de açıktır.

Türkiye'nin kendine özgü şartlarını dikkate alarak Asya ve Afrika aydınlarının savunduğu 'kapitalist olmayan kalkınma' tezini benimseyen

¹¹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 19-20.

¹² Atılğan, *a.g.e.*, s. 94.

¹³ Doğan Avcıoğlu, "Çağımızda Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi: Mısır Örneği", *Yön*, Sayı 189, 11 Kasım 1966, s. 10-12.

¹⁴ Doğan Avcıoğlu, "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları", *Yön*, Sayı 85, 14 Ekim 1966, s. 8.

¹⁵ Landau, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁶ Aydınöğlü, *a.g.e.*, s. 41.

Yöncüler, Türkiye için önerdikleri kalkınma modelinin, yeni bir devletçi anlayışla başarıya ulaşabileceğini savlamıştır. Onlara göre, emek kesiminin lehine, ekonomiyi yönlendirecek bir devlet mekanizmasının kurulması, sosyalist bir toplum modeline geçişin nesnel koşullarını hazırlayacaktır.

3. Yön'ün Türk Dış Politikasına Bakışı

Uzun bir dönem, Türkiye dış politikasının genel eğilimlerinin sorgulanması engellenerek, bu konuya bir çeşit dokunulmazlık kazandırılmıştır. Başka bir deyişle, dış politikanın partiler üstü, 'milli' bir nitelik taşıdığı, ileri sürülmüştür. *Yön* dergisi, bu algılamayı tartışmaya açması¹⁷ bakımından Türkiye düşün hayatında önemli bir yere sahiptir.

Çalışmanın bu bölümünde, Yöncülerin, Türkiye dış politikasına bakışları, üç başlıkta değerlendirilmiştir. "*Giriş*" bölümünde de belirtildiği gibi, bunlar sırasıyla Batı İttifakı ile İlişkilere Bakış", "Sovyetler Birliği ile İlişkilere Bakış" ve "Üçüncü Dünya ile İlişkilere Bakış" başlıklarıdır.

3.1. Batı İttifakı ile İlişkilere Bakış

Yöncülerin Batı ittifakı ile ilişkilere bakışları, üç alt başlıkta ele alınmıştır. Bunlar, "*Ekonomik Bağımlılık ve Dış Politika*", "*Siyasi Bağımlılık ve Dış Politika*" ve "*Askeri Bağımlılık ve Dış Politika*" başlıklarıdır. "*Ekonomik Bağımlılık ve Dış Politika*" başlığı altında, Yöncülerin dış yardımlar, yabancı sermaye ve petrol konusu üzerine yazdıkları incelenmiştir. "*Siyasi Bağımlılık ve Dış Politika*" adlı ikinci başlıkta, *Yön*'ün, Türk-ABD ilişkilerine yönelik eleştirilerine yer verilmiştir. Ayrıca, ABD merkezli dış politikanın gözden geçirilmesini tetikleyen, Küba krizi ve Kıbrıs sorununun, Yöncülerce nasıl değerlendirildiği ortaya konulmuştur. "*Askeri Bağımlılık ve Dış Politika*" başlığı altında ise, *Yön*'ün Türkiye'nin NATO üyeliği ve yapılan ikili anlaşmalara yönelik yaklaşımları incelenmiştir.

3.1.1. Ekonomide Bağımlılık ve Dış Politika

Yön, dış yardımlar, yabancı sermaye ve petrol gibi konuları sıkça sayfalarına taşıyarak, ekonomik bağımsızlığın Türkiye dış politikası açısından önemini vurgulamıştır.

¹⁷ "Dış Politika", *Yön*, Sayı 5, 17 Ocak 1962, s. 6.

Dış yardımlar konusu, özellikle altmışlı yılların başında, hem hükümet hem de hükümet dışı çevrelerin, ilgilerini yoğunlaştırdıkları bir alandır. Duygu Sezer'e göre, bu dönemde kamuoyunun aydın kesimi, dış yardımlarla ilgili, eleştirel bir söylem geliştirme konusunda durgundur.¹⁸ *Yön*'ün bu noktada bir istisna teşkil ederek, yayın hayatı boyunca dış yardımlar ve yabancı sermaye meseleleri üzerinden, Türkiye dış politikasına yönelik alternatif bir bakış açısı sunduğu söylenebilir. *Yön*, Türkiye dış politikasının en önemli gündem maddesini oluşturan 'dış yardımlar' meselesini, az gelişmişlik ve bağımlılık arasındaki ilişki, çerçevesinde değerlendirmiştir. Yöncüler, yabancı sermayenin ve dış yardımların geliş şeklinin, Türkiye'nin kalkınmasını ve buna paralel olarak bağımsızlığını, olumsuz yönde etkilediğine dikkat çekmiştir. *Yön* başyazarı Doğan Avcıoğlu'na göre, özellikle, II. Dünya Savaşı sonrası izlenen dış politika, Batıya bağımlı bir ekonomik modelin oluşmasını kaçınılmaz kılmıştır:

*"1945 de Sovyet tehditleri karşısında 'Biz Sovyetlerle dostuz' diye yalnız bırakan Amerika, Soğuk Savaşın başlamasıyla bir ileri karakol olarak memleketimizle ilgilenmeye başlamıştı. Türkiye'de üstler kurmak istiyordu. Yerli kapitalist ve toprak ağası Amerikanın özel çıkarları uzattığı ele dört elle sarıldı. Devletçilik unutuldu. Devletçi planlar rafa kaldırıldı. Söz artık Sam Amcanındı. Sam Amca kapitalist kalkınma yolunu benimsemek şartıyla dış yardım veririm diyordu. Yerli kapitalistlerin ve toprak ağalarının da isteği buydu"*¹⁹

Yöncüler'e göre, Batı dünyası, 'yardım' söylemi altında, Türkiye'nin bağımsızlığını ipotek altına almıştır. *Yön* yazarlarından Fethi Naci, tekeli kapitalizm olarak tanımladığı emperyalizmin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye "resmi üniformalarla, kruvazörlerle, topla, tüfekte"; II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, "yardım postuna bürünerek" geldiğini belirtmiştir. Kapitalist kalkınma yolunu izleyerek "küçük Amerika" olma hayali Naci'ye göre, Türkiye'yi bir çıkmaza sürüklemiştir:

*"Bugün Türkiye'nin dış borçları 21.5 milyar lirayı, yani 2 milyar doları bulmuştur. Bundan böyle, kırk para borç almasak bile 2014 yılına kadar borç ödemek zorundayız. Türk lirasının değerinin düşürülmesi, borç yükümüzü daha da ağırlaştırmıştır. Ödenmemiş borçlar, birdenbire üç kat artmıştır. Bütçe gelirlerimizin yüzde 10'u dış borçların ödenmesine ayrılmaktadır. Bu durumun kalkınmamızı nasıl bir çıkmaza soktuğunu, açıklamaya lüzum yoktur."*²⁰

¹⁸ Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, 1.Baskı, Sevinç Yayınları, Ankara 1972, s. 152.

¹⁹ Doğan Avcıoğlu, "Yabancı Sermaye Saltanatı", *Yön*, Sayı 92, 1 Ocak 1965, s. 17.

²⁰ Fethi Naci, "Emperyalizm Nedir?", *Yön*, Sayı 103, 19 Mart 1965, s. 16.

ABD Başkan Yardımcısı Lyndon B. Johnson'ın, Ağustos 1962'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde, dış yardım konusunda yaptığı açıklamaları, Doğan Avcıoğlu, "*Hoş geldin Johnson güle güle Thalmayer*" başlıklı yazısında değerlendirmiştir. Avcıoğlu, Başkan yardımcısının "dış yardımlar konusunda derhal harekete geçeceğim" şeklindeki ifadesini alaycı bir üslupla yorumlamıştır. Makale, Yöncülerin dış yardımlarla ilgili düşüncelerini tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir:

"Bunun içindir ki sevgili okuyucular size bu 30 Ağustos yıldönümünde bazı tavsiyelerde bulunacağız. (...) Yardım alabilmek için, dikkat etmeniz gereken durumlar var. Yardım verecek çevrelerin midesini bulandıracak, yabancı sermayeyi ürkütecek, davranışlar vatan hainliğidir. Bu işlerin şartını şurtunu büyüklerimiz düşünür ve siz her şeye 'Evet Efendim' dersiniz. (...) Size son bir şey daha tavsiye edeyim, Gidiniz 30 Ağustos'un yıldönümü törenlerini seyrediniz. Biz Türklerin bağımsızlığı sağlayan, büyük ve kâfi darbenin başlangıcıdır bu. Hem kim bilir ne güzel nutuklar söylenecek: Vatandaşlarr... İstiklall... Cumhuriyett... Bağımsızlıkkk... Bizzz... Aslanlarr... Zaferlerimizzz..."²¹

Yöncülerin üzerinde, durduğu konulardan biri de, yabancı sermayeye dayalı kalkınmanın, ne ölçüde başarılı olabileceğidir. Zira az gelişmiş ülkelerin, yabancı sermayeye dayalı kalkınma politikasını benimsemesi, dış yardım alma şartlarından biri sayılmıştır. Doğan Avcıoğlu'na göre,

"Yabancıya el açarak, memleketin bütün zevklerini yabancıya peşkeş çekerek, kalkınma denemeleri bugün bütün az gelişmiş ülkelerde iflas etmiştir." Yazara göre, Abdülmecid devrinden beri benimsenen "yabancı sermaye gelsin kalkınalım" felsefesinin yanlışlığı ortadadır: "Bugün tam bir çıkmaz içine düştüğümüzü hissetmeye başladığımız halde, kurtuluşu, yabancı sermayeye yeni tavizler tanımak, işçi ihraç etmek ve turist beklemekte görmekteyiz. Bu ümitlerde geçmiş ümitler gibi boşa çıkacaktır. Zira bir millet dilencilikle, turistlere garsonluk etmekle, kumarhaneler ve sefahathaneler açmakla ve işçisini yabancı işçinin artık tenezzül etmediği işlerde çalışmaya göndermekle kalkınamaz."²²

Doğan Avcıoğlu'na göre, "*Amerikan birası uğruna yerli bira, Coca-Cola uğruna Türk meyva suyu feda edilerek*" milli sanayi, daha doğmadan yok edilmektedir. Avcıoğlu, "*Gençliğe Çağrı*" başlıklı yazısında gençleri

²¹ Doğan Avcıoğlu, "Hoş geldin Johnson Güle Güle Thalmayer", *Yön*, Sayı 37, 29 Ağustos 1962, s. 3.

²² Doğan Avcıoğlu, "Kalkınma Çağrı", *Yön*, Sayı 81, 16 Ekim 1964, s. 3.

yerli malı kampanyasına katılmaya çağırılmaktadır. Yazara göre, bu milli bir uyanışın başlangıcı olacaktır:

“Karşımızda devletleriyle, sanayicisi, tüccarı, avukatı, profesörü ve yazarıyla dev bir menfaat şebekesi vardır ve bu menfaat şebekesine kimse dur dememektedir. Gençlik, diyecektir. Yabancı petrole, Coca-Cola’ya, Sana ve Vita’ya, Schlitz birasına bütün asil davaların savunuculuğunu yapan gençlik, hayır diyecektir. Atatürk gençliği, bugün tek başına da kalsa, kendi öz petrolünü almak, kendi meyve suyumuzu, kendi biramızı, kendi nebati yağımızı tek kelimeyle kendi malımızı kullanmak için Atatürk devrinde olduğu gibi geniş bir kampanya açmalı, yabancı mal salgınına karşı, kamuoyunu uyarmalıdır. Gençlik yabancı petrol ve yabancı mal kullanmayı milli bir ayıp haline getirmelidir.”²³

Yöncülere göre, ülkeye gelen yabancı sermaye, kendisine sağlanan olanaklardan yararlanarak, yüksek karlar elde etmektedir. Yabancı firmaların yaptıkları kar transferleri, getirdikleri sermayeyi çok büyük ölçüde aşmıştır. Yabancı sermaye, ülkenin öz kaynaklarını sömürmüş ve milli sanayinin gelişmesini engellemiştir.

Bu dönemde, ekonomik bağımsızlık söyleminin inşasında, petrol sorunu da, önemli bir yere oturmaktadır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın [TPAO], yabancı petrol ithalatının kısılması yönünde, Petrol Dairesine yaptığı müracaat, bir süre sonra TPAO ve Sanayi Bakanlığı arasında bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Bu anlaşmazlıkla gündeme gelen petrol meselesi, *Yön* sütunlarında geniş yer bulmuştur.

Yöncüler, 1963 yılından itibaren kamuoyunda geniş yankı uyandıran petrol meselesi üzerinden, Türkiye dış politikasını tartışmaya açmıştır. Türk petrolünün korunması için yabancı petrol ithalatının kısıtlanması, gerektiğini savunan Yöncülere göre, bu iktisadi bağımsızlığın sağlanması yolunda atılacak, önemli bir adımdır.

Fethi Naci, petrol konusunun gündeme gelmesinin ardından, ülkede ortaya çıkan durumu şu şekilde tasvir etmektedir:

“Petrol ve emperyalizm..., 1965 baharında Türkiye’de petrol; emperyalizm konusunda, gerçek milliyetçilik konusunda bir turnusol kağıdı ödevi görmeye başlamıştı. Emperyalizmin hizmetinde misiniz, emperyalizme karşı mısınız, petrol meselenizdeki davranışınız hemen bunu açığa vuruyordu. Emperyalizm Mobil ve Shell’e bürünmüş, petrol diye görünmüştü. Çünkü petrol, Türkiye’nin dış ticaret yoluyla soyuluşunun en açık örneklerinden birini gözler önüne seriyordu. Bize

²³ Doğan Avcıoğlu, “Gençliğe Çağrı”, *Yön*, Sayı 91, 25 Aralık 1964, s. 3.

yardım ettiklerini söyleyen dostlar, petrolü dünya fiyatlarından yüzde 35 pahalıya satıyorlardı.(...) Çünkü petrol, Türkiye'nin çözüm bekleyen meselelerini bir yana iten, bütün vatanseverleri Amerikan emperyalizminin ihraç metaı komünistlik suçlamasıyla suçlayarak susturmaya çalışan, Anayasa'yı uygulamaktan aciz yönetici sınıfların, bu sömürme düzenini sürdürmek için, nasıl Türk halkına değil de emperyalist kuvvetlere dayanmak zorunda kaldıklarını, nasıl gayri milli bir duruma düştiklerini en açık bir şekilde gösteriyordu. Bunun için 1965 Türkiye'sinde emperyalizme karşı savaşın somut ilkesi 'petrol millileştirilecektir' olmuştur”²⁴

Yöncülere göre, altmışların Türkiye'sinde petrolün millileştirilmesi savunmak, emperyalizme karşı mücadelenin somut bir göstergesidir. Yöncüler, ülke kaynaklarının uluslararası tekeller karşısında korunmasını ve yerli teşebbüsler tarafından işletilmesini savunmuşlardır. Çünkü yabancı petrol şirketleri, petrol kaynaklarını işletme hakkına sahip olarak elde ettikleri karı dışarıya götürmektedirler. Ayrıca Türkiye'ye yüksek fiyatlarla petrol satarak, ülkenin döviz kaynaklarına el koymaktadır.

3.1.2. Siyasi Bağımlılık ve Dış Politika

Yön'ün siyasi bağımlılık vurgusu, özellikle ABD ile ilişkiler ekseninde dile getirilmiştir. 1960-64 yılları arası dönemde kamuoyuna bakıldığında, genelde Türkiye dış politikasına yönelik aktif ve yoğun bir ilginin olmadığı ileri sürülebilir. Aydınların büyük bir çoğunluğu, ulusal yetkilerin artırılması, ittifak sisteminden bağımsız bir dış politika izlenmesi gibi, dış dünyada tartışma yaratan konular karşısında, pasiftir.²⁵ *Yön*, böyle bir ortamda, özellikle Türkiye-ABD ilişkilerini tartışmaya açarak kamuoyunda, sonraki yıllarda belirginleşecek olan, anti-Amerikancı tepkinin ilk işaretlerini vermiştir. Özellikle Küba krizi ve Kıbrıs'ta başlayan çatışmalar, Yöncülerin dış politikanın genel eğilimlerini sorgulaması için zemin yaratmıştır.²⁶

²⁴ Fethi Naci, *a.g.m.*, s. 16.

²⁵ Sezer, *a.g.e.*, s. 153.

²⁶ ABD Büyükelçiliği'nin *Yön* ile ilgili hazırladığı rapor, ABD makamlarının derginin yayınlarından duydukları rahatsızlığı, göstermesi bakımından anlamlıdır. Raporda, Türkiye'deki sol hareketin gelişmesinde, *Yön*'ün belirleyici bir rol oynadığı ve Türkiye'nin daha açık bir topluma dönüşmesine, katkısı olduğu kabul edilmektedir. Ancak, derginin verdiği haberlerde, birtakım “çarptımların” olduğunun altı çizilmektedir. Raporda ayrıca, *Yön*'ün kapanmasından duyulan, memnuniyet dile getirilmektedir: “5 yıl boyunca *Yön*, öğrencilerin popüler bir maskotuydu. Öğrenciler dergiyi otobüslerde taşır, halka açık yerlerde okumayı tercih eder veya konuşmalarda dergideki yazılardan atıflarda

14 aylık bir kapatılmanın ardından, 25 Eylül 1964’de tekrar yayın hayatına başlayan *Yön*, bu tarihten itibaren ABD aleyhtarı yayınlara ağırlık vermiştir. Bunda Kıbrıs olaylarının, Türkiye-ABD ilişkilerinde yarattığı gerilim ve dünyada yükselişe geçen anti-Amerikancı dalga, etkilidir. Bu dönemde Yöncüler için, Feroz Ahmad’ın tanımlamasıyla ABD karşıtlığı bir dış siyaset meselesi olmaktan çıkmış ve ülke kabaca Amerikancı sağ ve anti-Amerikancı sol olarak iki kampa ayrılmıştır.²⁷

Türk dış politikasının özellikle, solcu aydınlarca tartışmaya açılmasında, Küba bunalımı ve Kıbrıs olaylarının önemli etkisinin olduğunun altı çizilmelidir. Yöncüler, Küba krizinin ardından, Türkiye’nin izlediği blok siyasetini sorgulamıştır. Kıbrıs sorunun patlak vermesinin ardından ise, ABD karşıtı söylemlerini bu konu üzerinden dile getirmiştir. Özellikle altmışların ortalarından itibaren, Türk kamuoyunun geniş bir kesimi, ABD’nin Kıbrıs politikasına tepkilidir. *Yön*, bu tepkiyi anti-empyralist bir karaktere büründürmek için Kıbrıs sorununu, yakından izlemektedir.

3.1.2.1. Küba Krizine Bakış

1962 yılında iki süper gücü karşı karşıya getiren Küba bunalımı, Türkiye dış politikasının genel eğilimlerinin, kamuoyunca sorgulanmasını tetiklemiştir. İki süper güç arasındaki füze görüşmelerinde, Türkiye’nin pazarlık konusu yapılması, kamuoyunda ABD’ye karşı ciddi bir güvensizliğin doğmasına yol açmıştır.

Kriz boyunca ABD’nin yanında olan Türkiye, Küba’ya uygulanan ekonomik ambargoya uyan, ilk devletlerdendir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’e göre, Türk armatörleri kendi arzularıyla Küba’ya nakliyat yapmamaya karar vermişlerdir.²⁸ Bunalımın sona ermesinin ardından Erkin, ABD’nin nükleer bir savaşı engellemek için gösterdiği gayretleri ve Türkiye’nin pazarlık konusu yapılmamasını takdirle karşıladıklarını ifade etmiştir. Türk devlet adamlarına göre, ABD’nin Türkiye’deki Jüpiterlerin

bulunurlardı. (...) Yön’ün çarpıtılmış haberciliğinin en gözde hedefleri olan Amerikalılar’ın Yön’ün ölümü karşısında yas tutmaları pek zordur. Ancak Yön sola bir ses ve bir ortam vermek suretiyle Türkiye’nin daha açık bir topluma dönüşmesine giden yolda katkıda bulundu’. Rifat N. Bali, *Maziye Eşelerken*, 1. Baskı, Dünya Yayınları, İstanbul 2006, s. 134–135.

²⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 169.

²⁸ “Erkin, Türk Armatörlerinin, Küba’yı Boykot Ettiğini Açıkladı”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1962.

füzelerinin daha ileri bir teknolojiyle donatılmış Polaris denizaltılarıyla değiştirilmesini ise, olumlu bir gelişmedir.²⁹ Buna karşın, Türk kamuoyunda Küba bunalımı sırasında Türkiye'deki füzelerin pazarlık konusu yapıldığına dair olan inanç güçlenmiştir.³⁰ Yöncülere göre, Küba krizi Türkiye'nin daha fazla dış yardım alma uğruna, güvenliğini tehlikeye atacak davranışlardan kaçınması gerektiğini göstermiştir:

“Olaylardan çıkılacak ders, bugünkü kuvvet dengesinin memleketimiz için çok tehlikeli olduğudur. Menderes birkaç dolar fazla alabilmek için soğuk harpçiydi. Fakat artık olaylar birkaç dolarla ölçülecek sorumsuz seviyeyi fersah fersah aşmıştır. Türkiye, soğuk harbin geri gelmesini önlemek için elinden geleni yapmalıdır. Daha az dolar sağlama pahasına da olsa memleketimizin en egoist menfaatleri açısından bile, milletlerarası gerginliğin, milletlerarası gerginliğin azalması şarttır. Tehlikeli Küba çatışması, bu gerçeği göstermek bakımından faydalı oldu.”³¹

Doğan Avcıoğlu'na göre, Küba krizi ile birlikte, geçmişte yaşanan krizleri kayıtsızlık içerisinde karşılayan Türk halkı ilk kez, ülkenin içinde bulunduğu tehlikenin farkına varmıştır. Dış politikada konularında bir uyanışın başlamıştır: *“Dost sohbetlerinde, otobüslerde, dolmuşlarda, parlamento kulislerinde ilk defa olarak memleketimizde ki füze üstleri ve bunun ortaya çıkardığı meseleler endişe ile tartışılmıştır.”³²* Yöncülere göre, Küba krizi milli menfaatlerin ittifak siyasetinden bağımsız bir şekilde gözetilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Kamuoyu, Türkiye'nin geleceğini ilgilendiren kararların ülkeyi yönetenlerin iradesi dışında alındığının farkına varmıştır. Dolayısıyla Türkiye daha fazla yardım almak uğruna, izlediği Amerikan merkezli dış politika anlayışını gözden geçirmeli ve güvenliğini tehlikeye atacak, girişimlerden uzak durmalıdır.

3.1.2.2. Kıbrıs Sorununa Bakış

Altmışlı yıllar boyunca, Türkiye dış politikasının başlıca gündem maddesini oluşturan Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin başta ABD ile olmak üzere Batı ittifakı ile ilişkilerini, gözden geçirmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. *Yön* ilk yayın dönemi boyunca, Türk hükümetinin 1959

²⁹ Sezer, *a.g.e.*, s. 134.

³⁰ Tellal, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye(1945-1960): SSCB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Baskın Oran (der), 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 683.

³¹ “Küba ve Türkiye”, *Yön*, Sayı 46, 31 Ekim 1962, s. 5.

³² Doğan Avcıoğlu, “Füze Üstleri”, *Yön*, Sayı 46, 31 Ekim 1962, s. 1.

anlaşmalarına³³ dayalı çözümü temel alan tutumunu, desteklemiştir. Ayrıca dergi, adadaki Türk topluluğun istediklerini elde etmesi için ekonomik bakımdan güçlenmesi gerektiğini sıkça vurgulamaktadır. Yöncülere göre, Londra ve Zürih anlaşmalarının yaşatılması Türk topluluğun menfaatinedir. Ancak asıl yapılması gereken, ekonomik yönden güçlü olmaktır:

Şimdi Türk cemaatinin menfaatleri bakımından, bu anlaşmayı yaşatmak ve hissi davranışlardan, kaçınmak lazım. Adadaki Türk azınlığın menfaati bunu gerektiriyor. Türk hükümeti nüfuzunu kullanarak bu meselelerin en kısa zamanda çözümlenmesini sağlamaktır. Fakat asıl dava iktisadi davadır. Halen iktisaden tabii durumda bulunan Ada Türkleri iktisaden eşit duruma getirilmedikçe, kâğıt üzerinde sağlanan garantiler bir şey ifade etmeyecektir.”³⁴

Doğan Avcıoğlu'na göre, Türkiye'nin kısa vadede yapması gereken şey, kararlı tutumunu Rum liderliğine göstermek ve uluslararası kamuoyunun, desteğini sağlamaktır. Uzun vadede ise, Kıbrıs Türklerinin, ekonomik durumunu düzeltecek tedbirlere başvurmaktır. Avcıoğlu'nun bu konuda, Kıbrıs Türkleri ile İstanbul Rumları arasında yaptığı karşılaştırma, dikkat çekicidir. Avcıoğlu'na göre, İstanbul Rumlarının sahip oldukları ekonomik güç, rahat bir yaşam sürdürmelerine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Kıbrıs politikası, ada Türklerinin ekonomik durumunun güçlendirilmesine dayanmalıdır. Bunu sağlanmanın yegâne yolu ise, devletçi-halkçı politikalara yönelmektir:

“(…)Esasen hukuki garantiler, her zaman fazla bir şey ifade etmemektedir. Gerçek garantiler ekonomiktir. Nitekim İstanbul'daki Rumlar, Kıbrıs Türkleri gibi geniş garantilerin hiçbirine sahip olmadıkları halde, büyük iktisadi güçleri dolayısıyla, memleketimizin mutlu azınlığını teşkil etmektedirler. Kıbrıs Türklerinin de asıl garantisi, iktisadi bakımdan güçlü hale gelmektir. (...)Ancak Türkiye'deki, halkçı ve devletçi dinamik bir idare, bu konuda çok geç kalınmış olmasına rağmen, Kıbrıs Türklerinin kaderini de değiştirme şansına sahip olabilir.”³⁵

³³ 1959 yılında Türk ve Yunan hükümetleri, Kıbrıs'ta iktidarın iki toplum tarafından paylaşılmasını öngören, bir anayasanın oluşturulması üzerinde anlaşmışlardır. Londra ve Zürih anlaşmalarına dayanarak ilan edilen Kıbrıs Anayasası, Nisan 1960'da kabul edilerek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. William Hale, *Türk Dış Politikası (1774–2000)*, Çev: Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 134.

³⁴ “Makarios Ankara'da”, *Yön*, Sayı 50, 28 Kasım 1962, s. 4.

³⁵ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye'yi Saran Tehlikeler”, *Yön*, Sayı 72, 1 Mayıs 1963, s. 8-10. Avcıoğlu'nun yazısında İstanbul Rumları ile Kıbrıslı Türkler arasında bir karşılaştırma yapması ve İstanbul Rumlarını “mutlu azınlık” olarak nitelendirmesi, Yöncülerin bu konuda

Yöncüler, özellikle 1965'den sonra şiddetlendirecekleri, "ABD karşıtlığını", Kıbrıs konusuyla bağdaştırmıştır. Dergide, Kıbrıs konusundaki yazılarıyla dikkat çeken İbrahim Çamlı'ya göre, Zürih ve Londra anlaşmaları ile kurulan Kıbrıs statüsü sorgulanmalıdır. Yazara göre, Türkiye'nin Kıbrıs meselesini Batı ittifak sistemi içerisindeki dengeleri, dikkate alarak çözmesi artık zordur. Çünkü tarafsızlar adıyla anılan ve herhangi bir bloğa dâhil olmayan devletlerin, dünya siyasetindeki ağırlığı artmaktadır. Bu devletler, milli kurtuluş savaşlarını desteklemek, kuvvetler bloklarının varlığına ve yayılmasına karşı durmak gibi, bir anlayışa sahiptir. Bu doğrultuda, tarafsız devletler, "kâbeleri olan ve 110 küsur oy arasından en azından 50'sine sahip oldukları Birleşmiş Milletlere getirmek ve etkilemek çabası içindedirler." Makarios bu gerçeği dikkate alarak, tarafsız devletlerle ilişkilerini geliştirmiştir. Kıbrıs meselesini, BM'in gündemine getirerek, Bağlantısızların desteğini kazanmayı bilmiştir.³⁶ Yöncülere göre, Türk karar vericiler ise, Doğu-Batı ilişkilerinin aldığı yeni şekli gözden uzak tutarak, Makarios'un tarafsız ülkeler üzerindeki etkisini küçümseyerek, Kıbrıs meselesini zora sokmuştur. ABD'nin, tarafsızlık politikasını benimseyen Makarios'a karşı, Enosis'i desteklediği teşhis edilememiştir:

*"Esasen Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin talihsizliği dostlarını Enosisçi yani Türk çıkarlarına karşı, dostu olmayanlarının ise, Enosis aleyhtarı yani Türk çıkarlarına daha yakın bulunuşudur. Bu ters durumda, ABD'nin dümen suyundan giderek en sonunda Enosis'i kabullenmek zorunda kalmak yerine, bu ters durum düzeltilmeli ve ondan yararlanılmalıdır."*³⁷

Yöncülere göre, Kıbrıs konusu NATO çerçevesi içerisinde, ABD'nin istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturma politikasının başarısızlığı ortadadır. ABD için önemli olan, adanın NATO etki alanı içerisinde kalmasıdır. Bunu sağlamak için de Enosis'i desteklemektedir. Bu durumda, Türkiye bağımsız, askeri üslerden sıyrılmış federatif Kıbrıs tezi üzerinde ısrar etmelidir. Ancak, Enosis yolunun önüne böyle set çekilebilecektir.

3.1.3. Askeri Bağımlılık ve Dış Politika

II. Dünya Savaşı sonrası Türk devlet adamları, NATO'ya girmek için yoğun çaba harcamışlardır. Bu çabalar sonucunda, 1952 yılında NATO'ya

milliyetçi bir tavır sergilediklerini ortaya koymaktadır. Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 161.

³⁶ İbrahim Çamlı, "Kıbrıs Gerçeği-1", *Yön*, Sayı 78, 24 Eylül 1964, s. 8-9.

³⁷ "Kıbrıs ve Yön", *Yön*, Sayı 79, 25 Eylül 1964, s. 8.

üye olan Türkiye, dış politika olaylarını bu üyelik kapsamında değerlendirmiştir. NATO çerçevesinde yapılan ikili anlaşmalarla da, ABD'nin güvenlik politikalarının belirlenmesindeki etkinliğini arttırmıştır.

Yöncüler, NATO üyeliği ve ikili anlaşmalar yoluyla ülkenin, egemenlik haklarının elinden alındığına dikkat çekmiştir. Yöncüler, 18 Şubat 1952'de NATO'ya "zafer çiğlikleriyle" giren Türkiye'nin, bu tarihten itibaren Amerika'nın ileri bir karakolu haline geldiğini belirtmiştir. Yöncülere göre, "NATO maskesine sığınarak, bir takım ikili anlaşma imzalanmış ve Türkiye Amerika'nın istediği gibi at oynatacağı bir alan haline getirilmiştir."³⁸

Yöncülere göre, ABD'nin gerek ikili anlaşmalar gerekse NATO çerçevesinde Türkiye'de elde ettiği ayrıcalıklar, kapitülasyonları hatırlatmaktadır. Amerikan üstlerinde çalışan personelin Türk kanunlarına değil, ABD kanunlarına tabi olması, Türkiye'nin egemenlik haklarının çiğnemektedir. Yöncülere göre, "adli bir skandal halinde suç işleyen Amerikalı askerlerin, hangi mahkemede yargılanacağı meselesinde, Amerikalılar asgari taviz bile vermeye güçlükle yanaşmışlardır."³⁹ Yön, bir ülkenin bağımsızlığı ile bağdaşmayacağını düşündükleri bu adli imtiyazların, kamuoyunda yarattığı tepkiyi, "Amerikalı Çocuğunu Çiğnedi, Hesap Soran Yok" başlıklı haberle yansıtmıştır:

"Hürriyet gazetesinde 16.9.1964 günkü nüshasında "Serbest Kürsü" sütununda şu yazı çıktı:

Geçenlerde gazeteler yazdı, Yalova'da sarhoş bir Amerikalı, üç çocuğumuzu ezmiş, bunlardan biri derhal ölmüş, diğerleri koma halinde hastaneye kaldırılmış. Olay hakkında fikrim var. Bizzat içinde bulunuyorum. Şimdi elini kolunu sallayarak dolaşan Amerikalı George N.Balley'e adli makamlar bir şey yapamamaktadırlar. Sebebini sorarsanız, Amerikalı kaza sırasında vazifelidir. Daha evvel yapılan anlaşma gereğince, Türk adliyesinin hakkında yapacağı bir şey yoktur. Bu Amerikalı gerçekten de vazifeli miydi? Amerikalı karakolda verdiği ifadede saat 17 den 21 e kadar N.C.O adlı klüpte içtiğini açıklamıştır. Bu adamın vazifesi, klüpte oturup içki içmek midir? Kaldı ki, Amerikalı kazayı gece evine giderken işlemiştir. Hem canım bırakın, vazifeli dahi olsa...Yani bunlar önüne geleni çiğnesin, öldürsün, kimse dokunmayacak. Şimdi söyleyin çiğnene çocuklarımızın hesabını kim soracak? (...) Amerikalının

³⁸ Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'deki Amerikan Üstleri", Yön, Sayı 139, 26 Kasım 1965, s. 8.

³⁹ "Adli Kapitülasyonlar Kökünden Kaldırılmalı", Yön, Sayı 142, 17 Aralık 1965, s. 3.

*dokunulmazlığı ne zamana kadar devam edecek? O.Namık Güner,
Pazaryolu 24-Yalova(Çiğnen çocuğun babası)”⁴⁰*

Yöncülere göre, ABD ile yapılan iki anlaşmaların hukuka uygunluğu da tartışmalıdır. Zira ABD'nin, Türkiye toprakları üzerinde üst kurmasının önünü açan anlaşmaların hiçbiri, TBMM'nin onayına sunulmamıştır. Kaldı ki, Türkiye'deki ABD üslerinin birdizi anlaşmaya uygun olarak kurulduğunu iddia etmek de, şekli bir savunmadır. Çünkü bir devletin, başka bir devletin lehine egemenlik haklarından vazgeçmesi, ister zor ister rıza yoluyla olsun, her zaman bir anlaşmaya dayanmaktadır. Başka bir deyişle, başlangıçta hukukla ilgisi olmayan işgaller ve fiili müdahaleler bile, sonradan bir anlaşma ile sonuçlandırılmaktadır.⁴¹

Yöncülere göre, NATO Türkiye açısından “Sevr stili bir Avrupalaşmayı” temsil etmektedir. Yöncüler, NATO'nun, Kıbrıs meselesinde “ordumuzu ve uçaklarımızı bizim müsaademiz olmadan kullanamazsınız” diyerek, bunun teyit edildiğini belirtmişlerdir. “NATO'cular Ordumuzu bile Sevrleştirmek istemektedir” ifadesini kullanan Yöncüler, NATO'ya olan tepkilerini sert bir şekilde dile getirmiştir.⁴²

3.2. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrası, Türkiye dış politikasının belirlenmesinde Sovyetler Birliği önemli bir etken olagelmıştır. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttırıcı, bir dış politika izlemesi, Türkiye kamuoyunda bu ülkeye karşı, olumsuz bir izlenim yaratmıştır. *Yön*, Sovyetler Birliğine yönelik bu havayı dağıtmaya yönelik bir yayın politikası izlemiştir. Zira Yöncülere göre, Türkiye-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye'nin lehinedir.

Yön başyazarı Doğan Avcıoğlu'na göre, II. Dünya Savaşı sonrası genişleme politikası güden Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri karşısında, Türkiye dış politikasını değiştirmek ve savunma gücünü arttırmak zorunda kalmıştır. “*Bu yüzsüz toprak talebi yüzünden*”, Türkiye dış politikası “*ciddi bir itiraza uğramadan tehlikeli bir istikamete sürüklenmiştir*”.⁴³ Ancak Sovyetlerin bu politikası, Stalin'in 1953'deki ölümünün ardından değişmiştir.

⁴⁰ “Amerikalı Çocuğunu Çiğnedi, Hesap Soran Yok”, *Yön*, Sayı 142, 17 Aralık 1965, s. 3.

⁴¹ “Amerikan Üsleri Meselesi”, *Yön*, Sayı 138, 19 Kasım 1965, s. 5-6.

⁴² “Nato, Türkiye, Sevr”, *Yön*, Sayı 121, 23 Temmuz 1965, s. 5.

⁴³ Doğan Avcıoğlu, “Füze üsleri”, *Yön*, Sayı 46, 31 Ekim 1962, s. 3.

Avcıoğlu'na göre, Sovyetler Birliği, büyük devletlere özgü, egoist politikasına rağmen, emperyalist bir ülke değildir. Çünkü orada dev tekeller ve dev tekellerin emrinde bir devlet yoktur. Avcıoğlu, emperyalizmin iktisadi boyutuna vurgu yaparak, Sovyetler Birliği'nin dünya siyasetinin ABD ile karıştırılmaması gerektiğinin, altını çizmektedir. Nitekim ABD Üçüncü Dünyanın ilerlemesini ve sanayileşmesini engellerken, Sovyetler Birliği “*Üçüncü Dünyanın sanayileşmesini engellemeyi değil, aksine bu ülkelerin sanayileşmesine ve modernleşmesine yönelmiştir.*”⁴⁴

“*Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor*” başlıklı yayımlanan Tevfik Rüştü Aras⁴⁵ röportajı, Avcıoğlu'na göre, kamuoyundaki bir dizi önyargıyı, yıkacak niteliktedir. Tevfik Rüştü Aras'ın, Atatürk'ün ‘Yurtta Sulh, cihanda sulh’ sözünün aslında sosyalist bir görüşü ifade ettiğini, Stalin'in Türk dostluğuna önem verdiğini hatta Atatürk'ten askeri tavsiye aldığını belirtmesi çarpıcıdır. Ayrıca Aras'ın Sovyetler Birliği ile özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yaptığı tespitler dikkat çekicidir:

“*Sovyet yardımları hakkında düşüncemi soruyorsunuz. Sovyet yardımı almakta bir mahzur yoktur. Nihayet Amerika'ya Çinlilerden mi alayım, sizin veremediklerinizi onlardan alıyorum denir. Ben İş bankası İdare Meclisi Başkanırken Çayırova Cam Fabrikasını Ruslara yaptırдыm. Fena mı oldu? Amerika ve Avrupa'da kapı kapı dolaştık. Oralarda Cam tröstü var. Fabrika kurmayı reddettiler. Onun*

⁴⁴ Doğan Avcıoğlu, ‘Sovyetler ve Biz’, *Yön*, Sayı 148, 28 Ocak 1966, s. 3. Hikmet Özdemir'e göre, Yöncüler savaştan sonra Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasını ve NATO'ya girişini, tümüyle Sovyetler Birliği karşısında duyulan, güvence arayışına bağlamıştır. Başka bir deyişle, Yöncülere göre, SSCB ile ilişkiler, II. Dünya Savaşı sonrası izlenen dış politikanın tek belirleyicisidir. Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Ankara 1986, s.231. Özdemir'in analizine katılmakla birlikte, burada bir parantez açılmalıdır. Yöncülere göre, savaş sonrası sadece SSCB ile gerginleşen ilişkiler değil, toplumsal yapıdaki dönüşüm de, Türkiye'nin Batı bloğuna yönelmesinde etkilidir. Örneğin, Doğan Avcıoğlu, dönemin iç dinamiklerinin, dış politika tercihleri üzerindeki belirleyiciliğini şu şekilde aktarır: “*Memur burjuvazisine, halkı da peşinden sürükleyerek karşı çıkan toprak ağası ve aracı faaliyetlere yönelmiş burjuvazi koalisyonunun, halk kütlelerinin ihtiyaçlarına cevap verecek hızlı sanayileşme ve kalkınmanın vazgeçilmez şartları olan toprak reformu, dış ticaretin ve bankaların devletleştirilmesi, plan gibi köklü reformlara gitmesi, mümkün değildi. Bu, koalisyonun kendi kendini inkâr etmesi demektir. Ama harekete geçirilen kütlelere de bir şeyler vermek gerekti. Bu aczini gören ağa-aracı koalisyonunun, milletlerarası kapitalizme sığınmaktan başka çaresi yoktu. Askeri üs ihtiyacı, Türkiye'ye []ye Sam amca için de önem kazandırınca, ağa-aracı koalisyonu, memleketi yabancı kapitalizme ardına kadar açtı.*” Doğan Avcıoğlu, “Medrese Atatürkçülüğünden, Gerçek Atatürkçülüğe”, *Yön*, Sayı 84, 13 Kasım 1964, s. 3.

⁴⁵ Tevfik Rüştü Aras 1925-1938 yılları arasında, Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, 1.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 7.

üzerine Ruslara gittik. Keban'ı da pek ala Ruslar yapabilirler. Atatürk devrinde kombinaları da Ruslara yaptırdık. Stalin'e, İsmet Paşa ile birlikte gittik. Votkalar içildi, öğle yemeyi yenildi. Yemekten sonra Stalin beni bir kenara çekti. Stalin 'sıkıntudasınız' diyordu, 'biz de sıkıntudayız, on milyon verebiliriz.' Ona meseleyi sefirler seviyesine düşürmeden aramızda bitirmemizi söyledim. Faiz şartlarını sordum. 'Kredi faizsiz olacak. Biz faiz almayız' cevabını verdi. Krediyi nasıl ödeyeceğimizi öğrenmek isteyince de, Stalin 'Siz tespit edin' dedi. 15 yıl vadeli bu kredi, malla ödenmiştir. Beş yıllık Kalkınma Planının hazırlık çalışmalarını da Ruslara yaptırdık.'"⁴⁶

Yöncülere göre, Mısır, Suriye, Afganistan, Mali Habeşistan, Pakistan gibi pek çok ülke Sovyet kredileri yardımıyla, milli petrol sanayine sahiptir. Oysa, "*Anglo-Saksonların büyük petrol tekelleri belli petrol ikmallerini ellerinde*" tutmuşlar, bu ülkelerin kendi petrol sanayilerini geliştirmesini engellemeyi amaçlamışlardır. Yöncüler, Türkiye'nin bu gerçekleri göz önünde tutarak, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmesinin gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Böylelikle ekonomik ve siyasi bağımsızlığını sağlanmasında önemli mesafe alınacaktır.⁴⁷

3.3. Üçüncü Dünya ile İlişkiler

Altmışlı yıllarla birlikte, iki kutuplu sistem devam etse de, sistemin katılığında, göreceli bir yumuşama başlamıştır. Bu dönemde, bloklar arasındaki bu yumuşamadan yararlanan eski sömürge devletler, üçüncü bir güç olarak dünya siyasetindeki yerlerini almışlardır.

Yöncülere göre, az gelişmiş ülkeler, Kuzey Afrika'da, Yakın ve Orta Doğu'da ve Asya'da "kapitalizmin sömürgecilik karakterine", milliyetçi bir tepki göstermektedir. Özellikle Mısır, Cezayir, Hindistan gibi ülkeler, bağımsızlıklarının ekonomik bağımsızlıkla pekiştirmeyi başarmışlardır. Kapitalist kalkınma yolunun, kendileri için bir çıkmaz olduğunu anlayan bu ülkeler, henüz sosyalist olmayan halkçı, devletçi bir kalkınma ve ilerleme yolunu, seçmişlerdir. Bazı ülkeler, siyasi bağımsızlıkla yetinmeyerek ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için emperyalizme ve onun iç müttefiklerine karşı mücadele etmişlerdir. Buna karşın, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi ülkeler bunu gerçekleştirilememiştir. Yabancı petrol şirketlerinin denetimindeki bu ülkelerin bağımsızlığı şekilden ibaret kalmıştır:

⁴⁶ Doğan Avcıoğlu, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor", *Yön*, Sayı 83, 30 Ekim 1964, s. 5.

⁴⁷ "Başbakanın Moskova Ziyareti", *Yön*, Sayı 124, 13 Ağustos 1965, s. 5.

“Kuveyt’in başında yetmişlik bir hükümdar var: Hükümdarın petrolden sağladığı gelir, yuvarlak rakam beş milyon liradır: Çünkü sultan, Kuoco ve Koweit Oil Company’nin yarı yarıya ortağıdır. Efsanevi serveti dillere destan olan hükümdar, bir ve hatta iki geri memleketin kalkınmasına rahatça yetişebilecek olan muazzam servetini, yaralı sahalara tahsis etmiş olmaktan uzaktır. Hükümdar her Allah’ın günü bir pınar ittirdiyle akmakta olan bu beş milyon lirayı, el değdirmeyen, İngiltere Milli Bankasına yatırır. Dünyanın en zengin insanı olarak anılan Sultan Abdullah’ın birikmiş serveti, İngiltere Devletinin kasalarındaki ihtiyatlarının dörtte biri kadar çoktur.”⁴⁸

Bunun yanında Yöncüler, Arap dünyasında sosyalizme doğru bir kayışın olduğuna dikkat çekmiştir. Nasır liderliğinde Mısır, Arap sosyalizminin öncülüğünü yapmaktadır. Yerli ve yabancı sermayeye karşı mücadeleye girişen Nasır iktidarı, sanayi ve ticari alanındaki millileştirme hareketlerini genişletmiştir. Yöncülere göre, Mısır olaylarının en önemli tarafı, sermayeye ve özel mülkiyete indirilen darbe sonucu yeni üretim ilişkilerinin doğmasıdır.⁴⁹ Nasır, işçi ve köylülerin geniş ölçüde temsil edilebileceği bir siyasi sistemin kurulmasını arzu etmektedir. Tüm bunlar, Arap dünyasını ve tüm az gelişmiş ülkeleri etkileyecek önemli gelişmelerdir.⁵⁰ Doğan Avcıoğlu’na göre, Mısır denemesi, küçük burjuva kökenli milliyetçi devrimci kadronun, *“tıpkı Atatürk’ün yapmak istediği biçimde bir bağımsızlık ve kalkınma çabasıdır.”*⁵¹

Yöncüler, Asya ülkelerinin de *“yavaş fakat bilinçli olarak yeni bir ufka doğru yol aldığını”* belirtmişlerdir. *“Bu yeni ufuk, her Asya ülkesinin kendi yapısına uygun, bir sosyalizmdir.”* Asyalı liderler siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını sağlamak için mücadele etmektedir.⁵²

Yöncüler, Türkiye’nin bu gelişmeler karşısındaki pasif tutumunu eleştirmektedir. *Yön* başyazarına göre, bir zamanlar *“sömürge olmanın ıstırabını çeken az gelişmiş ülkelerin”* hayranlıkla izlediği Türkiye, bu eski mevkiini terk etmiştir. *“Kuvay-i Milliye ruhu çoktan tükenmiş, devrimcilik ölmüştür.”* Yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin *“Türkiye’den alacakları örnek kalmamıştır.”*⁵³

⁴⁸ Necmi Çelikel, “Kuveytteki Entrikalar”, *Yön*, Sayı 5, 17 Ocak 1962, s. 18.

⁴⁹ “Arap Sosyalizmine Doğru”, *Yön*, Sayı 10, 21 Şubat 1962, s. 17.

⁵⁰ “Mısır: Milli Yasa”, *Yön*, Sayı 24, 30 Mayıs 1962, s. 17.

⁵¹ Doğan Avcıoğlu, “Çağımızda Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi: Mısır Örneği”, *Yön*, Sayı 189, 11 Kasım 1966, s. 10-12

⁵² “Asya Sosyalizminin Milliyetçi Kaynağı”, *Yön*, Sayı 12, 7 Mart 1962, s. 16.

⁵³ Doğan Avcıoğlu, “Sosyalist Cezayir”, *Yön*, Sayı 15, 28 Mart 1962, s. 3.

Hikmet Özdemir'in de altını çizdiği gibi, *Yön* “milliyetçilikle sosyalizmin eşanlı sayıldığı bir dünyada”, yayınlanmıştır. Yöncüler, Afrika sosyalizmi, Mısır sosyalizmi ya da Arap sosyalizmi adıyla anılan modeller üzerinden, görüşlerini dile getirmiştir. Zira bu ülkelerdeki gelişmeler, Yöncülerin Türkiye için çizdikleri resimle uyumaktadır. Modern bilinçli bir işçi sınıfına sahip olmayan ancak anti-emperyalist bir duruş gösteren Afrika, Asya ve Arap ülkeleri, kapitalist olmayan kalkınma yolunu seçmiştir.⁵⁴ Bu süreçte proleter olmayan, Yöncülerin “ara tabakalar” şeklinde tanımladığı devrimci unsurlar, öne çıkmıştır. Yöncülere göre, Türkiye'nin ara tabakalar öncülüğünde gerçekleştirdiği anti-emperyalist savaşımı, altmışların dünyasında geçmişin sömürge olan devletleri gerçekleştirmektedir. Ancak Türkiye, kuruluş felsefesiyle çatışarak, dünyadaki anti-emperyalist uyanışa ayak uyduramamaktadır:

*“Sömüren ve sömürülen uluslar arasında başlayan bu iç ve dış savaşta, Atatürk Türkiye'sinin yeri nedir? Milletlerarası kapitalizme karşı ilk kurtuluş savaşının yapan Türkiye, artık bu öncü rolünü kaybetmiştir. 1938'den önce kurtuluş savaşına girişen ülkelerin gözleri, büyük bir ümit ve hayranlıkla Türkiye'ye çevrikti. Bugün durum değişmiştir.”*⁵⁵

4. Sonuç

Yön, dış politikanın partiler üstü bir nitelik taşıdığı ve siyasal yönelimleri farklı da olsa bütün vatandaşların bu konu üzerinde uzlaştıkları iddiasını, sorgulamıştır. Bu bakımdan Yöncülerin, Türkiye dış politikasının tartışmaya açılmasında önemli bir rol oynadıkları ileri sürülebilir. Anti-emperyalist mücadeleyi düşünce sistemlerinin merkezine oturtan Yöncüler, Türkiye'nin Batı İttifak sistemiyle ilişkilerine yönelttikleri eleştirilerle dikkat çekmiştir. Yöncülere göre, Türkiye, Batı ittifak sistemine ekonomik, siyasi ve askeri olarak, bağımlı haldedir. Küba krizi ve Kıbrıs olayları bu bağımlılığın nelere yol açabileceğini açıkça göstermiştir. Bunun yanında, Yöncüler Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin iyileştirilmesine, büyük önem vermiştir. Sovyetler Birliği ile geliştirilecek ekonomik ve siyasi ilişkiler Türkiye'nin çıkarları açısından elzemdir. Üçüncü dünya ise Yöncülere göre, anti-emperyalist bir yönelime girerek, dünya siyasetindeki ağırlığını gittikçe arttırmaktadır. Dolayısıyla, Atatürk liderliğinde emperyalizme karşı ilk bağımsızlık savaşını veren Türkiye, bu ülkelerle yakın ilişkiler kurmalıdır.

⁵⁴ Özdemir, a.g.e, s.279.

⁵⁵ Türkaya Ataöv, “Atatürk'ün Dış Politikası”, *Yön*, Sayı 47, 7 Ekim 1962, s. 16.

KAYNAKÇA

- “Adli Kapitulasyonlar Kökünden Kaldırılmalı”, *Yön*, Sayı 142, 17 Aralık 1965.
- “Amerikalı Çocuğunu Çiğnedi, Hesap Soran Yok”, *Yön*, Sayı 142, 17 Aralık 1965.
- “Amerikan Üsleri Meselesi”, *Yön*, Sayı 138, 19 Kasım 1965.
- “Arap Sosyalizmine Doğru”, *Yön*, Sayı 10, 21 Şubat 1962.
- “Asya Sosyalizminin Milliyetçi Kaynağı”, *Yön*, Sayı 12, 7 Mart 1962.
- “Başbakanın Moskova Ziyareti”, *Yön*, Sayı 124, 13 Ağustos 1965.
- “Bildiri”, *Yön*, Sayı 1, 20 Aralık 1961.
- “Dış Politika”, *Yön*, Sayı 5, 17 Ocak 1962.
- “Erkin, Türk Armatörlerinin, Küba’yı Boykot Ettiğini Açıkladı”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1962.
- “Kıbrıs ve Yön”, *Yön*, Sayı 79, 25 Eylül 1964.
- “Küba ve Türkiye”, *Yön*, Sayı 46, 31 Ekim 1962.
- “Makarios Ankara’da”, *Yön*, Sayı 50, 28 Kasım 1962.
- “Mısır: Milli Yasa”, *Yön*, Sayı 24, 30 Mayıs 1962.
- “Nato, Türkiye, Sevr”, *Yön*, Sayı 121, 23 Temmuz 1965.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006
- Aras, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, 1. Baskı, İstanbul 2003.
- Ataöv, Türkkaya, “Atatürk'ün Dış Politikası”, *Yön*, Sayı 47, 7 Ekim 1962.
- Atılğan, Gökhan, *Yön-Devrim Hareketi*, 1. Baskı, İstanbul 2002.
- Avcıoğlu, Doğan, “Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor”, *Yön*, Sayı 83, 30 Ekim 1964.
- Avcıoğlu, Doğan, “Bir Sosyalist Stratejinin Esasları”, *Yön*, Sayı 85, 14 Ekim 1966, s. 8.
- Avcıoğlu, Doğan, “Çağımızda Ekonomik Bağımsızlık Mücadelesi: Mısır Örneği”, *Yön*, Sayı 189, 11 Kasım 1966.
- Avcıoğlu, Doğan, “Füze üsleri”, *Yön*, Sayı 46, 31 Ekim 1962.
- Avcıoğlu, Doğan, “Gençliğe Çağrı”, *Yön*, Sayı 91, 25 Aralık 1964.
- Avcıoğlu, Doğan, “Hoş geldin Johnson Güle Güle Thalmayer”, *Yön*, Sayı 37, 29 Ağustos 1962.
- Avcıoğlu, Doğan, “Kalkınma Çağrı”, *Yön*, Sayı 81, 16 Ekim 1964.

- Avcioğlu, Doğan, “Sosyalist Cezayir”, *Yön*, Sayı 15, 28 Mart 1962.
- Avcioğlu, Doğan, “Sosyalizmden Önce Atatürkçülük”, *Yön*, Sayı 69, 10 Nisan 1963, s. 8–9.
- Avcioğlu, Doğan, “Türkiye’deki Amerikan Üstleri”, *Yön*, Sayı 139, 26 Kasım 1965.
- Avcioğlu, Doğan, “Türkiye’yi Saran Tehlikeler”, *Yön*, Sayı 72, 1 Mayıs 1963.
- Avcioğlu, Doğan, “Yabancı Sermaye Saltanatı”, *Yön*, Sayı 92, 1 Ocak 1965.
- Avcioğlu, Doğan, “Medrese Atatürkçülüğünden, Gerçek Atatürkçülüğe”, *Yön*, Sayı 84, 13 Kasım 1964.
- Avcioğlu, Doğan, “Sovyetler ve Biz”, *Yön*, Sayı 148, 28 Ocak 1966.
- Aydinoğlu, Ergun *Eleştirel Bir Tarih Denemesi: Türk Solu*, 1.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1992.
- Bali, Rifat N, *Maziye Eşelerken*, 1.Baskı, Dünya Yayınları, İstanbul 2006.
- Çamlı, İbrahim, “Kıbrıs Gerçeği–1”, *Yön*, Sayı 78, 24 Eylül 1964.
- Çelikel, Necmi, “Kuveyttteki Entrikalar”, *Yön*, Sayı 5, 17 Ocak 1962.
- Fırat, Melek, *1960–71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997
- Hale, William, *Türk Dış Politikası (1774–2000)*, Çev. Petek Demir, İstanbul 2003.
- Landau, Jacob M., *Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar*, Çev: Erdinç Baykal, 2.Baskı, Ankara 1979.
- Naci, Fethi, “Emperyalizm Nedir?”, *Yön*, Sayı 103, 19 Mart 1965.
- Özdemir, Hikmet, *Bir JönTürk’ün Ardından*, 1.Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 2000.
- Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, 1.Baskı, Ankara 1986.
- Sezer, Duygu, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara 1972.
- Tanyol, Cahit, *Somut*, 25 Kasım 1983.
- Tellal, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye (1945–1960): SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, Baskın Oran (der), 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002
- Toker, Metin, “Sosyalist Fikirleri Konuşalım”, *Akis*, Sayı 395, 22 Ocak 1962,

THE ALLIANCE OF INTERNATIONAL COMMUNICATION AND INTERNATIONAL POLITICS IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Burcu SUNAR*

ABSTRACT

Globalization of politics, economics and culture requires a global communication network. Although it is assumed that global communication network connects various parts of the globe, global media are often criticized as collateral of globalization. Another criticism points out the widespread assessment that global media serve to the interests of the powerful in international politics and therefore having control of global communication network means having a political, economic and cultural mastery.

Mentioning the historical background of international communication, the paper is going to review how international media have been evolved to today's global media. Reviewing international communication theories and their relations with international politics, it is going to be argued that media in the global scale have been closely connected with the struggle for power in international relations and the societal models the powerfuls' interests necessitate.

Key words: Globalization, international politics, global communication, international communication theories.

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA ULUSLARARASI İLETİŞİM İLE ULUSLARARASI POLİTİKANIN İŞBİRLİĞİ

ÖZET

Siyasetin, ekonominin ve kültürün küreselleşmesi, küresel bir iletişim ağının varlığını da zorunlu kılar. Küresel bir iletişim ağının, kürenin her noktasını birbirinden haberdar ettiği varsayımı yapılırsa da, küresel medya, sık sık, olumsuz bir çağrışımla anılan küreselleşmenin tamamlayıcısı olarak görülür. Küresel medyanın siyasi ve ekonomik olarak güçlü durumda olanların elinde bulunduğu ve dolayısıyla siyasi, ekonomik ve kültürel bir üstünlük kurmanın ve bunu sürdürmenin başlıca araçlarından biri olduğu da, uluslararası politikaya ve küresel iletişim ağlarına yöneltilen eleştirilerden biridir.

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Bu metinde, uluslararası iletişimin tarihsel gelişimine değinilerek, bugün, adına küresel denilen medyanın nasıl oluştuğu üzerinde durulacaktır. Uluslararası iletişim teorilerine ve bu teorilerin içeriklerinin ve ortaya çıkış biçimlerinin uluslararası politikayla bağlantılarına yer verilecek; küresel düzeyde kitle iletişiminin, uluslararası politikadaki güç mücadeleleriyle ve siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduranların öngördüğü toplum modelleriyle yakından bağlantılı olduğu fikri işlenecektir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, uluslararası politika, küresel iletişim, uluslararası iletişim teorileri.

Introduction

World wide integration in politics, economics and culture inevitably needs a global communication network in order to globalize the changes and developments taking place in any realm of life. This transnational integration and interdependence, which is called globalization in sum, includes globalization of mass media as a vital element since global economy needs global communication to control and coordinate global markets and only media have the capability of spreading information and opinion around the world – if there is the technological infrastructure- just in a few seconds right after a happening.

Yet, global media have often been accused of being collateral of globalization and its penetration even to the private lives of individuals using media's pervasiveness. This accusation is usually complemented with the blame that media whether national or global are owned by politically and economically powerful groups and media are being exploited as the means of establishing and consolidating political and economic mastery.

It may be easily observed that mass media have been hardly neutral and objective as well as international communication theories and notions suggested. Dominance and dependency in international politics have largely determined international and global communication flow and concepts presented. The paper is going to try to cover historical context of international communication and show how mass media in international and global scale have been evolved into today's media. Speaking of this, international communication theories and their relations with international politics are going to be focused. The paper is going to indicate that mass media have been hardly neutral and international communication which is called global communication now has been closely related with the

concentration of power in international politics and the societal projects the powerful desires.

I. The Need for a Communication Network Is Not New

Even though international communication technology and globalization are contemporary phenomena, cultural interchanges have been provided for more than two millennia. Communication has always been utilized to preserve control over distance since Greek and Roman empires. Medium of communication then were for instance beacon fires, clay tablets and runners, and international or inter-territorial communication was being provided by travelers and traders (Thussu, 2000: 11).

Communication theories, yet, started to appear around 18th century in parallel with the pervasion of capitalism and growth of colonialism which required a communication network for effective administration. While mass society was being emerged, industrializing Europe had been realizing the power of mobilizing information by media to spread and consolidate its mastery over far and near territories (Mattelard and Mattelard, 1998: 5-11). In the mid 19th century, globalization of communication and the global media system had already started to pervade (Pike and Winseck, 2004: 643-645).

Invention of telegraph in the second half of the 19th century was followed by the establishment of news agencies¹. Twentieth century encountered the rise of popular media and advertising, while satellite technology was expanding to change media landscape forever. The latest stage that has been discussed for a few decades is the “information age” which points out the convergence of information and communication technologies.

However, neither communication technology nor theories on international communication have been independent from international politics and societal needs it imposed. Two world wars and Cold War clearly showed how mass media –radio and television- may turn into a tool of propaganda and manipulate the masses. International or global communication has a dramatic role with its political and economic implications as consolidating ideological polarization of international politics, forming world public opinion, acting as an actor of public

¹ The main news agencies like Associated Press (AP), Reuters and Agence France-Presse (AFP) were established in the first half of the 1800s (Rampal, 2000: 98).

diplomacy, promoting the interests of nations who have the control of means of communication and functioning as an income-providing asset (Thussu, 2000: 11).

In order to understand contemporary international communication atmosphere, its historical journey should be scanned and main theoretical approaches should be remembered to explain its function and genesis.

II. The Shift from British Dominance to US Mastery in Communication Realm

While British Empire had started to leave its place to the USA at the end of the 19th century, it was also handing over its predominance in communication sector. By 1900, British companies dominated two-thirds of the world's cables. Controlling the telegraph and cable networks, Britain had a utopian world view which employed electronic telecommunications in its center (Pike and Winseck, 2004: 645-646). While Britain was able to communicate among all over the empire with its London-centric network, lateral lines were rare. Therefore, when two people wanted to communicate with each other and even though they were geographically close, they had to communicate through London. That is to say, there was an early version of center-periphery relation in British Empire which would be theorized in 1970s (Sawhney, 2000: 43).

British cable companies dominated communication arena till the end of the First World War. After the war, USA started to challenge British dominance on international communication traffic, increasing its control on communication channels by way of leasing cables from Britain. USA was arguing that a new communication system should be built and USA should be in the centre of it. The issue who would control the cables was even discussed in peace talks at Versailles, and British and American interests in global communication networks clashed. USA's desire was to hold a conference to deliberate international communication (Thussu, 2000: 19). As it rejected British cartel and stood for free flow of information which would lead to world peace (Pike and Winseck, 2004: 660), USA's attempt was closely consistent with Wilsonian internationalism which stresses "the principle of justice to all peoples and nationalities, and their right to live on equal terms of liberty and safety with one another, whether they be strong or weak²". Two years before Wilson made his speech that introduced his 14

² For the entire text of President Woodrow Wilson's speech delivered in joint session on January 8, 1918, see: Arthur S. Link (1984) et al., eds., *The Papers of Woodrow Wilson*, Vol. 45: 536.

points, Americans in fact were hesitant to join the war and Wilson in 1917 had to ask a journalist to prepare a campaign to persuade the public. With news releases, magazine pieces, posters and even movies, in a few months, Americans were ready to fight to make the world a safer and a more democratic place that Wilson principles propose (Vivian, 1991: 295- 296).

Apart from cables, radio as a propaganda tool played a significant role for both the Allies and the Central Powers in the First World War but it was in the Second World War that the impact of radio reached the peak. During the Second World War, media channels were hardly distinguished from propaganda appliances. USA government directed the production of radio propaganda beginning from mid-1930s until 1943 especially introducing the New Deal program of Roosevelt. After 1943, withdrawing from controlling radio broadcast, government left its place to private companies. The integration of political propaganda with entertainment began to spread in these years as corporate sponsors and advertisers, including Hollywood, commenced war propaganda linking it with consumer capitalism (Horten, 2002: 13-39). At the beginning of the war while BBC was broadcasting in seven foreign languages, it had increased to 39 languages at the end. De Gaulle was using BBC's French service to address resisters in occupied France. On the Axis side, Josef Goebbels, Propaganda Minister in Nazi Germany, assumed that radio is a tool of propaganda and so real broadcasting. By 1945, German radio was broadcasting in more than 50 languages. In Italy, Ministry of Print of Propaganda was founded to spread fascist values and form a public opinion. Japan, in addition to South-East and East Asia, was broadcasting to the West coast of the United States aiming to influence Japanese-Americans (Thussu, 2000: 27-28). That is to say, the significance of mass persuasion of mass audience was realized for certain when the two world wars ended.

End of the Second World War and the establishment of a bipolar world between the USA and the Soviet Union affected the form and content and the purpose of international communication. USA claimed to stand for democracy, justice, transparency, freedom, freedom of speech, expression and press and a liberal and free market, while Soviet Union under socialist regime was basically in favor of one-party rule, centrally planned economy, state-control over all enterprises and common ownership of means of production.

Voice of America, Radio Liberty and Radio Free Europe, all state-funded, were used as the instruments of propaganda which was a key element of US foreign policy, in similarity to Soviet foreign policy, in Cold

War. Radios, press, films, books were all pointing out the American way of life which was the ideal form of living. Soviet Union, on the other hand, was especially broadcasting to Eastern bloc and Third World whose state of belonging had vital importance in the struggle for influence. Soviet broadcasts were trying to decrease the impact of Western broadcasting and promote a linkage among world's communist parties indicating the welfare and discipline Soviet policies brought. At the end of 1960s, Moscow Radio had become the world's largest international broadcaster despite US was ahead regarding the whole of US external broadcasting (Hale, 1975: 174).

The ideological polarization was so obvious and categorical that it would not be wrong to argue that the Cold War lasting till the end of 1980s largely determined the conduct of international communication and its theorization. Beginning from 1950s, theories on international system and society would pay attention to communication and the use of media, and communication technology sometimes would be regarded as the determinant factor of progress.

III. Discussions on the Function of International Communication

“Free flow of information” doctrine, presented by USA and its Western allies, was a complementary feature of their discourse which was justifying the mobilization of Western values by means of mass media. “Free flow of information” stipulated that international communication should have global reach and it should carry Western ideals around the globe. The concept was clearly against state regulation and censorship on media and communist use of media for propaganda. Yet, communication technology and media-related capital were intensified in the West and “free flow” largely meant that advertising and marketing their goods in foreign markets. That means there was in fact a one way flow from developed and economically powerful countries to the rest. Therefore, “free flow” discourse was the cover of consolidating the power of the West in the ideological polarity of Cold War (Thussu, 2000: 55- 56). In 1970s, in parallel with the détente period in Cold War, the necessity and possibility of a two-way flow or at least a balanced flow between nations was began to discussed. A survey supported by UNESCO in 1973³ found that there was a one-way traffic from the big exporting countries in Northern America and Europe to the rest of the

³ Nordenstreng and Tapio Varis (1973), *Television Traffic – A One-Way Street: A Survey and Analysis of the International Flow of Television Programme Material*, UNESCO, Vol. 70: 241- 250.

world and there was the dominance of entertainment material in the flow. In the following years, it was consolidated that even though political organization of the world has changed dramatically with the national liberation movements, the old structure of economic and information dependence continued to exist. Unless developing and newly formed nations established their own communication structure, they could not be considered as fully independent (Varis, 1982: 244- 245).

“Free flow of information” was quite consistent with the “modernization theory” which started to be prominent beginning from approximately 1950s. Modernization, the appearance of ‘modes of social life or organization which emerged in Europe from about the seventeenth century onwards and which subsequently became more or less worldwide in their influence’ (Giddens, 1991: 1) in Giddens’s words, was also regarded a mission of international communication. Modernization theory asserted that international communication may be a tool of carrying modernity – economic, political and cultural model of the West, in sum- to traditional societies. According to Daniel Lerner⁴, a well-known modernization theorist, increasing urbanization tended to increase literacy; increasing literacy tended to increase media exposure; increasing media exposure accompanied economic and political participation (1958:46). Wilbur Schramm, as well, believed that individuals should desire a more modernized life and they should be encouraged to work for it (1964: 130). For Schramm, it was clearly the mass media which would give them this consciousness. In 1970s, the level of media usage started to be taken as criteria of development by modernists. There is no doubt that this international communication aspect of modernization had faith in technology as a main component. On the other hand, there were many other dynamics in traditional or Third World societies that modernization theorists did not calculate. Media, which had been taken as a neutral fact, in effect had essential connections with political, economic and cultural features of a society. Furthermore, media had the potential of becoming an instrument of political and economic elite (Thussu, 2000: 57- 60). In 1990s, when the triumph of Western camp was celebrated and as telecommunication and information technology have been rapidly improving, a more strengthened faith in Western technology would be observed.

⁴ Lerner worked for the Psychological Warfare Division of the US Army during the Second World War (Thussu, 2000: 59).

Nevertheless, realizing the political implications of “free flow” and “modernization” theory, an alternative structure was begun to search. “Dependency theory”, which appeared in Latin America beginning in 1960s, indicated that discourse of modernization and policies of transnational media and communication corporations were closely linked, and named the existing process as a new colonialism. According to dependency theorists, the reason of Third World’s dependence on the West and especially on the USA was the inequalities within the world system which allows developed countries’ exploitation of peripheral ones’ resources. Although development of underdeveloped was aimed, this was another form of consolidating developed ones’ dominance, with Gunder Frank’s words “dependent development” in sum. Expressing that capitalism produces wealth and development in core countries, Gunder Frank (1969) declared that capitalism produces poverty and underdevelopment in the satellite countries. Herbert Schiller (1973) argued that there was a new American Empire, which added informational power in addition to its economic and military mastery and the world was experiencing an “electronic invasion” of capitalist American way of life on the lands of traditional and unique cultures. Boyd- Barrett used the term “media imperialism” and stated that influences on the global scale were not reciprocal and USA had a hegemonic power on media industry including ownership, distribution and content (1977: 117).

Johan Galtung strengthened dependency theory adding to it communication imperialism originating from feudal interaction between center and periphery nations. According to Galtung, there are five types of imperialism which are economic, political, military, cultural and communication (1971: 93). Galtung argued that in the world there are center and periphery states, themselves divided into centers and peripheries. While there is harmony of interest between core of the center and core of the periphery, there is a disharmony between periphery of the centre and periphery of the periphery. Moreover, the harmony of interest is more within the centre nation than within the periphery nation. Consistently, Galtung spoke of communication imperialism and suggested that news and information flow from core to the periphery (1971: 83). That is to say it is the core who determines what the news is and so it is the core that sets the agenda for the core and periphery. To be more concrete, it is the transnational media and communication corporations in the West and North.

The rigid polarization of Cold War and the rivalry on making propaganda by communication channels, by the way, led to majority of Third World countries to demand a “New World Information and

Communication Order (NWICO)” in the late 1970s and early 1980s. Third World was complaining about the existing information and communication order indicating the technological gap between centre and periphery, one – way flow of information, dominance of Western-based transnational companies, exploitative and distorted news broadcasting of Western media (Roach, 1997: 94- 97). In 1979, The MacBride Commission under UNESCO was founded in order to work on a new global communication order. In 1980, the Commission submitted its report to UNESCO and so for the first time the issue came to global agenda. In the same year, UNESCO passed a resolution to constitute a NWICO which aims to eliminate the inequalities, negative effects of monopolies and concentrations, obstacles for a free flow and to encourage the plurality of sources and channels of information, freedom of press and respect for the right of people’s cultural identity. The Western camp, however, perceived NWICO as a Soviet-inspired union which tries to prevent the spread of liberal Western values. USA withdrew from UNESCO in 1985 and Britain in 1986. Reagan fortified the Voice of America, Radio Europe and Radio Liberty, and added new languages and increased broadcasting hours (Thussu, 2000: 49-50).

The critical theory of Frankfurt School directed the most famous assessment toward the relationship between culture and media coining the term “culture industry” (1972). Stating that in capitalist societies cultural products are produced just as mass-produced industrial goods in assembly-lines, Frankfurt School indicated the industrialization, standardization and commodification of culture. Mass media, which is the key tool of creating this commercial culture, set the agenda and manipulate the consumers to the conformity cultural industry provides and shadow their own political, economic and social interests. Jürgen Habermas (1989), a follower of critical theory, proposed “public sphere”, the idea of an arena, independent of government and in which public opinion is formed by free access of all citizens. Yet, Habermas was well aware that the idealized version of public sphere could not be easily reached in the 20th century in which the dominance of capitalism decreased the autonomy of public sphere by what he calls “refeudalization” (195). Habermas says although mass media could create a public sphere in parallel with the increasing access to information and opinion, in a market-driven communication sector media corporations could only produce based on the lowest common denominator (192). Especially with the rise of Internet, it has been discussed whether a global public sphere in which global problems are examined by global access is

possible, there is no doubt that Internet has its own shortcomings as they will be discussed in conclusion.

Yet, before discussing the contemporary situation of international or global communication, the notion information society should be explored. There is no doubt that there is plenty of works stressing on the importance of communication and information technology but here only a few ones will be mentioned in order to point out the general characteristics of this new type of society.

IV. The Latest Stage: The Information Age

It is widely believed that the age we live in is the “Information age.” Information age points out a societal structure in which telecommunication and information technology are converged and an information revolution emerged. Even though he did not use the term information technology, placing the communication technology in the centre, Marshall McLuhan (1964) analyzed the influence of communication technology on societies and has come up with the idea that the form of a medium had more significant impact than its content. His famous expression “the medium is the message” and his widely celebrated foresight “global village” were the obvious indicators of his technological determinism. According to McLuhan, electronic media makes the world a smaller place where people can communicate on a global scale as if they are living in the same village. Eliminating time and space barriers, electronic media, for McLuhan, turned people back to their tribal experience made up of intimate relations. Although McLuhan could hardly imply Internet in 1960s, global village recently has been often used to draw attention to the impact of Internet.

For Daniel Bell (1973), who is one of the most enthusiastic writers on information society, it also requires a transformation from industrial society to the post-industrial society in which service industry workers are more than those work in manufacturing. Stating that only USA seemed to move to this post-industrial era, Bell adds that there will be new technical elites and so a new type of social stratification. Alvin Toffler (1980) also argued that post-industrial society is the third wave which industrial societies experiencing the second wave have started to move into in the 1950s. According to Toffler, while industrial societies are characterized by social, educational and industrial standardization, specialization, synchronization, centralization, concentration and maximization; post-industrial society are marked by heterogenization, destandardization, demassification, individualization of products, education, lifestyles etc. by help of new technology.

In the first volume of his “Information Age” trilogy, Castells (1996) mentioned the globalization of economy, technology and communication, and suggested the term “network society”. According to Castells, the term he proposes is the social structure or the substance of information society which has electronically processed information networks in its centre. In network society, state’s authority is decreased as well as the power of ideology, and regional and supranational bodies gain prominence with their flexible and highly adaptable natures. Although information technology had a significant role in his analysis, Castells was cautious about technological determinism. Supporting that technological progress cannot be perceived as positive or negative, Castells argued that technology, including communication technology, adapts the conditions of society and is used accordingly, instead of transforming the whole structure (500-509).

V. Conclusion: Is Globalization a Progressive Phase or a Continuum of Same Old Functional System?

Media are often called fourth estate or fourth branch of government implying that media should be independent in reporting on the government and act as a watchdog on behalf of the citizens (Vivian, 1991: 445- 446). However political economy approach shows that the subject is trapped among a network of effectual dynamics which directly or indirectly determines its functioning. Robert W. McChesney states that political economy of communication includes two dimensions (2000: 109). First, it analyzes how media systems and content strengthen, challenge and affect class and social relations. Second, the way ownership, support mechanisms and government policies influence media behavior and content is examined. It would not be appropriate to say that this is a paper on political economy. Yet, it is clear that any communication channel and media have been hardly fully independent from politics, economics and social structure between and within nations, as the mentioned periods and communication practices displayed.

Beginning from the late 20th century, international media systems have been becoming global or transnational in both their reach and ownership. Globalization and its communication aspect have been discussed a lot in parallel with this expansion. With a rough distinction, on the one hand there are proponents who assume that globalization may increase economic, cultural and social interaction between nations and so it helps to create a smaller world in which democracy, education, wealth and progress are handled easier and formation of world public opinion is feasible. One of the

mostly given examples by proponents is the Internet with 1,463,632, 361⁵ users and its limitless flow of data including voice, text and picture.

Yet, if the most distinctive characteristic of globalization is the globalization of markets, its definition becomes important. Richard A. Gershon explains that globalization is driven by world wide regulation and privatization trends, technological change and market integration, and globalization of markets requires integration of transnational business, nation-states and technologies operating at high speed. Transnational media (TNMC) is an indispensable element of global capitalism and what differentiate it from other transnational corporations is its commodities which are information and entertainment. TNMCs promote the informational and ideological atmosphere that allow global market interaction occur (2003: 51- 52).

Schiller, as well, warns that understanding globalization as a process which everybody is participating and in the same degree, speed and timing is an illusion. He argues that global powers use the globe to market their products and distribute them everywhere in the globe. Schiller (1973) mentions the existence of five widespread myths regarding corporate-controlled media: Myth of individualism and personal choice, myth of neutrality, myth of unchanging human nature, myth of the absence of social conflict and myth of media pluralism. According to Schiller, media, especially after Second World War, produce international support for global domination of USA and its neoliberal ideology.

Internet and digital communication, on the other hand, are often referred as a digital revolution which may surpass the power of traditional media industries and reinforce individual and national participation. Yet, while it is difficult to argue that Internet and digital developments pose an immediate and foreseeable threat to the power of big media corporations (Herman and McChesney, 1997), the information highway, despite the chances it may provide, “will be grafted onto the global capitalist system”, since technology is not neutral and what it may lead to is largely determined by political, economic and social characteristics of the society (Dawson & Foster, 1998: 57). Digital divide, the inequality of access to the computer-based technologies, especially to the Internet, which appears as both the cause and result of knowledge gap among nations and individuals show that

⁵ For the Internet usage statistics, see: Internet World Stats: Usage and Population Statistics (2008). Internet World Stats. Retrieved October 31, 2008 from <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

what is more important than the number of Internet connections is the consequences of both connection and lack of connection. Internet is not just a technology but the infrastructure of informational power, knowledge generation and networking capacity (Castells, 2001). Therefore, the dominance of information-rich societies over information-poor ones and the relative information-poverty may be said to condition the global relations in the 21st century.

Therefore, global media network has not appeared spontaneously in parallel with the economic expansion and technological inventions but have been built as a crucial component of a new political, economic and societal structure. Yet, the question whether global communication network and information technology have an enhancing potential which promotes harmony or they will maintain to reinforce existing structures of power will be comprehended in the following decades.

BIBLIOGRAPHY

Adorno, Theodor W, *The Culture Industry*, London, Routledge, 1991.

Bell, Daniel, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books, 1973.

Boyd-Barrett, Oliver, "Media Imperialism: Towards an International Framework for the Analysis of Media Systems", in Curran, J., Gurevitch, M. and Woollcott, J. (eds.), *Mass Communication and Society*, London, Edward Arnold, 1977, p. 116-135.

Castells, Manuel, *The Information Age Volume 1: The Rise of the Network Society*, Oxford, Malden, Blackwell Publishers, 1996.

Castells, Manuel, *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Dawson and John Bellamy Foster, "Virtual Capitalism, in McChesney", R. W., Wood E. M., Foster, J. B. (eds.), *Capitalism and the Information Age: The Political Economy of the Global Communication Revolution*, New York, Monthly Review Press, 1998, p. 51- 67.

Frank, Andre Gunder, *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York & London, Monthly Review Press, 1969.

Galtung, Johan, "A Structural Theory of Imperialism", *Journal of Peace Research*, Vol. 8. No.2., 1971, p. 81-117.

Gershon, Richard, "The Transnational Media Corporation and the Economics of Global Competition", in Artz, L. and Kamalipour, Y. (eds.), *The Globalization of Corporate Media Hegemony*, New York, State University of New York Press, 2003, p. 51- 72.

Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Stanford (Cal), Stanford University Press, Oxford, Basil Blackwell, Cambridge, Polity Press, 1991.

Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge Massachusetts, The MIT Press, 1989.

Hale, Julian, *Radio Power: Propaganda and International Broadcasting*, Philadelphia, Temple University Press, 1975.

Herman and Robert McChesney, *The Global Media*, London, Cassell, 1997.

Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, New York, Herder and Herder, 1972.

Horten, Gerd, *Radio Goes to War: The Cultural Politics of Propaganda during World War II*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 2002.

Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society: Modernizing Middle East*, New York, Free Press, 1958.

Mattelard and Armand Mattelard, *Theories of Communication: A Short Introduction*, London, Sage, 1998.

McChesney, Robert, "The Political Economy of Communication and the Future of the Field", in *Media, Culture & Society*, Vol. 22, No. 1, 2000, p. 109–116.

McLuhan, Marshall, *Understanding Media*, London, Methuen, 1964.

Pike and Dwayne Winseck, "The Politics of Global Media Reform 1907-23", in *Media, Culture & Society*, Vol. 26, No. 5, 2004, p. 643-675.

Rampal, Kuldip R., "Global News and Information Flow", in Y.R. Kamalipour (Ed.), *Global Communication*, Belmont, CA, Wadsworth, 2000, p. 97- 117.

Roach, Colleen, "The Western World and the NWICO: United They Stand?", in Peter Golding and Phil Harris (eds.), *Beyond Cultural Imperialism*, London, Sage, 1997, p. 94- 116.

Sawhney, Harmeet, “Global Economy and International Telecommunications Networks”, in Y. R. Kamalipour (Ed.), *Global Communication*, Belmont, CA, Wadsworth, 2000, p. 35-49.

Schiller, Herbert, *The Mind Managers*, Boston, Beacon Press, 1973.

Schiller, Herbert, *Information Inequality: The Deepening Social Crisis in America*, New York, Routledge, 1996.

Schramm, Wilbur, *Mass Media and National Development: The Role of Information in the Developing Countries*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1964.

Thussu, Daya K., *International Communication: Continuity and Change*, London, Arnold, 2000.

Toffler, Alvin, *The Third Wave*, London, Collins, 1980.

Varis, Tapio, “Peace and Communication: An Approach by Flow Studies”, in *Journal of Peace Research*, Vol. 19, No.3, 1982, p. 241-250.

Vivian, John, *The Media of Mass Communication*. Boston, Allyn & Bacon, 1999.

OTEL İŞLETMELERİNDE YÖNETİCİLERİN DIŞSAL KRİZLERE YAKLAŞIMLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Gül KÜÇÜKALTAN*
Gözde ERGİN**

ÖZET

Otel işletmelerinde çalışanlar işletmenin başarısında önemli rol oynarlar. Çalışanların farklı dönemlerde almış oldukları kararlar işletmelerin geleceğini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı, otel işletmelerindeki yöneticilerin kriz dönemlerine ilişkin almış oldukları önlemleri saptamaktır. Araştırmanın örnek kitlesi İstanbul'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel çalışanlarıdır. Veriler anket yöntemiyle toplanmış ve analizler SPSS programıyla yapılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda işletme yöneticilerinin yaşlarının ve eğitim durumlarının kriz yönetiminde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Saptanan diğer bir bulgu ise otel yöneticilerinin yaklaşık % 40'ının ekonomik kriz ve terörü en etkili kriz türü olarak gördükleri belirlenmiş olup, bu tür krizlerden en az etkilenmek için çeşitli önlemler aldıkları ve birçok yöneticinin, müşterilerin görüş, beklenti ve yakınmalarının izlenmesine yönelik çalışmalar yaptıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Turizm, Otel İşletmeleri, Dışsal Kriz

A RESEARCH ON THE APPROACHES OF HOTEL MANAGERS' AGAINST EXTERNAL CRISES

ABSTRACT

Hotel workers are playing an important role in hotel enterprise's success. The decisions that workers have just taken into consideration in different periods could affect the future of the enterprises. From this point, this work aims to state the precautions of hotel enterprises managers in the crisis periods. The sample population of this study is based on data gathered from the department supervisors of five stars hotel in İstanbul. The survey data was gathered via a questionnaire and analyzed through the SPSS programme.

* Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yrd.Doç.Dr.

** Trakya Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Arş.Gör.

According to the data evaluation, it is found that age and education profile of hotel enterprise managers have no control over the crisis management. It is also determined that 40 % of hotel managers point out that the economical crisis and terror have been seen as the most effective crisis type, and they take action to be affected from these type of crisis at minimum level. It is also found that many managers work out to monitore costumers' views, expects and complains.

Key Words: *Tourism, Hotel Enterprises, External Crisis*

1.GİRİŞ

Turizm sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan konaklama işletmelerinin başarısında otel yöneticilerinin bilgileri, davranışları ve tutumları önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, karar verme noktasında bulunan yöneticilerin kriz ortamlarında aldıkları kararlar ve önlemler işletmelerin problemlerinin çözümünde büyük öneme sahiptirler.

Türkiye’de ve dünyada karşılaşılan kriz türleri küreselleşmenin de etkisiyle hızla yayılırken, kriz bazı ülkelerde olumsuz etkiler yaratmış, ancak bazı ülkelerde yeni alternatiflerin ve fırsatların oluşmasını da beraberinde getirebilmektedir. Bir başka söylemle küreselleşme, bir işletme veya ülke için kriz ortamı doğururken, diğerleri için krizin fırsata dönüştürülmesine de olanak yaratmaktadır.

Sürekli değişim gösteren, dinamik yapıdaki, talep esnekliği yüksek turizm sektöründe, yöneticilerin ivedi önlem almalarını ve kritik kararlar vermelerini gerektiren değişik kriz dönemleri yaşanabilmektedir. Özellikle otel yöneticilerinin bu kriz dönemlerinde çeşitli önlemleri zamanında ve en stratejik uygulamalarla almaları gerekmektedir. Aksi takdirde yaşanan kriz ortamı yeni krizlerin ilk belirtileri olabilecektir.

Bu bilgilerden hareketle çalışmanın birinci bölümünde öncelikle kriz tanımı ve kriz türleri ele alınmış; ikinci bölümde kriz türlerinin turizm sektörüyle, dolayısıyla da otel işletmeleriyle ilintisi incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise İstanbul’daki beş yıldızlı otellerde bir alan çalışması yürütülmüş, böylelikle yöneticilerin krizlere karşı yaklaşımları ve kriz yönetimi faaliyetleri irdelenmiştir.

2. KRİZ TANIMI VE KAPSAMI

Genel anlamda birçok kriz tanımlaması yapılabilir. Yalın bir anlatımla kriz; tehlikeli veya sıra dışı bir durum olarak algılanır ve bu durum içerisinde zaman baskısı altında karar verme zorunluluğu doğurmaktadır (Glaesser, 2005:2).

Diğer bir tanımıyla kriz, ciddi bozulmaya neden olan yaşamı ve zenginliği riske sokan olağan işlerden ayrı özel durumlardır (National Research Council Staff, 1999:2). Ayrıca kriz; herhangi bir olay karşısında organizasyonların devamlılığını ve şirketlerin amaçlarına ulaşma yeteneğini tehdit eden bir olay olarak tanımlanabilir(Batchelor,2003:12). Kriz her şeyden önce ekonomide normal olmayan bir durumdur ve piyasa mekanizması içerisinde piyasaların işlememesi, kilitlenmesi ya da aşırı duyarlı hale gelerek büyük boyutlu dalgalanmalara neden olmasıdır (Eroğlu&Albeni,2002:97). Bu nedenle ekonomi biliminde kriz, “tarımsal, endüstriyel ve/veya hizmet sektörlerinde neden ve sonuçlara dayalı tüketimi (talebi) azaltan dönemsel bir olgu” olarak tanımlanmaktadır (<http://www.wikipedia.org>).Bu bağlamda kriz; düzenli olmayan ve reform gerektiren istikrarsız bir durum olarak ele alınabilir (Tüz , 2004:3).

Mikro, makro ve küresel olmak üzere krizleri ölçeklerine göre sınıflandırabilmek olasıdır. Daha çok bir veya birkaç işletme ile sınırlı olabilen mikro boyutlu krizler; önlem alınmadığı takdirde hızla genişleyerek makro ekonomik göstergeleri (bütçe, ihracat/ithalat, cari işlemler dengesi, enflasyon, GSMH vb.) olumsuz etkileyebilen makro ekonomik boyutlu krizlere dönüşebilmektedir. Her kriz hangi alanda olursa olsun coğrafi, tarihi, kişisel, toplumsal ve çevre boyutunda etki yaratmaktadır. Bu etki zincirleme bir gidişle lokal bir alanda değil küresel boyutta etki yaratmaktadır (Gültekin,2002:13). Ekonomik sınırların kalktığı günümüzde hızla tüm ülkelere domino taşı gibi yansıyan küresel ölçekli krizler, aslında her üç krizin birbirleriyle olan etkileşimleri, dünyada yaşanan örneklerle görülmektedir.

Krizlerin bir kısmını öngörebilmek mümkün iken, bir kısmının oluşumunu kestirebilmek bir hayli zor, hatta olanaksızdır. Ayrıca kriz ortamı, kişilerin bir yandan karar verme süreçlerini kısıtlarken, diğer yandan kısıtlı zaman kesiti içerisinde soğukkanlı, ivedi, net ve doğru kararlar verebilmeyi gerektiren bir olaydır. Aksi takdirde yaşanan kriz ortamı, yeni krizlerin öncü sarsıntıları

olabilmektedir. Bu da özellikle karar verme noktasında bulunan kişilerin ve yöneticilerin kriz ortamında birikimli olmasını da zorunlu kılmaktadır. Herman'a göre işletme biliminde kriz, "işletmelerin amaçları için temel karar alma süreçlerinde, karar alma için kişilere sorumluluk yüklenmesine rağmen yeterli zaman tanımayan bir durum" olarak tanımlamıştır (Herman, 2005).

İşletmecilik biliminde krizi ortaya çıkaran pek çok faktör sıralanabilir. Bu faktörleri "işletme içi faktörler" (içsel faktörler) ve "işletme dışı faktörler" (dışsal faktörler) olarak temelde iki ana gruba ayırmak mümkündür. İşletme içi faktörler arasında üst yöneticilerin yetersizlikleri, bilgi toplama ve deneyim eksikliği, işletmenin özellikleri, üretim esnasında iş görenlerin hataları sayılabilir. Tüm bunlar konumuz dışında kalmakla birlikte, krizlerin çabuk aşılmasında bu etkenleri gözardı etmek de kuşkusuz olası değildir. Krize neden olan çevresel etkenler dışsal faktörlerdir ve dışsal kriz nedeni olarak gösterilebilir. Sürekli değişen ve gelişen çevre, işletmelerin karşılaşacağı karmaşıklık ve belirsizlik derecesini etkilerken, yönetsel kararlardaki isabet oranının azalmasına ve işletmelerin kriz ortamına sürüklenmesine neden olur. (<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~nozel/kriz.ppt>). Krize neden olan işletme dışı çevre faktörler, işletmenin dışındaki genellikle makro boyutlu faktörlerdir. Bu faktörler aynı anda tüm ülkeyi hatta dünyayı kontrolü altına alarak, pek çok işletmenin varlığına etkiye bulunabilirler. Çevre faktörlerinin hızlı değişmesi, işletmelerin de bu değişikliğe hızlı uyum sağlamalarını gerektirir. Uyum sorunu krize zemin hazırlar. Değişimin gerisinde kalma, diğer bir değişle gecikilen her an krizin şiddetinin artmasına neden olur (Tüz, 2004:5).

Ayrıca, dışsal krize neden olabilecek faktörleri maddeler halinde sıralamak da mümkündür. Dışsal odaklı birçok kriz türü vardır. Bunlar;

- Ekonomik krizler,
- Siyasal krizler,
- Doğal afetlere dayalı krizler,
- Ekolojik krizler,
- Biyolojik krizler,
- Sosyal krizler,
- Siyasal şiddete dayalı krizler(terörizm).

Kuşkusuz kriz türlerinden siyasal krizler, doğal afetlere dayalı krizler, ekolojik krizler, biyolojik krizler, sosyal krizler ve siyasal şiddete dayalı

krizler(Terörizm) hepsi turizmi etkilemektedir. Krizlerin bir kısmı turizmden bağımsız olarak gerçekleşirken, bir kısmı ise turizme bağımlı olarak gerçekleşebilmektedir. Turizmden bağımsız gerçekleşen krizler aslında turizmde dolaylı etki yaratırken, turizme bağımlı gerçekleşenler ise turizm üzerinde doğrudan etki oluştururlar.

Kriz türleri pek çok olmasına rağmen, tüm krizlerin nedenlerini ekonomi biliminin temel söylemiyle özdeşleştirmek mümkündür. Bilindiği gibi ekonomi bilimi, kıt kaynaklar ve sonsuz gereksinimlere dayandırılır. İşte krizlerin nedenlerini bu noktada aramak doğru bir yaklaşım sayılabilir. Çünkü hangi kriz türü olursa olsun, hepsinin temelinde aslında bu iki dayanak vardır: Kıt kaynaklar ve sonsuz gereksinimler (Küçükaltan, 2006:5).Tüm bu kriz türlerinin yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesinin ise üç yolu vardır. Bu yollardan birincisi; verimli çalışmayı engelleyen etkenleri ortadan kaldırmak, ikincisi; kuruluşun hedeflerini yeniden ve eskisinden daha yüksek olarak belirlemek ve sonucusu ise, kriz süreci içindeki kişisel çalışmayı tartmak amacı ile eleştiri yöntemini kullanmaktır(Tack, 1994:62).

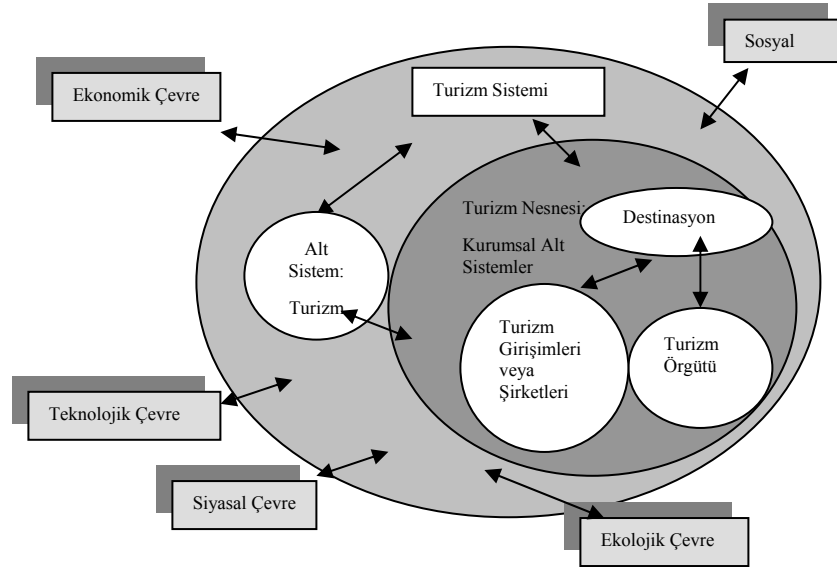
3.KRİZLERİN TURİZM SEKTÖRÜ İLE İLİŞKİSİ

Krizlerin en çok etkilediği sektörlerin başında turizmin geldiği bilinmektedir. Çünkü turizm talebi; fiyatlar, gelir, moda, alışkanlıklar, zevk ve tercihler yanında, konjonktürel dalgalanmalara karşı da çok duyarlıdır. Turizm sektörü, kriz gibi süreçsel özellik taşıyan olağanüstü gelişmelerden büyük ölçüde etkilenir. Bu nedenle “turizm krizi” kavramı ortaya atılmakta, bazı bilim insanları tarafından da bu kavram yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin Sönmez, Bahman ve Allen “turizm krizi” kavramını şöyle tanımlamaktadırlar:

Turizm krizi “normal faaliyetlerin ve turizmle ilgili işlerin yürütülmesini tehdit edebilecek, ziyaretçilerin bir turist destinasyonuna ilişkin düşüncelerini olumsuz yönde etkilemek suretiyle o destinasyonun güvenlik, çekicilik ve konfor açısından bütününe zarar verebilecek, bunun sonucunda gelen turist sayısında ve gelirlerde düşüşe neden olarak, yerel seyahat ve turizm ekonomisinde bir çöküşe ve bu sektördeki faaliyetlerde bir kesintiye yol açabilecek herhangi bir olaydır” (Glaesser, 2003:6-7).

Çarpan etkisi yüksek olan turizm sektöründe gerçekleşen kriz atmosferi de kuşkusuz diğer sektörleri çok yakından etkileyebilmektedir. Şekil:1’de, turizm sisteminin etkileşim içinde bulunduğu çevreler gösterilmiştir. Görüldüğü gibi turizm ekonomik, sosyal, teknolojik, siyasal ve ekolojik çevrelerle etkileşim içersindedir. Bu da söz konusu çevrelerde oluşan krizlerin, turizmi kolayca etkilediğinin bir göstergesidir.

Şekil: Turizm Sistemi-Çevre İlişkisi

Kaynak: (Glaesser, 2005:16)

Ayrıca çevre kurumsal bir bakış açısıyla ele alındığında, devlet, müşteriler, rakipler, sermaye yatırımcıları, tedarikçiler ve çalışanlar gibi kurumları veya grupları bireylerden ayırmak mümkündür. Turizmin bir alt sistemi olarak turizm öznesi, yani turist, ‘destinasyon’, ‘turizm şirketi’ ve ‘turizm örgütü’ gibi kurumsal alt sistemlerden ayrılabilir (Glaesser, 2005:16).Ekonomik krizler, mikro ve makro boyutlarda sektörler üzerinde bir dizi yeni sorunları beraberinde taşımaktadır. Ayrıca, ekonomik krizler yeterli önlem alınmadığı takdirde halk arasında “sosyal patlama”, “sosyal kriz” olarak da isimlendirilen bir başka toplumsal soruna da dönüşebilmektedir

Tablo1: Krizlerin Turizm İşletmeleri Üzerinde Neden Olduğu Olası Olumsuz Etkiler

Etki Türü	Açıklama
Talepte daralma	✓ Rezervasyon iptalleri olabilir ✓ Pazar payı küçülebilir ✓ Komisyon gelirlerinde azalma olabilir, hedeflenen satış düzeylerine ulaşamayabilir
Maliyetler	✓ Finansman maliyeti artabilir ✓ Ürün, hizmet maliyetleri yükselebilir
Giderler	✓ Kira, personel, enerji, iletişim giderleri artabilir ✓ Bina ve ekipmanlarda hasar ve zararlar
Finansal yapı	✓ Dış finansman kaynağı bulmakta zorluklar ✓ Oto finansman sağlanamayabilir ✓ Likidite riski ortaya çıkabilir ✓ Öz kaynaklar zayıflayabilir ✓ Alacakları tahsil etmekte güçlük çekilebilir yada alacaklar hiç tahsil edilemeyebilir ✓ Tazminat ödemek zorunda kalınabilir ✓ Duran varlıklar elden çıkarılmak zorunda kalınabilir
Rekabet gücünde zayıflama	✓ rekabet etmek güçleşebilir ✓ pazar payı daralabilir
Çalışanların etkilenmesi	✓ iş gören devir hızı ve devamsızlık artabilir ✓ stres düzeyi yükselebilir ✓ verimlilik düşebilir ✓ fiziksel yaralanmalar ya da ölümler olabilir
Yönetmel etkiler	✓ sağlıklı karar almakta güçlük çekilebilir ✓ sorunlar karşısında çaresiz kalınabilir' ✓ örgüt iklimi bozulabilir ✓ bağlı olunan holdingi grup yönetimini ikna etmek
Dış çevre ile olan ilişkiler	✓ alacaklılarla ve dağıtım kanalı üyeleri ile olan ilişkiler bozulabilir ✓ imaj sorunu yaşanabilir
İç çevre ile olan ilişkiler	✓ iş görenler arasında çatışma yaşanabilir ✓ iş görenler ile yönetim arasında çatışma yaşanabilir ✓ örgütler arası çatışma yaşanabilir
Hizmet kalitesinde düşme	✓ hizmet kalitesindeki düşüş, müşteri şikayetlerini artırabilir ✓ pazar payı kaybedilebilir

(Mayer&Forest, 1990:21). Krizlerin özellikle turizm işletmelerine etkileri Tablo:1’de gösterilmiştir.

Kaynak: (Tanrısevdi, 2004: 39-40)

Yukarıdaki tabloda, krizlerin turizm işletmeleri üzerinde neden olduğu olumsuz etkiler belirtilmiş olup bu etkiler; talepte daralma, maliyet ve giderlerdeki değişim, finansal yapıda ki farklılaşma, rekabet gücünde zayıflama, çalışanlar üzerindeki etkisi, yönetsel etkiler, iç ve dış çevre ile olan etkiler ve hizmet kalitesinde düşme olarak gösterilebilir.

4. KRİZLERİN İSTANBUL'DAKİ BEŞ YILDIZLI OTELLER ÜZERİNE ETKİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, otel işletmelerinin olası bir kriz anında, krizden nasıl etkilendikleri ve kriz döneminin etkilerini önlemeye yönelik etkili olan önlemlerinin olup olmadığının çeşitli analizlerle belirlenebilmesidir. Bu amaçla Türkiye'ye gelen ziyaretçiler için ana destinasyonlardan olan İstanbul'daki beş yıldızlı oteller ile özel belgeli oteller çalışmanın uygulamalı alanını oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Yöntemi

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formu 22 sorudan oluşmaktadır. Ankete konulan sorulardan 4 adedi yöneticilerin demografik özelliklerinden oluştururken, diğer sorularda ise; kriz döneminde alınan önlemler ve kriz yönetim planının uygulanmasındaki tercihleri ortaya koymaktadır. Yalnızca İstanbul ilinde ve bu ildeki beş yıldızlı otellerde 29 orta ve üst kademe yöneticisiyle yüzyüze görüşme ve kolayda örnekleme ile veriler toplanmıştır. Veri analizinde tanımlayıcı istatistiklerin yanı sıra ki-kare bağımsızlık testi uygulanmıştır. İstanbul'da faaliyet gösteren turizm işletmesi belgesine sahip 33 tane beş yıldızlı olup mevcut olup (www.turob.com), bunların yöneticilerine gönderilen anketlerden 29 tanesi geri dönmüştür ve değerlendirmeye alınmış, elde edilen veriler SPSS programı yardımıyla analiz edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Bulguları

Aşağıdaki tablo sonuçlarında araştırma kapsamında ankete geçerli kabul edilen 29 katılımcının cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve otel işletmesindeki konumu tablolar halinde ele alınmıştır. Ayrıca otel yöneticilerinin kriz

dönemlerinde krizlerle ilgili görüşlerinin yanında, krizle mücadele öncelikleri tercih sıralarına göre tablolar halinde ele alınmıştır. Alan çalışmasının son kısmında işletmelerin kriz planı hazırlama sürelerinin yöneticilerin yaş ve eğitim durumlarından bağımsız olup olmadığı saptanmıştır.

Ankete katılan işletme yöneticilerinin cinsiyetlerine göre dağılımında, % 31'i bayan iken; % 69'luk kısmının erkek yöneticilerden oluştuğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, anketi yanıtlayan işletme yöneticilerinin yaş grupları yoğunlukla 26-35 yaş grubudur ve toplam yöneticilerin % 46,4'ünü oluşturmaktadır. İkinci sırada % 42,9'lık oranla 36-45 yaş grubu ve üçüncü sırada; %7,1'lik oranla 46-55 yaş grubu gelmektedir. Bir diğer 18-25 yaş grubu ise, % 3,6'lık bir orana sahiptir. Ankete katılan işletme yöneticilerinin eğitim durumuna bakıldığında ise; üniversite mezunu işletme yöneticilerinin, % 78,6'lık bir orana sahip olduğu; % 17,9'luk kısmının lisansüstü yöneticilerden, % 3,6'lık oranla lise mezunu yöneticilerden oluştuğu gözlemlenmektedir. İstanbul'da 5 yıldızlı otellerde ankete katılan yöneticilerin görev pozisyonlarına bakıldığında, % 42,8 'i müdür ve satış müdürü iken; % 17,9 'u insan kaynakları müdürü ve %14,3'ü pazarlama müdürü ve % 10,7'sinin ise genel müdür düzeyinde çalışmakta oldukları görülmektedir.

TABLO 2. Otel İşletmelerin Kriz Dönemlerinde Etkili Olan En Önemli Faktörlere İlişkin Dağılım

	Frekans	%
Ekonomik Sorunlar	2	9,10
Uluslararası Sorunlar	2	9,10
Yasal ve hukuksal sorunlar	1	4,54
Terör	6	27,28
Ekonomik sorunlar ve Rakip işletmeler ve artan rekabet	1	4,54
Ekonomik sorunlar ve Terör	2	9,10
Rakip işletmeler ve artan rekabet ve Uluslararası sorunlar	1	4,54
Rakip işletmeler ve artan rekabet ve Terör	2	9,10
Uluslararası sorunlar ve Terör	1	4,54
Ekonomik sorunlar, Rakip işletmeler ve	1	4,54
Ekonomik sorunlar, Rakip işletmeler ve artan rekabet ve Diğer	1	4,54
Ekonomik sorunlar, uluslararası sorunlar ve Diğer	1	4,54
Rakip işletmeler ve artan rekabet, Uluslararası sorunlar ve Diğer	1	4,54
Toplam	22	100,0
Cevap Vermeyenler	7	
Genel Toplam	29	

Tablo:2 bulguları ışığında, otel yöneticilerinin % 45,5'i kriz dönemi yaşamalarında etkili olan en önemli faktörlerden bir tanesinin rekabet olduğunu, % 27,3'ü terör olduğunu düşünmektedir. Bunu takiben ekonomik sorunlar ve artan rekabet, işletmenin faaliyeti için önem arz etmektedir

TABLO:3 İşletmenin Kriz Dönemlerinde Öncelikle Tercih Edeceği Yeni İç ve Dış Pazar Olanaklarına İlişkin Frekans Dağılımı

	Frekans	%
1. sıra	10	43,5
2.sıra	4	17,4
3.sıra	3	13,0
5.sıra	1	4,4
6.sıra	2	8,7
7.sıra	3	13,0
Toplam	23	100,0
Cevap vermeyenler	6	
Genel Toplam	29	

Tablo:3'ye göre, anket kapsamındaki otel işletmelerinin kriz döneminde öncelikle iç ve dış pazar olanaklarının yeniden araştırılmasına yönelik yöneticilerin oranı % 43,5 iken, bu önlemi ikincil düzeyde görenlerin oranı % 17,4, üçüncül görenlerin oranı ise % 13'dür. Bu durum yöneticilerin çoğunun kriz sürecinde işletmelerin yeni ve alternatif pazarlara açılımlarının etkili olacağına inandıklarını göstermektedir.

TABLO:4 İşletmenin Kriz Dönemlerinde Örgüt Büyüklüğü Ve Personel Sayısının Yeniden Değerlendirilmesine İlişkin Önceliklerin Dağılımı

	Frekans	%
1.sıra	7	35,0
2.sıra	1	5,0
3.sıra	2	10,0
4.sıra	2	10,0
5.sıra	3	15,0
6.sıra	2	10,0
7.sıra	3	15,0
Toplam	20	100,0
Cevap vermeyenler	9	
Genel Toplam	29	

Tablo:4 bulguları ışığında, anket kapsamındaki işletmelerin kriz dönemlerinde; örgüt büyüklüğü ile personel sayısının yeniden değerlendirilmesi politikasına yönelen yöneticilerin oranı % 35 ile birinci sırada iken, bu önlemi ikincil öncelikli görenlerin oranı önemli bir düşüş göstererek % 5'e inmiştir. Diğer seçeneklerin de toplamı dikkate alındığında, %35'lik kesit dışında, işletme yöneticilerinin örgütsel küçülmeyi ve istihdamın daraltılmasını ilk öncelikli önlem dışında görmelerinin önemli bir seçenek olduğu düşünülebilir.

TABLO:5 İşletmenin Kriz Dönemlerinde Satışlarda Müşteriye Yeni Cazip Teklifler Sunulmasında Tercih Ettiği Önceliklerin Dağılımı

	Frekans	%
2.sıra	4	19,03
3.sıra	8	38,10
4.sıra	4	19,03
5.sıra	2	9,52
6.sıra	2	9,52
7.sıra	1	4,80
Toplam	21	100,0
Cevap vermeyenler	8	
Genel Toplam	29	

Anket kapsamındaki işletmelerin kriz ortamında, özellikle oda ve yatak satışında tüketiciye yeni cazip teklifler sunulması politikasının uygulanmasını birincil öncelikli seçenek olarak tercih eden yönetici bulunmamaktadır (Tablo:5). İkincil öncelikli tercih edenlerin oranı % 19 iken, üçüncü sırada tercih eden işletmelerin oranı ise % 38,1 oranında olmaktadır. Dördüncü sırada satışlarda müşteriye yeni cazip teklifler sunulmasını tercih eden işletmelerin oranı % 19'dur. Bu durum otel yöneticilerinin kriz sürecini aşarken, satışlarda tüketiciye yeni cazip öneriler sunmaları konusunda çok istekli olmadıklarını göstermektedir.

TABLO:6 İşletmenizin Kriz Dönemlerinde Fiyat Politikalarında İndirime Gidilmesinde Tercih Ettiği Önceliklerin Dağılımı

	Frekans	%
1.sıra	1	5,6
2.sıra	3	16,7
3.sıra	3	16,7
4.sıra	4	22,2
5.sıra	6	33,2
7.sıra	1	5,6
Toplam	18	100,0
Cevap vermeyenler	11	
Genel Toplam	29	

Ankete dahil otel işletmelerinde kriz dönemlerinde birinci sırada, fiyat politikalarında indirime gidilmesini tercih eden yönetici oranı % 5,6 iken, ikinci ve üçüncü sırada tercih eden yönetici oranı % 16,7 olarak saptanmıştır (Tablo:6). Bu sonuç bir önceki tabloyu da (Tablo:5) doğrular niteliktedir.

TABLO:7 İşletmenin Kriz Dönemlerinde Tanıtım Harcamalarına Ağırlık Verilmesinde İzledikleri Tercih Sırasının Dağılımı

	Frekans	%
1.sıra	2	9,1
2.sıra	4	18,2
3.sıra	1	4,5
4.sıra	5	22,7
5.sıra	1	4,5
6.sıra	4	18,2
7.sıra	5	22,7
Toplam	22	100,0
Cevap vermeyenler	7	
Genel Toplam	29	

Ankete dahil işletmelerdeki yöneticilerin kriz dönemlerinde, tanıtım harcamalarına ağırlık verilmesini birinci sırada tercih etme oranı % 9,1 iken, ikinci sırada % 18,2 ve benzer şekilde sırasıyla üçüncü sırada % 4,5 dördüncü sırada tercih etme oranı % 22,7 beşinci sırada % 4,5 olarak saptanmıştır (Tablo:7).

TABLO:8 İşletmenin Kriz Dönemlerinde Personel Dışı Maliyetlerin Azaltılmasında İzlediklerin Tercih Sırasının Dağılımı

	Frekans	%
1.sıra	2	9,1
2.sıra	4	18,2
3.sıra	3	13,6
4.sıra	4	18,2
5.sıra	2	9,1
6.sıra	5	22,7
7.sıra	2	9,1
Toplam	22	100,0
Cevap vermeyenler	7	
Genel Toplam	29	

Anket kapsamındaki otel yöneticileri arasında kriz dönemlerinde personel dışı maliyetlerin azaltılmasını birinci sırada tercih edilme oranı % 9,1 iken, ikinci sırada % 18,2 ve işletmelerin bu seçeneği üçüncü sırada tercih etme oranı ise % 13,6 olarak saptanmıştır (Tablo:8).

TABLO:9 İşletmelerin Krizleri Önlemeye Yönelik Yaptığı Çalışmaların Dağılımı

	Frekans	%
Müşterilerin görüş, beklenti ve şikayetlerinin izlenmesi	11	39,3
Rakiplerle karşılaştırmalar yapılarak başarının değerlendirilmesi	8	28,6
Toplam kalite ve kendi kendini yöneten grup uygulamaları	1	3,6
Daha az stokla çalışma	1	3,6
Müşterilerin görüş, beklenti ve şikayetlerinin izlenmesi Ve Rakiplerle karşılaştırmalar yapılarak başarının değerlendirilmesi	4	14,2
Müşterilerin görüş, beklenti ve şikayetlerinin izlenmesi Ve Toplam kalite ve kendi kendini yöneten grup uygulamaları	1	3,6
Müşterilerin görüş, beklenti ve şikayetlerinin izlenmesi ve rakiplerle karşılaştırmalar yapılarak başarının değerlendirilmesi Ve Toplam kalite ve kendi kendini yöneten grup uygulamaları	2	7,1
Toplam	28	100,0
Cevap vermeyenler	1	
Genel Toplam	29	

Anketi yanıtlayan otel yöneticilerine, işletmelerindeki krizleri önlemeye yönelik yapılan çalışmaların ne olduğuna verilen yanıtlarda; yöneticilerin % 39,3'nün müşterilerin görüş, beklenti ve şikâyetlerinin yakından izlenmesini dikkate aldıkları, % 28,6'sı rakip işletmelerle karşılaştırmalar yapılarak işletme başarısının değerlendirilmesine gittikleri, % 14,3'ünün müşterilerin görüş, beklenti ve şikâyetlerinin yakından izlenmesi ve rakiplerle karşılaştırmalar yapılarak başarının değerlendirilmesini istedikleri saptanmıştır (Tablo:9).

TABLO:10. İşletmelerin Kriz Yönetim Planlarını Kullanmalarında Etkili Olan Kriz Türlerinin Dağılımı

	Frekans	%
Ekonomik krizler	4	18,2
Uluslararası çevre koşullarında meydana gelen değişmeler	2	9,1
Terör	5	22,6
Ekonomik krizler ve Uluslararası çevre koşullarında meydana gelen değişmeler	1	4,6
Ekonomik krizler ve Terör	6	27,2
Uzun süreli grevler ve Terör	1	4,6
Uluslararası çevre koşullarında meydana gelen değişmeler ve Terör	1	4,6
Ekonomik krizler, Uluslararası çevre koşullarında meydana gelen değişmeler ve Terör	2	9,1
Toplam	22	100,0
Cevap vermeyenler	7	
Genel Toplam	29	

Kriz yönetim planlarının kullanılmasında etkili olan kriz türlerinden; ekonomik kriz ve terör, yöneticilerin % 27,3'üne göre ilk öncelikli risk unsurları olduğunu belirtirlerken, yöneticilerin % 22,7'si sadece terörü ikinci sırada, % 18,2'i de ekonomik krizleri üçüncü sırada göstermişlerdir (Tablo:10).

TABLO:11 İşletmelerin Kriz Dönemindeki Tanıtım Bütçesinin Toplam Bütçesi İçerindeki Oranın Dağılımı

	Frekans	%
%1-%10	5	35,72
%11-%20	8	57,14
%21-%40	1	7,14
Toplam	14	100,0
Cevap vermeyenler	15	
Genel Toplam	29	

Yöneticilerin % 57,1'lik kısmı kriz dönemindeki tanıtım bütçesinin toplam bütçesi içindeki oranını % 11- %20 arasında, yöneticilerin % 35,7'si ise % 1-%10 arasında olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum anket uygulanan yöneticilerin, işletme tanıtımına ağırlık verilmesini ilk önlem olarak görmemekle birlikte (Bknz. Tablo:11), yine de işletmelerinin tanıtım bütçesinin, toplam bütçe içerisindeki payının artırılmasını yeğlemekte olduklarını göstermektedir (Tablo:11).

TABLO:12 Normal Koşullarda (Kriz Olmayan Dönemde) Tanıtım Bütçesinin Toplam Bütçe İçerisindeki Oranının Dağılımı

	Frekans	%
%1-%10	13	54,2
%11-%20	9	37,5
%21-%40	2	8,3
Toplam	24	100,0
Cevap vermeyenler	5	
Genel Toplam	29	

Kriz olmayan dönemde tanıtımın, denek işletmelerin tanıtım bütçesinin toplam bütçe içerisindeki oranının sırasıyla % 54,2 ile %1-%10 arasında, ikincil olarak %37,5 ile %11-%20 arasında ve nihayet %8,3 ile %21-%40 arasında olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo:12). Bu durum normal koşullarda tanıtım bütçesinin, denek işletme bütçelerinde minimum noktada olduğunu vurgulamaktadır.

TABLO:13 İşletmelerin Kriz Yönetim Planı Hazırlama Sürelerinin Yöneticilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

İşletmelerin kriz yönetim planı hazırlama süreleri	Yaş		Toplam	χ^2	SD	P
	26 -35	36 ve +				
1-2 yıl	fi	7	9	2,007	1	0,157
	%	33,3	42,9			
3 ve +	fi	4	1			
	%	19,0	4,8%			
Toplam	fi	11	10			
	%	52,4	47,6			

Tablo:13'ye göre ankete dahil işletmelerin kriz yönetim planı hazırlama sürelerinin, işletme yöneticilerinin yaşlarına göre dağılımına bakıldığında, yaşları 26-35 arasında olup kriz yönetim planı hazırlama süreleri 1-2 yıl arasında olan yöneticilerin oranı % 33,3 iken, 3 yıl ve daha üstü için bu oranın % 19 olduğu görülmektedir. Yaşları 36 ve daha üstü olan yöneticilerin, kriz yönetim planı hazırlama süresi 1-2 yıl olan yöneticilerin dağılımı % 42,9 iken, 3 yıl ve daha üstü için bu oran % 4,8 olmaktadır. Böylece işletme yöneticilerin yaşlarının, işletmelerin kriz yönetim planı hazırlama sürelerinden bağımsız olup olmadığı Ki-kare bağımsızlık testi sonucunda, $p > 0,05$ olduğundan H_0 kabul edilmiş yani; işletmelerin kriz yönetim planı hazırlama sürelerinin yöneticilerin yaşlarından bağımsız olduğu ortaya konulmuştur. Buradan hareketle yönetici yaşlarının kriz yönetiminde herhangi bir etkisinin olmadığı da ortaya konulmuştur.

TABLO:14 İşletmelerin Kriz Yönetim Planı Hazırlama Sürelerinin Yöneticilerin Eğitimlerine Göre Dağılımları

İşletmelerin kriz yönetim planı hazırlama süreleri	Eğitim durumu		Toplam	χ^2	SD	P	
	Lise	Üniversite ve +					
1-2 yıl	fi	15	2	17	2,071	1	0,150
	%	68,2	9,1	77,3			
3 ve +	fi	3	2	5			
	%	13,6	9,1	22,7			
Toplam	fi	18	4	22			
	%	81,8	18,2	100			

Ankete dahil işletmelerin kriz yönetim planı hazırlama sürelerinin, işletmelerdeki yöneticilerin eğitim durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında (Tablo:14); eğitim durumu lise olan yöneticilerin kriz yönetim planı hazırlama süreleri 1-2 yıl arasında olup oranı %68,2 iken kriz yönetim planı hazırlama süreleri 3 yıl ve daha üstü olan yöneticilerde ise bu oran % 13,6 olmaktadır. Üniversite ve üstü öğrenim durumuna göre, yöneticilerin kriz planı hazırlama süreleri 1-2 yıl ve daha üstü için bu oran % 18,2 olmaktadır. Böylece; denek işletme yöneticilerinin eğitim durumu ile işletme yöneticilerinin kriz planı hazırlama sürelerinden bağımsız olup olmadığı Ki-kare bağımsızlık testi sonucunda, $p > 0,05$ olduğundan H_0 kabul edilmiş yani; işletmelerin kriz yönetim planı hazırlama süreleri yöneticilerin eğitim durumlarından bağımsız olduğu ortaya konulmuştur. Yöneticilerin eğitim durumunun kriz yönetiminde etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

5. SONUÇ

Turizm sektöründe de diğer sektörlerde olduğu gibi çeşitli zamanlarda, farklı nedenlerle krizlerin etkili yansımaları görülebilmektedir. Oluşan krizlere bağlı olarak işletmeler, krizlerin olası etkilerini en aza indirebilmek amacıyla çeşitli önlemler almaktadırlar. Kuşkusuz krizlerden otel işletmeleri de önemli ölçüde etkilenebilmektedirler. Çünkü krizin ilk belirtilerinde dahi rezervasyon iptalleri yaşanmaktadır. Bunun en önemli nedeni kişilerin en az riskli ülke veya

bölgeleri tercih etmesinde yatmaktadır. Krizlerin zamanında ve optimum şekilde önlenmesi için turizm sektöründe faaliyet gösteren otel işletmeleri yöneticilerinin gereken karar ve önlemleri zamanında, ivedilikle almaları gerektiği mutlaklıdır.

Araştırma sonucunda, ampirik olarak İstanbul'da beş yıldızlı oteller incelenmiş, otel yöneticilerinin yaklaşık % 40'nın ekonomik kriz ve terörü, en etkili kriz türü olarak gördükleri belirlenmiş olup, otel yöneticilerin kriz planlarını, bu tür krizlere uyguladıkları ortaya konulmuştur. Yine bu araştırma sonucunda saptanan önemli diğer bir bulgu da, otel işletmeleri yöneticilerinin yaşları ve eğitim durumlarının, kriz yönetim planı hazırlama sürelerinden bağımsız olduğu, yaşların ve eğitim durumlarının kriz yönetiminde etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışma, sadece İstanbul'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otellerde çalışan otel yöneticileri ile sınırlıdır. Ancak, farklı yıldız sayısına sahip oteller üzerinde benzer konuda yapılacak sonraki araştırmalara da ışık tutabilecek, ayrıca otel işletmelerinin kriz dönemlerinde alacakları daha farklı önlemlerin belirlenmesi için ileriki çalışmalara da yardımcı olabilecektir.

Yürürlükteki araştırma çerçevesinde saptanan başlıca bulgular temel başlıklar halinde şöyle sıralanabilir:

- Ankete katılan yöneticilerin % 45,5'i, kriz dönemi yaşamlarında etkili olan en önemli faktörlerden bir tanesinin rekabet olduğunu, % 27,3'ü ise terör olduğunu düşünmektedirler.
- Anket kapsamındaki yöneticilerin % 43,5'i kriz sürecinde işletmelerin yeni ve alternatif pazarlara açılımlarının etkili olacağına inanmaktadır.
- Kriz döneminde yöneticilerin %35'i örgüt büyüklüğü ile personel sayısının yeniden değerlendirilmesini birinci öncelikli önlem olarak görmektedirler.
- Kriz dönemini aşarken yöneticiler, % 38,1'lik bir oran ile satışlarda tüketiciye yeni ve cazip öneriler sunulmasını üçüncü sırada tercih edilebilecek bir önlem olarak düşündükleri, bu önem konusunda fazla istekli olmadıkları görülmektedir. Böylece, yöneticilerin kriz

dönemlerinde fiyat politikalarında da indirimle gidilmesi yönündeki önlemleri son sıralarda tercih ettikleri görülmektedir.

▪ Ankete katılan otel yöneticilerinin % 9,1'i tanıtım harcamalarına ağırlık verilmesini tercih edebileceklerini belirtmiş olup, kriz döneminin aşılmasında tanıtım harcamalarına önem verilmesinin önemli bir önlem olmadığı saptanmıştır.

▪ Anketi yanıtlayan otel yöneticilerinin % 39,3'lük kısmına göre, işletmelerdeki krizleri önlemeye yönelik yapılan çalışmalardan, müşteri görüş, beklenti ve şikayetlerinin yakından izlenmesinin yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahip olduğu gözlemlenmiştir.

▪ Kriz yönetim planlarının kullanılmasında etkili olan kriz türlerinden; ekonomik kriz ve terörü yöneticilerin % 27,3'ü ilk öncelikli risk unsuru olarak belirtmişlerdir.

▪ Yöneticilerin % 57,1'lik kısmı kriz dönemindeki tanıtım bütçesinin toplam işletme bütçesi içindeki oranının % 11 ile % 20 arasında olduğunu düşünmekte olup, kriz olmadığı dönemlerde ise, tanıtım bütçesinin toplam bütçe içindeki oranını yöneticilerin % 54,2'lik kısmı % 1 ile % 10 arasında değiştiğini belirtmişlerdir.

Anket kapsamındaki otel yöneticilerinin verdikleri yanıtlar ve bu yanıtların değerlendirilmesi ışığında krizlere yönelik, özellikle kriz yönetim sürecinde otel yöneticilerinin daha iyi bilinçlendirilmesi gerekliliğinin önemi ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

BATCHELOR, P., *Surviving a Corporate Crisis : 100 Things You Need to Know*, Thorogood, 2003

GLAESSER, D., *Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi*, İstanbul, Set-Systems, 2005

EROĞLU, Ö.; ALBENİ, M., *Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Isparta, Bilim Kitapevi, 2002

GÜLTEKİN, M. K., *Krizde Yönetim krizde Check-Up Krizden Çıkış Yolları*, Ankara, Alp Yayınevi, 2002

HERMAN, C. ,*Crise Dans Les Organisations* , www.wikipedia.org, 11.10.2005

KÜÇÜKALTAN, D.,*Tourism and Terrorism:An Experience of Turkey and the World*, iUniverse, 2006

MAYER, R.; LAFOREST, M., *Probleme Social:Concept Et Les Pricipales Ecoles Théoriques.Revue Service Social*, Vol:39, No:2, Québec, 1990

TACK, P. B., *Kriz Zamanı Yönetim*, İstanbul, İlgi Yayıncılık, 1994

TANRISEVDİ, A., “Yönetici Bakışı İle Seyahat Acentalarında Dışsal Kaynaklı Kriz Olgusu,” *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* ,Sayı:1, Yıl:1, (Temmuz-Eylül 2004)

TÜZ, M. V., *Kriz Yönetimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2004

National Research Council Staff, *Summary of a Workshop on Information Technology Research for Crisis Management*, National Academies Press, 1999

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~nozel/kriz.ppt>, 29.01.2009

<http://www.turob.com>, 13.08.2009

<http://www.wikipedia.org/wiki/Crise>, 04.12.2006

TURİZM İŞLETMELERİNDE LİDERLİK TARZLARI VE LİDER- ÜYE ETKİLEŞİMİ KALİTESİ (LÜE) ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Sezer Cihan ÇALIŞKAN*

ÖZET

Bu araştırmanın konusunu konaklama işletmelerinde liderlik tarzları ve liderlik tarzlarının lider-üye etkileşiminin kalitesi (LÜE) üzerindeki etkisi oluşturmaktadır. Müşteri memnuniyetinin ön planda olduğu turizm ve hizmet sektörlerinde kaliteli bir lider-üye etkileşimi ve işletmelerin kültürüne uygun etkin bir liderlik modelinin yer alması çalışanların iş tatminleri, çalışan devir hızları, çalışan devamlılığı ve örgüte bağlılıkları açısından hayati öneme sahiptir. Bu nedenle sektörde LÜE'yi arttıracak değişkenlerin incelenmesi liderlik çalışmaları açısından öncelik taşımaktadır. Daha önce literatürde yer alan çalışmalarda batı yazınında popüler olan dönüştürücü ve iş gördürücü liderlik tarzları ile LÜE arasındaki ilişkiler irdelenmiş olmakla birlikte, kültürün çok önemli bir durumsal etki yarattığı liderlik konusunda kültüre özgü bir liderlik tarzı olan paternalistik liderlik tarzının LÜE ile ilişkisi henüz incelenmemiş bir konudur. Bu çalışmada paternalist liderlik tarzı ve alt boyutlarının (otoriter, yardımsever ve moral liderlik tarzları) lider-üye etkileşimi üzerindeki açıklayıcı katkısı kantitatif analizlerde kanıtlanmaktadır. Araştırmaya İstanbul'da faaliyet göstermekte olan üç ve dört yıldızlı oteller ile butik otellerde görev yapmakta olan toplam 450 yönetici katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babacan (paternalist) liderlik tarzları, Otoriter, Yardımsever, moral liderlik tarzları, lider-üye etkileşiminin kalitesi (LÜE).

AN AMPRICAL STUDY ABOUT LEADERSHIP STYLES AND LEADER- MEMBER EXCHANGE QUALITY (LMX) IN TOURISM MANAGEMENT INDUSTRY

ABSTRACT

The main subject of this paper is to investigate the leadership styles and Leader-member exchange quality (LMX) in tourism service industry in which customer satisfaction has a crucial importance. LMX is effective on the variables at individual, group and institutional level. The quality of the leader member interaction has explanatory power on job satisfaction, organizational commitment, employee turnover, intention to quit and absenteeism. So high quality LMX means more satisfied employees which brings customer satisfaction together. Within that

* Öğr. Gör.Dr., T.C. Haliç Üniversitesi, İngilizce İşletme Bölümü, Şişhane –İstanbul

context, searching the antecedents and consequences of high LMX environments is an important research area. In the literature, the impact of transformational and transactional leadership on LMX is investigated but the relationship between a culturally specific leadership model namely paternalistic leadership style and LMX is un-known. In this research model the impact of paternalistic leadership (sub-components: benevolent, authoritarian and moral) on LMX is approved. 450 hotel managers (from three and four star hotels and boutique hotels) in İstanbul participated to the study.

Key words: Paternalistic leadership style, authoritarian leadership, benevolent leadership, moral leadership, leader-member exchange quality (LMX).

I.GİRİŞ

Liderlik sosyal bilimlerde ve örgütsel davranış literatüründe üzerinde çok yazılan, araştırılan, ampirik çalışmalar yapılan ve informal olarak da fikir yürütülen konulardan birisidir. Liderlik konusuna verilen bütün bu ilgiye rağmen literatürde hala boşluklar ve çelişkiler varlığını korumakta ve liderlik bir kara kutu olma özelliğini sürdürmektedir (Luthans, 2005). Liderlik konusu ve “başarılı liderleri nasıl yaratabiliriz?” sorusu turizm sektöründe ki en önemli örgütsel davranış konularından birisini oluşturmaktadır.

Günümüz modern turizm işletmeciliği, örgütlerin yapı ve süreçlerini hizmet kalitesi temelinde geliştirmeyi zorlamaktadır. Bu nedenle, artan rekabet anlayışı ile başarılı bir örgütsel hedef oluşturmak için çalışanların performanslarını geliştirme ve hizmet kalitesini arttırmada yeni yönetim metotlarını benimsemek gerekli hale gelmiştir. Liderlik, bunu gerçekleştiren en önemli unsurlardan birisidir. Turizm işletmelerinde liderlerin çalışanlar üzerindeki etkisi, çalışanların lideri anlaması, liderin verimliliği, çalışanların davranışları ve performansları da dâhil olmak üzere birçok örgütsel çıktıyı etkilemektedir. Turizm işletmelerinde hizmet sürecinin merkezinde olan çalışanlar, etkili bir liderin varlığı ile daha fazla başarılı olurlar (Güzel, 2009). Bireysel ve örgütsel amaçların uyumunu sağlayan liderlikte etkileşim odaklı bir bakış açısı bulunmaktadır.

Liderliğin turizm işletmeciliği açısından önemi vurgulanarak, bu araştırmada konaklama ve otel işletmelerinde liderlik tarzları ve lider-üye etkileşiminin kalitesi ve gelişimine olan etkisi irdelenmektedir. Bir durumsal değişken olarak liderlik, işletmelerin yapısına ve kültürüne göre farklı liderlik tarzlarının uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Örneğin, etkinlik ve maliyet kültürünün değerli olduğu küçük tesislerde başarı için görev

bağlamlı liderlik davranışı yeterli iken, yüksek seviyede hizmetin beklendiği lüks tesislerde yüksek kaliteyi sağlamak için en iyi yaklaşım ilişki kurma davranışı olabilir (Testa, 2008). Uygulanması gerekli liderlik tarzlarının ötesinde özellikle turizm işletmelerinde ast ve üstler ya da lider ve üye etkileşimi beraberinde, çalışanların iş tatminlerinin ve örgüte bağlılıklarının artmasına imkan vermekte, çalışan memnuniyetini arttırmakta, konaklama sektörünün önemli problemlerinden birisi olan iş gücü devir hızını azaltmakta ve doğal bir döngü olarak müşteri memnuniyetini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada konaklama işletmelerinde lider-üye etkileşiminin kalitesi ve bu etkileşimin ortaya çıkmasına imkan verecek liderlik tarzları esas araştırılmak istenen konuyu oluşturmaktadır.

1. Lider – üye etkileşimi (LÜE) Teorisi:

Lider üye etkileşimi teorisi liderlik sürecini lider ve ast arasında kurulan ikili iletişimlere bağlı olarak açıklar. Bu etkileşimde, ilişkinin kaliteli olması demek, lider ve astı arasında karşılıklı güvene dayalı ve daha verimli, faydalı bir etkileşimin yaşanıyor olması demektir. Düşük kaliteli bir ilişkide ise, astlar üstlerinden daha az düzeyde etkileşim, destek, güven alır ve daha az ödüllendirilir.

Lider ve üye arasındaki ilişki iki kategoride ele alınmaktadır. İç grup (in group) ve dış grup (out group) (Dansereau, Graen & Haga, 1975; Graen, 1976; Graen & Cahsman, 1975; Graen ve Uhl-Bien, 1995). Zaman baskıları nedeniyle, yöneticiler ya da amirler bazı kilit noktada bulunan astları ile daha yakın ilişkiler geliştirirler. Bu astlar, iç grup olarak tanımlanır. İç grupların üstleri ile ilişkileri sadece resmi sözleşmelere ve bir sözleşmedeki borç yükümlülüklerine dayalı değildir. Bu da iç grubun lider ya da amir ile ilişkilerini daha kaliteli kılar (Dienesh & Liden, 1986; Graen & Scandura, 1987). Bu nedenle iç gruplar lider-üye etkileşimi açısından yüksek kaliteli gruplar olarak da adlandırılırlar. İç gruptan olanlar, üstlerinden yüksek düzeyde etkileşim, destek, güven alırlar; üstleri onları resmi ve gayri resmi olarak daha çok ödüllendirir. Diğer kategoride yer alan dış grupla iletişimlerinde ise üstler, resmi kurallara, politikalara, otorite ilişkileri ve sözleşmelere dayalı olarak ilişki kurarlar. Bu nedenle dış gruplar, ilişkilerinin kalitesi açısından düşük kaliteli gruplar olarak da adlandırılırlar (Liden, Sparrow & Wayne, 1997).

Lider üye etkileşimi teorisinin arka planında Blau (1988) tarafından geliştirilen “*Sosyal Takas*” teorisi yer almaktadır. İç grup ve dış grup tanımlamaları *ekonomik etkileşim* ve *sosyal etkileşim* kavramları ile

örtüşmektedir. Ekonomik etkileşim, özü itibariyle resmi sözleşmelere dayalıdır; taraflar arasındaki etkileşimin kuralları ve yaptırımları, kişilerin görev ve sorumlulukları net olarak belirlenmiştir, güvene değil yükümlülüklerle dayalı bir ilişki vardır (Graen & Uhl- Bien, 1995).

Dış gruptaki ilişkinin yapısına benzeyen ekonomik sözleşme ve değişimde taraflar en az seviyede ya da hiçbir sosyal ilişki ve etkileşime girmeksizin görevlerini yerine getirirler. Sosyal karşılıklı değişimde ise, aynen iç grup ilişkilerinde olduğu gibi, ilişkinin temelini güven oluşturmaktadır. Taraflardan birisi diğerinden bir ödül veya sonuç beklemeksizin hizmet görmektedir (Dansereau, Graen & Haga, 1975). Taraflar, iş sözleşmelerindeki yükümlülüklerin dışında karşılıklı hizmet ve destek vermektedirler. Liderler, çalışanlarının örgütsel ortamda sorumluluk almaları için çalışanlarını cesaretlendirirler ve çalışanlarının amaçlarına ulaşabilmeleri için onlara gerekli kaynak ve desteği temin ederler (Wang, Law, Wang & Chen, 2005). Lider ve üye arasındaki sosyal etkileşim lider üye ilişkisinin kalitesini arttırmaktadır.

Özellikle 1990'lerden sonra yapılan çalışmalarda, liderlik ile ilgili literatüre bakıldığında, lider üye etkileşiminin kalitesinin değişik araştırmalarda sıkça ele alınan, üzerinde tartışılan ve eleştirilen bir konu olduğu görülmektedir. Literatürde yer alan pek çok çalışma, lider ve üye arasındaki etkileşimin kalitesinin birey, grup ve kurum düzeyindeki değişkenler üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, yüksek performans (Liden, Wayne & Stidwell, 1993), genel olarak iş tatmininin ve lidere karşı duyulan tatminin artması (Duchon, Green & Taber, 1986), kuruma bağlılığın artması (Nystrom, 1990), kariyer gelişimi (Graen & Scandura, 1987), işgücü devir hızında azalma (Veccio, 1987), işten ayrılma niyetlerinde azalma (Schiriesheim, Castro, Cogliser, 1999), örgüt vatandaşlığı davranışı, izlenim yönetimi ve politik davranış algısı, kişinin kariyerinden tatmin duyması (Gestner ve Day, 1997) gibi değişkenlerin açıklanmasında lider üye etkileşimi kalitesinin gerek tek başına gerek diğer durumsal değişkenlerle birlikte açıklayıcı etkisi olduğu bulunmuştur.

2. Liderlik Tarzları ve LÜE Etkileşimi:

Gestner & Day (1997) lider üye etkileşiminin kalitesi ile ilgili meta analizlerinde, iş gördürücü ve dönüştürücü liderlik tarzları ile LÜE'nin etkileşimini incelemişlerdir. İş gördürücü liderlik tarzında lider, çalışanlarının değişimi ve gelişimini sağlamaktan çok işle ilgili hedeflere ulaşmayı göz önünde bulundurur. Buna karşılık, dönüştürücü liderler

takipçilerinin gelişimini sağlamak için onları değişime sevk eden daha yüksek düzeyli değerler ve inançlara sahiptirler. Lider üye etkileşiminin kalitesinde de, karşılıklı saygı, güven ve ilişkinin bütünündeki kalite LÜE'nin dönüştürücü liderlik tarzıyla beraber gelişimini daha mümkün kılmaktadır. Liderlik tarzları ile LÜE'nin etkileşimi ile ilgili olarak, Deluga (1992) ve Basu (1992) da, dönüştürücü liderliğin alt boyutları olan karizma ve kişiselleştirilmiş ilgi ile lider üye etkileşimin kalitesi arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulmuştur. (LÜE ve dönüştürücü liderlik arasında $r=.87$). Bu bulgular LÜE'nin dönüştürücü liderliğe daha yakın olduğunu doğrular niteliktedir. Daha önce dönüştürücü ve iş gördürücü liderlik tarzlarının LÜE üzerindeki etkisine yönelik olarak yapılan bu çalışmalar farklı kültürlerde, farklı liderlik tarzları ile de tekrarlanabilir.

Bu bağlamda, Pillai, Scandura ve Williams (1999) dönüştürücü (transformational) liderliğin ve LÜE'nin kültürlere göre her hangi bir farklılık gösterip göstermediklerini test etmişler ve 5 ayrı ülkede bu değişkenlerin iş tatmini üzerine olan etkisini araştırmışlardır. Sonuç olarak, dönüştürücü liderliğin iş tatminini açıklamada anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, LÜE'nin ise doğu toplumlarında dahi iş tatminini açıklamada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda kültürel varsayımlar liderlik süreçlerini, stillerini ve liderliğin çalışanlar üzerindeki etkilerini değiştirebilmektedir. Uygulanmakta olan liderlik tarzı ve etkinliği işletmelerin gereklilikleri kadar içinde yaşanan ulusal kültürden de etkilenmektedir.

Küreselleşen dünyada liderlik teorilerinde batılı yaklaşımların ve liderlik modellerinin yanı sıra kültüre özgü yeni liderlik yaklaşımlarının da araştırılması gerekliliği önemini korumaktadır. Bir yandan küreselleşirken bir yandan da farklı kültürlerin ve bu kültürlerde gelişen kendine özgü örgütsel değişkenlerin irdelenmesi örgüt uygulamalarının başarısı açısından önemini korumaktadır. Anglo-Sakson geleneğinde gelişen teorilerin diğer kültürlerdeki genel geçerliği 1980'lerden bu yana sorgulanmaktadır (Boyacıgiller, 1997; Boyacıgiller ve Adler, 1997; Erez, 1997). Bu konuda Hofstede(1980)'nin yapmış olduğu ulusal kültürün işletme kültürleri üzerindeki etkisini ortaya koymak üzere yapmış olduğu karşılaştırmalı kültür araştırması temel referans noktalarından birisini oluşturmaktadır.

Kültür değişkeni modern liderlik teorilerinde yerini alması gereken oldukça önemli bir faktördür. Çünkü 21. yyda küreselleşen dünyada işletmeler giderek uluslararası yapılar haline gelmektedirler. Yöneticilerin de farklı kültürlerle uyumlu ve bu kültürlerde çalışabilecek donanıma ve

yetkinliklere sahip olması önem taşımaktadır. Kültürlerarası araştırmalar örgütsel davranış literatüründe yer alan diğer değişkenler açısından olduğu kadar yönetim ve liderlik çalışmaları açısından da büyük önem taşımaktadır.

Örneğin Robert House tarafından yürütülen uluslararası GLOBE (Global Leadership and Organizational Effectiveness/ Global Liderlik ve Örgütsel Etkinlik) projesi bağlamında kültürel değişkenlerin liderlik ve liderlik sürecinin etkinliği üzerindeki etkileri geniş çaplı olarak irdelenmektedir (Luthans, 2005). GLOBE projesinin ilk başlarda alınan ve makalelere yansıyan sonuçlarında, karşılıklı bağımlılık ve işbirliği değerlerinin ön plana çıktığı kolektivist (toplulukçu) toplumlarda, daha ilişki odaklı, ilgili ve yardımsever liderlik tarzlarının öne çıktığı görülmektedir.

Kültürün liderlik tarzları üzerindeki bu yadsınamaz etkisi nedeniyle 1990'lardan sonra oldukça popüler olan iş gördürücü, karizmatik ya da dönüştürücü liderlik tarzları yerine bu araştırmada kültüre özgü bir liderlik modeli olan **“babacan liderlik tarzları”** ele alınmaktadır. Babacan liderlik tarzının alt boyutlarını Cheng, Chou ve Fang (2000)'ın ortaya çıkardığı “otoriter”, “yardımsever” ve “moral” liderlik tipolojileri oluşturmaktadır.

3. Paternalistik Kültür ve Paternalistik Liderlik Tarzları:

Örgütlerde paternalizm veya babacanlık ve hamilik batılı literatürde ve kültürlerarası çalışmalarda fazla ele alınmamış olmakla birlikte, toplulukçu ve hiyerarşik kültürlerde sıklıkla rastlanan bir olgudur.

Paternalizm kavramı, ikili ilişkilerin niteliğini (özellikle algılanan güç aralığını) ve bu ilişkilerde astın ve üstün görev ve sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Paternalist toplumlarda üst ile ast arasındaki ilişki, ebeveyn ve evlat arasındaki ilişkiye benzer. Bu ilişkide üstün görevi astı korumak, yönlendirmek, yol göstermek ve onun iyiliğine olacağına inandığı kararları onun adına vermektir. Bunun karşılığında da asttan beklenen, üstüne itaat etmesi ve bağlılık göstermesidir. (Aycan, 2001).

Paternalizmin temelleri aile ve devlet yapısındaki feodal ve patriarkal düzene dayanmaktadır. Devlet halkı korumak ve ona bakmakla yükümlüdür. Aile ve devlet içinde yer alan bu ilişkilerin zamanla işyerlerine de yansıdığı gözlenmiştir. Paternalizm Çin, Japonya, Kore ve Hindistan gibi Pasifik Asya kültürlerinin önemli bir özelliğidir (Kim, 1994). Chao, O'Leary-Kelly, Wolf, Klein, ve Gardner (1994), paternalizmin temel prensiplerinin işverenin otoritesi ve yol göstericiliği karşılığında çalışanların ona bağlılık ve saygı

göstermesi gerektiğini öğütleyen Konfüçyüs öğretilerine dayandırıldığını anlatmaktadır.

Paternalistik kültürün bu özellikleri kendine has bir liderlik ve yönetim tarzını da doğurmaktadır: Paternalistik liderlik tarzı. Paternalist (babacan) liderlik Fahr ve Cheng (2000) tarafından üç boyutlu olarak tanımlanmıştır, başka bir deyişle paternalizm üç liderlik tarzı ortaya koymaktadır. Otoriter liderlik, Yardımsever liderlik ve Moral Liderlik tarzları. Bu araştırmada da babacan liderlik tarzları olarak bu üç liderlik tarzı ele alınacaktır.

a. **Otoriter Liderlik Tarzı:** Otoriter liderler daha önce de üzerinde durulduğu gibi, sorgulanamaz ve mutlak otoritelerini ortaya koyarlar ve astları ile ilişkilerinde bu otoritelerini vurgularlar. Astları üzerinde mutlak bir kontrol kurarlar ve onlardan emirlerine kesin olarak uymalarını ve itaat etmelerini beklerler (Cheng, 1995). Kaynağını yöneticinin ya da liderin sahip olduğu pozisyon ve mevki gücünden alan batıdaki heroik liderlik tarzının aksine, liderin /yöneticinin gücü otoriteye saygı, ailevi ve paternalistik kontrolden gelmektedir.

b. **Yardımsever liderlik tarzı:** Çalışanlarının iyiliği ve esenliği için onlarla kişisel, uzun süreli ve hayatlarının her alanını kapsayan bir ilgi ve destek gösteren lider tarzıdır. Stogdill(1974)'in liderin ilgi göstermesi ve House ve Mitchell (1974)'in destekleyici lider sınıflamalarından farklı olarak yardımsever lider çalışanın işle ilgili sorunlarının da dışına çıkarak, kişisel, özel ve ailevi alanlardaki sorunlarıyla da ilgilenir, ancak otoritenin kendi elinde olduğunu ve kimin patron olduğunu asla unutturmaz.

c. **Moral liderlik tarzı:** Lider gücünü sadece kişisel çıkarları için değil çalışanlarının ve işletmenin tümünün iyiliği için kullanır, başka bir deyişle “sosyal güce” sahiptir. Yüksek düzeyde kişisel bütünlük, bencillikten uzaklık ve kibarlık gösterir. Doğrucu, net, kişisel çıkarlarını iş çıkarlarından ayırabilen, örnek bir tarz sergiler. (Cheng, Chou, Fang, 2000).

Batıda paternalizm ve LÜE arasındaki ilişkiler konusundaki bu olumsuz görüşlerin aksine, güç aralığı geniş ve paternalist kültürün hakim olduğu toplulukçu kültürlerde babacan liderlik tarzları lider üye etkileşimini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Paternalistik liderlik tarzı yöneticilerin bir baba şefkati ile çalışanlarının hayatlarının her alanı ile ilgilenmesini, mesleki destek sağlamasını, astlarını ödüllendirmesini, çalışanların gelişimlerine önem vermesini ve onları desteklemesini içermektedir. Ancak bütün bu davranışları gösterirken yönetici otoritenin kimde olduğunu da daima

hatırlatmaktadır. Başka bir deyişle, babacan liderlik tarzı özünde yer alan yardımsever ve moral komponentler nedeniyle yüksek bir lider-üye etkileşimi beklentisinin gelişimini olumlu yönde tetikleyebilir.

Paternalist liderlik tarzı ile ilgili olarak üzerinde durulan bir başka çalışmada da Kuo (2004), takım yönetimi ve takım performansı üzerinde yöneticilerin ve yöneticilik tarzlarının rolünü ve etkisini irdelemiş, dönüştürücü ve iş gördürücü liderlik tarzları ile birlikte paternalist liderliği de modeline eklemiş ve bu liderlik tarzlarının takım etkinliği ve performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Kou (2004) paternalist liderliğin iki alt boyutu olduğunu belirtmektedir: *1. saygınlık ve otorite, 2. yardımseverlik (bahşedilmiş yardım)*. Otoriterlik boyutu, liderin gücü ve yetkiyi kendinde toplaması, personel güçlendirmede ve yukarıdan aşağıya iletişimde isteksizlik, sıkı kontrol ve kurallara bağlılık, itaat beklentisi ve otoriteye saygı özelliklerini içermektedir. Otoritenin tek kişide toplanması ve liderin astından yüksek performans beklentisi zayıf iletişim ve iş atmosferinin oluşmasına neden olabilir. Ancak paternalist liderliğin ikinci boyutu olan yardımseverlik boyutu ise liderin astlara ilgi göstermesi, astlarını aileden birisi gibi görmesi, astlarının prestijini ve saygınlığını koruması ve astlarının başkalarının önünde küçük düşürücü davranışlardan sakınması gibi özellikleri içermektedir. Bu liderlik davranışları, astların kendi bencil ihtiyaçlarından daha çok kuruluşun çıkarlarını ve örgütsel hedefleri önemsemesini beraberinde getirir. Hatta ast bazı durumlarda lideri için kendisini feda edebilir.

Bu koşullarda takım içerisinde bulunan astların örgütsel hedefler doğrultusunda performansı artacak ve pozitif bir takım etkinliği ortaya çıkacaktır. *Bu bağlamda Kuo (2004)'nin yaptığı çalışmada, paternalistik liderliğin takım etkinliği üzerinde önemli bir açıklayıcı güce sahip olduğu, ancak paternalistik liderliğin otorite ve saygınlık boyutunun takım etkinliği ile negatif; bahşedilmiş haklar ve yardımlar (yardımseverlik) boyutunun ise pozitif bir etkileşim içerisinde olduğu savları ileri sürülmüştür.*

Bu çıkarımları destekler nitelikte bir bulgu olarak, daha önce Pellegrini ve Scandura (2006) Türkiye'de LÜE, delegasyon ve paternalizm üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada LÜE'nin paternalizm üzerinden çalışanların iş tatminlerini etkilediğini tespit etmişlerdir.

LÜE ast ve üst arasında karşılıklı güven, saygı ve görev bilinci (sorumluluğu) olarak tanımlanmaktadır. Yüksek kalitede bir ilişkide olması gereken bu özellikler paternalistik ilişkideki gönüllü itaat etme, emirleri yerine getirme ve liderin çalışanın özel hayatı ile ilgili durumlara ilgi

göstermesi gibi özellikleri olumlu yönde etkiler. Başka bir deyişle yüksek kaliteli bir lider-üye etkileşimi zaten paternalistik liderlik tarzında kendini göstermektedir. Paternalist liderlik tarzında lider karar alma yetkisini kendinde bulundurur ancak önemli kararları yüksek kaliteli ilişkisi içinde bulunduğu çalışanları ile paylaşabilir. Bu nedenle lider üye etkileşimin kalitesi paternalist toplumlarda delegasyonu da olumlu yönde etkileyebilir. (Pelligni & Scandura, 2006)

Genel olarak babacan liderlik tarzının LÜE üzerinde olumlu ve pozitif bir etki yaratacağı düşünülse de, babacan liderlik tarzının alt boyutları yöneticinin LÜE algısı üzerinde farklı etkiler yaratabilir. Örneğin, LÜE hakkında yukarıda yapılan açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, moral ve yardımsever tarza sahip liderlerin çalışanları ile daha kaliteli ilişkiler geliştirecekleri ve otoriter liderlik tarzına sahip liderlerin ise lider üye etkileşiminin kalitesine çok önem vermeyecekleri ve LÜE değerlerinin düşük olacağı çıkarımını yapabiliriz.

Bu teorik çerçeve kapsamında, bu araştırmanın temel hipotezleri aşağıda verilmektedir:

H1: Babacan liderlik tarzı lider-üye etkileşimin kalitesini bir bütün olarak olumlu yönde açıklar.

H2: Babacan liderlik tarzının bir alt boyutu olan yardımsever liderlik tarzı lider-üye etkileşimi üzerinde pozitif bir açıklayıcı güce sahiptir.

H3: Babacan liderlik tarzının bir alt boyutu olan moral liderlik tarzı lider-üye etkileşimi üzerinde pozitif bir açıklayıcı güce sahiptir.

H4: Babacan liderlik tarzının bir alt boyutu olan otoriter liderlik tarzı lider-üye etkileşimi üzerinde negatif bir açıklayıcı güce sahiptir.

II. METOD:

1. Örneklem ve Prosedür:

Bu araştırmanın örneklemini altında en az bir kişi çalışan ilk, orta ve üst kademe otel yöneticileri oluşturmaktadır. İstanbul'da Talimhane ve Sirkeci bölgeleri ile Sultanahmet'te yer alan 3-4 yıldızlı oteller ve butik otel işletmeleri anket örneği ile birlikte ziyaret edilmiş, araştırmanın amacı anlatılmış ve anketler, araştırmaya katılmak isteyen kişilere elden kapalı zarflar içerisinde verilmiştir. Çalışma kapsamında 700 anket dağıtılmış ve 450 yöneticinin katılımı sağlanabilmiştir. Anketlerin cevaplanma oranı %64'tür. Anketlerin dağıtılması ve geri alınması toplam olarak yaklaşık 4,5 aylık bir sürede gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların bazıları yoğun iş tempoları nedeniyle ankete katılmayacaklarını belirtmişlerdir.

2. Kullanılan Ölçüm Araçları

Lider Üye Etkileşimi Beklentisi Ölçeği (LMX perception): Graen ve Scandura (1984) tarafından geliştirilen ve 7 ifadeden oluşan lider üye etkileşimi kalitesi ölçeği Türkçeleştirilerek kullanılmıştır. Ölçekte “Yönetici astlarının işi ile ilgili problemleri çözebilmesine yardım etmek için gerekli gücü kullanmalıdır”, “Yönetici astının potansiyelini iyi bilmelidir” gibi ifadeler yer almaktadır. *Paternalistik / Babacan Liderlik Ölçeği (Paternalistic Leadership Questionnaire):* Cheng, Chou ve Fang (2000) tarafından geliştirilen; otoriter, yardımsever ve moral liderlik alt boyutlarından oluşan toplam 34 ifadelik ölçek Türkçeleştirilerek kullanılmıştır. Ölçekte, yardımsever liderlik için 12, otoriter liderlik için 14 ve moral liderlik için ise 8 ifade yer almaktadır. Ölçekteki ifadeler örnek olarak, “yönetici astlarının özel hayatını dikkate almalıdır”, “astları ile aile gibi olmalıdır”, “her zaman astlarının emirlere itaat etmesini ister”, “her şeyin kuralına uygun olarak yapılmasını ister, buna aykırı davranışlar cezalandırılır”, “yönetici doğru ve net olmalı sosyal ilişkilerinde kişisel çıkarlarını göz ardı etmelidir”, “astlarının başarısını kendi başarısıymış gibi göstermez” ifadelerini verebiliriz.

Araştırmada ayrıca katılımcıların “yöneticilerin kaliteli bir ast-üst ilişkisinden beklentileri” ve “başarılı bir yöneticinin tarzı nasıl olmalıdır” sorularına değerlendirme yapmaları istenmiştir.

III. BULGULAR:

1. Faktör Analizleri:

Paternalistik liderlik ölçeğine ait toplam 34 ifadenin faktör analizine sokulması sonucu SPSS ilk adımda toplam 7 faktör hesaplanmıştır. Ancak faktör yükleri düşük olan otoriter liderliğin 3,4 ve 7. ifadeleri analizden çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. 6 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Faktörlerin her birine uygulanan iç tutarlılık analizi neticesinde yardımsever liderlikten 1 ve 2 numaralı ifadeler ve otoriter liderlik tarzından 10 numaralı ifade ve moral liderliği ölçen 6 notlu ifade iç tutarlılığı düşürdükleri için analizden çıkarılmıştır. Faktör analizinin sonucunda 6 faktörlü bir yapı ortaya çıkmaktadır açıklayıcı güçlerine göre sırasıyla: “sosyal destek sağlayan lider”, “otoriter lider”, “geliştirici lider”, “mesleki destek sağlayan lider”, “kuralcı otoriter lider” ve “korumacı lider”dir. Faktörler altında toplanan ifadeler, faktör yükleri ve iç tutarlılık analizi sonuçları Tablo 1’de ayrıntılı olarak yer almaktadır. Orijinal ölçek ile bir karşılaştırma yapıldığında, sosyal destek sağlayan liderlik ve mesleki destek sağlayan

liderlik orijinal ölçekteki “yardımsever liderlik”; “otoriter ve kuralcı otoriter liderlik” orijinal ölçekteki “otoriter liderlik”; “geliştirici ve korumacı liderlik” boyutları da orijinal ölçekteki “moral liderlik boyutları” ile örtüşmektedir. Türkiye’deki örnekleme yapılan bu çalışmada orijinal ölçekte yer alan her bir liderlik tarzı alt faktörünün kendi içinde de alt faktörlere ayrıldığı ve 6 yeni liderlik tarzı boyutunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Lider-üye etkileşimi ölçeğini oluşturan 7 ifade faktör analizi sonucunda tek bir faktör altında toplanmış ancak iç tutarlılığı düşüren maddeler analizden çıkarılmıştır. İlk olarak iç tutarlık değerini düşüren 4 numaralı ifade analizden çıkarılmıştır.(Yöneticinin astları ile ilişkileri son derece etkin olmalıdır) Bu soru analizden çıkarılınca iç tutarlılık .64’ten .73’e yükselmiştir. Bu adımdan sonra, LÜE2, LÜE3 ve LÜE4 nolu ifadeler sırası ile analizden atılmak durumunda kalmış ve iç tutarlılıklar sırasıyla .74, .75 ve .88’e yükselmiştir. Sonuçta LÜE testinin en güvenilir faktör yapısı “*yönetici astlarının işi ile ilgili problemlerini anlamalıdır*” ve “*yönetici astlarının potansiyelini iyi tespit etmelidir*” maddelerinden oluşan 2 soru ve tek bir faktörlü yapı olarak ortaya çıkmıştır. İç tutarlılık testi sonucu Cronbach Alpha değeri “. 88” olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Paternalistik liderlik tarzları faktör analizi tablosu

	F1:Sosyal Destek Sağlayan Lider	F2:Meslek destek Sağlayan Lider	F3: Otoriter Lider	F4: Kuralcı Otoriter Lider	F5: Geliştirici Lider	F6: Korumacı Lider
Astların Çiğirne ve Kadalı'nın yanında küçük Deşim memelidir. Astları düşük performans gösterdiğinde öncelikle bunun nedenlerini çözmeye çalışmalıdır.		.698				
Astların birinden biri gibi davranmalıdır hata yaptığında genellikle ikinci bir şans daha vermeli.	.837					
Astların ile aile gibi olmalıdır.	.801	.672				
Astların ihtiyaçları ve zorlukları hakkında bilgi ve desteği sağlamalıdır.	.760	.579				
Astların aile kadını gibi yardıma ihtiyaç yapmaz.	.750		.817			
Astların görevleri düşüğümlerini getirmenmelidir.	.739		.728			
Astların başardıkları ve başarısızlıklarını takdir etmelidir.	.542		.721			

Astlarının ne düşündüğünü bilmesine izin vermez	.713					
Astları ancak verilen emirleri uygularlar	.704					
Her zaman otoritesini göstermelidir	.768					
Kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmalıdır	.746					
Her şeyin kuralına uygun olarak yapılmasını ister, buna aykırı davranışlar cezalandırılır.	.744					
Her zaman astlarının emirlere itaat etmelerini ister	.726					
Astlarına dürüst ve onların çıkarlarını gözeterek şekilde davranmalıdır	.74					
	.7					
Astlarının başarılarını kendi başarısıymış gibi göstermez.	.6					
	.95					
Doğrucu ve net olmalı, sosyal ilişkilerinde kişisel çıkarlarını göz ardı etmelidir.	.66					
	.7					
Her zaman yeteneklilere bu yeteneklerini gösterecekleri fırsatlar verir ve onları kıskanmaz.	.65					
	.2					
Menfaatleri için insanları asla sömürmez	.53					
	.0					
Çalışma ortamında problem yaşandığında sorumluluk almalıdır	.78					
	.1					
İdeal yönetici küçük hesapların peşinde değildir	.73					
	.6					
Açıklanan Varyans %	.15	.10	.12	.9	.11	.6
Cronbach α	.89	.82	.83	.78	.74	.64

1. Regresyon Analizleri:

Bu çalışmanın bağımlı değişkeni olan yöneticinin lider-üye etkileşimi beklentisi üzerinde katkısı olan liderlik tarzlarını ortaya çıkarmak üzere, babacan liderlik tarzı altında yer alan 6 faktör regresyon analizine sokulmuştur. Regresyon analizi sonucunda “otoriter liderlik tarzı” haricinde diğer bütün liderlik tarzlarının LÜE üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir

ve 5 bağımsız değişkenli modelin LÜE'yi açıklama oranı %52 gibi iyi bir açıklayıcı güçtür. Bu analiz babacan (paternalistik) liderlik tarzının LÜE üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Daha önce literatürde yapılan çalışmalarda LÜE'ye en yakın liderlik tarzı olarak dönüştürücü liderlik ele alınırken, kültüre özgü bir liderlik modeli olan paternalist liderliğin de alt boyutları ile birlikte LÜE üzerinde güçlü bir açıklayıcı etkisi olduğu saptanmış bulunmaktadır. Regresyon denkleminde ilk giren liderlik tarzı "mesleki destek sağlayan liderlik" olmuştur. Tek değişkenli modelde mesleki destek sağlayan liderlik tarzı LÜE'nin %38'ini anlamlı şekilde açıklayabilmektedir. Mesleki destek sağlayan liderlik tarzının LÜE üzerindeki etkisi (Beta değeri) .62'dir. Detaylı sonuçlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Paternalistik (Babacan) liderlik tarzlarının lider-üye etkileşimi üzerindeki etkisi

DEĞİŞKENLER	R KARE	F	ANLAMLILIK F	BETA	T	P
DENKLEME GİREN DEĞİŞKENLER:	.52	82,090	.000			
MESLEKİ DESTEK				.35	7,174	.000
SAĞLAYAN LİDER				.23	5,284	.000
GELİŞTİRİCİ LİDER				.20	5,475	.000
KURALCI OTORİTER LİDER				.15	3,199	.001
SOSYAL DESTEK				.10	2,181	.030
SAĞLAYAN LİDER						
KORUMACI LİDER						

REGRESYON ANALİZİNE SOKULAN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER: MESLEKİ DESTEK SAĞLAYAN LİDER, SOSYAL DESTEK SAĞLAYAN LİDER, OTORİTER LİDER, KURALCI OTORİTER LİDER, KORUMACI LİDER, GELİŞTİRİCİ LİDER
BAĞIMLI DEĞİŞKEN: LÜE

2.Açık Uçlu Sorularla Yapılan İçerik Analizleri

İlk açık uçlu soru olan “yöneticilerin kaliteli bir ast-üst ilişkisinden ne bekledikleri” sorusuna 450 yöneticinin vermiş oldukları cevaplardaki ifadeler teker incelenerek toplam 16 kriter altında toplanmıştır. Yöneticiler kaliteli bir ast-üst etkileşiminin, yönetici, astlar ve kuruluş üzerinde etkileri olduğunu değişik görüşlerle belirtmişlerdir. İçerik analizine tabi tutularak gruplandırılan kriterler Tablo 3’te özetlenmektedir:

Bu her bir kriterin araştırmaya katılan yöneticiler tarafından cevaplanma sıklıkları başka bir deyişle frekansları SPSS programında analiz edilmiştir. Bu frekans analizine göre, en çok tekrarlanan kriter “yönetimsel başarı” kriteridir. Yöneticiler kaliteli bir ast-üst etkileşiminin en çok yöneticinin bireysel başarısı ve bunun bir sonucu olarak da kurumsal başarı üzerinde etkili olduğunu belirtmektedirler. Kriterlerin frekans dağılımları ve yüzdelere göre büyükten küçüğe doğru sıralandığında elde edilen görünüm ise Tablo 4’te verilmektedir.

Buna göre bu 16 kriter ilk sırada yer alan “yönetimsel başarı” kriterinden sonra yöneticilerin verdikleri öneme göre şu şekilde sıralanmaktadır: “etkin iletişim”, “yöneticiye güven”, “saygınlık”, “verimlilik”, “problem çözme ve karar alma süreçlerinde iyileşme”, “huzurlu çalışma iklimi”, “kalitede artış”, “yöneticinin astları üzerinde hakimiyet ve yaptırım gücünün artması”,

“takım çalışmasında etkinlik”, “ yöneticinin operasyonel işleri astlarına delege ederek, stratejilere odaklanabilmesi”, “ çalışan ve yönetici performansında artış”, “yöneticinin kendini geliştirebilmesi ve kariyerinde ilerleyebilmesi”, “çalışan memnuniyeti, yöneticiye ve işe bağlılık, sadakatte artış”, “ast ve yöneticinin performansında artış”, “ yöneticinin özgüveninde artış”.

Tablo 3: Kaliteli lider-üye etkileşiminden beklenti kriterleri

KRİTERLER	TANIMI
1. Güven	Ast ve üst arasında karşılıklı güven
2. Yönetimsel başarı	Yöneticinin başarısının artması, kurumsal başarı da artış
3. Motivasyon	Astların motive olması
4. Verimlilik	Kuruluş ve departmanın verimliliğinde artış
5. Kalite	Yapılan işlerin ve süreçlerin kalitesinde artış, hatasız iş yapılması
6. Saygınlık	Yöneticinin astlarının ve kuruluşun gözünde saygınlığının ve itibarının artması, yöneticinin astları tarafından sevilip, sayılması
7. Takım çalışması	Etkin takım çalışması, işbirliği ve takım ruhunun gelişmesi
8. Performans	Astların, yöneticinin ve kuruluşun iş performansında artış
9. Kendini geliştirme ve kariyer	Yöneticinin kendisini geliştirmeye zaman ayırabilmesi, başarısının artması ve astları tarafından sevilmesi sonucunda kariyerinde ilerleme şansı yakalaması, yöneticinin ve kuruluşun öğrenerek kendini geliştirmesi
10. Huzurlu çalışma iklimi	Yönetici ve astlar açısından huzurlu ve uyumlu bir çalışma ortamının oluşması, sinerji
11. Özgüven	Yöneticinin kendisine duyduğu özgüvende artış
12. Yöneticinin zaman kazanması ve stratejilere odaklanabilmesi	Yöneticinin operasyonel işlerden vakit bularak, stratejik kararlara yönelebilmesi
13. Hakimiyet, güç, otorite	Yöneticinin astları üzerinde hakimiyet kurması, mevkiini sağlamlaştırması ve dediklerini yaptırabilme gücünde artış, disiplinin sağlanması
14. Çalışan tutumları (<i>memnuniyet, bağlılık, işe adanmışlık vs.</i>)	Astın yöneticiye ve kuruluşa karşı tutumlarında olumlu gelişmeler, iş tatmini, kuruluşa ve yöneticiye bağlılık, çalışan memnuniyetinde, işe adanmışlık değişkenlerinde artış
15. Ast ve üst arasında etkin iletişim	İletişim ve bilgi paylaşımında artış
16. Karar alma ve problem çözme, yaratıcılık süreçlerinde iyileşme	İşlerin düzenli şekilde ilerlemesi, istikrar ve düzenin sağlanabilmesi, problemlerin doğru şekilde tespit edilebilmesi ve bilgi akışına dayalı olarak daha sağlıklı kararların alınması, yöneticilerin ve astların daha yaratıcı olmaları, inovasyon.

Tablo 4: Yöneticilerin kaliteli bir lider-üye etkileşiminden beklentilerini gösterir frekans dağılımı tablosu

<i>Kaliteli ast-üst ilişkisinin kazandırdıkları</i>	Frekans	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Yönetimsel başarı	136	17,8	100
Etkin iletişim (iletişim ve bilgi paylaşımında artış)	72	9,4	93,6
Karşılıklı güven	64	8,4	84,2
Saygınlık	60	7,8	79,4
Verimlilik	60	7,8	74
Sağlıklı karar alma ve problem çözme (işlerin düzenli şekilde ilerlemesi, istikrar ve düzen)	49	6,4	70,5
Huzurlu çalışma iklimi	43	5,6	68
Kalitede artış	42	5,5	62,4
Hâkimiyet, güç, otorite	41	5,4	58,9
Takım ruhunun oluşması ve takım ruhunda etkinlik	40	5,2	55,4
Yöneticinin zaman kazanması ve stratejilere odaklanabilmesi	37	4,8	50,1
Performans artışı	27	3,5	42,3
Kendini geliştirme ve kariyer	27	3,5	36,8
Olumlu çalışan tutumlarında artış (çalışan memnuniyeti, işe ve yöneticiye bağlılık ve adanmışlık)	27	3,5	29
Motivasyon	22	2,9	26,1
Özgüven	19	2,5	8,4

IV. SONUÇ ve TARTIŞMA

1. Paternalistik Liderlik Tarzları ve LÜE Beklentisi

Babacan liderlik tarzları ile yöneticinin lider-üye etkileşimi beklentisi analiz edildiğinde babacan liderlik tarzının tüm alt boyutlarının LÜE 'yi anlamlı bir şekilde açıkladığı görülmektedir. Babacan liderlik tarzları LÜE değişkeninin %52'sini anlamlı bir şekilde açıklayabilmektedir. Bu bağlamda H1 doğrulanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde babacan liderlik

tarzlarının LÜE üzerindeki katkısı pozitif yöndedir. H2 ve H3'te doğrulanmaktadır.

LÜE ile en yüksek düzeyde ilişkiye sahip olan liderlik tarzları “mesleki destek sağlayan” ve “geliştirici liderlik” tarzlarıdır. Astlarının işle ilgili sorunlarını anlayan, gerekli kaynağı, eğitimi ve rehberliği sağlayan, performanslarının gelişimi ile ilgili gerekli desteği veren ve hatalarından öğrenmelerini teşvik eden bir liderin çok doğal olarak astları ile ilişkisini önemsemesi ve ast-üst etkileşimine değer vermesi söz konusudur. Aynı şekilde çalışanlarının gelişimini destekleyen, onların başarılarını kıskanmayan ve kariyer yollarını açan geliştirici bir liderlik tarzında da yöneticinin ast-üst ilişkisinden beklentisi pozitif ve yüksek olacaktır. Başka bir deyişle mesleki destek sağlayan ve geliştirici liderlik tarzları içerisinde yüksek düzeyde ve kaliteli bir ast-üst ilişkisi beklentisini taşımaktadır.

LÜE üzerinde mesleki destek sağlayan ve geliştirici liderlik tarzlarından sonra en çok katkı sağlayan üçüncü liderlik tarzı faktörü şaşkırtıcı bir şekilde kuralcı otoriter liderlik tarzıdır. Beklentiler kuralcı-otoriter liderlik tarzı ile LÜE arasında negatif bir ilişkinin olması yönüyle, kuralcı otoriter liderlik tarzının da yöneticinin ast-üst ilişkisinden beklentisine olan katkısı pozitif yönlüdür. Başka bir deyişle, H3 reddedilmektedir. Aslında bu bulgu babacan liderlik tarzları bir bütün halinde düşünüldüğünde şaşkırtıcı olmayabilir. Çünkü bu araştırmaya katılan yöneticilerin çoğu açık uçlu sorularda aynı zamanda hem otoriter hem de yardımsever olabileceklerini ve tatlı sert bir tarzlarının olduğunu belirtmişlerdir. Zaten babacan liderliğin özünde hem astlar üzerinde otorite ve söz sahibi olmak ve hem de bir baba şefkati göstererek astlarının her türlü sorunu ile ilgilenmek vardır. Bu nedenle otoriter yönleri olan liderlerin de olumlu bir lider-üye etkileşiminin olması paternalizmin hüküm sürdüğü kültürlerde şaşkırtıcı değildir. Çünkü çalışanlar yöneticileri her ne kadar otoriter bir tarz sergileseler de aynı zamanda yöneticilerinin kendilerini kollayacaklarını ve kendi potansiyellerini değerlendireceklerine inanmaktadırlar.

Kuralcı otoriter liderlik tarzından sonra LÜE üzerinde açıklayıcı güce sahip liderlik tarzları sırası ile “sosyal destek sağlayan” ve “korumacı lider”dir. Sosyal destek sağlayan liderin mesleki destek sağlayan lidere göre göreceli olarak LÜE üzerinde daha az bir açıklayıcı güce sahip olması değişen toplumsal değerlerle ilgili olabilir. Türkiye her ne kadar paternalizmin etkisinde olsa da daha önce Aycan'ın yapmış olduğu araştırmanın bulgularında da yer aldığı gibi özellikle genç nüfus hayatlarının

her alanı ile ilgili ya da özel hayata da müdahale edici bir liderlik tarzını hoş karşılamamaya başlamışlardır. Çalışanlar giderek yöneticilerini kendi hayat alanlarının dışında tutmak ve özel alana müdahaleyi engellemek eğiliminde olmaktadırlar. Sosyal destek astların özel hayatları ile ilgili sorularını dinleyen, başları deritte olduğunda yardım eden, iş hayatı dışında kişisel sorunlarla da ilgilenen bir liderlik tarzıdır. Ancak bu bulgulardan da anlaşıldığı gibi yöneticinin mesleki destek sağlaması özel hayatla ilgili destek vermesinden çok daha fazla önemsenen bir konu olmaktadır.

Literatür bölümünde de liderlik tarzları ve LÜE arasındaki ilişkilere yönelik geçmiş çalışmalara değinilirken, LÜE'nin dönüştürücü liderlik ile yüksek korelasyonlara sahip olduğu ve özellikle dönüştürücü liderliğin karizma ve kişiselleştirilmiş ilgi boyutları ile ilişkisi olduğu saptaması yapılmıştı. Paternalizm ve LÜE üzerine özellikle Scandura ve Pelligrini'nin Türkiye örneklemleri ile gerçekleştirdikleri çalışmalarda da paternalizmin LÜE ile pozitif ilişkiler içerisinde olduğu tespit edilmişti. Bu araştırmanın bulguları da paternalizm ve babacan liderlik tarzları ile yöneticinin LÜE beklentisi arasındaki pozitif açıklayıcı gücü doğrulamaktadır.

Şimdiye kadar literatürde liderlik tarzları ve LÜE üzerine yapılan çalışmalar genelde batıda geliştirilmiş dönüştürücü ve iş gördürücü liderlik tarzlarını ele almakla birlikte, LÜE'nin farklı kültürlerde nasıl geliştiği ve kültüre özgü liderlik modelleri ile nasıl ilişkilendiği konusunda çalışmalara literatürde yeni başlanmaktadır. Bu nedenle babacan liderlik tarzları ile LÜE arasındaki ilişkiyi kanıtlayan bu araştırma bu alandaki boşluğu doldurmada önemli bir katkı sağlamaktadır. Bundan sonra liderlik tarzlarının etkileri üzerine yapılacak olan çalışmalarda da kanımızca dönüştürücü ve iş gördürücü liderlik tarzları kadar ve onların yanında paternalistik liderlik tarzları gibi kültüre özgü liderlik modelleri araştırmalara dâhil edilmelidir.

2.Açık Uçlu Sorular İle İlgili Sonuçların Tartışılması

Katılımcıların kaliteli bir ast-üst ilişkisinden beklentileri ile ilgili tablo göstermektedir ki, yöneticiler ast-üst ilişkilerine kendi yönetsel başarılarını arttırması, kariyerlerinde ilerlemelerini sağlaması, maliyetli kontrol mekanizmaları ihtiyacını azaltarak astlarıyla güvenle iş delege etmeyi kolaylaştırması, kendi kişisel güçlerini ve hakimiyetlerini arttırıp yönetsel pozisyonlarda kalma ve ilerleme şansı vermesi gibi bireysel nedenlerle önem vermektedirler. Yöneticiler kendilerini seven astlar ile başarılarını arttırarak kariyerlerinde ilerleme şansı elde etmekte ve yerlerini de sağlamlaştırmaktadırlar.

Yöneticilerin, kaliteli lider-üye etkileşimini hakimiyet, güç ve otorite gibi kriterler ile ilişkili görmeleri, regresyon modellerinde de kuralcı otoriter liderlik tarzlarının da LÜE üzerinde pozitif yönlü açıklayıcı güce sahip olduğu bulgusu ile örtüşmektedir. Bu bulgular göstermektedir ki, -yöneticiler kendi güçlerini ve otoritelerini arttırmakta LÜE'yi bir araç olarak da kullanabilmektedirler.

LÜE'nin kurumsal açıdan çok önemli bir sermaye olan "güven" değişkenini etkilemesi önemli bir bulgudur. LÜE özellikle astların yöneticilerine duydukları güveni etkilemektedir. Kendilerine güvenen astlarla çalışmak kurumlar açısından olduğu kadar yöneticiler açısından da önemli bir sermayedir. Çünkü LÜE aynı zamanda yöneticilerin astlarına duyduğu güveni de pekiştirebilmekte ve yöneticilerin astlarını kontrol etme, operasyonel işlere müdahale etmek zorunda kalma gereksinimlerini en aza indirgeyerek, stratejik konulara odaklanabilmelerine ve kariyerlerinde ilerlemelerine imkan vermektedir.

Kaliteli lider-üye etkileşiminin çalışan tutumlarının yöneticinin ve kuruluşun istediği yönde şekillendirmesinde de etkili olması önemlidir. İleriki çalışmalarda da, lider-üye etkileşimi ile çalışan tutumu ve performansı arasındaki ilişkilere ampirik olarak da bakılabilir. Örneğin Gouldner (1960) tarafından geliştirilen karşılıklı prensibine göre üstlerinden kaliteli bir ilişki beklentisi ile davranan astların gerek işle ilgili beklenen performanslarının artacağı ve gerekse bazı fazladan rol davranışlarında bulunacakları (örgüt vatandaşlığı davranışı gibi) belirtilmektedir. Çünkü siz üstler olarak astlarınıza güvenir, onların sorunları ile ilgilenir, onların potansiyellerini tanır ve onları diğerlerine karşı kolladığımızı hissettirirseniz astlarınız da size bir gönül borcu ile çok daha fazla bağlılık ve adanmışlık hissedecekler, işle ilgili konularda daha verici olacaklar ve bu onların iş performanslarına da yansiyacaktır.

Çalışan tutumları kadar, kurumsal düzeyde toplam kalite çalışmalarının uygulanması, süreçlerin iyileştirilmesi, hataların azaltılıp, yapılan işle ilgili verimlilik ve kalitenin artırılması açısından da LÜE değişkeninin etkileri olabileceği araştırmaya katılan yöneticilerin kullandıkları ifadelerle de örtüşmektedir. Kalite ile ilgili çalışmalarda kurum kültürü ve bu kültürü oluşturan yöneticilerin tarzları önemli bir katalizör vazifesi görmektedir. Liderlik tarzları gibi etkin lider üye etkileşiminin de kalite ile ilgili araştırma modellerinde moderatör etkisinin test edilmesi ileriki çalışmalarda söz konusu olabilir. Problem çözme ve etkin karar alma süreçleri kadar LÜE günümüzün popüler yönetim konuları olan yaratıcılık,

inovasyon ve kurumsal öğrenme gibi konularda da iş gördürücü ve dönüştürücü liderlik tarzları gibi güncel liderlik yaklaşımları kadar etkisi araştırılması gereken bir başka değişken olarak değerlendirilebilir. Ayrıca babacan liderlik tarzları ve paternalist kültür özellikleri taşıyan ülkelerde yaratıcılık ve yenilikçiliğin nasıl geliştiği LÜE'nin etkisi ile birlikte de incelenebilir.

Sonuçta Türk otel yöneticilerinden oluşan bir örnekleme Batıdaki kesin çizgiler ile yapılan ayırımın aksine, yöneticilerin ilişki ve iş odaklı tarzları birleştiren bir tarza olumlu baktıkları görülmekte ve liderlik çalışmalarında yöneticilerin kültürel varsayımlarının etkisi bir kez daha kanıtlanmış olmaktadır.

Bu çalışmanın en önemli kısıtlılığını ulaşılabilirlik örnekleminin kullanılması ve yöneticilerin kendi ifadelerine (self-report) dayanmış olmasıdır. Açık uçlu sorulara verilen cevaplardan da anlaşıldığı gibi, lider-üye etkileşiminin kaliteli olması konaklama işletmelerinde yer alan yöneticiler açısından önemli bir sosyal sermaye oluşturmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları ileride daha da genişletilerek kaliteli bir lider-üye etkileşiminin çalışan memnuniyeti (iş tatmini, örgüte bağlılık vb.) üzerindeki etkileri aracılığı ile müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileri de farklı araştırma modelleri ile test edilebilir.

KAYNAKÇA

Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Liderlik anlayışına ilişkin üç görgül çalışma (Paternalistic Leadership). *Yönetim Araştırmaları Dergisi (Journal of Management Studies)*, 1(1), 11-33.

Basu, R. (1992). An empirical examination of LMX and transformational leadership as predictors of innovative behavior. *Uluslararası Bildiri Özetleri*, 52, 2890.

Boyacıgiller, N.A.(1997). Örgüt Biliminden Türk Yöneticilerin Alacağı Dersler: Bazı Uyarılar ve Öneriler. (Ed.). Z. Aycan, *Akademisyenler ve Profesyoneller Bakış Açısı İle Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara No:21, s.3-25.

Boyacıgiller, N.A., & Adler, N.J.(1997). Insiders and outsiders: Bridging the worlds of organizational behavior and international management. B. Toyne and D. Nigh (Ed.). *International Business: An*

Emerging Vision (396-416). Columbia, SC: University of South Carolina Press.

Chao, G.T., O'Leary-Kelly, A.M., Wolf, S., Klein, H.J., Gardner, P.D. (1994). Organizational Socialization: its content and consequences. *Journal of Applied Psychology*, 79, 730- 743.

Cheng, B.S, Chou, L.F. & Fang, J.L. (2000). Paternalistic Leadership scale: construction and measure of a triple model. *Indigenous Psychology Journal*, 14, pp.3-64.

Dansereau, F., Graen, G. & Haga, W.J. (1975). A Vertical Dyad Linkage Approach to Leadership within Formal Organizations: A Longitudinal Investigation of the Role of Making Process. *Organizational Behavior and Human Performance*, Vol. 30, p.109-131.

Deluga, R.J. (1992). The relationship of leader-member exchange with laissez-faire, transactional, and transformational leadership in naval environments. In. K.E. Clark, M.B. Clark & D.P. Campbell (Eds.), *Impact of leadership*, s. 237-247. Greensboro, NC: Center for Creative Leadership

Den Hartog, D. N., House, R. J., Hanges, P. J., Ruiz-Quintanilla, S. A., Dorfman, P. W. (1999). Culture specific and cross-culturally generalizable implicit leadership theories: Are attributes of charismatic/transformational leadership universally endorsed? *Leadership Quarterly*, 10, 219-256.

Dienesch, R.M. & Liden, R.C. (1986). Leader-Member Exchange Model of Leadership: A Critique and Further Development. *Academy of Management Review*, 11, 618-634.

Duchon, N.T., Green, S.G. & Taber, T.D. (1986). Vertical dyad linkage: A longitudinal assessment of antecedents, measures and consequences. *Journal of Applied Psychology*, 71, 56-60.

Erez, M. (1994). Towards a New Model of Cross- Cultural Industrial and Organizational Psychology, in M.D. Dunnette and L.Hough (Eds.) *The handbook of Industrial and Organizational Psychology*, (2. basım), Vol. 4, Consulting Psychologists Pres: Palo Alto, CA, s: 569-607.

Gestner, C.R., & Day, D.V. (1997). Meta-Analytic Review of Leader-Member Exchange Theory: Correlates and Construct Issues. *Journal of Applied Psychology*, 82., 827-844.

Goodell, G.E.(1985). Paternalism, patronage and potlach: the dynamics of giving and being given to. *Current Anthropology*, 26(2): 247-257.

Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory over 25 years: Applying a multi-level, multi-domain perspective. *Leadership Quarterly*, 6, 219- 247.

Graen, G.B. & Cahsman, J.(1975). A role-making model of leadership in formal organizations: A development approach. In J.G. Hunt & L.L. Larson (Eds.), *Leadership frontiers*, s.143-165. Kent, OH: Kent State University.

Graen, G.B. & Scandura, T.A.(1987). Toward A Psychology of Dyadic Organizing. *Research in Organizational Behavior*, 9, 175-208.

Graen, G.B.(1976).Role-making processes within complex organizations. In M.D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*, s.1201-1245. Chicago: Rand McNally.

Güzel, T.G. (2009). Turizm İşletmelerinde Liderlik, Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış, Ed. Prof.Dr. Zeyyat Sabuncuoğlu, s. 121-135.

Hofstede, G. (1980), *Culture's Consequences: International Differences in Work-related Values*, Sage, Beverly Hills, CA.

House, R.J., & Mitchell, T.R. (1974). Path-goal theory of leadership. *Comtemporary Business*, 3, 81-98.

Kim, U.M. (1994). Significance of Paternalism and communalism in the occupational welfare system of Korean Firms: A national survey. U. Kim, H.C. Triandis, Ç. Kağıtçıbaşı, S. Choi and G. Yoon (Ed.). *Individualism and Collectivism: Theory, method and applications* (251-266). London: Sage Publications.

Liden, R., Wayne, S.J.& Stidwell, D.(1993). A longitudinal study on the early development of leader-member exchanges. *Journal of Applied Psychology*, 78, 662- 674.

Liden, R.C., Sparrow, R.T., & Wayne, S.J.(1997). Leader-member Exchange theory: the past and potential empowerment on the relations between the job, interpersonal relationships, and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 85 (3): 407-416.

Luthans, F. (2005) *Organizational Behavior*, International Edition. McGraw Hill- 10.basım.,Singapore.

Nystrom, P.C.(1990). Vertical exchanges and organizational commitments of American business managers. *Group and Organization Studies*, 15, 296-312.

Pillai, R., Scandura, T.A., & Williams, E.A. (1999) *Leadership and organizational justice: Similarities and differences across cultures*, Journal of International Business Studies; Fourth Quarter 1999; 30, 4; pg. 763.

Schriesheim, C.A., Castro, S.L., & Cogliser, C.C.(1999). Leader-Member Exchange (LMX) Research: A Comprehensive Review of Theory, Measurement, and Data-Analytic Practices. *Leadership Quarterly*, 10,63-113.

Stogdill, R.M. (1974). *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York: The Free Press, 1974.

Testa, R.M. (2007). A Deeper Look At National Culture and Leadership in the Hospitality Industry, *Hospitality Management*, Vol. 26.pp.468-484.

Vecchio, R. P. (1987), Situational leadership theory: an examination of a prescriptive theory, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 72.

Wang, H., Law, K.S., Wang, D.X., & Chen,Z.X.(2005). Leader-Member Exchange as a Mediator of the relationship between Transformational Leadership and Follower's Performance and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, 48, 420-432.

İMALAT SEKTÖRÜNDE ÇALIŞANLARIN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ROL ÇATIŞMASI ve ROL BELİRSİZLİĞİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Sinan ÜNSAR¹
Adil OĞUZHAN²

ÖZET

Rol çatışması çalışanların gerçekleştirmek istedikleri rol ile onlardan oynamaları beklenen rol arasındaki uyumsuzluktur. Rol belirsizliği ise çalışanın yapması gereken göreve ait bilgi düzeyinin yeterli olmamasıdır. İşyerinde çalışanların rol çatışması ve belirsizliği yaşamaları çalışanların verimliliğini düşürerek üretime olumsuz bir şekilde yansıtılabılır. Bu çalışmada rol çatışması ve rol belirsizliği kavramları açıklanmış, önemi üzerinde durulmuş ve türleri belirtilmiştir. Daha sonra bazı değişkenler açısından çalışanların rol çatışması ve rol belirsizlikleri belirlenmeye ve aralarındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan alan araştırması sonucu elde edilen bulgular analiz edilerek tablolar yardımıyla yorumlanmış ve ulaşılan sonuçlar açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rol Çatışması, Rol Belirsizliği, Verimlilik, İşletme.

A FIELD RESEARCH ORIENTED TO DETERMINE THE ROLE CONFLICT AND ROLE AMBIGUITY OF THE EMPLOYEES WORKING IN THE MANUFACTURING SECTOR IN TERMS OF SOME VARIABLES

ABSTRACT

The role conflict is the discord between the role that the employees want to carry out and the role which they are being expected to play. The role ambiguity is the employee's knowledge level inadequacy about the duty which he or she has to do. The role conflict and ambiguity of the employees in the business, may reverberate to the production in a negative way by decreasing the efficiency. In this study; the role conflict and role ambiguity notions are expounded, the importance of these notions is stressed and their types are specified. Afterwards; the role conflict and the role ambiguity of the employees and the relationship between them are tried to be determined in terms of some variables. The findings, which are attained as a result of the field research done, are analysed, expounded with the assistance of the tables and the final conclusions are revealed.

Key Words: Rol Conflict, Role Ambiguity, Productivity, Business

¹ Sinan ÜNSAR, Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü. sinanunsar@yahoo.com

² Adil OĞUZHAN, Yrd.Doç.Dr. Trakya Üniversitesi Ekonometri Bölümü. adog@trakya.edu.tr

1. GİRİŞ

İşletmelerde çalışanların görevlerini tam ve etkin bir şekilde yapmaları onların işyerlerinde oynayacakları iş rollerini iyi bilmelerine bağlıdır. İş rollerini bilmemeleri onların rol çatışması ve rol belirsizliği yaşamalarına neden olacaktır. Rol çatışması veya rol belirsizliği yaşayan iş gören ne yapacağını bilemediği için mutsuz olacak ve iş verimliliği de düşecektir. Bu nedenle işletmeler için bu iki kavram çok önemlidir. Bu çalışmada rol çatışması ve rol belirsizliği kavramları açıklanmış, önemi üzerinde durulmuş, kavramlarla ilgili olarak yapılan ampirik bir çalışmanın sonuçları irdelenmiş, yorumlanmış ve açıklanmıştır.

2. ROL ÇATIŞMASI KAVRAMI VE ÖNEMİ

Örgütsel ilişkiler açısından düşünüldüğünde rol, tanımlanan sosyal sistem içinde kabul edilen kurallardan kaynaklanan ve kişi üzerinde beklentileri dar olan ilişkiler sistemidir. Günümüzün modern toplumunda yaşayan kişiler, hayat boyu değişik roller ile karşılaşır. Sosyal roller tipik sıralamaya göre; çocuk, genç, üniversite öğrencisi, kız-erkek arkadaş, eş, ana-baba, büyük baba-annedir. Bu roller kültür ile farklılık gösterir ve çatışmaya yol açabilir. Bu rollerde ilerlemenin dışında, modern toplumdaki yetişkin kişinin başka rolleri de mevcuttur. Rol çatışmasının örgütsel çatışmanın özel bir çeşidi olduğu söylenebilir. Rol çatışmasının ortaya çıkması için öncelikle bir işletmenin ve bu işletme içinde de çalışanların önceden belirlenmiş iş tanımlarının olması gerekir. Çalışanın iş tanımıyla ters düşmesi rol çatışmasının kaynağı olarak kabul edilebilir (Erdoğan:1996:157-158). Rol çatışması çalışanın yapması gereken işlerin birbirinden çok değişik ve ilgisiz olması, kendisine verilen işin bitirilebilmesi için işyerinde yeterli sayıda personel olmaması, verilen bir görevi yerine getirebilmek için bazen kuralları ihlal etmesi gerektiği, işyerinde birbirinden değişik çalışan gruplarla ilişki içinde olması, çalışırken birbirine uymayan istekler alması halinde artan bir durum olarak değerlendirilebilir (Ceylan ve Ulutürk, 2006:48-49). Rol çatışmaları bazen kişinin ailesi ve kariyer rol beklentisi arasında seçim yapmak zorunda kaldığında oluşabilir (Robbins,1998:253). Rol çatışması kişilerin işletmelerde gerçekleştirmek istedikleri rol ile onlardan oynamaları beklenen rol arasındaki ahenksizlik olarak kabul edilebilir (Koçel, 2005:668-669). İşletmelerde görev yapan yöneticilerin de bir çok stres kaynağı mevcuttur. Söz konusu kaynaklardan birisi de rol çatışmasıdır (Jones v.d.,2000:413). Örneğin bir kredi yöneticisi kredi analiz işleminin minimum otuz dakika süreceğini düşünmektedir oysa bağlı olduğu iş grubu üyelerinin baskısı

süreyi yirmi dakikayla sınırlayabilir (Robbins ve Coulter,2003:401). Rol çatışması işyerlerinde sıkça karşılaşılan ve değişik şekillerde ortaya çıkan problemlerden biridir. En belirginini aşırı iş yüküyle oluşan rol çatışmasıdır. Bu daha çok kişinin kendi görevleri ile iş görevleri arasında oluşabilecek bir çatışma türüdür. Kahn ve diğer araştırmacılar rol çatışmasının büyük işletmelerde önemli bir stres kaynağı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Rol çatışmasının iç çatışmalara ve kişilerarası gerilimlerin artmasına neden olduğunu, iş tatminini azalttığı, çalışanın kendisine ve işletmeye olan güveninin azaldığını saptamışlardır (Özkalp ve Kirel, 1999:225). Ücretle çalışan işçiler üzerinde yapılan bir araştırmada deneklerin %48'inin ara sıra, %15'inin ise sıklıkla ve ciddi bir problem olarak rol çatışması yaşadıkları ifade edilmiştir (Newstrom ve Davis,2002:87). Bazı durumlarda ise çalışan iki üste bağlı olabilir ve bu kişiler çalışandan aynı zaman içinde farklı şeyler yapmasını isteyebilirler. Bu durumdaki kişi ise ister istemez bir rol çatışması içine girecektir (Kaynak v.d., 1998: 35). Çoğu insan iki ya da daha fazla yöneticiden birbirine uymayan emir ve talimat aldığı zaman rahatsız olmaktadır (Dessler, 1998:242). Rol çatışması beklenen rol (belirli pozisyonda bulunan bireyden grup üyelerinin gerçekleşmesini istedikleri görevler bütünü), algılanan rol (her kişinin kendisinden beklenenlere yönelik bireysel algılaması) ve oynanan roller (kişilerin kendilerinden istenenleri gerçekleştirmeyi çalışması) arasında uyumsuzluk mevcut olduğunda görülür (Özer, 2008:138). Bazı durumlarda çalışan iyi bir performans için nasıl bir davranış göstermesi gerektiğini bilmesine rağmen iş çevresindekiler bu davranışı göstereceği malzeme, zaman v.b. olanakları sağlamayarak kişinin rol çatışması yaşamasına neden olabilirler (Uyargil, 2000:33). Rol çatışması problemleri sıklıkla matriks organizasyon yapılarında örneğin esnek proje takımlarında ortaya çıkabilir. Bu takımlardaki personel geçici olarak görevlendirilmiş olup, yetki ve sorumluluk açısından iki yöneticiye bağlıdırlar (Mullins, 1996:202).Ayrıca rol çatışması zamanla kişisel çatışmanın ortaya çıkmasına neden olan bir faktör olarak değerlendirilebilir (Seval, 2006:247). Bazen rol çatışmaları etik ikilemler yaratabilir. Örneğin, McDonnel Douglas şirketinde bazı çalışanlar, istenilen performans hedeflerine ulaşmanın imkansız olduğu durumlarda etik olmayan komut ve kontrat uygulamalarına başvurmuşlardır (Schermerhorn, 1996:377).

3. ROL ÇATIŞMASI TÜRLERİ

Rol çatışmasının; rol göndericinin kendi içinde çatışması, göndericilerarası rol çatışması, rollerarası çatışma, kişi-rol çatışması ve aşırı

rol yüklenme olmak üzere 5 türü vardır. Söz konusu çatışma türlerine aşağıda çeşitli örnekler verilmiştir (Tekarslan v.d.,2000:253-255):

1.Rol göndericinin kendi içinde çatışması: İşletmelerde yöneticinin astına sadece sorumluluk devredip yetki vermemesi durumu.

2. Göndericilerarası rol çatışması: İşyerinde çalışan bir nezaretçinin yöneticilerinin kontrol et baskısı ile işçilerinden vaziyeti idare et baskısı arasında kalması hali.

3. Rollerarası çatışma: Bir personelin birbiriyle çelişen değişik amaçlara sahip birden fazla gruba üye olması sonucu yaşadığı çatışma vaziyeti.

4. Kişi-rol çatışması: Pazarlama bölümünde çalışan bir satış görevlisinin kendi etik değerlerine ters düşmesine rağmen rüşvet vermesi durumu.

5. Aşırı rol yüklenme: Yöneticisinin hafta sonu tamamlaması için verdiği raporla, kızını sinemaya götürme sözü arasında kalan bir kişinin yaşadığı çatışma durumu.

4. ROL BELİRSİZLİĞİ

Belirli bir görevi olan kişinin yapması gereken göreve ait bilgi düzeyinin yeterli olmaması durumu rol belirsizliği olarak tanımlanabilir. İşletmedeki personelin yerine getirdiği görevlerle ilgili olarak, kendisinden beklenenlerin belirgin olmaması veya bunları davranışa dönüştürmesi için kendisine açık bir şekilde belirtilmemesi, işletmede oluşabilecek rol belirsizlikleri olarak söylenebilir (Esatoğlu v.d.,2005:2). Rol Belirsizliği, rolü gerçekleştiren çalışanın kendisinden beklenen davranışlar veya görevleri hakkındaki algılama yetersizliğinden kaynaklanır (Erdoğan:1996:158). Rol belirsizliği en sade bir ifadeyle çalışanın ne yapacağını bilememesidir. İki tip rol belirsizliği vardır. Bunlardan ilki görev belirsizliğidir. Bunun anlamı çalışanın yapacağı iş hakkında bir belirsizlik olmasıdır. İkincisi ise sosyal duygusal belirsizliktir. Kişinin kendisini başkalarının nasıl değerlendirdiğinden emin olamamasıdır. Değerlendirme kriteri belirsiz olduğunda veya diğer çalışanlardan bir geri bildirim alınmadığında oluşur. Rol belirsizliği yaşayanların, yaşamayanlara oranla işlerinde daha çok strese girdikleri, kendilerini değersiz gördükleri ve kendilerine olan güvenlerinin daha az olduğu ortaya çıkmıştır (Özkalp ve Kırel, 1999:225). Ayrıca başarı değerlendirme kriterlerinin net olmaması strese, engellenmeye, belirsizliğe ve iş tatminsizliğine neden olabilir (Kırel vd.,2004:141). Rol belirsizliği kişinin

davranış ve tutumlarında danışacağı kişilere başvurmasını engeller. Bu belirsizlik kişinin yavaş davranmasına ve işini geç bitirmesine neden olur. Rol belirsizliği, personelin işine karşı güvenini kaybetmesine yol açar. Bu güvensizlik sonucu kişide stres oluşabilir ve ancak personelin tümünün kendilerinden ne beklediğini gösteren iş tanımlarıyla bu durum ortadan kaldırılabılır (Budak ve Budak, 2004:578). Rol belirsizliği aynı zamanda astın, yöneticisinin emirlerini dinlemede gösterdiği başarısızlıktan da kaynaklanabilmektedir (Schermerhorn, 1996:377).

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, çalışma hayatında rol çatışması ve rol belirsizliğine neden olan unsurları çeşitli değişkenler (cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, görev ünvanı ve yetişme yeri) açısından değerlendirmektir. Rol çatışması ve belirsizliği işletmelerde verimliliği belirleyen ve etkileyen önemli kavramlardır. Çalışanın motivasyonu ve işe bağlılığı açısından önem taşıdığı söylenebilir. Bir işletmede rol çatışması ve rol belirsizliğinin yüksek olması çalışanların görevlerini etkin bir şekilde yapmalarını engelleyerek onların başarısız olmalarına yol açabilir. Araştırma, Tekirdağ İline bağlı Çerkezköy ilçesinde imalat sektöründe faaliyette bulunan bir fabrikada çeşitli ünvanlar (takım lideri, formen, işçi, servis elemanı ve operatör) altında görev yapan personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada anket ve birincil verilere dayalı anlık araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan deneklere, tarafımızca geliştirilen ve sosyo-demografik özellikleri belirleyen soruların yanı sıra, J.R.Rizzo, R.J. House ve S.I. Lirtzman tarafından geliştirilen “Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Anketi” kullanılmıştır (Esatoğlu v.d.,2005:3). Kullanılan ankette 11 adet sosyo-demografik yapıyı belirleyen sorular yer almıştır. Rol çatışması ve rol belirsizliği ölçeğinde ise toplam 14 madde bulunmaktadır. Ölçekte kesinlikle katılıyorumdan, kesinlikle katılmıyorum uzanan 5’li likert tipi ifadeler kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa Katsayısı α : 0,709 çıkmıştır. Bu sayı uyguladığımız 14 maddelik ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Araştırma için 120 adet anket firmaya teslim edilmiş ve 84 adet anket geri dönmüştür. Anketlere verilen yanıtlar değerlendirmeye alınmış, anket sorularının ve ifadelerinin analiz edilmesi ve değerlendirilmesinde SPSS istatistik paket programı kullanılmıştır. Elde edilen verilere Mann-Whitney U, Kruskal Wallis ve Tukey HSD testleri uygulanmıştır. Değerlendirmelerde istatistiksel anlamlılık sınırı $p<0,05$

olarak kabul edilmiştir. Elde edilen veriler aşağıda tablolar halinde sunulup değerlendirilmesi ve yorumu yapılmıştır.

5.2. Araştırmanın Bulguları ve Yapılan Yorumlar

5.2.1. Faktör Analizi

Likert ölçekli maddelere faktör analizinin yapılıp yapılmamasının ortaya konulması için maddelere önce KMO and Bartlett testi yapılmış ve sonuçta katsayı 0,725 çıktığından faktör analizinin uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucu 1,2,3,4,5,6,8 nolu maddeler; “yetki ve sorumluluk”, 7,10,11,12, 14 nolu maddeler; “yönetim ve görev karışıklığı”, 9 nolu madde; “kuralsızlık” ve son olarak da 13 nolu madde; “beceri ve yetenek” alt boyutu olarak adlandırılmıştır. Alt boyutların isimlendirilmesinde ölçekteki ifadelerin içerikleri dikkate alınmıştır. Aşağıdaki tablolarda yer alan Faktör 1: yetki ve sorumluluk, Faktör 2: yönetim ve görev karışıklığı, Faktör 3: kuralsızlık, Faktör 4: beceri ve yetenek alt boyutunu temsil etmektedir.

5.2.2. Araştırmaya Katılanların Sosyo Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan personelin sosyo demografik özellikleri tablo 1’de gösterilmiştir. Tabloyu incelediğimizde çalışanların %54,8’inin kadın, %45,2’sinin erkek olduğu, eğitim durumuna göre bakıldığında %7,1’inin ilköğretim, %79,8’inin lise, %13,1’inin yüksekokul mezunu olduğu, görev ünvanları dikkate alındığında %6’sının takım lideri, %77,4’ünün operatör, %3,6’sının servis elemanı, %10,7’sinin işçi, %2,4’nün formen olarak görev yaptığı, medeni durumuna göre %83,3’ünün evli, %16,7’sinin bekar olduğu, eşlerinin iş durumuna gelince evli olanların %63,1’inin eşinin bir işte çalıştığı, %20,2’sinin çalışmadığı, çalışanların yetiştiği yere bakınca %34,5’inin köyde, %6’sının belde/bucakta, %41,7’sinin ilçede, %11,9’unun ilde, %6’sının ise büyük şehirde yetiştiği, ayrıca evli olanların %39,3’nün 1, %28,6’sının 2, %2,4’ünün 3 çocuğa sahip olduğu, %14,3’ünün ise çocukları olmadığı ortaya konulurken, %35,7’sinin sigara içtiği, %64,3’ünün ise içmediği görülmektedir.

Tablo 1: Çalışan personelin Sosyo-Demografik Özellikleri

		N:84	
		n	%
Cinsiyet	Kadın	46	54,8
	Erkek	38	45,2
Öğrenim düzeyi	İlköğretim	6	7,1
	Lise	67	79,8
	Yüksekokul	11	13,1
Görevi	Takım Lideri	5	6,0
	Operatör	65	77,4
	Servis Elemanı	3	3,6
	İşçi	9	10,7
	Formen	2	2,4
Medeni durumu	Evli	70	83,3
	Bekar	14	16,7
Eşin iş durumu	Çalışıyor	53	63,1
	Çalışmıyor	17	20,2
Yetiştigi yer	Köy	29	34,5
	Belde/Bucak	5	6,0
	İlçe	35	41,7
	İl	10	11,9
	Büyük Şehir	5	6,0
Çocuk Sayısı	1	33	39,3
	2	24	28,6
	3	2	2,4
	Çocuğu yok	12	14,3
Sigara	İçiyor	30	35,7
	İçmiyor	54	64,3

Tablo 2: Çalışanların Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Ölçeğine Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımları

DEĞİŞKENLER	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	\bar{X}	S
	fi						
	%fi						
1. Ne kadar yetkiye sahip olduğumu biliyorum	36	30	10	5	3	1,92	1,055
	42,9	35,7	11,9	6,0	3,6		
2. İşimle ilgili belirgin, planlanmış hedefler ve amaçlar vardır	34	36	7	4	3	1,88	,999
	40,5	42,9	8,3	4,8	3,6		
3. Zamanımı uygun bir şekilde planlayabiliyorum	38	35	2	3	6	1,86	1,121
	45,2	41,7	2,4	3,6	7,1		
4. Sorumluluklarımın ne olduğunu biliyorum	47	31	2	1	3	1,60	,893
	56,0	36,9	2,4	1,2	3,6		
5. Benden tam olarak ne beklendiğini biliyorum	37	31	9	3	4	1,88	1,057
	44,0	36,9	10,7	3,6	4,8		
6. Görevimle ilgili olarak ne yapılması gerektiğine ilişkin açıklamalar yeterlidir	27	48	4	2	3	1,88	,884
	32,1	57,1	4,8	2,4	3,6		
7. Birbirinden farklı şekillerde yapılması gereken işleri yapmak zorunda kalıyorum	24	26	12	18	4	2,43	1,245
	28,6	31,0	14,3	21,4	4,8		
8. Herhangi birinin söylemesine gerek kalmadan yada yardımı olmadan görevimi yapabilirim.	31	27	10	14	2	2,15	1,167
	36,9	32,1	11,9	16,7	2,4		
9. Görevimi başarmak için bazı karar yada kurallara ters hareket etmek zorunda kalıyorum	4	12	6	34	28	3,83	1,180
	4,8	14,3	7,1	40,5	33,3		
10. Birbirinden farklı işlevleri olan iki yada daha çok meslek grubu ile birlikte çalışıyorum	13	22	12	33	4	2,92	1,214
	15,5	26,2	14,3	39,3	4,8		
11. İki yada daha fazla kişiden emirler alabiliyorum	28	34	4	16	2	2,17	1,160
	33,3	40,5	4,8	19,0	2,4		
12. Biri tarafından kabul edilirken, diğerlerinin kabul edemeyebileceği görevler yapıyorum	11	8	10	46	9	3,40	1,204
	13,1	9,5	11,9	54,8	10,7		
13. İşimle ilgili uygun kaynak ve malzeme olmadan da görevimi yapabilirim	6	12	5	33	28	3,77	1,255
	7,1	14,3	6,0	39,3	33,3		
14. Çoğu kez gereksiz işlerle uğraşıyorum	9	5	4	32	34	3,92	1,291
	10,7	6,0	4,8	38,1	40,5		

Tablo 2’de, araştırmaya katılan çalışanların “Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Ölçeğine” verdikleri yanıtların frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir. Tabloda kesinlikle katılıyorum (1 puan), katılıyorum (2 puan), fikrim yok (3 puan), katılmıyorum (4 puan) ve kesinlikle katılmıyorum (5 puan) anlamına gelmektedir. Bu tablo aynı zamanda çalışanların ölçeğe verdikleri yanıtların ifadelerine göre ortalamalarını ve standart sapmalarını da göstermektedir. Tabloda en düşük ortalamayı “sorumluluklarını bilmeye” ilgili maddenin aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışanlar sorumluluklarını bilmeyi 5 üzerinden ortalama 1,60 ile puanlamışlardır. Bu maddeye 84 denneğin 47 tanesi 1 puan, 31 tanesi 2 puan, 2 tanesi 3 puan, 1 tanesi 4 puan, 3 tanesi de 5 puan vermişlerdir. Bu durum çalışanların sorumluluklarını bildiklerini ve yöneticilerin de çalışanlarla iletişime geçerek sorumluluklarının ne olduğuna dair eksiksiz ve tam bilgi verdiklerini göstermektedir. İkinci en düşük ortalamaya sahip ifade ise “zaman planlamasıyla” ilgili olanıdır. Araştırmaya katılan çalışanlar zaman planlamasını 5 üzerinden ortalama 1,86 ile puanlamışlardır. Bu maddeye 38 kişi 1 puan, 35 kişi 2 puan, 2 kişi 3 puan, 3 kişi 4 puan ve 6 kişi de 5 puan vermişlerdir. Ortalamayı değerlendirdiğimizde çalışanların zamanlama açısından bir sorun yaşamadıkları ve görevlerini iyi bir şekilde planladıkları söylenebilir. Tablodaki en yüksek ortalamayı 3,92 puan ile “çoğu kez gereksiz işlerle uğraşma” ifadesi almıştır. Bu ortalamayla personelin işyerinde gereksiz işlerle uğraşmadığı, kendisi açısından anlam ifade eden işlerle uğraştığı ve iş tanımına uygun görevleri yerine getirdiği söylenebilir. En yüksek 2. ortalama ise 3.77 ortalamayla “işimle ilgili uygun kaynak ve malzeme olmadan da görevimi yapabilirim” ifadesidir. Bu değer personelin uygun kaynak ve malzeme olmadan da görevini yerine getirebildiğini bu da çalışanların eldeki mevcut kaynaklarla da çalışabildiğini göstermektedir.

5.2.3. Çalışanların Cinsiyetlerine Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Erkek ve kadın deneklerin cinsiyet bakımından faktör 1,2,3, ve 4 alt boyutlarını algılama düzeylerini belirlemek için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Tablo 3’te görüldüğü gibi Rol çatışması ve rol belirsizliğinin faktör 2 “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutunda cinsiyet açısından

anlamli bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($P < 0,05$). Kadın çalışanların rol çatışması ve rol belirsizliğini yönetim ve görev karışıklığı alt boyutunda erkeklere göre daha fazla algıladıkları ve yaşadıkları söylenebilir. Dolayısıyla cinsiyet rol çatışması ve belirsizliğini etkileyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Faktör 1: yetki ve sorumluluk, Faktör 3: kuralsızlık ve Faktör 4: beceri ve yetenek alt boyutlarında ise cinsiyet açısından anlamli bir farklılık yoktur ($P > 0,05$).

Tablo 3: Cinsiyetlere Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarını İncelenmesine İlişkin Mann-Whitney U testi Sonuçları

	CİNSİYET	n	Ortalamalar	Rankların Kareler Toplamı	
Faktör 1	Kadın	46	39,73	1827,50	
	Erkek	38	45,86	1742,50	
	Toplam	84			
Faktör 2	Kadın	46	48,97	2252,50	
	Erkek	38	34,67	1317,50	
	Toplam	84			
Faktör 3	Kadın	46	43,07	1981,00	
	Erkek	38	41,82	1589,00	
	Toplam	84			
Faktör 4	Kadın	46	45,02	2071,00	
	Erkek	38	39,45	1499,00	
	Toplam	84			
		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Mann-Whitney U		746,500	576,500	848,000	758,000
Wilcoxon W		1827,500	1317,500	1589,000	1499,000
Z		-1,150	-2,686	-,247	-1,100
P		,250	,007	,805	,272

5.2.4. Çalışanların Yaş Gruplarına Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Yaş gruplarının sayısı ikiden fazla olduğu için çalışanların yaşlarına göre rol çatışması-rol belirsizliği alt boyutları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Kruskal Wallis testi ve Tukey HSD testi ile test edilmiştir. Kruskal Wallis testi anlamlı bir fark olup olmadığını, Tukey HSD testi ise farklılığın hangi yaş grubundan kaynaklandığını belirlemeye çalışır. Tablo 4'te görüldüğü gibi Kruskal Wallis testi sonucu, rol çatışması ve rol belirsizliğinin Faktör 2 “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutunda çalışanların yaş grupları açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Bu anlamlı farklılık özellikle 41 yaş ve üzeri grubundan kaynaklanmaktadır. 41 yaş ve üzeri grubunda bulunan çalışanlar, 35 ve daha az yaştaki çalışanlara göre daha fazla yönetim ve görev karışıklığı yaşadıkları ortaya konulmuştur. Aralarındaki ortalama fark 2,405 olup anlamlılık düzeyi %6'nın altındadır. Böylece orta yaşın (41 yaş +) üzerinde çalışanların genç çalışanlara göre rol çatışması ve belirsizliğini “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutu açısından daha çok yaşadıkları söylenebilir. Çalışanların yaşının yüksekliği rol çatışması ve belirsizliğini arttıran bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu durumun bu yaş grubunun tecrübe ve beklentilerinin giderek artmasından kaynaklandığı söylenebilir. Faktör 1: yetki ve sorumluluk, Faktör 3: kuralsızlık ve Faktör 4: beceri ve yetenek alt boyutlarında ise yaş grupları açısından anlamlı bir farklılık yoktur ($P > 0,05$).

Tablo 4: Yaş Grupları ile Rol Çatışması-Rol Belirsizliği Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Kruskal-Wallis Testi Bulguları.

	Yaş	Ortalamalar	Rankların Kareler Toplamı	
Faktör 1	<35	62	43,08	
	36-40	5	62,40	
	41 ve +	17	34,53	
	Toplam	84		
Faktör 2	<35	62	38,60	
	36-40	5	50,50	
	41 ve +	17	54,38	
	Toplam	84		
Faktör 3	<35	62	42,11	
	36-40	5	31,50	
	41 ve +	17	47,15	
	Toplam	84		
Faktör 4	<35	62	39,45	
	36-40	5	52,20	
	41 ve +	17	50,76	
	Toplam	84		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Ki-kare	5,215	6,215	1,846	4,128
Serbestlik derecesi	2	2	2	2
P	,074	,045	,397	,127

5.2.5. Çalışanların Kıdem Yıllarına Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Kıdem yıllarına göre rol çatışması-rol belirsizliği alt boyutları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Kruskal-Wallis testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 5'te görüldüğü gibi yapılan analiz sonucunda çalışanların kıdem yıllarına göre rol çatışması ve rol belirsizliği alt boyutları açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($P>0,05$).

Tablo 5: Kıdem ile Yaş Grupları ve Rol Çatışması-Rol Belirsizliği Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Kruskal-Wallis Testi Bulguları.

	Kıdem	Ortalamalar	Rankların Kareler Toplamı	
Faktör 1	1-5	59	42,25	
	6-10	13	49,50	
	11-15	12	36,13	
	Toplam	84		
Faktör 2	1-5	59	40,91	
	6-10	13	43,42	
	11-15	12	49,33	
	Toplam	84		
Faktör 3	1-5	59	41,69	
	6-10	13	34,50	
	11-15	12	55,17	
	Toplam	84		
Faktör 4	1-5	59	41,86	
	6-10	13	45,81	
	11-15	12	42,04	
	Toplam	84		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Ki-kare	1,910	1,223	5,261	,315
Serbestlik derecesi	2	2	2	2
P	,385	,543	,072	,854

5.2.6. Çalışanların Ünvanlarına Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Çalışanların ünvanlarına göre rol çatışması ve rol belirsizliği alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı Kruskal Wallis testi ve Tukey HSD testi ile test edilmiştir. Tablo 6’da görüldüğü gibi Kruskal Wallis ve Tukey HSD testi sonucu, rol çatışması ve rol belirsizliğinin Faktör 2 “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutunda çalışanların görev ünvanları açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Böylece çoklu karşılaştırma sonucunda, operatörler işçilere göre rol çatışması ve rol belirsizliğinin alt boyutu olan yönetim ve görev karışıklığına daha az

sahiptirler ve aralarındaki fark 3,73'tür ve anlamlılık düzeyi %5'in altındadır. Operatörler formenlere göre yönetim ve görev karışıklığı alt boyutuna daha fazla sahiptirler ve aralarındaki ortalama 8,20'dir ve anlamlılık seviyesi %5'in altındadır. Formenler işçilere göre yönetim ve görev karışıklığı alt boyutunu daha fazla yaşamaktadırlar ve ortalama farkı 11,94 olup %5 anlamlılık seviyesinin altındadır.

5.2.7. Çalışanların Eğitim Düzeylerine Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Tablo 7'de görüldüğü gibi çalışanların eğitim durumları açısından rol çatışması ve rol belirsizliğinin Faktör 2, "yönetim ve görev karışıklığı" alt boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < 0,05$). Çalışanların eğitim düzeyi yükseldikçe rol çatışması ve belirsizliğinin azaldığı söylenebilir. Faktör 1: yetki ve sorumluluk, Faktör 3: kuralsızlık ve Faktör 4: beceri ve yetenek alt boyutlarında ise çalışanların eğitim düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($P > 0,05$). Böylece lise mezunu çalışanların yüksekokullara göre yönetim ve görev karışıklığı alt boyutunu daha fazla yaşadıkları söylenebilir ve aralarındaki fark 3,54 olup %5 anlamlılık sayısının altındadır. Eğitim düzeyinin yüksekliği rol çatışması ve belirsizliğini azaltan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

**Tablo 6: Unvan ile Rol Çatışması-Rol Belirsizliği Alt Boyutları
Arasındaki Farklara
İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları**

	GÖREVİ	N	Ortalamalar	
Faktör 1	Takım Lideri	5	35,10	
	Operatör	65	41,13	
	Servis Elemanı	3	42,33	
	İşçi	9	48,33	
	Formen	2	79,50	
	Toplam	84		
	Faktör 2	Takım Lideri	5	31,70
Operatör		65	41,28	
Servis Elemanı		3	35,67	
İşçi		9	68,61	
Formen		2	1,75	
Toplam		84		
Faktör 3		Takım Lideri	5	36,30
	Operatör	65	43,08	
	Servis Elemanı	3	29,83	
	İşçi	9	39,72	
	Formen	2	70,50	
	Toplam	84		
	Faktör 4	Takım Lideri	5	42,90
Operatör		65	43,15	
Servis Elemanı		3	50,17	
İşçi		9	43,72	
Formen		2	3,50	
Toplam		84		
		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Ki-kare	5,823	17,427	4,389	6,094
Serbestlik derecesi	4	4	4	4
P	,213	,002	,356	,192

Tablo 7: Eğitim Düzeyleri ile Rol Çatışması-Rol Belirsizliği Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	ÖĞRENİM	N	Ortalamalar			
Faktör 1	İlkokul	6	39,83			
	Lise	67	43,26			
	Yüksekokul	11	39,32			
	Toplam	84				
Faktör 2	İlkokul	6	39,33			
	Lise	67	45,84			
	Yüksekokul	11	23,91			
	Toplam	84				
Faktör 3	İlkokul	6	44,67			
	Lise	67	43,28			
	Yüksekokul	11	36,59			
	Toplam	84				
Faktör 4	İlkokul	6	35,42			
	Lise	67	44,07			
	Yüksekokul	11	36,82			
	Toplam	84				
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4		
Ki-kare	,326	7,813	,851	1,534		
Serbestlik derecesi	2	2	2	2		
p	,849	,020	,653	,464		

5.2.8. Çalışanların Yetiştirme Yerlerine Göre Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Alt Boyutlarının İncelenmesine İlişkin Bulgular

Çalışanların yetiştirme yerlerine göre rol çatışması ve rol belirsizliği alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı Kruskal Wallis testi ile test edilmiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi Kruskal Wallis testi sonucu, çalışanların yetiştirme yerlerine göre (köy, belde-bucak, ilçe, il, büyük şehir) rol çatışması ve rol belirsizliği alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

**Tablo 8: Çalışanların Yetiştirme Yeri ile Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği
Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Kruskal-Wallis Testi
Sonuçları**

	YETİŞTİRME YERİ	N	Ortalamlar			
Faktör 1	Köy	29	35,34			
	Belde-Bucak	5	47,10			
	İlçe	35	46,41			
	İl	10	43,20			
	Büyükşehir	5	50,60			
	Toplam		84			
Faktör 2	Köy	29	44,05			
	Belde-Bucak	5	37,80			
	İlçe	35	41,24			
	İl	10	42,75			
	Büyükşehir	5	46,50			
	Toplam		84			
Faktör 3	Köy	29	45,33			
	Belde-Bucak	5	35,90			
	İlçe	35	39,50			
	İl	10	49,40			
	Büyükşehir	5	39,90			
	Toplam		84			
Faktör 4	Köy	29	44,81			
	Belde-Bucak	5	52,20			
	İlçe	35	40,90			
	İl	10	40,25			
	Büyükşehir	5	35,10			
	Toplam		84			
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4		
Ki-kare	4,164	,536	2,398	1,943		
Serbestlik derecesi	4	4	4	4		
p	,384	,970	,663	,746		

6. SONUÇ

Araştırmanın verilerinin analizi ve değerlendirilmesi sonucunda; rol çatışması ve rol belirsizliğinin faktör 2 “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutunda cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Kadın çalışanların rol çatışması ve rol belirsizliğini yönetim ve görev karışıklığı alt boyutunda erkeklere göre daha fazla algıladıkları ve yaşadıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla cinsiyet rol çatışması ve belirsizliğini etkileyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Rol çatışması ve rol belirsizliğinin Faktör 2 “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutunda çalışanların yaş grupları açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farklılık özellikle 41 yaş ve üzeri grubundan kaynaklanmaktadır. 41 yaş ve üzeri grubunda bulunan çalışanlar, 35 ve daha az yaşta çalışanlara göre daha fazla yönetim ve görev karışıklığı yaşadıkları görülmüştür. Orta yaşın (41 yaş +) üzerinde çalışanların genç çalışanlara göre rol çatışması ve belirsizliğini “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutu açısından daha çok yaşadıkları söylenebilir. Çalışanların yaşının yüksekliği rol çatışması ve belirsizliğini arttıran bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu durumun bu yaş grubunun tecrübe ve beklentilerinin giderek artmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Görev ünvanlarına göre, operatörler işçilere göre rol çatışması ve rol belirsizliğinin alt boyutu olan yönetim ve görev karışıklığını daha az yaşamaktadırlar. Operatörler formenlere göre yönetim ve görev karışıklığı alt boyutuna daha fazla sahiptirler. Formenler ise işçilere göre yönetim ve görev karışıklığı alt boyutunu daha fazla yaşamaktadırlar. Çalışanların eğitim durumları açısından rol çatışması ve rol belirsizliğinin Faktör 2, “yönetim ve görev karışıklığı” alt boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Çalışanların eğitim düzeyi yükseldikçe rol çatışması ve rol belirsizliğinin azaldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Budak, G., ve Budak, G. (2004), **İşletme Yönetimi**, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir.

Ceylan, A. ve Ulutürk, Y.H. (2006), **Rol Belirsizliği, Rol Çatışması, İş Tatmini ve Performans Arasındaki İlişkiler**, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), s.48-49.

Dessler, G. (1998), **Management**, Prentice-Hall International, Inc. USA.

Erdoğan, İ. (1996), **İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış**, İ.Ü.İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.

Esatoğlu, A.E., Ağırbaş, İ., Akbulut, Y., Çelik, Y. (2005), **Hastanelerde Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği: Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde Bir Uygulama**, http://www.sabem.saglik.gov.tr/Akademik_Metinler/linkdetail.aspx?id=3069, (24.12.2008)

Jones, G.R., George, J.M., ve Hill, C.W.L. (2000), **Contemporary Management**, Irwin Mc Graw-Hill, International Edition.

Kaynak, T., Adal, Z., Ataay, İ.vd., (1998), **İnsan Kaynakları Yönetimi**, İ.Ü.İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.

Kirel, Ç., Kayaoğlu, A., ve Gökdağ, R. (2004), **Sosyal Psikoloji**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Koçel, T. (2005), **İşletme Yöneticiliği**, Arıkan Basım Yayım Dağ.Ltd.Şti. 10.Basım, İstanbul.

Mullins, L.J.,(1996), **Management and Organizational Behaviour**, Fourth Edition, Pitman Publishing, London.

Newstrom, J. W. and Davis, K., (2002), **Organizational Behavior**, International Edition, McGraw-Hill Com.

Özer, M.A. (2008), **21.Yüzyılda Yönetim ve Yöneticileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özkalp,E. ve Kirel, Ç. (1999), **Örgütsel Davranış**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Robbins, S.P.(1998), **Organizational Behavior**, International Edition, Eighth Edition.

Robbins, S.P. ve Coulter M. (2003), **Management**, Prentice Hall, International Edition.

Schermerhorn, J.R. (1996), **Management**, John Wiley and Sons Inc. Fifth Edition.

Seval, H., (2006), **Çatışmanın Etkileri ve Yönetimi**, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:15, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd15/sbd-15-20.pdf> (16.12.2008)

Tekarslan, E., Kılınç, T., Şencan, H. ve Baysal, A.C. (2000), **Davranışın Sosyal Psikolojisi**, İ.Ü.İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.

Uyargil, C., Adal, Z., Ataay İ., Acar, A.C. Özçelik, A.O. v.d., (2008), **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

YÖNETİCİ GÖREV VE ÇALIŞMA SÜRELERİNİN YÖNETSEL ETKİNLİĞE KATKISI: OTEL İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Serkan Bertan *

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, otel işletmelerinde çalışan yöneticilerin görevlerinin ve çalışma sürelerinin yönetsel etkinlik üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Otel işletmelerinde yöneticilere uygulanan bu çalışmada, yöneticilerin görevleri ve çalışma süreleri dikkate alınarak inceleme yapılmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Yöneticilerin yönetsel etkinliğe yönelik tutum kriterlerine, görevleri ve çalışma sürelerinin etkisini araştırmak için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Varyans analizinde sonucun anlamlı çıkması durumunda Scheffe testi yapılmıştır. Bu kriterlere göre, yöneticilerin etkinliğe yönelik tutumları incelendiğinde anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözlükler: Otel İşletmeleri, Yönetici, Yöneticilerin Görevleri, Çalışma Süresi.

THE IMPACT OF MANAGERIAL EFFECTIVENESS OF MANAGER POSITION AND WORKING PERIOD: A STUDY IN HOTEL ESTABLISHMENTS

ABSTRACT

The aim of this research is to inspect the impact of position and working period of manager in hotel establishments on managerial effectiveness. The research that is collected from manager in hotel establishments, manager position and working periods were inspected. Questionnaire method was used to collect data. One way variance analyzes were used in this study to find out the impact attitudes about managerial effectiveness changes according to manager position and working period in hotel establishments. Scheffe test was used in case meaningful differences of one way variance analyzes have been found. Meaningful differences have been found on attitudes about managerial effectiveness according to this criteria.

Keywords: Hotel Establishments, Manager, Managerial Position, Working Periods.

* Dr., Pamukkale Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu,
serkanbertan@yahoo.com

Giriş

İşletmelerde değişik kademelerdeki yöneticilerin içinde buldukları durum itibarıyla, her şeyden önce etkin olmaları istenmektedir (Yeniçeri, 2001: 62-72). Etkinlik ile ilgili çalışmalarda, öncelikle özellikler teorisi üzerinde yoğunlaşmış, sonra davranışsal özellikler üzerinde araştırmalar yapılmış ve yöneticilerin üretim faktörlerine karşı davranışları incelenmiştir (Akdemir ve Kasımoğlu, 2004: 17). Mitzberg (1973) yılında yaptığı çalışmada, yöneticilerin yaptıkları çok farklı işler bulunduğundan, üstlendikleri rolleri; kişiler arası ilişkiler, bilgi toplama-dağıtma ve karar verme rolü olarak üç ana grupta toplamıştır (Chareanpunsirikul ve Wood, 2002: 551-556). Cammock, Nilakant ve Dakin (1995) yılında yaptıkları çalışmada, yönetsel etkinlik teorisi için bir model geliştirmişler, modelde organizasyonlarda etkin ve etkin olmayan yöneticileri tanımlamada, kavramsal ve beşeri beceriler olarak iki faktörü kullanmışlardır. Nelsen, (1994) yılında yaptığı çalışmada, etkinliği, bütünsel açıdan etkinlik ve yöneticilerin çalışma gruplarındaki etkinliği olmak üzere iki grupta değerlendirmiştir. Analoui, (1999) yılında yaptığı çalışmada, yönetsel etkinliği tanımlayan davranışsal ve nedensel etkileri saptamaya çalışmış, etkinliği oluşturan faktörleri sekiz parametrede değerlendirmiştir.

İşletmelerde yöneticilerin etkin ve verimli bir şekilde faaliyet gösterebilmeleri için etkinliklerini optimal düzeye çıkarmaları gerekmektedir (Ekinci ve Yılmaz, 2002: 35). Etkin yöneticiler, öncelikle zamanını kontrol altına alan, zamanını nelere harcadığını bilmesi gereken ve sahip oldukları en kısa zamanı bile sistematik olarak kullanan, sonuç elde etmek için çaba harcayan, işletmeye katkıda bulunabileceği konular üzerinde ve işletme hedefleri üzerinde yoğunlaşan, çalışanlarını anlayan, güçlerini ve performanslarını değerlendirebilen ve onların güçlerinden, çalışma yöntemlerinden ve değerlerinden yararlanmasını bilen, yönetici olarak güçlü yönleri üzerinde yoğunlaşarak, bilgi ve becerilerinin nerede yetersiz kaldığını belirledikten sonra kendilerine öncelik koyan ve bunlara yönelik aldıkları kararları uygulayan kişilerdir (Drucker, 1994:33-34,37,40,71,125,199,201).

Araştırma Yöntemi

Araştırmada öncelikle ikincil veriler incelenmiş, daha sonra alan araştırmasında veri toplama yöntemi olarak, anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun oluşturulmasında, öncelikle konuyla ilgili bilimsel alanda

yer alan araştırmalar incelenmiştir. Anket formu iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, etkinlikle ilgili sorular bulunmakta, ikinci bölümde ise ankete katılan yöneticilere ait demografik sorular bulunmaktadır. Bu çalışmada özgün biçiminde olduğu gibi Likert'in beşli ölçeği (Tezbaşaran, 1997: 18) tercih edilmiştir. Çalışmada katılımcılardan, verilen her tutum ifadesine kişinin katılma derecesine göre "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "ne katılıyorum ne katılmıyorum", "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" şıklarını işaretlemesi istenmektedir.

Anket çalışmasında geçerli sonuçlar alabilmek için öncelikle ön uygulama yapılmıştır. Çalışmanın ön uygulamasında, otel yöneticileri ile karşılıklı görüşülerek yöneticilerin, sorulara nasıl reaksiyon gösterdikleri incelenmiş, nerelerde tereddüt ettikleri ve anlaşılmayan kısımların olup olmadığı sorulmuştur. Ön uygulamada elde edilen anket formları için yapılan güvenilirlik testi sonucunda alpha değeri ,97 olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, elde edilen verilerin genel Cronbach alpha'sı Nunnally'in belirttiği ,8 düzeyinin (Nunnally, 1967) üzerinde gerçekleştiğini gösterdiğinden anket formunun iç uyumunun kabul edilebilir düzeyin üzerinde olduğu söylenebilir. Ön uygulamanın ardından anket formuna son şekli verilerek, otel işletmelerinde çalışan orta ve üst düzey yöneticilere bu anket uygulanmıştır.

Bu araştırmaya konu olan evren Türkiye'de turizm işletme belgeli olarak faaliyet gösteren otel işletmeleridir. Örneklem kitlesi ise turizm işletme belgeli 4 ve 5 yıldızlı 632 adet otel işletmesidir. Araştırma, turizm işletme belgeli dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan genel müdür, genel müdür yardımcısı ve bölüm yöneticilerine anket uygulanması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Turizm işletme belgeli dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin tümüne anket gönderilmiş ve her bir otel işletmesinde yalnızca bir yöneticiye anket uygulanmıştır. Anket çalışmasında 164 adet otel işletmesinden cevap alınmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı 0,25'tir. Bu anketlerin 26 tanesi gerektiği gibi doldurulmadığı için değerlendirilmemiştir. Analiz 138 anket formu üzerinden yapılmıştır.

Araştırma Bulguları

Analizlere başlamadan önce anketlerin tam olarak doldurulup doldurulmadığı, cevapların belli bir şekilde devam edip etmediği, uç değerler ve eksik veriler incelenmiştir. Eksik cevap oranı %10'un üzerinde ise sorun

arz etmektedir (Altunışık ve diğerleri, 2002: 137). Yanıtlayıcı kaynaklı eksik verilerin incelenmesinde eksik verilerin gözlemlere rasgele mi saçıldığı yoksa belirgin bir yapı mı oluşturduğu ve eksik verilerle ne kadar sıklıkla karşılaşıldığı araştırılmalıdır (Karaatlı, 2005: 15). Veri setinin normal dağılıp dağılmadığı, basıklık (kurtois), çarpıklık (skewness) ölçülerine, verilerin normal dağılım grafiğine ve saplı kutu grafiğine bakılarak tespit edilmiştir. Karşılıklı görüşme, posta, elektronik posta ve telefon ile anketler yapılmaya çalışılmıştır. Otel işletmelerinde yönetsel etkinliğin artırılmasına yönelik anket yoluyla toplanan veriler, sosyal bilimler için geliştirilmiş olan SPSS 13.0 adlı istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Yöneticilerinin demografik bulguları aşağıdaki tabloda belirtilmektedir. Anket formunu dolduran yöneticilerin %21,7'si kadınlardan, %78,3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Bu durumda yöneticilerin 30 tanesi kadın, 108 tanesi erkektir. Yöneticilerin öğrenim durumu incelendiğinde 28 kişinin lise, 30 kişinin ön lisans, 68 kişinin lisans ve 12 kişinin lisans üstü diploması olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda yöneticilerin %20,3'ü lise, %21,7'si ön lisans, %49,3'ü lisans ve geriye kalan %8,7'si lisans üstü eğitimi almıştır. Anket formunu dolduran yöneticilerin görevleri dikkate alındığında, 52 kişinin genel müdür, 22 kişinin genel müdür yardımcısı, 35 kişinin önbüro müdürü ve geriye kalan 29 kişinin diğer yöneticilerden oluştuğu görülmektedir. Bu yöneticiler yüzdesel olarak değerlendirildiğinde, %37,7'sinin genel müdür, %15,9'unun genel müdür yardımcısı, %25,4'ünün önbüro müdürü ve %21'inin diğer yöneticilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Yöneticilerin çalışma yaşamındaki toplam süresi dikkate alındığında 26 kişinin 1 ve 1 yıldan az, 26 kişinin 2 yıl, 20 kişinin 3 yıl ve geriye kalan 65 kişinin 4 yıl ve üstü sürelerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu yöneticiler yüzdesel olarak değerlendirildiğinde %19'unun 1 ve 1 yıldan az, %19'unun 2 yıl, %14,6'sının 3 yıl, ve %17,4'ünün 4 yıl ve daha fazla süredir çalıştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Demografik Bulgular

	<u>Sayı</u>	<u>Yüzde</u>		<u>Sayı</u>	<u>Yüzde</u>
<u>Cinsiyet</u>			<u>Çalışma Süresi</u>		
Bayan	30	21,7	1 ve 1 Yıldan Az	26	19
Bay	108	78,3	2 Yıl	26	19
Toplam	138	100	3 Yıl	20	14,6
<u>Öğrenim Durumu</u>			4 Yıl ve Üstü	65	47,4
Lise	28	20,3	Toplam	137	100
Ön Lisans	30	21,7	<u>Görev</u>		
Lisans	68	49,3	Genel Müdür	52	37,7
Lisans Üstü	12	8,7	Genel Müdür Yardımcısı	22	15,9
Toplam	138	100	Önbüro Müdürü	35	25,4
			Diğer	29	21
			Toplam	138	100

Veriler SPSS 13.0 programı kullanılarak kodlanmış ve verilere güvenilirlik testi (Cronbach alpha) uygulanmıştır. Anket formunun, genel güvenilirlik testi sonucunda p değeri ,001 buna bağlı olarak Cronbach Alpha değerinin ,968 olduğu görülmüştür. Test sonucunda verilerin genel Cronbach alpha'sının Nunnally'in sosyal bilimler araştırmaları için belirttiği ,8 düzeyinin üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle ölçek güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyin üzerinde olduğu ve elde edilen verilerin güvenilir olduğu görülmüştür. Bu bilgilere göre ölçek, oldukça güvenilir bir ölçektir. Yöneticilerin yönetsel etkinliğe yönelik tutum kriterlerine görevleri ve çalışma sürelerinin etkisini araştırmak için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Varyans analizinde sonucun anlamlı çıkması durumunda Scheffe testi yapılmıştır.

Tablo 2: Yöneticilerin etkinlik ile ilgili tutumlarının çalışma yıllarına göre karşılaştırılması

İfadeler	F	p	Scheffe
Zamanımı gerçekte nereye harcadığımı bilirim.	4,010	,009	2-4
Zamanımı israf eden olayları bilirim.	3,518	,017	2-4
Önemli işler için zamansal sınırlar koyarım.	3,213	,025	1-2,2-4
Çalışanların yapabilecekleri işleri onlara bırakırım.	3,126	,028	2-4
Çalışanların ne istediğini bilirim.	3,680	,014	1-4
Kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi veririm.	3,591	,015	1-2, 2-4

“Zamanımı gerçekte nereye harcadığımı bilirim” ifadesine yöneticilerin tutumları incelendiğinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($F=4,010$, $p<,009$). 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin zamanlarını gerçekte nereye harcadıklarını, 2 yıldır çalışan yöneticilere göre daha iyi bildikleri söylenebilir. 4 yıl ve üstü çalışan yöneticiler zamanlarını israf eden olayları bilme konusuna, 2 yıldır çalışan yöneticilere göre daha olumlu yaklaşmaktadırlar ($F=3,518$, $p<,017$). 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin zamanlarını israf eden olayları, 2 yıldır çalışan yöneticilere göre daha iyi belirledikleri söylenebilir. “Önemli işler için zamansal sınırlar koyarım” ifadesine ilişkin değerlendirilmede, 2 yıldır çalışan yöneticilerin, 1 yıldan az ve 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerle arasındaki fark anlamlı olup ($F=3,213$, $p<,025$), 1 yıldan az çalışan yöneticilerin 2 yıldır çalışan yöneticilere göre önemli işler için zamansal sınırlar koyduğu, 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin ise 2 yıldır çalışan yöneticilere göre önemli işler için zamansal sınırlar koyduğu tespit edilmiştir. “Çalışanların yapabilecekleri işleri onlara bırakırım” ifadesinde 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin, 2 yıldır çalışan yöneticilere göre daha olumlu tutumunun olduğu ($F=3,216$, $p<,028$) tespit edilmiştir. Yöneticilerin çalışma süreleri ile çalışanların ne istediğini bilirim tutumuna yönelik yorumları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,680$, $p<,014$). 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin çalışanların ne istediğini bilme konusunda, 1 ve 1 yıldan az çalışan yöneticilere göre daha olumlu oldukları tespit edilmiştir. “Kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi veririm” ifadesine 2 yıldır çalışan yöneticilerle, 1 ve 1 yıldan az yıldan az ve 4 yıl ve üstü çalışan yöneticiler arasında fark anlamlı olup ($F=3,591$, $p<,015$), 1 ve 1 yıldan az çalışan yöneticilerin 2 yıldır çalışan yöneticilere göre kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi verdiği, 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin ise 2 yıldır çalışan yöneticilere göre kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi verdiği belirlenmiştir.

Tablo 3: Yöneticilerin etkinlik ile ilgili tutumlarının görevlerine göre karşılaştırılması

İfadeler	F	p	Scheffe
Zamanımı gerçekte nereye harcadığımı bilirim.	2,685	,049	1-3
Çalışanların gerekli katkıyı sağlaması için çaba gösteririm.	3,544	,016	1-3
Çalışanların iyi yapabileceği işleri bilirim.	3,776	,012	1-4, 3-4
Ne istediğimi bilirim.	3,750	,013	3-4
Verdiğim tüm kararlar işletme için gerekli kararlardır.	2,722	,047	1-3
Karar verirken ilgili kişilerle uzlaşmayı önem veririm.	2,789	,043	3-4
Kararları eyleme dönüştürürken koşulları dikkate alırım.	6,671	,001	1-3, 3-4

Zamanın gerçekte nereye harcadığının değerlendirmesinde, genel müdür ile önbüro müdürü arasında farklılık tespit edilmiştir (F=2,685, p<,049). Otel işletmelerinde önbüro müdürlerinin zamanlarını nereye harcadıklarını, genel müdüre göre daha iyi tespit ettikleri söylenebilir. Çalışanların gerekli katkıyı sağlaması için çaba gösterme ifadesine, genel müdür ile önbüro müdürünün tutumları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir (F=3,544, p<,016). Çalışanların gerekli katkıyı sağlaması için çaba gösterme tutum ifadesi, önbüro müdürü lehine anlamlıdır. Genel müdür, önbüro müdürü ve diğer yöneticilerin, çalışanların iyi yapabileceği işleri bilme durumları incelendiğinde de anlamlı farklılıklar bulunmuştur (F=3,776, p<,012). Çalışanların iyi yapabileceği işleri bilme konusuna genel müdür ve önbüro müdürünün, diğer yöneticilere göre daha olumlu oldukları tespit edilmiştir. “Ne istediğimi bilirim” ifadesinde önbüro müdürü ve diğer yöneticiler açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur (F=3,750, p<,013). Önbüro müdürü, ne istediğini diğer yöneticilere göre daha çok bilmektedir. Genel müdür, “Verdiğim tüm kararlar işletme için gerekli kararlardır” ifadesi üzerinde önbüro müdürüne göre daha olumlu düşüncelere sahiptir ve fark istatistik olarak anlamlı bulunmuştur (F=2,722, p<,047). “Karar verirken ilgili kişilerle uzlaşmaya önem veririm” ifadesi incelendiğinde ise önbüro müdürünün diğer yöneticilere göre farklı tutumları olduğu tespit edilmiştir (F=2,789, p<,043). Bu sonuca göre önbüro müdürlerinin, muhtemelen karar verirken ilgili kişilerle uzlaşmaya önem verdikleri ve tek başlarına karar alamadıkları düşünülebilir. Yöneticilerin kararları eyleme

dönüştürürken koşulları dikkate alması ifadesi, genel müdür için önbüro müdürü ve diğer yöneticilere göre fark daha anlamlıdır ($F=6,671$, $P<,001$).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, otel işletmelerinde çalışan yöneticilerin görevleri ve çalışma sürelerinin etkinliğe yönelik tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla otel işletmelerinde çalışan orta ve üst kademe yöneticiler üzerinde yapılmıştır.

Otel işletmelerinde 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin zamanlarını gerçekte nereye harcadıklarını ve zamanlarını israf eden olayları, 2 yıldır çalışan yöneticilere göre daha iyi bildikleri söylenebilir. Bu bağlamda, yöneticilerin çalışma süreleri arttıkça, zamanlarını daha iyi yönetebildikleri, zamanlarını israf eden olayların ayırımına daha rahat vardıkları sonucuna ulaşılabilir.

Önemli işler için zamansal sınırlar koyarım ifadesine ilişkin değerlendirmede, 2 yıldır çalışan yöneticilerin 1 yıldan az ve 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilere göre aralarındaki fark anlamlı olup, 1 yıldan az çalışan yöneticilerin 2 yıldır çalışan yöneticilere göre zamansal sınırlar koydukları, 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin ise 2 yıldır çalışan yöneticilere göre önemli işler için zamansal sınırlar koydukları tespit edilmiştir.

“Çalışanların yapabilecekleri işleri onlara bırakırım” cümlesine 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin, 2 yıldır çalışan yöneticilere göre daha olumlu oldukları tespit edilmiştir. Buna göre, çalışma süresi arttıkça, yöneticilerin yetki devri konusunda daha olumlu davrandıkları, çalışanlarının yapabilecekleri işleri onların insiyatifine bırakma konusunda daha istekli oldukları söylenebilir.

Yöneticilerin çalışma süreleri ile çalışanların ne istediğini bilirim tutumuna yönelik yorumları arasındaki fark anlamlı olup, 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin çalışanların ne istediğini bilme konusunda, 1 ve 1 yıldan az çalışan yöneticilere göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, yöneticilerin çalışma süreleri arttıkça, çalışanlarının isteklerini daha kolay ve çabuk algılayabildikleri, 1 ve 1 yıldan daha az çalışan yöneticilerin ise, çalışanlarının isteklerini anlayabilme konusunda sorun yaşadıkları ifade edilebilir.

Kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi veririm ifadesine 2 yıldır çalışan yöneticilerle, 1 ve 1 yıldan az ve 4 yıl ve üstü çalışan yöneticiler arasında fark anlamlı olup, 1 ve 1 yıldan az çalışan yöneticilerin 2 yıldır çalışan yöneticilere göre kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi verdiği, 4 yıl ve üstü çalışan yöneticilerin ise 2 yıldır çalışan yöneticilere göre kararları eyleme dönüştürürken ilgililere bilgi verdikleri belirlenmiştir.

Zamanın gerçekte nereye harcadığının ve çalışanların gerekli katkıyı sağlaması için çaba gösterme ifadelerinin değerlendirmesinde, genel müdür ile önbüro müdürü arasındaki fark anlamlı olup, otel işletmelerinde önbüro müdürleri, zamanlarını nereye harcadıkları ve çalışanların gerekli katkıyı sağlaması için çaba göstermeleri durumlarını genel müdüre göre daha iyi tespit etmektedirler. Buna göre, önbüro müdürlerinin genel müdüre oranla, zaman yönetimi konusunda daha fazla beceri sahibi olduğu söylenebilir.

Genel müdür, önbüro müdürü ve diğer yöneticilerin, çalışanların iyi yapabileceği işleri bilme durumları incelendiğinde de anlamlı farklılık görülmüş, otel işletmelerinde, çalışanların iyi yapabileceği işleri bilme durumuna genel müdür ve önbüro müdürünün, diğer yöneticilere göre daha olumlu oldukları tespit edilmiştir. Genel müdür ve önbüro müdürlerinin çalışanlarının hangi işleri daha iyi yapabileceklerini daha kolay saptayabildikleri ifade edilebilir.

“Ne istediğimi bilirim” ve “Karar verirken ilgili kişilerle uzlaşmaya önem veririm” ifadelerine olan tutumları açısından önbüro müdürü ile diğer yöneticiler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Önbüro müdürü, otel işletmelerindeki diğer yöneticilere göre ne istediğini daha çok bilmekte ve karar verirken ilgili kişilerle uzlaşmaya önem vermektedir.

Otel işletmelerinde genel müdür, “Verdiğim tüm kararlar işletme için gerekli kararlardır.” ifadesi üzerinde önbüro müdürüne göre daha olumlu düşüncelere sahiptir ve fark istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, otel işletmelerinde önbüro müdürünün, genel müdüre oranla, verdiği kararların işletme için gerekli olup olmadığını daha çok önemsendiği söylenebilir.

Yöneticilerin kararları eyleme dönüştürürken koşulları dikkate alması ifadesinin, genel müdür için önbüro müdürü ve diğer yöneticilere göre daha önemli olduğu tespit edilmiş ve genel müdürün kararları eyleme dönüştürürken koşulları daha fazla dikkate aldığı görülmüştür.

Araştırma sırasında her otelden yalnızca bir yöneticiyle görüşüldüğünden, araştırma geniş bir örneklem üzerinde yapılamamıştır. Bu nedenle araştırmanın otel işletmelerinde çalışan bütün yöneticilerin oluşturduğu daha geniş bir örneklem üzerinde yapılması, araştırma sonuçlarının genelleme düzeyinin artırılması açısından daha iyi sonuç verecektir.

KAYNAKÇA

ALTUNIŞIK, R.; COŞKUN, R.; YILDIRIM, E. ve BAYRAKTAROĞLU, S. (2002), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya Kitabevi, Sakarya.

AKDEMİR, A. ve KASIMOĞLU, M. (2004). "Liderlik Araştırmaları Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi", Çanakkale Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, ss.15-20.

ANALOUİ, F. (1999). "Eight Parameters of Managerial Effectiveness: A Study of Senior Managers in Ghana", *Journal of Management Development*, Vol:18, No:4, pp. 362-389.

CHAREANPUNSIRIKUL, S. ve WOOD, R. C. (2002), "Mintzberg, Manager and Methodology: Some Observations From A Study of Hotel General Managers", *Tourism Management*, Vol:23, pp.551-556.

COMMOCK, P.; NILAKANT V. ve DAKIN, S. (1995), "Developing A Lay Model of Managerial Effectiveness: A Social Constructive Perspective", *Journal of Management Studies*, Vol:32, No:4, p.443-474.

DRUCKER, P. F. (1994), *Etkin Yöneticilik*, Eti Kitapları, İstanbul.

EKİNCİ, H. ve YILMAZ, A. (2002), "Kamu Örgütlerinde Yönetimsel Etkinliğin Artırılması Üzerine Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 19, Temmuz-Aralık, ss.35-50.

Karaatlı, M. (2005), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (Editör: Şeref. Kalaycı), Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

NELSEN, A. A. (1994), *Managerial Performance: Some Perceptions of Manager Success and Effectiveness*, The Fielding Institute.

NUNNALLY, J. C. (1967), *Psychometric Theory*, McGraw Hill, New York.

TEZBAŞARAN, A. A. (1997), Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu, *Türk Psikologlar Derneği Yayınları*, Ankara.

YENİÇERİ, Ö. (2001), "Örgüt ve Yönetici Geliştirmede Yeni Yaklaşımlar", *Standart Dergisi*, Yıl:40, Sayı: 476, Ağustos, ss.62-72.

TÜKETİCİLERİN PERAKENDECI MARKALI ÜRÜNLERE OLAN TERCİHLERİNİN İNCELENMESİ

Nevin ALTUĞ¹
Adil OĞUZHAN²
Meral YILDIZ³

ÖZET

Perakendecilik sektöründe son yıllarda artan rekabet; perakendecileri perakende zincirlerini ve hizmet kalitesini yükseltmeye, tüketiciye daha yakın olmaya ve fiyatları düşük tutmaya zorlamaktadır. Hem yeni müşteriler kazanmak hem de ellerindeki tutmak ve rekabet avantajı yakalamak gibi hedefleri olan perakendeciler son dönemlerde, kendi mağaza markaları altında ürünler sunmak; perakendeci kredi kartları, hipermarket üye kartları, internette alışveriş gibi çok çeşitli pazarlama yöntemlerini kullanır duruma gelmişlerdir. Bu çalışmada Edirne il merkezindeki tüketiciler baz alınarak, 400 tüketici üzerinde yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulanmıştır. Sorulan sorular tüketicilerin perakendeci markalı ürünlere olan talebini ortaya çıkarmaya yöneliktir. Araştırma sonuçlarına göre, ankete katılan tüketicilerin yaklaşık %69'unun perakendeci markalı ürünleri satın aldığı, %31 gibi bir oranının ise satın almadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Perakendecilik, Marka, Perakendeci Markası

ANALYZING THE CONSUMERS' PREFERENCES FOR RETAILER BRAND PRODUCTS

ABSTRACT

In recent years, increasing competition in the retailing sector forces the retailers to promote retailing chains and service quality, to get closer to the consumers and to hold the prices low. Lately, retailers who have targets such as gaining new customers as well as retaining current customers and capturing competitive advantage, started to use a diverse range of marketing methods such as presenting products under their own store brands, retailer credit cards, supermarket membership cards and shopping over the internet. In this study, a face to face questionnaire is implemented on 400 consumers in Edirne city center. The questions which are asked in the questionnaire are intended for revealing the consumers' demand to the retailer brand products. Due to results of the research almost %69 of respondents are buying retailer brand products while %31 of them are not buying.

Key Words: Retailing, Brand, Retailer Brand

¹ Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

² Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü

³ Trakya Üniversitesi İİBF

1. Giriş

Günümüzde teknolojik gelişmeler, hızlı nüfus artışı ve kentleşme, nüfusun sosyo-ekonomik yapısındaki değişimler, tüketicilerin yaşam tarzlarında, satın alma biçimlerinde, istek ve ihtiyaçlarında farklılaşma yaratmıştır. Perakendeciler rekabetin yoğun olduğu pazar ortamında rakiplerinden farklılaşmak ve tüketicilerde mağaza bağlılığının oluşmasını sağlamak amacıyla çeşitli ürün kategorilerinde perakendeci markalı ürünlerini pazara sunmaktadırlar.

Perakendeciler tarafından rekabet üstünlüğü sağlamada etken bir araç olarak kullanılan perakendeci markalı ürünlerin tüketiciler tarafından satın alınma tercihlerinin bilinmesi, perakendecilerin kendi marka ürünlerine ilişkin alınacak kararlarına katkı sağlayabilecektir.

2. Perakendeci Markası Kavramı

Son yıllarda globalleşmenin etkisiyle birlikte gelen değişim işletmecilikte olduğu gibi pazarlama alanında da yaşanmaktadır. Bu değişim özellikle bilgi teknolojilerinde hızlı bir gelişim ve erişimi yaratmış, rekabetin hem ulusal hem de uluslararası alanda daha yoğunlaşmasına neden olmuştur. Artık daha seçici ve bilgili olan tüketici ve yoğun rekabet koşulları perakendecileri farklılaşabilmek, rekabet avantajı yakalamak için alternatif stratejiler geliştirmeye itmiştir. Bu stratejilerden birisi de, üretici markalı ürünlere göre çeşitli açılardan avantajlara sahip olan ürünlerin perakendeci markaları (private label) altında tüketici beğenisine sunulmasıdır. Bu tür perakendeci marka uygulaması özellikle A.B.D.'de zincir mağazalarda uygulanmaya başlamış ve daha sonra da yaygınlaşmıştır (Kurtuluş vd., 2000:349).

“Perakendeci Markalı Ürünler” perakendecilerin kendi ürettikleri ya da kendi isimleri altında sattıkları tüketici malları olarak adlandırılmaktadır (Baltas, 1997:317). Hem uygulamalı hem de akademik temelli tartışılan bu konu, aslında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki birçok batı ekonomilerini tanımlayıcı özellik göstermektedir. “Üretim yapan bir kuruluşun işletmesinde ürettiği ürün veya ürünlerin, iç veya dış müşterilerden gelecek talepleri ve standartları içeren şartlar altında, müşterinin istediği ve kendisine ait olduğunu belgelediği marka ve dizaynın imal edilmesine perakendeci markası altında üretim” denir (Yavuz, 2004:81). Perakendeci markası, perakendecinin kendi etiketiyle satılan, fiyat - dağıtım -tutundurma ve marka yönetimi konularında tek hakimiyetin perakendecide olduğu ürünlerdir. Marketler kendi isimlerini kullanabildikleri gibi farklı marka

isimleri oluşturarak bu markalarla da piyasada rekabet edebilirler. Perakendeci markaların mantığı hızlı tüketim mallarını en makul fiyatla orta gelirliilere kendi yaratacağı marka ile ulaştırmaktır (Çınar vd, 2006).

Bu konuda yapılan çalışmalar genel olarak İngilizce “Retailer Brands” olarak ifade edilmekle birlikte Türkçeye “Perakendeci Markaları”, “Aracı Markaları” olarak çevrilmiştir.(Pala ve Saygı, 2004:45). 19. yüzyılın başından itibaren Amerika’da kullanılmaya başlanan kavram ile ilgili literatürde birçok tanımla karşılaşmak mümkündür. Genel olarak bu tür markalar, mülkiyeti ve her türlü tasarımıyla birlikte, fiyatlama, dağıtım, tanıtım markalama ve marka yönetimi konularında tek hâkimiyetin perakendecide olduğu ürünleri ifade etmektedir. Geliştirilen marka ismi, perakendeci firma adı ile aynı olarak kullanılması durumunda “Market veya Perakendeci Markaları” (Store Brands) olarak alınırken (örn. Migros süt, Gima peçete, Bim’in Jucy nektarları), perakendeci isminden bağımsız olarak yeni bir marka isminin yaratılması durumunda “Perakendeci Marka”, “Özgün Markalar” (Private Label) olarak tanımlanmaktadır (örn. Metronun Altinel markası, Migros’un Viva markaları) (Schneider, 2004:15).

3. Perakendeci Markalarının Gelişimi

Başlangıçta perakendeci markalı ürünler, üretici markalara karşı düşük fiyatlı alternatifler olarak sunulmuşlardı ancak zamanla perakendeci markalar, ürün kalitesi ve fiyat bakımından üretici markalarla daha eşit bir seviyede rekabet eder hale geldiler. Perakendeci markaların gelişimi 4 (nesil) aşamalı olarak açıklanabilir. Bu aşamalar aşağıda sıralanmıştır(Grunert and Others, 2006:599).

- **İsimsiz Ürünler:** Perakendeci markaların ilk nesli isimsiz satılan basit ve işlevsel ürünlerdir. Perakendeci kontrolünde ürettirilen, genelde düz beyaz bir ambalaj içinde, siyah yazı karakterleriyle kategorize edilen ve yüksek kaliteyi garanti edemeyen ürünlerdir. Herhangi bir isim ya da marka taşımayan, alt raflarda yer alan ve oldukça düşük fiyatla satılan ve genellikle düşük teknoloji gerektiren temel gıda maddelerinden oluşan ürünlerdir. Bu ürünler ulusal ancak uzmanlaşmamış imalatçılar tarafından üretilmektedir. Bu aşamada satış geliştirme çabası yaratılmaz. Bu ürünlere pasta, bökrek ve baklava örnek verilebilir(Albayrak ve Dölekoğlu, 2006:208). İsimsiz ürünler 1970’li yılların sonu ile 1980’li yılların başında popüler olmuştur (Dick ve Richardson 1995:15-22).

- **Müşteri Markalı Ürünler:** İkinci nesil, perakendeci sahipli marka adı altında satılan sözde özel markalı ürünlerdir. Bunlar orta kaliteli bir

ürünün düşük fiyatlı kopyalarıdır. İsimli ürünlere göre daha ileri teknoloji ile ulusal olan ve kısmen perakendeci markalarında uzmanlaşmış imalatçılar tarafından kullanılırlar. Raflarda ucuz ürün olarak yer alırlar. Bu ürünlere bakliyat ve kuru yemişler örnek verilebilir.

- **Perakendeci Markalı Ürünler:** Ulusal markalara yakın fiyat avantajı ilk iki aşamaya göre daha düşük olan raflarda üst sıralarda yer alırlar. Kalite garantisi ulusal markalara eş, yüksek teknoloji ile üretilen geniş ürün hattındaki ürünlerdir. Bu ürünler, ulusal ve perakendeci markaları üretiminde uzmanlaşmış imalatçılar tarafından üretilirler. Marka bağımlılığı yaratmak ve müşteri sadakati kazanmak için promosyon faaliyetleri yoğun olarak yürütülmektedir. Bu gruba gıda (özellikle un, süt ve ürünleri), temizlik ve kişisel bakım-kozmetik ürünleri örnek verilebilir.

- **Premium Markalı Ürünler:** Bu ürünler ulusal markalarla rekabet edebilen raflarda ilk sıralarda yer alan ve marka oluşumunu tamamlamış ulusal marka değerindeki ürünlerdir. Bazen lider marka tarafından sunulan ürünlerden daha yenilikçi ve farklıdır. Bu ürünler imaj oluşturan ürünlerdir ve gerek teknoloji gerekse de ürün hattında yeniliğe sahiptirler. Bu ürünler mağazaların özel bir yerinde hazırlanan özel satış noktalarında yer almaktadırlar (Ocakoglu, 2004:8). Diğer bir ifadeyle, bu markalar, büyük perakendecilerin yüksek kalite düzeyine sahip, genellikle firma adından bağımsız bir adla pazara sunmuş oldukları markalardır. Örneğin; Kanada'nın en büyük perakendecilerinden biri olan Loblaw's'ın "President's Choice" adlı markası gibi. Bu marka büyük markalarla doğrudan rekabet etmesi için yaratılmıştır. Aynı firma "Colonial Cookie" si aynı başarıyı yakalamıştır (Savaşçı, 2003:87).

Türkiye'de tüm kategorilere birden marka uygulamaları gerçekleştiren perakendeciler henüz yoktur. İlk iki grup tercih edilmektedir. Önümüzdeki yıllarda üçüncü kategorinin de tercih edileceği tahmin edilmektedir. Tabii bunun gerçekleşmesi tüketicilerin bilinçlenmesi ile doğru orantılı olacaktır (Yontar, 2004:43).

Perakendecilik konusundaki "perakende satış çarkı" hipotezine göre, yeni perakendeci/satıcı adayları piyasaya ucuz fiyatlarla, düşük karla ve düşük bir statüyle girmektedirler. Müşterilere hizmet ve çeşitli kolaylıklar sağlayabilecek araştırmalar da yapmaktadırlar ama bu işlemler büyük masraflara neden olmaktadır. Perakendeciler, "yeni, düşük fiyatlı perakendecilik çarkına" karşı hassas hale gelmişlerdir. Eğer bu hipotez

desteklenirse perakendeci markalar daha yeni ve ucuz markalarla rekabet konusunda daha duyarlı olacaklardır (Halstead ve Ward, 1995:40).

4. Perakendeci Markaların Pazar Payının Yükselmesinde Etkili Olan Nedenler

Yapılan birçok araştırma perakendeci markalı ürünlerin büyümesinin ve küçülmesinin dönemsel ve devrinsel bir düzen içinde seyrettiğini tespit etmişlerdir. Özellikle zor ekonomik koşullarda, tüketicilerin harcanabilir gelirleri düşmekte, tüketici markalı ürünlerin beğenisi ise yükselmektedir. Ters durumda, ekonominin canlandığı dönemlerde, üretici markalı ürünlerin pazar payı artmaktadır (Nandan ve Dickinson, 1994:20). Özetle, tüketici harcamalarındaki azalma ve enflasyondaki yükseliş, perakendecileri sattıkları ürün gruplarında yenilik getirmelerine neden olmuştur.

Perakendeci markaları birçok sektörde giderek artan bir önem kazanmaktadır. Bu markalar birkaç yıl önce bazı büyük perakendeciler aracılığıyla satılan ambalajlı tüketim malları ile sınırlı iken günümüzde geniş ve büyüyen pazar paylarına hükmetmektedirler. Perakendeci Markaları Üreticiler Birliği'ne göre, perakendeci markaları biriminin 2005 yılında Amerikan süpermarketlerindeki pazar payı %20.8 ve bunların dolar piyasa payı %16 iken, Amerikan süpermarketlerinde yıllık satışlarda tek başına 41 milyar dolar civarında yer almaktadır (Gomez ve Bello,2008: 275). Perakendeci markalarının Avrupa'daki pazar payları %40 gibi bir seviyeye daha yüksektir.

Avrupa perakendeci marka piyasasının tahmini değeri yaklaşık 100 milyar Euro'dur. Neilsen (2005)'den alınan güncel veriler perakendeci markalarının Avrupa'da daha büyük pazar paylarına sahip olduklarını göstermektedir. 2005 yılında perakendeci markalarının en büyük paylara sahip olduğu piyasa İsviçre %45, Almanya %30, İngiltere %28, Belçika %25 ve İsveç %14'tür. Perakendeci markalarının büyüme oranı geleneksel üretici markalarına göre iki kat daha yüksektir. En önemli ürün kategorileri soğuk ürünler (süt , peynir ve hazır yiyecekler), kağıt, plastik, ambalaj ve diğerleridir (Martenson, 2007: 549). Türkiye'de ise perakendeci markalarının pazardaki payı %3,2 gibi düşük bir oran olarak tahmin edilmektedir (Albayrak ve Dölekoğlu, 2006:204).

Günümüzde dünyanın en başarılı şirket markalarının bazıları perakendeci markalarıdır. Örneğin, İngiliz süpermarket zinciri Tesco, marka değerini her kategorideki yerleşik markaların değerlerine göre daha iyi yansıtan Tesco markalı ürünler için yeni duygu ve düşünceler geliştirmiştir.

Şirket markasının değerlerini yansıtan bu tutarlı duygu ve düşüncelerin, şirket ismini taşıyan perakendeci markaları üzerinde pozitif bir etki oluşturdukları düşünülmektedir. Perakendeci markalarının üretici markalara karşı olan karlılığı ürün kategorilerine göre farklılık göstermektedir. McKinsey tarafından yapılan bir çalışma, perakendecilerin kendi markalarını ortaya çıkardıklarında, karlar üzerindeki etkinin en iyi kategoride %80'lik ve en kötü kategoride %1'lik bir artış olacağını göstermiştir (Martenson 2007: 550).

Rekabetçi ve itibarlı birer alternatif olabilmeleri için perakendeci markalarının, üretici markalarına karşı cazip bir alternatif olarak algılanmaları gerekmektedir. Gerçek şudur ki; Amerikalı ambalajlı, tüketim malları üreticilerinin % 50'sinden fazlası perakendeci markaları da üretmektedirler (Quelch ve Harding 1996:101). Yapılan bir araştırma, farklı marka isimleriyle satılan benzer malların tüketiciler tarafından farklı algılanacaklarını göstermiştir (Sullivan 1990:311; Sullivan 1998:160).

Başka bir araştırma, perakendeci markalarının piyasada daha büyük fiyat duyarlılığından ziyade mağaza farklılaştırmasına daha büyük katkıda bulduklarını keşfetmiştir (Sudhir ve Talukdar 2004:150). Diğer araştırmacılar ise perakendeciler için en karlı müşterileri çekmek ve elde bulundurmaya amacıyla perakendeci markaları ve ulusal markalar arasında bir denge kurulmasının önemli olduğu sonucunu çıkarmışlardır (Ailawadi ve Harlam 2004:153).

Daha önceki araştırma sonuçları beklendiği üzere, tüketicilerin en çok üretici markalarının kalitesine, en az da pahalı marka adlarına benzeyen isimler taşıyan ürünlerin kalitesine güvendiklerini göstermiştir ve bu durum daha fazla ödeme veya ödememe riskiyle ters konumdadır (Dunn 1986:211). Her iki durumda da perakendeci markaları orta sıralarda yer alırlar.

Günümüzde perakendeci markaları artık piyasanın alt seviyelerinde yer almadıkları gibi, değerli perakende markaları sahası büyümeye devam etmekte ve hatta bazen kendilerine o kategorideki diğer tüm markaların üzerinde kalite seviyelerinde yer edinmektedirler.

Perakendeci markalı ürünlerin son yıllarda yüksek pazar payı elde etmelerinin nedenleri arasında; perakendecinin sahip olduğu pazarlık gücü nedeniyle üretici firmadan ürünü büyük miktarda ve daha ucuza satın alması, düşük tanıtım, promosyon, fiziksel dağıtım ve ambalaj giderleri nedeniyle markasını daha ucuza tüketiciye satabilmesi yer almaktadır.

Kısaca, perakendeci markalı ürünler perakendeciye düşük üretim maliyeti, pahalı olmayan ambalajlama, minimum reklam ve düşük genel üretim masrafları gibi nedenlerle daha ucuz fiyatla ürünleri sunma imkanı yaratmaktadır. Ayrıca, pazarlama vergisi olarak adlandırılabilen üretici markalı ürünlerin sahip olduğu reklam ve promosyon maliyetleri ile markanın satması için aracıya verilen ek teşvikler ve büyük miktarları bulan raf ücreti gibi maliyetlerin perakendeci markalı ürünlerde tüketicilere doğrudan raflardaki ürünlere, yüksek fiyat uygulamasıyla yansıtılmaması da pazar payı yükselişinde etkili olmuştur (Savaşçı,2003;89). Çünkü perakendecinin kendi etiketiyle çıkardığı markalarda marka geliştirme, kaynak bulma, stoklama, reklam ve tutundurma faaliyetleri tamamıyla perakendeciye aittir. Perakendeci markalarının hızlı yükselişiyle birlikte süpermarket raflarında geniş yer kaplamaya başlaması, hem üretici markaların raf alanlarını daraltmış, hem de aşırı fiyat yükselişlerine engel olmuştur. Böylece, perakendecinin marka üzerindeki kontrolünün yüksek olması sağlanmıştır (Savaşçı, 2003:89).

Perakendeci markalarını tercih edenler fiyatlar konusunda dikkatlidirler fakat, promosyonlar konusunda çok da hassas değildirler. Bu sebeple ulusal ve uluslararası marka satıcıları fiyatları aşağı çekme konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Tüketiciler, promosyonlardan çok düşük fiyatlı ürün stratejileri izleyen perakendecileri tercih etmektedir. Ulusal markaların devamlı müşterileri olarak gösterilen süpermarketler imalatçılarla olan ilişkilerinin güvenliğine de özen gösterirler. Ürün satıcıları, ürünün gelişimine katkıda bulunacak promosyon stratejileri geliştirmelidirler. Bu stratejiler yalnızca iyi bir reklam değil ürünün mükemmelliğini gösteren ambalajları da gerektirmektedir (Baltas, 1997:317).

Günümüz tüketicisi için kalite kavramı daha çok ihtiyaca uygunluğu ifade etmektedir. Bu ise perakendeci markalı ürünlerin yüksek kalite ile özdeşleştirilmiş üretici markaları karşısından rekabet etme yeteneğinin artmasına yardım etmektedir. Perakendeciler özellikle ihtiyaca uygunluğu ön plana çıkararak ürünlerini farklı pazar bölümlerine de sunma olanağı elde etmektedirler. Perakendeciler ürünlerini yüksek, orta veya düşük kaliteli olarak pazara sunabilirler (Kurtuluş vd, 2001:200). Perakendeciler büyüdükçe ve satın alımları merkezileştikçe, tedarik kaynaklarının onlar için ayrıcalıklı olarak üretim yapmalarına olanak sağlayan ölçeklere ulaşmaktadırlar (Kurtuluş vd, 2004:725).

Perakendecilerin sattıkları perakendeci markalı ürünlerinin kalitesi müşterinin alışveriş alışkanlıklarını etkilemede önemli rol oynar. Ayrıca,

ürünlerini satmak için seçtikleri ticari yöntem de çok önemlidir. Çünkü bu yöntem mağaza imajını etkileyebilir (Dhruv vd., 1998:331).

Perakendeci markalar sadece gelişmiş ülkelerde değil, aynı zamanda gelişen pazarlarda da büyümektedir. Gelişmekte olan pazarlarda kendini yenileyen perakende sektöründeki büyüme, paralelinde perakendeci markalı ürün pazarını da büyütmektedir (Sharoff, 2004:56).

5. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Türkiye’de perakendecilikte yeni eğilimlerden biri olan perakendeci markalı ürünlerin pazar paylarının yükselmesi ve tüketicinin bu markalı ürünlere yönelik tercihlerindeki artış dikkate alınarak araştırma konusu seçilmiştir. Araştırma, Edirne il merkezinde yaşayan tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri tercih etme nedenlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

6. Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği

Araştırmanın ana kütesini Edirne il merkezinde ikamet eden tüketiciler oluşturmuştur. %95 güven aralığında %5 hata payı ile Ana kitleyi temsil amacıyla 400 kişilik bir örneklem sayısı belirlenmiştir. Örnek büyüklüğünün belirlenmesinde aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$n = \frac{NZ^2 pq}{d^2 (N-1) + Z^2 pq}$$

Burada,

N = Ana kitle sayısı

Z = 0,95 güven aralığında Z tablo değeri

P = Olumlu olasılık

q = Olumsuzluk olasılığı

d = Hata payı

Edirne ilinin 2008 yılı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre nüfusu 150.717 kişidir. (www.edirnetv.com) dir. Yani N= 150717’dir. Buna göre;

$$n = \frac{(150717) (1,96)^2 (0,50) (0,50)}{(0,50)^2 (150716) + (1,96)^2 (0,50) (0,50)} =$$

384 bulunmuştur.

Anket soruları oluşturulmadan önce 20 tüketici üzerinde bir ön araştırma yapılmış ve tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri satın alıp almadıkları, satın alanların memnuniyet dereceleri ve satın alınan perakendeci markalı ürünlerde nelere dikkat ettikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurularak anket formu oluşturulmuştur.

Anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, demografik özelliklerin belirlenmesine yönelik 10 sorudan oluşmakta, ikinci kısım ise perakendeci markalı ürün tercihlerine yönelik likert ölçekli 9 sorudan oluşmaktadır. İkinci kısımda tüketicilerin perakendeci markalı ürün tercihlerinde dikkat ettikleri fiyat, kalite, ambalaj, satın alınan perakendeci, çeşit, promosyon, içerik ve teşhir gibi faktörlere yönelik sorular bulunmaktadır.

Anket, kolayda örnekleme yöntemi ile 18 yaş ve üstü satın alma bilincine sahip tüketicilerle 20 Temmuz - 10 Ağustos 2008 tarihleri arasında yüz yüze yapılmıştır. Anket sonuçlarından elde edilen veriler SPSS İstatistiksel Bilgisayar Programı yardımıyla değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anket sonuçları analiz edilirken öncelikle bütün soruların frekans ve yüzdesel frekans tabloları düzenlenmiş ve sonuçları yorumlanmıştır. Daha sonra çeşitli değişkenlerin birbirlerinden bağımsız olup olmadıklarını incelemek amacıyla çapraz tablolar düzenlenmiş ve Ki-Kare bağımsızlık testi ile test edilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

7. Araştırma Bulguları

Araştırmaya konu olan tüketicilerin demografik özelliklerinden; cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, meslek, gelir ve aile büyüklüğüne ilişkin frekans dağılım sonuçlarına özetleyecek olursak tüketicilerin %49'unun kadın, %51'inin erkek olduğu bunun yanında yaklaşık %20'sinin 18-25 yaş arası, %28'inin 26-35 yaş arası, %25'inin 36-45 yaş arası, %14'nün 46-65 yaş arası, %10'unun 56-65 yaş arası, %3'ünün 66 yaş ve üzerinde olduğu anlaşılmıştır.

Ankete katılanların eğitim seviyelerine göre dağılımına gelince %2'sinin okur-yazar, %14'ünün ilkökul, %14'ünün ortaokul, %32'sinin lise, %15'inin yüksekokul, %14'ünün lisans, %5'ünün yüksek lisans, %4'ünün de doktora eğitim düzeyinde olduğu ortaya konulmuştur.

Medeni durumlarına bakıldığında %72'si evli, %28'i bekarıdır. Ankete katılanların büyük oranda evli olduğu görülmektedir.

Tüketicilerin meslek gruplarına göre dağılımları ise %26'sı işçi, %28'i memur, %6'sının serbest meslek sahibi, %7'i tüccar/sanayici, %11'i emekli, %8'i ev hanımı, %3'ü çiftçi, %4'ü işsiz, %7'si diğer mesleklerde çalıştıklarını beyan etmişlerdir.

Tüketimi etkileyen en önemli faktör olan gelire gelince ankete konu olan tüketicilerin aylık gelirlerinin dağılımına bakıldığında %8'inin aileleriyle birlikte toplam geliri 500TL ve daha az, %49'unun geliri 501TL-1000TL arasında, %27'sinin geliri 1001TL-2000TL arasında, %12'sinin geliri 2001-3000YTL arasında, %4'ünün geliri ise 3001YTL ve üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hane halkı büyüklüğüne göre dağılımları %18'i 1-2 kişilik, %64'ü 3-4 kişilik, %16'sı 5-6 kişilik, %2'si 7 ve daha fazla kişiden oluşan ailelerdir. Cevaplayıcıların ailelerinin genellikle 3-4 kişiden oluştuğu görülmektedir.

7.1.Edirne'de Tüketicilerin Perakendeci Markalı Ürün Tercihinde Dikkate Aldıkları Faktörlerin Önemlilik Derecelerine İlişkin Dağılımı

Tüketicilerin perakendeci markalı ürün tercihlerinde etkili olabilecek faktörler; fiyat, kalite, çekici ambalaj, satın alınan hipermarket, ürün çeşidinin bol olması, üretici firma, yoğun tutundurma faaliyetleri, yoğun promosyon faaliyetleri, ürün içeriğinin güvenilirliği, teşhirin özenli olması gibi özelliklerin önemlilik derecesine verilen cevapların frekans dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1'e göre, perakendeci markalı ürünleri satın alan tüketiciler ürünün fiyatının, kalitesinin, ürün içeriğinin güvenilir olmasının, üretici firmanın, ürün çeşidinin bol olmasının, yapılan mağaza içi ürün sunumunun özenli olmasının önemli unsurlar olduğunu vurgularken, Aynı tüketiciler, ürün ambalajının çekiciliğinin, satın alınan hipermarketin, mağaza içi yoğun promosyonun nispi önem arz ettiğini vurgulamışlardır. Böylece perakendeci markalı ürünlerde fiyat faktörünün müşterilerin %91'inin, kalite faktörünün % 99'unun ve içeriğin güvenilirliğinin %97'si tarafından çok önemli ve önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Tablo 1: Edirne’de Tüketicilerin Perakendeci Markalı Ürün Satın Alırken Dikkate Aldıkları Faktörlerin Frekans Dağılımları

	Çok önemli (5)		Önemli (4)		Ne Önemli Ne önemsiz (3)		Önemsiz (2)		Hiç önemli değil (1)		Ort.	St. Sapma
	fı	%	fı	%	fı	%	fı	%	fı	%		
Fiyatı	134	48,7	116	42,2	15	5,5	9	3,3	1	0,4	4,29	0,761
Kalitesi	143	52,0	129	46,9	2	0,7	1	0,4	0	0	4,57	0,535
Ambalajın Çekiciliği	22	8,0	81	29,5	101	36,5	50	18,2	21	7,6	3,05	1,067
Satın Alınan Hipermarket	50	18,2	133	48,4	52	18,9	33	12,0	7	2,5	3,65	0,996
Ürün Çeşidinin Bol Olması	55	13,8	151	54,9	44	16,0	18	6,5	7	2,5	3,88	0,866
Üretici Firması	103	37,5	129	46,9	29	10,5	13	4,7	1	0,4	4,17	0,803
Promosyonun Yoğun olması (eşantiyon, hediye)	40	14,5	86	31,3	85	30,9	46	16,7	18	6,5	3,29	1,145
İçeriğinin (Tat, koku) Güvenilirliği	170	61,8	96	34,9	9	3,3	0	0	0	0	4,62	0,527
Teşhirin Özenli olması	65	23,6	133	48,4	45	16,4	19	6,9	13	4,7	3,93	0,913

7.2. Kendi Markasını Oluşturan Marketlerin Ürünlerinin Tüketici Tercih Faktörlerinden Bağımsızlığının Testi

Bu bölümde kendi markasını oluşturan marketlerin tüketici ürün tercih faktörlerinden fiyat, kalite, ambalaj, satın alınan hipermarket, ürün çeşidinin bol olması, üretici firma, promosyon, içeriğinin güvenilirliği ve teşhirinin özenli olması ile ilgisinden bağımsız olup olmadığı Ki-Kare Bağımsızlık test sonucu bir arada aşağıda tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Kendi Ürünleri Tercih Edilen Marketler İle Buradaki Ürünlerin Seçiminde Etkili Olan Kriterlerinin Karşılaştırılması Tablosu

	s.d.(standart dağılım)	χ^2	p	Sonuçlar
Fiyat	16	21,109	0,174	Bağımsızdır
Kalite	12	4,527	0,972	Bağımsızdır
Ambalajının Çekiciliği	16	25,837	0,056	Bağımsızdır
Satın Alınan Hipermarket	116	15,939	0,457	Bağımsızdır
Ürün Çeşidinin Bol Olması	16	16,301	0,432	Bağımsızdır
Üretici Firma	16	10,741	0,825	Bağımsızdır
Promosyonun Yoğun Olması (eşantiyon, hediye)	16	11,097	0,803	Bağımsızdır
İçeriğinin (Tadı, kokusu) Güvenilirliği	8	7,674	0,466	Bağımsızdır
Teşhirin Özenli Olması	16	12,718	0,693	Bağımsızdır

Tablo 2 incelendiğinde $p > 0,05$ olduğu için olduğu için H_0 kabul edilmektedir. Böylelikle Ki-Kare testinin sonuçlarına göre kendi ürünleri tercih edilen marketler bu ürünlerin seçiminde etkili olan kriterlerin her birinden bağımsız olduğu ortaya konulmuş olur.

Tüketicilerin büyük çoğunluğu kendi ürünlerini tercih ettikleri marketlerdeki bu ürünlerin seçiminde kullandıkları kriterlerin hepsine tüm marketlerde önem vermektedirler. Tüketici bilinçli bir şekilde ödediği paranın karşılığını almak istemektedir. Bunun için tüm marketlerde ürün seçiminde kullandıkları kriterlere büyük önem verilmektedirler. Bu davranış tüketiciler için beklenen bir sonuçtur.

7.3. Marka Tercihlerinin Tüketicilerin Demografik Özelliklerinden Bağımsızlığının Testi

Bu bölümde Edirne'deki tüketicilerin marka tercihlerinin yaşlar, öğrenim durumları, medeni durumlar, meslekler, aylık gelirler ve aile büyüklüklerinden bağımsız olup olmadığı Ki-Kare (χ^2) testi ile test edilmiştir.

Tablo 3. Marka Tercihlerinin Tüketicilerin Demografik Özelliklerinden Bağımsızlığının Test Tablosu

	sd.	χ^2	p	Sonuçlar
Yaş	5	9,418	0,094	Bağımsızdır
Öğrenim Durumu	7	16,191	0,023	Bağımsız Değildir
Medeni Durumu	3	3,986	0,263	Bağımsızdır
Meslek	8	19,797	0,011	Bağımsız Değildir.
Gelir	4	5,183	0,269	Bağımsızdır
Aile Büyüklüğü	3	4,131	0,248	Bağımsızdır

Böylece tüketicilerin yaşı ile perakendeci markalı ürünleri satın almaları arasında bir ilişkinin olmadığı istatistiki olarak ortaya konulmuştur. Satın alma karar ve davranışına etkisi olabileceği düşünülen tüketicinin yaşı ile perakendeci markası satın alma tercihi arasında bir ilişki bulunamamıştır. Perakendeci markaları ile ilgili gelişmelerin bu tür markalı ürünlerin tercih edilmesinde tüketicilerin yaş özelliklerinin etkisini kaybetmesine neden olduğu düşünülebilir.

Tablo 3'e göre tüketicilerin marka tercihleri eğitim düzeylerinden bağımsız değildir. Marka tercihinde etkili bir faktör olan tüketicilerin demografik özelliklerinden öğrenim durumu ile perakendeci markalı ürün satın alma tercihi arasında ilişki bulunması beklenen bir sonuçtur. Tüketicilerin öğrenim seviyeleri markaları değerlendirmede etkili bir özelliktir. Tüketicilerin öğrenim durumlarında meydana gelebilecek değişiklikler, ürünün beklentilerinde değişikliklere neden olabilmektedir. Bu nedenle, perakendeci markalı ürün tercih eden tüketicileri tanımlamada öğrenim durumu önemli bir demografik özellik olarak ön plana çıkmaktadır.

Medeni durumun marka tercihinde etkili olabileceği düşüncesiyle perakendeci markalı ürün tercihi ile medeni durumun ilişkisi araştırılmış ancak bu iki öge arasında bir ilişkiye rastlanılamamıştır.

Tablo 3'e göre H_0 hipotezi reddedilir. Yani, tüketicilerin marka tercihleri meslek gruplarından bağımsız değildir. Farklı meslek gruplarına ait tüketicilerin ürün algılamaları ve ürün beklentilerinin de doğal olarak farklı olması beklenilebilir. Sosyal sınıfların, tüketicilerin satın alma karar ve davranışına etkisi daha önceki çalışmalarda da ortaya konmaktadır. Tüketicilerin mesleki durumu ile perakendeci markalı ürün tercihi arasında yapılan analiz sonucu bulunan ilişki gerçekten de beklenen sonucu karşımıza çıkarmaktadır.

Ayrıca, tüketicilerin marka tercihleri gelir düzeylerinden bağımsızdır. Tüketicilerin marka tercihi konusundaki kararlarını yakından etkileyen bir diğer demografik özellik de gelir seviyesidir. Tüketicilerin gelir seviyesi ile ürün satın alma tercihi arasında ilişki olduğunu gösteren geçmiş çalışmalar mevcuttur. Ancak, yine geçen zaman ve perakendeci markaları ile ilgili gelişmelerin, bu tür markalı ürünlerin tercih edilmesinde gelirin etkisini kaybetmesine neden olduğu düşünülmektedir.

Tüketicilerin tercih ettikleri markalar tüketicilerin aile büyüklüğünden bağımsızdır. Bu beklenmeyen bir sonuçtur. Aile büyüklüğünün marka tercihinde etkisi olabileceği düşüncesiyle, perakendeci markalı ürünlerin satın alınması ile aile büyüklüğü ilişkisi analiz edilmiş ancak bu iki değişken arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri satın alma tercihleri ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, ankete katılan tüketicilerin çoğu % 69'u perakendeci markalı ürünleri satın almaktadır. Bu ürünleri satın almayan tüketiciler ise %31'dir. Tercih edilmeme sebeplerinin başında, %38'lik bir oranla bu tür ürünlerin kalitesiz olduklarının düşünülmesi gelmektedir. 2. sırada %33 ile paralarının boşa gideceği düşüncesiyle almama nedeni gösterilmiştir. Ayrıca tüketicilerin ürünler hakkında yeterli bilgilerinin olmaması nedeniyle satın almama oranı en fazla %26 ile 3. sırada gösterilmiştir.

Araştırmaya konu olan tüketicilerin marka tercihlerinin demografik özelliklerinden; yaş, öğrenim durumu, medeni durum, meslek, gelir düzeyi ve aile büyüklüğünden bağımsız olup olmadığı Ki-Kare Analizi ile test edilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre tüketicilerin marka tercihlerinin yaş,

medeni durum, gelir düzeyi ve aile büyüklüğünden bağımsız olduğu bulunmuştur. Tüketicilerin gelir seviyeleri ve aile büyüklüğünün satın alma tercihlerinde etkili olduğunu gösteren geçmiş çalışmalar mevcuttur. Ancak, geçen zaman ve perakendeci markaları ile ilgili gelişmeler, bu tür markalı ürünlerin tercih edilmesinde gelir ve aile büyüklüğünün etkisini kaybetmesine neden olduğu sonucunu düşündürmektedir. Buna karşın, tüketicilerin marka tercihleri öğrenim durumu ve mesleklerinden bağımsız değildir. Perakendeci markalı ürün grubunu en fazla lise öğrenim düzeyinde işçi ve memurların tercih ettikleri görülmüştür. Perakendeciler kendi ürünlerinin tercihlerinde, etkili olan tüketicilerin demografik özelliklerinden; öğrenim durumu ve mesleklerine yönelik pazarı bölümlendirmeli ve bu bölümleri büyüklük, değer ve rekabet açısından iyi değerlendirmelidirler.

Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler, bozuk gelir dağılımı tüketicilerin fiyatlara karşı duyarlılığını daha da arttırmıştır. Bu nedenle, işletmeler tarafından pazarlama bileşenleri doğru belirlenirse, perakendeci markalı ürünlerin satışlarında daha da gelişmeler olması olasıdır.

Son yıllarda perakendeci markalı ürünler ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok kentsel alanlarda ve tüketicilerin tercihlerine yönelik olmuştur. Aynı zamanda pazar araştırma şirketlerinin yaptığı perakendeci düzeyindeki çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu çalışmalar daha çok ürün grubu veya satıcı grupları düzeyinde yapıldığı için, tüketici ve perakendeci açısından bölgesel farklılıklar ortaya konulamamaktadır. Üretici, perakendeci markalı ürün üreten imalatçı, perakendeci ve tüketici araştırmalarının karşılıklı ve eşgüdümlü olarak yapılması sektörün tüm aktörlerine ve ilgilenen araştırmacılara önemli veriler sunacaktır.

KAYNAKÇA

ACNielsen (2005), "The Power of Private Label 2005: A Review of Growth Trends Around the World. www.acnielsen.com.

Ailawadi, K.L and Harlam B. (2004), "An Empirical Analysis of the Determinants of Retail Margins: The Role of Store-Brand Share", *Journal of Marketing*, Vol. 68, pp.147-165

Albayrak, Mevhibe, Dölekoğlu (2006), "Gıda Perakendeciliğinde Market Markalı Ürün Stratejisi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*(11), syf. 204-218.

Baltas, George(1997), “Determinants of Store Brand Choice a Behavioral Analysis”, Journal of Product and Brand Management, Volume:6, Number 5, pp.315-324.

Çınar, Hümeyra; Döven; S., Musa ve Ardiç, Kadir (2006), “Perakendeci markaların Tercih Edilebilirliğini Arttırmada Fiyat Dışı Boyutlarda Rekabet Edebilmek İçin Müşteri Tercihlerinin Belirlenmesi (Tokat Örneği)),

www.bilgiyönetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=649. 15.04.2006

Dhruv, Grewal, R. Krishnan, Julie Baker and Norm, Borin (1998), “The Effect of Store Name, Brand Name and Price Discounts on Consumers’ Evaluations and Purchase Intentions” Journal of Retailing, Vol.74, Pg.331-348, Fall 1998.

Dick, Alan; Jain, Arun; Richardson, Paul (1995), “Correlates of Store Brand Proneness: Some Empirical Observations”, The Journal of Product and Brand Management, Vol.4; pg.15.

Dunn, M.G., Patrick, E. And Skelly, G.U. (1986). “The Influence of Perceived Risk on Brand Preferences for Supermarket Products”, Journal of Retailing, Vol. 62 No.2, pp.204-216.

Gomez, Tomas, Lurentino Bello (2008), “Why do Leading Brand Manufacturers Supply Private Labels?”, Journal of Business and Industrial Marketing, Volume:23, Number:4, pp.273-278.

Grunert, Klaus G., and Others (2006), “Consumer Preferences for Retailer Brand Architectures:Result From a Conjoint Study”, International Journal of Retail and Distribution Management, Volume:34, No:8, pp.597-608.

Halstead, Diane, and Ward, Cheryl B. (1995), “Assessing the Vulnerability of private label brands”, The Journal of Product and Brand management, Volume 04, Number 3, Pg.38-46.

Kurtuluş, Sema; Kurtuluş, Kemal; Yeniçeri, Tülay; Yaraş, Eyyüp (2000), “Tüketicilerin Perakendeci Markası Tercihleri Üzerine Bir Pilot Araştırma”, 5. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Antalya, syf.349-371.

Kurtuluş, Kemal; Kurtuluş, Sema; Yeniçeri, Tülay; Yaraş, Eyüp (2001), “Perakendeci Markalı Ürünleri Satın Alanları Ayırmada Kullanılabilecek Temel Belirleyiciler”, 6. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri

Kitabı, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 28 Haziran-1 Temmuz 2001, Erzurum.

Kurtuluş, Sema; Kurtuluş Kemal; Yeniçeri, Tülay; Yaraş, Eyüp (2004), “Perakendeci Markası Tüketicilerinin Tercihleri ve Bu Tüketicileri Ayırmada Kullanılabilecek Temel Değişkenler Üzerine Üzerine Bir Pilot Araştırma”, Pazarlama Araştırmaları, Literatür Yayıncılık, S.S.723-735, İstanbul. 7. Basım

Nandan, Shiva ve Dickinson, Roger (1994), “Private Brands” (Major Brand Perspective), Journal of Consumer Marketing, Vol.11, Issue 4.

Ocakoğlu, Günseli, Özen (2004), “Private Label”, Marketing Türkiye, Nisan 2004, Marketing Türkiye eki.

Pala, Mehmet ve Saygı, Birol (2004): Gıda sanayinde Büyük Mağazaların Perakendeci markalı Ürün Uygulamaları, İTO Yayınları, Yayın No:2004-73

Martenson, Rita (2007), “Corporate Brand Image Satisfaction and Store Loyalty”, International Journal of Retail and Distribution Management, Volume:37, Number:7, pp.544-556.

Quelch, J.A. and Harding, D. (1996), “Brands Versus Private Labels: Fighting to Win”, Harvard Business Review, January-February, pp. 99-109.

Savaşçı, İpek (2003), “Perakendecilikte Yeni Eğilimler: Perakendeci markaların Gelişimi ve Türkiye’de ki Uygulamaları”, Yönetim ve Ekonomi - Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl:2003, Cilt.10, Sayı.1, S.S.85-102.

Schneider, G.K. (2004), “Perakendeci Markası!, Private Label&Perakende Dergisi, Yıl:1, Sayı.1 Şubat-Mart, s. 14-23.

Sharoff, Brian (2004), “Dünya pazarlarına Private Label Üretebilirsiniz”, Private label Magazin, sayı:1, İstanbul.

Sudhir, K. And Talukdar, D. (2004), “Does Store Brand Patronage Improve Store Patronage?”, Reviw of Industrial Organization, Vol. 24, pp. 143-160.

Sullivan, M.W. (1990), “Measuring Image Spillovers in Umbrella-Branded Products”, Journal of Business, Vol. 63, pp. 309-329.

Sullivan, M.W. (1998), "How Brand Names Affect the Demand for Twin Automobiles", *Journal of Marketing Research*, Vol. 35, pp. 154-165.

Yavuz,, Fahrettin (2004), "Private Label!i Doğru Tanıtılabilmek Önemli", *Private label Magazin*, sayı:1, İstanbul.

Yontar, Ahmet (2004), "Private Label ile Rekabet", *Private label Magazin*, sayı:1, İstanbul.

TÜRKİYE'DEKİ ORTA GELİR GRUBU HANE HALKI İÇİN YENİ BİR KONUT FİNANSMAN MODELİ

Süleyman Gökhan GÜNAY*

ÖZET

Alt gelir gruplarına verilen ipotekli konut kredileri (subprime mortgages) global finansal krizin (GFK) sebebi olarak gösterilmektedir. 2001-2007 yılları boyunca yükselen piyasalara kısa vadeli fonların girmesi ile yerel paralar yabancı paralara karşı aşırı değerlendirilmiştir. Bu geçici denge sonucunda faizler düşmüş ve bu durum Amerika'daki uygulamalara benzer şekilde ipotekli konut kredisi olarak kolay bir şekilde ev sahibi olabilme umutlarını doğurmuştur. Maalesef GFK nedeni ile yükselen piyasalarda kısa vadeli fon çıkışları yaşanmıştır. Bu fon çıkışları sonucunda kurlar, faizler ve enflasyon yeniden yükselişe geçmiştir. Başka bir deyişle, GFK Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki kur riski, faiz riski ve kredi riskinin artmasına neden olmuştur. Ancak GFK gelişmekte olan ülkeler için riskler dikkate alınarak yeni bir konut finansman modelinin geliştirilmesine engel değildir. Bu makalede Türkiye için çok büyük pozitif katma değer yaratabilecek olan konut sektörü için yeni bir konut finansman modeli sunulmaktadır. Bu yeni model makro ekonomik şoklar sonucunda ortaya çıkan finansal riskleri minimize etmeye çalışmaktadır. Finansal riskleri dikkate alarak orta gelir grubu hane halkı için geliştirilen konut finansman modeli ile üç farklı finansal tekniği (emeklilik fonları, mortgage ve forward anlaşma) biraraya getirmektedir. Sonuç olarak, ortaya çıkan bu hibrid modelin hem barınma ihtiyaçları hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınması konusunda kısmen de olsa çare olması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konut finansman modeli, ipotekli konut kredisi, kur riski, faiz riski, kredi riski, likidite riski

A NEW HOUSING FINANCE MODEL FOR THE MIDDLE INCOME HOUSEHOLDS IN TURKEY

ABSTRACT

The subprime mortgages is shown as the reason of global financial crisis (GFC). Due to the short-term funds' inflows to the emerging markets between the years of 2001-2007, domestic currencies overvalued against the foreign currencies. As a result of this temporary balance, interest rates decreased and this situation has created a hope for owning a house easily by taking mortgages. Unfortunately, there has been short-term capital outflows in the emerging markets due to the GFC. These

* Yrd.Doç.Dr. Trakya Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman A.B.D.
Edirne

capital outflows has led to the depreciation of domestic currencies and increases of interest rates and inflation. In other words, GFC has led to the increases in the currency, interest-rate and credit risks in the developing countries. But GFC is not an obstacle for developing a new housing finance model for the developing countries. In this paper, a new housing finance model is developed for the housing sector, which may create a large value-added for Turkey. This new model tries to minimize the financial risks that emerge as a result of macro economic shocks. The new housing finance model, which is developed by considering the financial risks, try to merge three financial techniques (pension funds, mortgage, and forward contracts). As a result, it is hoped that this hybrid model will be partially remedy not only for the sheltering needs of people but also for the development of the developing countries such as Turkey.

Key Words: Housing finance model, mortgage, currency risk, interest rate risk, credit risk, liquidity risk

1. Giriş

Dünyada yaşanan global finansal kriz (GFK) sonucunda tüm dünya ülkelerinin finansal ve reel piyasaları bundan olumsuz olarak etkilendi. Birçok gelişmekte olan ülkede büyük fonların (hedge fonlar gibi) çıkışları sonucunda söz konusu ülkelerin yerel paraları yabancı paralar karşısında değer kayıplarına uğradı. Ayrıca söz konusu fonların gelişmekte olan ülkelerden almış oldukları menkul kıymetleri yoğun bir şekilde satmaları sonucunda tahvil ve hisse senedi gibi menkul kıymetlerin fiyatlarında çok büyük düşüşler meydana geldi (yani devlet tahvili faizleri arttı).

GFK aynı zamanda gelişmiş ülkeleri de çok olumsuz etkiledi. Alt gelir gruplarına verilen ipotekli konut kredilerine (subprime mortgages) bağlı olarak çıkarılan tahvillerin (mortgage backed securities) değerleri çok hızlı bir şekilde düşmüştür. Bu durum bilançosunda yüksek oranda ipotekli konut kredisine dayalı tahvil bulunduran finans kurumlarının (Lehman Brothers gibi) varlıklarının hızla erimesine ve batma tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Bu gelişmelere ek olarak batan kredilerin takası (credit default swap) sözleşmelerinin Ekim 2008 itibari ile 35 trilyon dolar gibi inanılması güç rakamlara ulaşması finansal piyasalardaki panik havasını hızlandırarak finansal kuruluşların birbirlerine borç para vermelerini durdurmalarına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda LİBOR faiz oranları çok kısa sürede dörde katlamış ve gerek Amerika gerekse Avrupa merkez bankalarının piyasaya büyük miktarlarda para enjekte etmeleri ve batma riski olan finansal kuruluşlara sermaye yardımı yapmaları sonucunda GFK kısmen de olsa önlenmiştir. Ancak GFK sonucunda tüm dünyada

enflasyon ve durgunluk beklentilerinin giderek artması GFK'nin global ekonomik krize (GEK) dönüşmesine yol açmıştır.

Gerek GFK gerekse GEK Türkiye'yi de olumsuz olarak etkilemiş YTL dolar ve Euro gibi yabancı para birimleri karşısında çok kısa sürede çok büyük değer kayıplarına uğramış ve faiz oranları önemli oranda artmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Türkiye'deki finansal kurumların döviz kuru risklerini swap yaparak çeşitlendirememeleri (hedge) sonucunda konut kredisi finansmanı imkanları durmuştur. Ayrıca yabancı para cinsinden borç para alarak konut alan bireyler de yabancı paraların YTL karşısında değer kazanması sonucunda döviz kuru riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'deki konut sektöründeki talep durma noktasına gelmiştir. Bu durum konut sektörünün büyümesine bağlı demir, çelik, cam, çimento vb. sektörleri de olumsuz olarak etkilemektedir. Ancak GFK gelişmekte olan ülkeler için riskler dikkate alınarak yeni bir konut finansman modelinin geliştirilmesine engel değildir. Bu makalede Türkiye için çok büyük pozitif katma değer yaratabilecek olan konut sektörünün makro ekonomik şoklardan etkilenmesini engelleyecek yeni bir konut finansman modeli sunulmaktadır. Söz konusu konut finansman modeli hem bireyler hem de finansal kurumlar için tüm riskleri (kur riski, faiz riski, kredi riski ve likidite riski) dikkate alınarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Üç farklı finansal tekniği (emeklilik fonları, mortgage ve forward anlaşma) kullanarak geliştirilen konut finansman modeli orta gelir grubu hane halkı için geliştirilmiştir ve modeli etkileyen finansal risklerin tümünü minimize etmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, ortaya çıkan bu hibrid konut finansman modelinin hem barınma ihtiyaçlarına hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınması konusunda kısmen de olsa çare olması umulmaktadır.

Birinci bölümde ipoteğe dayalı konut finansman kredisi (mortgage) ile ilgili riskler ortaya konulacak, ikinci bölümde bu riskleri minimize etmek için geliştirilen konut finansman modeli tanıtılacak, üçüncü bölümde bu modelin ilgili tüm paydaşlara yapacağı katkılar anlatılacak ve sonuç bölümünde tüm bu risklerin ve faydaların ülkemiz için ifade ettiği anlamlar özetlenecektir.

2. İpoteğe Dayalı Konut Finansmanı Piyasaları Gelişmekte Olan Ülkelerle İlgili Riskler

İpoteğe dayalı konut finansmanı piyasası gelişmekte olan ülkelerde kurmak birçok riski de beraberinde getirmektedir. Bu konuda yükselen

piyasa ekonomilerinde üç temel riskin varlığından söz edilmektedir (Chiquier, Hassler, and Lea, 2004; Jaffe and Renaud, 1996). Bu üç riski aşağıdaki tanımlayabiliriz.

- **Likidite Riski:** Finansal kurumlardan büyük ve beklenmedik mevduat çıkışlarının olması durumunda ortaya çıkması ile ilgili risktir. Diğer bir deyişle, söz konusu risk uzun vadeli ipoteğe dayalı konut krediler ile kısa vadeli mevduatların uyumsuzluğuna dayanmaktadır. Buna ek olarak, ipoteğe dayalı konut kredileri uzun vadeli dirler ve kolay kolay ikincil bir piyasada alınıp satılmazlar.
- **Faiz Riski:** Uzun vadeli ipoteğe dayalı konut kredilerini kısa vadeli mevduatlarla finanse etmek finansal kurumları faiz riskine maruz bırakır. Bu risk değişken oranlı ipoteğe dayalı konut kredisi (ARMs) verilerek bertaraf edilebilir ancak bu durumda bu riske söz konusu kredileri kullanan bireyler maruz kalmaktadır.
- **Kredi Riski:** Bu risk ipoteğe dayalı konut finansmanı piyasasının yükselen piyasa ekonomilerinde yaratılması başlıca engellerden bir tanesidir. Bir evin finansmanında kullanılan kredi miktarının evin değerine oranı ve ev kredisi için yıllık yapılacak ödemelerin krediyi alacak bireylerin toplam gelirine oranı kredi riskini (kredinin ödenmeme riski) ölçmek için kullanılan rasyolardır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri yakından ilgilendiren ve yukarıda açıklanan üç riske ek olarak ele alınması gereken dördüncü risk faktörü kur riskidir. Kur riski gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarında almak zorunda kaldıkları risktir. Maalesef söz konusu risk gelişmekte olan ülkelere çeşitli nedenlerle büyük ölçekli fon çıkışları olduğu zaman ortaya çıkmakta ve o ülkelere yabancı para cinsinden açık pozisyonu olan tüm ekonomik aktörleri derinden etkilemektedir.

Kur riski gelişmekte olan ülkelere ortaya çıktığı zaman ipoteğe dayalı konut finansmanı ile ilgili olarak diğer risklerin de (likidite riski, faiz riski ve kredi riski) ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, Meksika'da 1994 yılında meydana gelen finansal krizin sonucunda %54 olan ipoteğe dayalı konut kredisi miktarı 1996 yılında %7'ye düşmüş ve birçok bankanın kredi riskine maruz kalmasına neden olmuştur (BIS, 2006). Ayrıca 1991-1993 yılları arasında ülkeye giren fonlar Meksika konut piyasasında fiyat

balonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu fiyat balonu 1994 yılındaki finansal kriz sonucunda patladığında 1993 yılında %3,3 olan kredi geri dönmeme oranı (kredi riski) faiz riskinin değişken oranlı ipoteğe dayalı konut kredisi (ARMs) yoluyla bireylere transfer edilmesi sonucunda 1996 yılında %33,7'ye çıkmıştır (Pickering, 2000). Benzer şekilde Arjantin'de 2001 yılında ortaya çıkan finansal kriz kurun aşırı değer kaybetmesine neden olmuştur. Söz konusu finansal kriz sonucunda işsizlik %23 artmış ve gelirlerde %40 düşüş meydana gelmiştir. Bu gibi ekonomik gelişmelerin sonucunda birçok birey ipoteğe dayalı konut kredilerini ödeyemez duruma gelmiş (kredi riski) ve ikincil ipoteğe dayalı konut finansman piyasası çökmüştür (Sanders, 2005). Son olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde 2007 yılında faizlerin artması ev fiyatlarının düşmeye başlaması ile alt gelir gruplarına verilen ipotekli konut kredileri (subprime mortgages) ile ilgili büyük bir kriz ortaya çıkmış ve söz konusu konut kredilerinin büyük bir kısmı değişken oranlı faize (faiz riski) dayandığı için geri ödenmeme oranları çok artmıştır (Krinsman, 2007). Finansal kurumlar arasındaki aşırı rekabet sonucunda evin finansmanında kullanılan kredi miktarının evin değerine oranında çok yüksek oranlara müsaade edilmiş (kredi riski) ve ev fiyatlarının düşmesi ve faiz riskinin artması sonucunda geri ödenmeme oranları artmış ve 2008 yılında yaşanan GFK ortaya çıkmıştır. GFK tüm gelişmekte olan ülkelerden büyük ölçekli sermaye çıkışlarına ve yukarıda açıklanan dört riskin farklı oranlarda realize olmasına neden olmuştur. Amerika gibi gelişmiş bir ekonomideki ipotekli konut kredileri ile ilgili olarak ortaya çıkan finansal kriz gelişmekte olan ülkelerde de söz konusu konut finansman modelinin uygulanmasının imkansız olduğuna işaret etmektedir. Ancak dünyada ortaya çıkan bu olumsuz sonuçlar gelişmekte olan ülkelerin şartlarını dikkate alan ve yukarıda sözü edilen finansal riskleri minimize eden bir konut finansmanı modelinin uygulanamayacağı anlamına gelmez. Aşağıda detayları verilecek konut finansmanı modeli bu doğrultuda geliştirilmiştir.

3. Türkiye'deki Orta Gelir Grubu için Yeni Bir Konut Finansman Modeli

Yeni bir konut finansman modelinin geliştirilmesi de ilk olarak ilgili paydaşların modele katkıları Şekil 1 yardımı ile gösterilmektedir. Geliştirilen bu konut finansmanı modeli Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik şartları dikkate alınarak geliştirilmiştir. Model ana hatları ile üç bölümden oluşmaktadır.

Modelin birinci bölümü emeklilik fonlarında olduğu gibi tasarruflara dayanmaktadır. Bir evin finansmanında kullanılan kredi miktarının evin değerine oranı (LTV) o evin kredi riskini belirleyen önemli oranlardan birisidir. LTV rasyosunun düşük olması kredi riskinin de düşük olduğu anlamına gelir. Bu oran gelişmekte olan birçok ülke için %70 ile %90 arasında değişmektedir (Warnock ve Warnock). Modelde orta gelir grubunun satın alacağı evin değerinin %50'si oranında tasarruf edeceği LTV oranının da %50 olacağı anlamına gelmektedir. Bunun anlamı orta gelir grubuna verilecek ipoteye dayalı finansman kredisinden kaynaklanan kredi riskinin veya kredinin ödenmeme riskinin çok düşük olacağıdır.

Tablo 1: Paydaşların Kişisel Tasarruf Havuzuna Katkı Oranları

Enflasyon (%)	YYO (%)	FYFO (%)	Beklenecek Yıl Sayısı (n)	Aylık Ödemeler (YTL)	Evin Şimdiki Değeri ¹ (YTL)	Evin n Yıl Sonraki Değeri ² (YTL)	Evin n Yıl Sonraki Değerine Hane Halkının Katkısı (YTL)	n Yıl Sonra Finansal Kuruluşun Vereceği Kredinin Değeri (YTL)
10	20	22	7,5	238	40000	98.104	48932	49172
15	30	34	7,5	208	40000	136923	68464	57049
20	40	48	7,5	173	40000	188409	94077	78609
25	50	63	7,5	139	40000	255898	128130	106473

Konut finansman modelinde değişik faiz oranlarında tasarruf sahiplerinin katkıları Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1 Türkiye'de bir finansal kriz olduğunda enflasyon ve faiz oranlarının artması dikkate alınarak hazırlanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi enflasyonun artmasına bağlı olarak yıllık yüzde oran (YYO) veya basit faiz ve fiili yıllık faiz oranları (FYFO) veya bileşik faiz oranları da artacaktır. Bu durumda tasarruf havuzunda para biriktiren hane halkı borç para veren pozisyonunda

¹ Metre karesi 500 YTL'den 80 metre kare evin fiyatıdır. Söz konusu evin maliyetinde müteahhit firma tüm finansmanı karşı taraftan alacağı için hiçbir finansman maliyeti olmayacaktır. Ayrıca konut yapılacak arsalar devlet ilgili kuruluşu tarafından tüm alt yapı yatırımlarının yapılacağı farz edilmiştir. Bu fiyat müteahhit firmalara danışılarak belirlenmiştir.

² Müteahhit firmanın kar marjı %20 olarak hesaplanarak evin n yıl sonraki toplam maliyetine eklenmiştir.

olmasından dolayı finansal kriz sonucunda faizlerin artması söz konusu tasarruf havuzunda biriken paranın daha hızlı artmasını sağlayacaktır. Diğer bir deyişle, modelde bireyler faizlerin artması sonucunda daha az para koyarak aynı sürede ev sahibi olabileceklerdir. Dolayısıyla, finansal kriz sonucunda bireylerin ödeme güçlerinde bir azalış olursa bu azalış modele yansıtılabilmektedir. Bir birey işini kaybetse bile tasarruf havuzundaki para durmakta ve kişi parasını kaybetmemektedir. Sadece işini kaybettiği bir süre için aylık ödemelerini yapamamaktadır. Bu durum da sadece tekrar işe girip aynı aylık ödemelere devam edilmesi halinde ev sahibi olabilmek için beklenilecek süreyi arttıracaktır. Sonuç olarak modelde bireyler faiz riskine maruz kalmamaktadır. Tam tersine faizlerin artması aylık ödeme miktarını azaltmaktadır.

Tablo 1’de kullanılan değerler aşağıdaki formüller yoluyla hesaplanmıştır.

$$FVH^3 = PVH^4 * (1 + Inf)^n * PVH * MPM^5$$

$$FVA^6 = \frac{(1 + \frac{YYO}{12})^n - 1}{\frac{YYO}{12}}$$

$$FVCF^7 = DP^8 * (1 + YYO)^n + FVA * CF^9$$

Konut finansman modelinin ikinci bölümü ipotekli konut kredisinin (mortgage) hane halkına verilmesi ve daha sonra hane halkı ile imzalanan mortgage sözleşmelerin çeşitli risk gruplarına ve getirilerine göre tahvile dönüştürülmesi işlemi kapsamaktadır. Gerek kredi riskinin gerekse faiz riskinin düşük olması söz konusu mortgage sözleşmelerinin riskinin düşük olmasına neden olacaktır ki bu durum çıkarılan mortgage’a dayalı tahvillerin ikincil piyasada yatırımcılar tarafından satın alınmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca Şekil 1’de görüldüğü gibi devletin bu piyasada düzenleyici,

³ Evin n yıl sonraki toplam maliyeti

⁴ Evin şimdiki maliyeti

⁵ Müteahhit firmanın kar marjı

⁶ Gelecek değer anüitesi

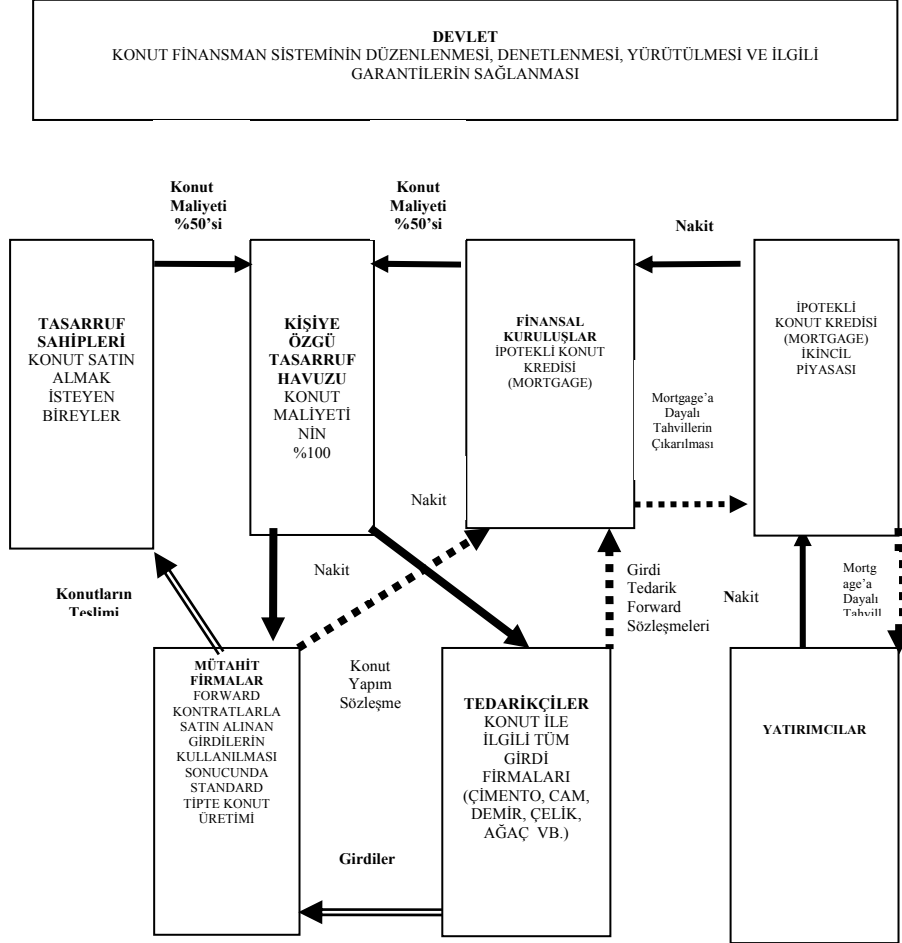
⁷ Evin n yıl sonraki değerine hane halkının meblağ olarak katkısı

⁸ Ev için şimdi yapılan toplu ödeme. Bu hesaplamalarda toplu ödeme miktarı sıfır alınmıştır.

⁹ Tasarruf havuzuna her ay düzenli olarak yatırılan aylık ödemeler

denetleyici ve garantör rolü yerli ve yabancı yatırımcıların söz konusu tahvilleri rahat bir şekilde satın almasını kolaylaştıracak ve zaman içinde piyasaya derinlik kazandıracaktır.

Amerika’da yaşanan mortgage krizinde konut fiyatlarının alt gelir gruplarına da sağlanan konut finansman kolaylığı sonucunda konut talebinde hızlı bir artış meydana gelmesi sonucunda konut fiyatları hızla arttırmıştır. Ancak alt gelir gruplarına verilen ipotekli konut kredilerinde hiçbir peşinat alınmamış olması ve faizlerin artması sonucunda konut fiyatları balonu patlayınca mortgage krizi meydana gelmiş ve ikincil mortgage piyasasında işlem gören tahviller hızla değer kaybettikleri için Amerika ve Avrupa’da birçok finansal kuruluş batma tehlikesi geçirmiş ve bazıları batmıştır. Dolayısıyla, ipotekli konut kredileri sözleşmelerine dayalı tahvilleri satın alan yatırımcılar içinde kredi riski söz konusudur.

Şekil1: Konut Finansman Modeli

Konut finansman modelimiz bu riski de dikkate alarak geliştirilmiştir. Orta gelir grubunun ipotekli konut kredisi alması sonucunda konut talebinin hızlı bir şekilde artması konut fiyatlarını gereksiz yere şişireceği için Amerika'da olduğu gibi Türkiye'de de konut fiyat balonu meydana gelebilir. Tablo 1'de görüldüğü gibi hane halkı belli süreler bekleyerek (emeklilik fonlarında olduğu gibi) evlerini almaya hak kazanabilecekleri için aşırı makro ekonomide kısa vadede aşırı konut talebi meydana gelmeyecek ve bu durumda fiyatların artmasını engelleyecektir veya fiyatlar makul ölçülerde artış gösterecektir. Sonuç olarak, modelimizde Amerika'da yaşanan kriz de

dikkate alınarak ikincil mortgage piyasasından tahvil alan yerli ve yabancı yatırımcıları da dikkate almaktadır. Bütün bunlara bağlı olarak devletin ilgili düzenleyici birimlerinin (SPK ve BDDK gibi) oluşturulacak ikincil piyasaya garantör olması ve kredi riskinin düşük olması yatırımcıların mortgage ikincil piyasasından tahvil almalarını kolaylaştıracaktır. Söz konusu piyasanın kurulması söz konusu piyasadan elde edilecek fonlarla ev sahibi olmak için bekleme süresini kısaltacaktır.

Finans bilim dalında birinci kural risk arttıkça getirinin artacağı kuralıdır. Ancak Amerika'daki mortgage piyasasında çıkan çöküş göstermiştir ki fazla risk almak bazı risklerin (kredi riski gibi) gerçekleşmesi sonucunda getiriye sınırlayabilir. Geliştirilmiş olan konut finansman modeli bunu dikkate almaktadır. Konut sahibi olmak isteyenler için emeklilik fonlarında olduğu gibi bekleme süresi getirilmiştir ve modeldeki bu mekanizma kısa vadeli konut arz ve talep dengesizliğini gidermeyi amaçlamaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'deki yüksek faizler orta gelir grubunun bile kira öder gibi ev sahibi olmasını engellemektedir. Geliştirilmiş olan konut finansman modelinde Tablo 1'de görüldüğü gibi bekleme süresi boyunca yapılacak ödemeler orta gelir grubundaki hane halkının ödeyebileceği miktarlardır. Modeldeki bekleme süresi hem orta gelir grubundaki hane halkının belli bir süre bekleyerek (kabul edilebilir getiri) ama buna paralel olarak makul ödemeler yaparak ikincil mortgage piyasasından tahvil satın alan yatırımcıların riskinin minimum seviyede oluşmasını ve bunun sonucunda söz konusu fonların daha kabul edilebilir bir süre bekleyerek ev sahibi olmak isteyen orta gelir grubuna akması sağlanmış olmaktadır. Sonuç olarak, orta gelir grubunun kısa süredeki konut talebinin ikincil piyasadaki yatırımcılar için yaratacağı kredi riski modelde bekleme süresi ile dengelenmekte kısa vadeli konut talebi uzun vadeli talebe dönüştürülerek ikincil piyasada çıkarılacak düşük riskli tahvillere talep gelmesine veya ipotekli konut kredisi için fon tedarikine neden olacaktır.

Konut finansman sisteminde kişiye özgü tasarruf havuzunda evin maliyetinin %50'si biriktikten sonra evin geri kalan maliyetini karşılayacak ipotekli konut kredisinin (mortgage) özellikleri Tablo 2'de verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi her ne kadar bireylerin bu kredileri almaları ile ödemeleri dörde kadar katlanabilmekte ise de söz konusu evi teslim aldıklarında eğer başka evleri yoksa kira ödemekten kurtulacakları için bu ödemeleri çok rahat yapabileceklerdir. Eğer oturdukları ev kendilerinin ise bu konut sistemi sayesinde alacakları evi kiraya vererek bu n yıl bekleme sonucunda alacakları evin ödemelerini kolaylıkla gerçekleştirebilirler.

Tablo 2: 7,5 Yıl Sonra Finansal Kuruludan Alınacak İpotekli Konut Kredisinin Özellikleri

Enflasyon	FYFO (%) ¹⁰	n Yıl Sonra Alınacak Mortgage Kredisine Yapılacak Reel Aylık Ödemeleri (YTL)	n Yıl Sonra Alınacak Mortgage Kredisinin Ay Olarak Ödeme Süresi (Ay)	n Yıl Sonra Finansal Kuruluşun Vereceği Kredinin Değeri (YTL)
10	18,39	418	120	49172
15	28,70	462	120	57049
20	39,83	588	120	78609
25	51,84	718	120	106473

Tablo 2’de kullanılan değerler aşağıdaki formüller yoluyla hesaplanmıştır.

$$LTV=1-\frac{FVCF}{FVH}$$
$$FVM^{11}=FVH*LTV$$
$$PVA^{12}=\frac{(1+\frac{YYO}{12})^n-1}{(\frac{YYO}{12})*(1+\frac{YYO}{12})^n}$$
$$FVRC^{13}=\frac{FVM}{PVA}$$

Konut finansman modelinin üçüncü aşaması Şekil 1’de görüldüğü gibi finansal kuruluşlar, konut ile ilgili tüm ara ve hammadde tedarikçi firmaları, müteahhit firmalar ve ilgili devlet kuruluşlarıdır (TOKİ, SPK, BDDK gibi). Konut finansman modelinde ipotek kredisi veren finansal kuruluşlar ilgili devlet kuruluşlarının denetim ve gözetiminde tedarikçi firmalar ile belirli süreler sonunda farklı hane halkları için fonda toplanan tasarruflara göre forward sözleşmeler yapacaktır ki konut yapımında kullanılan ara malların

¹⁰Krediler vergiden muaf tutulmuş ve ilgili vergi oranı %15 alınmıştır.

¹¹ n yıl sonra finansal kuruluşun vereceği ipotekli konut kredisinin meblağı

¹² Bugünkü değer anüite faktörü

¹³ n yıl sonraki reel aylık ödemeler

fiyatların artışları üretilecek konut fiyatlarının maliyetinde kısa vadede artışlara neden olmasın. Konut finansman modelinde müteahhit firmaların konut üretiminde kullanacakları finansmanın %50'sinin kişiye özgü tasarruf havuzunda biriken paradan ve %50'sinin de mortgage ikincil piyasasında tahvil satın alan yatırımcılardan gelmesinden dolayı konut üretiminde müteahhit firma için sermayenin fırsat maliyeti sıfırdır. Bu durum, müteahhit firmanın finansman maliyetini de sıfır yapar. Sermayenin fırsat maliyetinin de sıfır olması üretilecek konutların maliyetini önemli oranda düşüren bir unsurdur. Ayrıca konut üretiminde girdilerin toplu olarak alınacak olması da üretilecek konutların maliyetini düşürecek önemli bir unsurdur. Tüm bu unsurlar ev sahibi olmak isteyen orta gelir grubu hane halkı için üretilecek konutların maliyetini düşürerek daha az ödemede bulunmasına neden olmaktadır.

Konut finansman modelinin en önemli yanı esnekliğidir. Örneğin orta gelir grubundaki bireyler toplu ödeme yaparlarsa ev sahibi olmak için bekleme süreleri de kısılacaktır. Tabi bu toplu ödemeyi kesinlikle başka bir finansal kuruluştan alacakları kredi ile yapmamaları gerekmektedir. Buna ek olarak eğer bu sistem ile ev almak isteyen bireyler herhangi bir nedenle işlerini kaybederler ve de yapmış oldukları ödemeleri aksatırlarsa bu sadece onların aynı aylık ödemeleri yapmaya kaldıkları yerden devam etmeleri durumunda ya daha uzun süre beklemelerine neden olmakta ya da biraz daha fazla ödeme yaparak yine aynı sürede söz konusu konut finansman sistemi ile ev sahibi olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca orta gelir grubundaki hane halkının farklı isteklerine cevap verebilme esnekliğini arttırmakta modelde söz konusudur. Örneğin orta gelir grubu hane halkı için üretilecek evlerde gerek kullanılacak malzemenin kalitelerine A grubu, B grubu ve C grubu gibi sınıflandırabilecekleri gibi evlerin büyüklükleri de her grup için 4 veya 5 farklı büyüklük katılarak farklı isteklere cevap verebilme esnekliği kazandırılmış olacaktır. Bizim burada önerdiğimiz fiyat C grubu ve 80 metre karelik bir ev için önerilen fiyattır. Tabi ki burada C grubu ile kast edilen evler deprem yönetmeliğine ve uluslar arası kalite standartlarına uygun evlerdir.

Eğer bireyler yapılacak ödemeleri yüksek buluyorsa Tablo 1'deki bekleme süresi arttırılarak n yıl sonra alınacak toplam kredi azaltılabilir ve reel ödemeler de azaltılmış olur. Tablo 3 ve Tablo 4'de bu esnekliği göstermek için sadece bekleme süresi 7,5 yıldan 10 yıla çıkartılmıştır. Söz konusu tablolarda bekleme süresi 7,5 yıldan 10 yıla çıkarılınca finansal kuruluşlardan alınacak toplam kredi miktarı azalacak ve bunun sonucunda ödeme miktarı da önemli oranda azalacaktır. Sonuç olara n yıl sonra aylık

ödeme yapacak bireyler yapacakları reel ödemeleri yüksek bularak bekleme süresini veya toplu ödemede bulunarak bankadan alacakları kredi miktarını azaltarak çeşitli nedenlerle geri ödeyememe veya kredi riskini kendi kendilerine minimize edebileceklerdir. Eğer bireyler kredi riskini minimize etmezlerse yıllarca ödeme yaptıktan ve evin %50 maliyetini karşıladıktan sonra almış oldukları mortgage kredilerini ödemelerini aksatarak paralarının boşa gitmesi riski vardır. Bireyler ister en baştan ister daha sonra kendi hayatlarında meydana gelen değişikliklere göre bu ayarlamayı yapabilmeye esnekliğine sahiptirler. Bu tarzda esneklikler geliştirilen konut finansman sisteminin en önemli özelliğidir.

**Tablo 3: Paydaşların Kişisel Tasarruf Havuzuna Katkı Oranları
(Bekleme Süresi 10 Yıla Çıktığında)**

Enflasyon (%)	YYO (%)	FYFO (%)	Beklenecek Yıl Sayısı (n)	Aylık Ödemeler (YTL)	Evin Şimdiki Değeri (YTL)	Evin n Yıl Sonraki Değeri (YTL)	Evin n Yıl Sonraki Değerine Hane Halkının Katkısı (YTL)	n Yıl Sonra Finansal Kuruluşun Vereceği Kredinin Değeri (YTL)
10	20	22	10	238	40000	124500	89511	34989
15	30	34	10	208	40000	194187	152740	34589
20	40	48	10	173	40000	297203	260283	30767
25	50	63	10	139	40000	447035	444046	2491

Tablo 4: 10 Yıl Sonra Finansal Kuruludan Alınacak İpotekli Konut Kredisinin Özellikleri

Enflasyon (%)	FYFO (%)	n Yıl Sonra Alınacak Mortgage Kredisine Yapılacak Reel Aylık Ödemeleri (YTL)	n Yıl Sonra Alınacak Mortgage Kredisinin Ay Olarak Ödeme Süresi (Ay)	n Yıl Sonra Finansal Kuruluşun Vereceği Kredinin Değeri (YTL)
10	18,39	234	120	34989
15	28,70	197	120	34589
20	39,83	146	120	30767
25	51,84	10	120	2491

4. Konut Finansman Modeli İle İlgili Paydaşların Katkıları ve Kazançları

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan konut finansman modelinin uygulanması durumunda ilgili tüm paydaşların modele hem kazançları olacak hem de bu kazançlara paralel katkıları olacaktır. Bu katkı ve kazançlar aşağıda sıralanmıştır.

- Türkiye'nin önemli bir bölümünü oluşturan orta gelir grubundaki hane halkı daha uygun ödeme koşulları ile hiç peşinat ödmeden fakat bunun karşılığında devletin ilgili birimleri tarafından kurulan ve denetlenen esnek bir konut finansman sistemini kullanarak ev sahibi olabilecektir. Bireyler de bu kazançların karşılığında harcayabilecekleri gelirlerinden önemli oranlarda tasarruf ederek konut finansman sistemi için önemli fon kaynağı yaratmış olacaklardır.

- Finansal kuruluşlar bu sistemde her zaman olduğu gibi aracılık faaliyetlerini yaparak karlılıklarını çok yüksek oranlarda arttırabileceklerdir. Bunun karşılığında devletin ilgili birimlerinin koymuş olduğu kurallar ve bu kurallara uygun denetimlere paralel olarak bireyler ile ipotekli konut sözleşmeleri yapacaklar, bu sözleşmeleri mortgage ikincil piyasasında tahvile dönüştürecekler, tedarikçi firmalarla forward sözleşmeler yapacaklar ve son olarak müteahhit firmalar ile konut sözleşmeleri yapacaklardır. Sonuç olarak finansal kuruluşlar konut finansman modeli içinde tüm ilgili paydaşların etkin bir şekilde sisteme katılmalarını sağlayacaklardır.

- Yatırımcılar düşük riskli ipotek konut kredilerinden oluşturulmuş ve uluslar arası piyasalara göre daha yüksek getiri sağlayan tahvillere gerek yerel gerekse yabancı yatırımcılar kolaylıkla yatırım yaparak konut finansman sistemine ihtiyaç duyulan fonları aktaracaklardır.

- Tedarikçi firmalardan yüksek ve sürekli oranlarda ara malı ve hammadde talebi yaratılarak bu firmaların karlarını istikrarlı bir şekilde arttırmaları ve sürdürülebilir büyüme sağlamalarına katkıda bulunulacaktır. Tedarikçi firmalarda bunun karşılığında daha ucuz ve belli bir kalitede malı müteahhitlere zamanında teslim ederek imzaladıkları forward sözleşmelere uyacaklar ve böylece üretilecek konutların sorunsuz ve zamanında teslimini sağlayacaklardır.

- Bu modelde müteahhit firmanın finansman gideri olmadığı için evin toplam maliyeti üzerinden %20'lik bir kar marjını kabul edeceği

varsayılmıştır çünkü bu konut finansman modelinde müteahhit firmalar birçok sayıda konut üreteceği için sürümden kazanacaklardır.

- Devlet alt yapı yatırımları ve vergi avantajları gibi dolaylı sübvansiyonlarla, sistemin sorunsuz işlemesi konusunda çıkaracağı kanunlarla ve bu kanunlarla uyulup uyulmadığı konusunda yapacağı etkin denetimlerle sistemin sorunsuz çalışmasını sağlamakla görevlidir. Devletin konut finansman sistemine en önemli katkısı güven olacaktır. Gerek ev almak isteyen bireylerde gerekse mortgage tahvili satın almak isteyen yatırımcıların devletin sağlayacağı düzenleme ve denetimler sayesinde sisteme olan güvenleri artacak ve sistem daha etkin işleyebilecektir. Bunun karşılığında faizler çok yüksek olduğu için ev sahibi olamayan orta gelir grubunun çok az risk ve çok makul bir ödeme planı ile ev sahibi olması sağlanmış olacak, ülkedeki reel ve finans sektörlerinin önemli oranda büyümeleri sağlanmış olacak, istikrarlı bir makro ekonomik büyüme sağlanmış olacak, ekonomik krizlere dayanıklı bir konut sistemi geliştirilmiş olacak, işsizlik azaltılmış olacak, tasarruflar artacak ve yatırımlar artacaktır.

5. Sonuç

Bir ülkede konut sektörü çok yüksek katma değer yaratması nedeni ile çok önemli bir sektördür. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bireylerin (özellikle orta ve düşük gelir grubuna giren hane halkının) sermaye birikimleri çok az ve faiz oranları yüksek olduğu için ev sahibi olmaları çok zordur. Ayrıca Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye çıkışları sonucunda birçok krizler meydana gelmiştir. Son yaşanan GFK'de Türkiye dahil birçok ülkede büyük sermaye çıkışları sonucunda devalüasyonlar yaşanmış (kur riski), faizler artmış (faiz riski) ve kredilerde geri dönmeme oranları yavaş yavaş artmaya başlamıştır (kredi riski). Sonuç olarak, son yaşanan GFK Türkiye'de konut sektöründeki ev talebinin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Geliştirilmiş olan bu konut finansman sistemi ülkemiz için yaratmış olduğu katma değer gerekse bu katma değeri yaratmak için katlanılan riskler dikkate alınarak geliştirilmiştir. Modelde yer alan paydaşlardan özellikle kamu ve finansal kuruluşların etkin bir şekilde çalışmalarını sağlayacak yasal düzenlemeler yapılır, bu yasalara uygun olarak denetim yapılır ve son olarak devlet sistemdeki garantörlük rolünü üstlenirse, sözü edilen riskler minimize edilebilir. Bu durumda ülkemizin kalkınması için çok önemli olan konut sektörü ile ilgili riskler minimize edildiği için geliştirilmiş olan konut finansman modelinin ülkemiz için büyük oranlarda katma değer yaratılmasında finansal bir araç görevi

üstlenmesi umulmaktadır. Geliştirilen konut finansman modelinin kusursuz bir şekilde işlemesi için iş dünyasındaki ilgili kuruluşlar, konuyla ilgili sivil toplum kuruluşları ve devletin ilgili birimleri arasında yapılacak düzenli toplantılar sonunda her bir paydaşın sisteme yapacağı katkılar ve sistemin düzenli işlemesi sonucunda elde edeceği kazançlar konusunda uzlaşmaya varılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Chiquier, L., Hassler, O. and Lea, M. (2004). “*Mortgage Securities in Emerging Markets*”.

World Bank Policy Research Working Paper 3370.

Jaffe, D.M. and Renaud, B. (1996). “*Strategies to Develop Markets in Transition Economics*”.

World Bank Policy Research Working Paper 1697.

Sanders, A.B. (2005). “*Barriers to Homeownership and Housing Quality: The Impact of the International Mortgage Market*”. Journal of Housing Economics Cilt 14.

Bank for International Settlement (2006). “*Housing Finance in the Global Financial Market*”. CGFS Papers No 26.

Krinsman, A.N. (2007). “*Subprime Mortgage Meltdown: How Did It Happen and How Will It End?*”. The Journal of Structured Finan Vol. XIII, No.2 Summer.

Pickering, N. (2000). “*The Mexico Mortgage Market Boom, Bust and Bail Out: Determinants of Borrower Default and Loan Restructure After the 1995 Currency Crisis*”. Joint Center for Housing Studies Harvard University W00-3.

Warnock, V.C. and Warnock, F.E. (2007). “*Markets and Housing Finance*”. <http://ssrn.com/abstract=981641>.

THE EU'S BLACK SEA SYNERGY¹

Neziha MUSAOĞLU*
Ertan EFEGİL**

ÖZET

Bulgaristan ve Romanya'nın tam üye olması, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini yürütmesi ve Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova ile yürüttüğü yakın ilişkilerden ötürü, Avrupa Birliği, günümüzde Karadeniz bölgesinde etkin bir güç haline gelmiştir. Dondurulmuş çatışmalar, petrol ve doğal gaz taşımacılığı ve ekonomik ve ticari avantajlarından dolayı, bölge, Avrupa Birliği'nin çıkarları için hayati önem arz etmektedir. Bu sebepten ötürü, Birlik, Karadeniz Sinerjisi yaklaşımını üretmiştir. Bu yaklaşıma göre, Birlik, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi bölgesel örgütler ile ilişkilerini geliştirmeyi ve bölge devletlerine teknik ve mali yardımda bulunmayı arzu etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Karadeniz, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Rusya, İyi Komşuluk Politikası

AB'NİN KARADENİZ SİNERJİSİ

ABSTRACT

Today the European Union is a Black Sea power, because of full membership of Bulgaria and Romania, accession negotiations with Turkey, close relations with Russia, Ukraine, Belarus and Moldova. In the meantime the region is strategically so important for the EU's interests, due to the frozen conflicts, oil and gas transportation, and economic and commercial advantages. For that reason, the Union adopted a Black Sea Synergy. In that approach, the EU desires to develop its relations with the regional organizations, such as BSEC, as well as to provide additional technical and financial assistance to the regional states.

Keywords: European Union, Black Sea, BSEC, Russia, Good Neighborhood Policy.

¹ The paper has been prepared before the Russia's military operation against the Georgian forces that used the force against the South Ossetian military units; therefore, it does not contain any chapter on that issue. It has been presented at the international conference, organized by Sakarya University, Department of International Relations, named as "Blue Black Sea" on August 22 – 23, 2008, Adapazarı, Turkey.

* Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

INTRODUCTION

Collapse of former Soviet Union inspired the leaders and people in Europe with the hopes of uniting the continent again that was divided by the Stalin's policies pursued just after the World War II as well as by the ideological competition between two superpowers, and of creating creating more peaceful international environment based on mutual cooperation, sympathy, peace and stability. But the developments emerged in 1990s produced opposite concepts: fighting, insecurity and hopelessness.

For that reason, the European Union accepted ten newly-independent European countries, including Republic of Cyprus and Malta, as full members of the Union in order to guarantee its national security, to prevent reemergence of new dividing lines in the European continent and to put an end to the fightings in the Eastern European countries. But the enlargement did not end the Union's challenges. On the contrary, the Union was confronted with new unavoidable questions. In this respect, by the enlargement, the Union formulated new foreign policy in order to deal with new questions and thus produced a new concept – the Wider Europe and then the European Neighbourhood Policy, that encompasses Russia, Western Former Soviet Republics (Ukraine, Belarus and Moldova), the Baltic countries, South Caucasia, the Middle East and North Africa. But the Union has not pursued a single comprehensive foreign policy strategy toward the regions. It means that the Union has followed different strategies toward the regions by taking into account their different questions and local characteristics. For example, it formulated the Barcelona Process for the Middle East countries, and the Northern Dimension for the Baltic countries.

In this connection, due to the full membership of Bulgaria and Romania, accession negotiations with Turkey, close relations with Russia, Ukraine, Belarus and Moldova, and Greece's active foreign policy, the Union is now a Black Sea power. Thus the Union was left no choice but to concern with the region due to its geopolitical position, oil and gas transportation, frozen conflicts, and economic and commercial advantages. Despite its several strategies formulated for each region, the Union has not produced any comprehensive strategy for the Black Sea region. But it adopted a new approach, called as Black Sea Synergy.

So the paper describes the EU's general foreign policy mentality, and then analyzes its approach toward the Black Sea region.

EU'S FOREIGN POLICY MENTALITY:

THE WIDER EUROPE AND EUROPEAN NEIGHBOURHOOD POLICY

After the end of the bipolar system, the Union was confronted with both the challenges and the opportunities. First of all the enlarged Union could become a powerful actor in the world politics by developing its abilities in the political and security fields. So it could increase its area of influence. Other opportunity was that the Union could raise its percentage in the world economy by developing its economic and commercial relations with other regional countries. (Bonvicini, 2006, 21-25; Emerson, 2004,1-4) But despite these opportunities, as a result of its 2004 enlargement, the Union has faced with new challenges, such as ethnic nationalism, environmental issues, corruption, bad governance, and poverty; therefore, in order to feel itself secure, it has to deal with these challenges. Thus it has intended to create “a ring of friends” around its borders in order to realize its expectations as well as to eliminate the challenges. (“EU and Black Sea Regional Cooperation”, 2007, 1 – 9; Aydın, 2004, 1 – 34)

In other words, the Union should encourage the regional leaders to form such countries based on democracy, good governance, respect for human rights, and free market economy. In this respect, it should spend efforts to achieve the following objectives: a) to reduce poverty, b) to create an area of shared prosperity and values based on free trade, deeper economic integration, c) to intensify political and cultural relations, d) to enhance cross-border cooperation, and e) to share responsibility for conflict prevention and conflict resolution. (<http://www.w-europe.org>).

So at the end the Union would feel itself secure, develop its commercial relations with other regions, meet its energy needs, and remove the existing challenges. To expose these objectives, the Union should maintain the regional peace and security by encouraging the regional cooperation. However, carrying out of the economic, political and security reforms by the regional states is the precondition for the maintenance of the regional security and peace.

In this connection, the Union has planned to take serious steps in the following fields. (Commission of the European Communities, “Wider Europe – Neighbourhood:”,2003,1 – 26)

Security Field

a. Intensified cooperation to prevent and combat common security threats (terrorism, organized crime, customs and taxation fraud, drug trafficking, corruption and so on),

b. Greater EU political involvement in conflict prevention and crisis management (a more active role to facilitate settlement of disputes).

2. Political Field

a. Greater efforts to promote human rights, further cultural cooperation and enhance mutual understanding (deeper political relations, enhanced cooperation on justice and security issues, governance, dialogue between civilisations, free exchange of ideas, development of a flourishing civil society to promote basic liberties, exchange programmes).

3. Economic Field

a. Extension of internal market and regulatory structures (enlarged EU internal market, a common market based on four free movements),

b. Preferential trading relations and market opening (free trade agreements),

c. Perspectives for lawful migration and movement of persons,

d. Integration into transport, energy, telecommunications networks, and European Research Area,

e. New Instruments for investment promotion and protection,

f. Support for integration into global trading system (WTO membership).

To materialize its objectives, the Union has planned to cooperate with the regional countries on the basis of bilateral (such as Action Plans and Partnership and Cooperation Agreements) and multilateral (such as INOGATE and TRACECA) levels. In its foreign policy, it has envisaged the conditionality principle, which means that the regional countries, who have a considerable progress in economic and political reforms, will get further more financial and technical assistances from the Union. Separately the Union has assumed that the creation of common free trade areas would encourage the neighbouring countries to cooperate with the Union as well as to make considerable progress in the reform process. (Tassinari, 2006, 13 –

16; Commission of the European Communities, “Wider Europe – Neighbourhood:” 2003, 1 – 26)

BLACK SEA’S STRATEGIC IMPORTANCE

Although definition of the Black Sea region in the geographical terms is not easy, (Valinakis, 1999) that region is so important for the Union, because strategically locating at a juncture among Europe, Central Asia, and Middle East, the region constitutes a vital trade and political link. Due to its large population, it has an economic potential. As far as energy resources have been concerned, the region is a producer and a transit route of oil and gas. Thus with the assistance of that region, the Europe can diversify its energy resources and replace for declining of the North Sea production. (“The Black Sea as Boundary or Bridge?:”, 2003; Aydın, 2004,1 – 34; Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007)

But in the meantime the region has serious difficulties, such as frozen conflicts, mixed national and ethnic groups, bad governance, widespread unemployment, poverty, corruption, pollution, illegal migration, drug trafficking, organized crime, insufficient border controls, the political tensions between regional states, and the deficits in transport infrastructure. (Valinakis, 1999; Aydın, 2004, 1 – 34; Tassinari, 2006, 1 – 14)

EU’S BLACK SEA SYNERGY

Due to the fact that the Union has existing relations with the regional states at the different levels, such as the strategic relationship with Russia, Partnership and Cooperation Agreements signed with Ukraine, Moldova, South Caucasian states, and the accession negotiations with Turkey, the Commission does not prepare an independent Black Sea strategy. (Lynch, 2006; Çamlıbel, 2007; “EU aims to boost Black Sea cooperation”, 2007; “Boosting regional cooperation in the Black Sea Region: First Ministerial Meeting of Black Sea Synergy in Kiev”, 2008; Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007, 1 – 13)

For that reason, the Union does not intend to create new institutions and/or bureaucratic structures. But it has prepared a Black Sea Synergy, which has been described as a complementary measure to the EU’s existing efforts. (Emerson, 2005, 1 – 9)

Thus it desires to develop its relations with existing regional organizations, such as the Black Sea Economic Cooperation, and to provide additional technical and financial assistances to the regional states. (Valinakis, 1999)

As far as its aims are concerned, the EU expects to promote both regional cooperation within the Black Sea region as well as between the Union and the regional states. It demands creation of a comprehensive regional dialogue on the energy security and transportation issues. It wants to cultivate a better climate for peaceful resolution of the regional questions, such as Nagorno-Karabagh, South Ossetia, Abkhazia and Transnistria, and lastly stimulate democratic and economic reforms. (“Towards an EU Regional Dimension in the Wider Black Sea Area”, 2006)

EU’S INSTRUMENTS

Being appropriate for its Black Sea objectives, the Union has described the following sectors as cooperation areas: transportation, energy (Tassinari, 2006, 1 – 14) The European, environment, maritime management, fisheries, migration, fight against organized crime, information society, and cultural cooperation. (Ferrero-Waldner, 2008; “EU aims to boost Black Sea cooperation, 2003)

At the bilateral level, the Union has signed Action Plans with Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine and the Partnership and Cooperation Agreement with Russia. (“The Black Sea as Boundary or Bridge?: Implications of EU and NATO enlargement, and the Regional Security”, 2003) In the energy field, it ratified energy cooperation agreements with Ukraine and Moldova. It has also two energy deals with Kazakhstan in which both parties have accepted energy supplies to the Union from Kazakhstan, which meant the extension of Odessa – Brody pipeline to Kazakhstan, and the cooperation in the peaceful use of nuclear energy. (Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007, 1 – 13; Tassinari, 2006, 1 – 14; “EU, Caspian, Black Sea Plan Common Energy Market”, 2006)

At the multilateral level, the Union plans to create a common energy market, known as Energy Road Map, within the framework of the Baku Initiative between the Union, Caspian and Black Sea countries. That market includes EU, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan, Turkey, Ukraine, Uzbekistan and Russia as an observer. (“Developing external energy policy for the EU”, 2007) In

the meantime, the Union has supported the Nabucco project. As a result it wants to construct a new trans-Caspian trans-Black Sea energy corridor. (Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007, 1 – 13)

Concerning the regional projects, the Union has supported TRACECA², INOGATE, Black Sea Regional Energy Centre, Black Sea Environment Programme, Pan-European Transport Areas, and Black Sea Cross-Border Cooperation Programme. (Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007, 1 – 13; Valinakis, 1999)

Lastly, the Union has deployed its border assistance missions in Moldova and Ukraine³(Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007, 1 – 13) , and it also intends to facilitate further development of contacts between Black Sea towns, communities, universities, cultural operators and civil society organizations. (Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, 2007, 1 – 13)

EVALUATION OF “THE SYNERGY”

As mentioned above, the European Union has planned to have a close cooperation with the Black Sea Economic Cooperation in order to provide the regional cooperation and stability, so that it will finance the BSEC’s projects. (Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, Brussels, 2007, 1 – 13)

On the one hand the close cooperation between two institutions can make serious contribution to the regional development and create a synergy in the region. For example, due to the Union’s financial assistances, the BSEC can materialize its projects within a short term.⁴ Their projects are

² The EU actively supports regional transport cooperation in order to improve efficiency, safety and security of transport operations. Further information see: Commission of the European Communities, “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, COM(2007) 160 Final, Brussels, 11 April 2007, pp. 1 – 13.

³ It does not intend to deal directly with frozen conflicts. But they concerns a more active EU role through increased political involvement in ongoing efforts to address the conflict. The EU wants to monitor the crises, promote confidence-building measures and provide financial assistance to the conflicting areas in order to reconstruct their own areas.

⁴ For example, the Union and Black Sea Bank for Trade and Development signed a memorandum of cooperation They will finance to small and medium sized enterprises and for projects in Bulgaria, Romania and Turkey.

same. For example, BSEC desires to form a common energy market, interconnected power system, to improve region's transportation infrastructure, and to develop telecommunication systems. On the other hand although the BSEC cannot find solution to the frozen conflicts, it constitutes a constructive foundation for the regional countries to discuss their differences. (Emerson and Vahl, 2002, 1 – 33; “EU and Black Sea Regional Cooperation”, 2007, 1 – 9; “Black Sea Synergy: Strategies for Europe's New Frontier”, 2007)

But its practical achievements are minimal and it has some fundamental deficiencies. Firstly, the expectations of the member states are different from the BSEC's objectives. Turkey and Greece want to increase their influence in the region. Ukraine wishes to break its dependence on Russia and to solve its domestic economic and political difficulties by improving its bilateral and multilateral relations. Other member states, such as Armenia and Azerbaijan, want to consolidate their state-building processes and to preserve their national securities. (Valinakis, 1999)

Due to their different expectations and their problematic domestic structures, the member states see the BSEC as an instrument to realize their national interests; therefore, they do not give priority to the BSEC's institutional development. Secondly, the member countries describe themselves as belonging to different regions. Such as Bulgaria concerns itself as a country of South Eastern Europe; Georgia and Azerbaijan to South Caucasia; and Russia as a member of Commonwealth of Independent States. (“The Black Sea as Boundary or Bridge?: Implications of EU and NATO enlargement, and the Regional Security”, 2003)

Thirdly, there are also serious institutional differences among the member states in the fields of economy, government, military, and social structure. Fourthly, the trade relations among them are not so developed. Lastly, BSEC does not have enough financial capability to finance its huge projects.

Secondly, the Union has to have close relations with Russia if it wants to preserve its national interests in the Black Sea region.⁵ It is open that without the Russia's support, any regional project cannot be materialized.

⁵ The relations between Russia and the Union cannot be described as strategic partnership. The bilateral relations are highly rhetoric. Economic interdependence has not spilled over into greater political cooperation. There are substantial differences between two sides on the foreign policy questions. For further information see: Don Lynch, “The Russia – EU Partnership and the Shared Neighbourhood”, Analysis, No. 0, July 2004.

But the precondition for getting the Russia's support is to display that the Union does not have any aim to establish its hegemony over the region. Otherwise Russia has seen the Union's and/or other great powers' attempts⁶ as an aggressive act aimed at forming their hegemony in its Near Abroad.⁷ For that reason, Russia has pushed for closer security and economic agreements in the CIS framework, and thus it has seen BSEC as a threat to its regional interests. ("EU seeks 'Deeper Partnership' with Ukraine",2007; "EU: German Presidency's Focus on Central Asia, Black Sea, Russia", 2006; Lynch, 2004; Valinakis, 1999)

Thirdly, the Union has not provided a common understanding among its member states when formulating its Black Sea Synergy. For example, Greece has played active role in preparing the policy. But the Northern countries, such as Denmark, has been much more attracted to the Union's Northern Dimension. On the other hand France and Spain has strongly supported the Barcelona Process; therefore, the Union has to obtain a consensus among the member states about its foreign and security policies. Otherwise its attempts will not be supported not only by the regional states, but also by some member states. (Vahl, <http://www.eab-berlin.de>).

Consequently, implementation of the EU's Black Sea Synergy is not so much easy, because of the strategic competition among the great powers, the conflicts among the regional states, lack of political dialogue and lack of infrastructure for the regional cooperation. But in spite of these challenges, the EU's Synergy will make positive contribution to the regional development.

⁶ For the United States, the Black Sea region is so important because of its energy resources and geographical position. It has three main policy goals: 1) support of sovereignty and independence of the regional states, 2) support of its own commercial involvement in the region's oil and gas production, and 3) future dependence on Russia's and Gulf oil. For further information see: Terry D. Adams, "Caspian Oil and Gas Development and the Black Sea Region: An Overview", in (ed.) Terry D. Adams, Michael Emerson, Laurence David Mee and Marius Vahl, *Europe's Black Sea Dimension*, Centre for European Policy Studies and International Center for Black Sea Studies, 2002, pp. 39 – 72; Yannis Valinakis, "The Black Sea Region: Challenges and Opportunities for Europe", *Chaillot Papers*, Institute for Security Studies, Western European Union, No 36, July 1999.

⁷ For Russia, the Black Sea has been as gateway to the world's oceans; therefore, it is a natural bulwark for Russia. For the Russia's policies see: Mark Urnov, "Russia: Geopolitical Views and Domestic Political Context", in (ed.)Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen, *Wider Europe: Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe*, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2006, pp. 101 – 122; Alexander Sergounin, "Russian Views on the Wider Europe Concept", in (ed.)Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen, *Wider Europe: Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe*, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2006, pp. 123 – 132.

BIBLIOGRAPHY

“Black Sea Synergy: Strategies for Europe’s New Frontier”,(2007), European Report, Kennan Institute, 28 June.

“Boosting regional cooperation in the Black Sea Region: First Ministerial Meeting of Black Sea Synergy in Kiev”, (2008), IP/08/221, 13 February.

“Council Conclusions on Wider Europe – New Neighbourhood”, (2008), Doc. 10447/03, http://www.w-europe.org/wp-content/uploads/2006/07/cc06_03.pdf. (Date: March 10,).

“Developing external energy policy for the EU”, (2007), MEMO/07/533, 30 November 2007.

“EU aims to boost Black Sea cooperation”, (2007), RFE/RL, 11 April.

“EU and Black Sea Regional Cooperation”, (2007), Report on the International Workshop, Südosteuropa – Gesellschaft, Berlin, 26 – 27 March, pp. 1 – 9.

“EU seeks ‘Deeper Partnership’ with Ukraine”, (2007), RFE/RL, 27 March.

“EU, Caspian, Black Sea Plan Common Energy Market”, (2006), ENS, 30 November.

“EU: German Presidency’s Focus on Central Asia, Black Sea, Russia”, (2006), RFE/RL, 19 December.

“The Black Sea as Boundary or Bridge?: Implications of EU and NATO enlargement, and the Regional Security”, (2003), Stockholm, Stockholm International Peace Research Institute, 28 November.

“Towards an EU Regional Dimension in the Wider Black Sea Area”, (2006), working paper, International Centre for Black Sea Studies, 28 October.

Alexander **Sergounin**, (2006) “Russian Views on the Wider Europe Concept”, in (ed.)Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen, Wider Europe: Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, , pp. 123 – 132.

Benita **Ferrero – Waldner**, (2007) “Black Sea Synergy: The EU’s approach to the Black Sea region”, Speech/08/77, 14 February 2008; “EU aims to boost Black Sea cooperation”, RFE/RL, 11 April.

Cansu **Çamlıbel**, “EU looking for involvement in Black Sea politics”, (2007), Turkish Daily News, 13 April.

Commission of the European Communities, (2007), “Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative”, COM(2007) 160 Final, Brussels, pp. 1 – 13, 11 April

Commission of the European Communities, (2003) “Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, COMM (2003) 104 Final, Brussels, pp. 1 – 26, 11 March

Don **Lynch**, (2006) “The EU and the Black Sea”, EU Institute for Security Studies, 24 February.

Dov **Lynch**, (2004), “The Russia – RU Partnership and the Shared Neighbourhood”, Analysis, No. 0, July.

Fabrizio **Tassinari**, (2006), “A Synergy for Black Sea Regional Cooperation: Guidelines for an EU Initiative”, Centre for European Policy Studies, CEPS Policy Brief, No. 105, pp. 1 – 14 , June.

Fabrizio **Tassinari**, (2006), “Introduction”, in (ed.) Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen, Wider Europe: Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, pp. 13 – 16.

Gianni **Bonvicini**, (2006), “The European Neighbourhood Policy and its Linkage with European Security”, in (ed.) Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen, Wider Europe: Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe, Copenhagen: Danish Institute for International Studies, pp. 21 – 25.

Marius **Vahl**, (2005) “The EU and Black Sea Regional Cooperation: Some Challenges for BSEC”, http://www.eab-berlin.de/uni/neue_nachbarn_ws0506/vahl.pdf (date: 12 March 2008);

Mark **Urnov**, (2006) “Russia: Geopolitical Views and Domestic Political Context”, in (ed.) Fabrizio Tassinari, Pertti Joenniemi and Uffe Jakobsen, Wider Europe: Nordic and Baltic Lessons to Post-Enlargement Europe, Copenhagen: Danish Institute for International Studies , pp. 101 – 122.

Michael **Emerson** and Marius **Vahl**, (2002), “Europe’s Black Sea Dimension – Model European Regionalism, Prêt-à-Porter”, in (ed.) Terry D.

Adams, Michael Emerson, Laurence David Mee and Marius Vahl, Europe's Black Sea Dimension, Centre for European Policy Studies and International Center for Black Sea Studies, pp. 1 – 33.

Michael **Emerson**, (2004) “Deepening the Wider Europe”, Eurojournal.org, pp. 1 – 4 , March.

Michael **Emerson**, (2005), “The Black Sea as Epicentre of the Aftershocks of the EU's Earthquake”, Centre for European Policy Studies, CEPS Policy Brief, No 79, , pp. 1 – 9, July.

Mustafa **Aydin**, (2004) “Europe's next shore: the Black Sea region after EU enlargement”, Occasional Paper, Institute for Security Studies, No. 53, June, pp.1 – 34.

Terry D. **Adams**, (2002) , “Caspian Oil and Gas Development and the Black Sea Region: An Overview”, in (ed.) Terry D. Adams, Michael Emerson, Laurence David Mee and Marius Vahl, Europe's Black Sea Dimension, Centre for European Policy Studies and International Center for Black Sea Studies, pp. 39 – 72.

Yannis **Valinakis**, (1999), “The Black Sea Region: Challenges and Opportunities for Europe”, Chaillot Papers, Institute for Security Studies, Western European Union, No 36, July.

BATI ENERJİ GÜVENLİĞİ VE TÜRKİYE*

Doç. Dr. Sedat AYBAR**
Yrd. Doç. Dr. Uğur ÖZGÖKER***

ÖZET

Bu makale yakın zamanda petrol ve doğalgaz gibi iki önemli ham-madde etrafında gündeme gelen ve soğuk savaş dönemini anımsatan çekişmeyi konu edinmektedir. Makale uluslararası piyasalardaki fiyat artışları sonucu, petrol ve doğalgaz zengini Rusya'nın elinde bulunan dolar rezervlerinin arttığını, buna bağlı olarak Rusya'nın, Stalin dönemini hatırlatan bir yayılmacılık ve etki alanı oluşturmaya çalıştığını tartışmaktadır. Rusya ve Ukrayna arasında boy gösteren bu çatışma bahsi geçen ham maddelerin uluslararası güvenlik mimarisini ilgilendiren özgün karakterini de yansıtmaktadır. Makale, doğalgaz üzerine olan uzlaşmazlığın süratle yayıldığını, Avrupa Birliğini (AB), Balkanları, Kafkasları da içine çektiğini irdeledikten sonra bölgedeki aktörlerin çıkarlarının uzlaştırıldığı çözüm önerilerini analiz etmektedir. AB ile tam üyelik görüşmeleri yürüten, NATO üyesi olan Türkiye'nin, Rusya ve Ukrayna arasındaki doğalgaz üzerine olan çekişmede Avrupa enerji güvenliği açısından önemini vurgulamakta ve bölgede kalıcı bir barışın, istikrarın ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasının alternatif bölgesel örgütlenmeler ile sağlanacağını önermektedir. Bu bağlamda makale, RCD, CENTO, ECO türü ittifakların başta AB olmak üzere, ABD ve genel olarak Batı dünyası ve değerleri için önemli çözümler getirebileceğini, Türkiye'nin de bu tür alternatif ilişki ağları içinde, Batı için anahtar ülke olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan makalede bahsi geçen alternatif örgütlenmelerin de hangi koşullarda gerçekleşebileceği ve bu tür örgütlenmeleri tesis etmenin önündeki engellere dikkat çekilmektedir. Bu engellerden biri şüphesiz ABD ve AB'nin öncelikler konusunda birbirlerine karşılıklı güvensizlikleri, diğeri ise küresel mali kriz yüzünden Batı dünyasının karşılaştığı kaynak sıkıntısıdır. Bunlara, fiyat hareketlerine bağlı olarak uluslararası pozisyon belirleyen Rusya'nın ham madde fiyatlarının düştüğü dönemlerde takip edeceği siyasetin ne olacağı konusundaki belirsizlik de eklenmelidir. Bu bağlamda makale, soğuk savaş sonrasında etkinliğini yitirir gibi görünen Rusya'nın yeni dönemde artan önemini ve enerji sorununun çözüm önerileri etrafında yeni güvenlik çevriminin ne olacağını analiz etmektedir.

*Bu makale 5-6 Aralık 2008 tarihinde TASAM ve Polonya Dış İlişkiler Enstitüsü tarafından Polonya'nın Sopot şehrinde düzenlenen "Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu AB-Türkiye İlişkileri: Avantajlar ve Dezavantajlar" başlıklı 1. AVRUPA – TÜRKİYE FORUMU'nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Kadir Has Üniversitesi, Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

*** Kadir Has Üniversitesi, AB Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, Türkiye, Avrupa Birliği, ABD, Enerji Politikaları, İran, Orta-Asya, Uluslararası Güvenlik Mimarisi, Uluslararası Örgütler, ECO, CENTO, NATO.

WESTERN ENERGY SECURITY AND TURKEY

ABSTRACT

The subject matter of this article is the recent commotion between Russia and the Ukraine. This commotion has occurred around two strategically important raw-materials, the oil and the natural gas. It is argued here that the security concern this commotion has created in the West is similar to that of the cold war. In this article, after highlighting this renewed security issues, Russia's expansionary motives are scrutinized. Accordingly it is argued that the recent price increases of oil and natural gas ended with Russia having excessive funds which led wealthier Russia to seek to improve her influence in the region, akin to the Stalinist era. As such the disagreement between the Ukraine and Russia rapidly spread to include the EU, Balkans and the Caucasus. The article progresses by proposing solutions that would compromise the interests of the regional actors. In this regard the article argues that Turkey, a member of NATO and a candidate negotiating to become a full member to the EU, can play a vital role in resolving disputes between conflicting actors. It is proposed that a peaceful and stable resolution to such crisis as the one between Russia and the Ukraine can only come from establishing alternative regional organisations similar to the former RCD, CENTO and ECO. The article further argues that such organisations can be instrumental in promoting Western type democratic values in the region. They would also help enhancing economic and political stability and welfare of the peoples of the region. However, there still exists difficulties in establishing such organisations, one of which relates to the differences in the priorities between the EU and the USA and the other is the limited resource availability imposed by the current global economic meltdown. In addition, unpredictability of Russia's foreign policy options during a period when the oil price declines is another obstacle. By this token, this article analyzes that Russia, a fading power after the end of cold war appears to have bounced back economically and became once again one of the important international players to be reckoned with.

Key Words: Russian Federation, Ukraine, Turkey, European Union, USA, energy policies, international security architecture, Iran, Central Asia, international organisations, ECO, CENTO, NATO.

Giriş

Petrol ve doğalgazın uluslararası piyasalardaki fiyatlamaları diğer ham-maddelerin fiyatlamalarından ciddi farklılıklar göstermektedir. Bu hammaddelerin çıkarılmalarından işlenmelerine, taşınmalarından

depolanmalarına kadar her türlü işlem aşaması uluslararası güvenlik stratejistleri tarafından izlenmekte. Özellikle son zamanlarda Rusya ve Ukrayna arasında boy gösteren çatışma bu ham maddelerin uluslararası güvenlik mimarisini ilgilendiren özgün karakterini de yansıtmaya açısından da önemli. İlk başlarda çıkış nedeni pek belli olmayan doğalgaz etrafındaki uzlaşmazlık süratle Avrupa Birliği'ni (AB), Balkanları, Kafkasları da içine çekti. Bu bölgelerdeki aktörler doğalgaz düğümünü çözmek için aktif olarak çözüm önerileri üretmeye başladılar.

Bu yazı, AB ile tam üyelik görüşmelerini yürüten, NATO üyesi Türkiye'nin, Rusya ve Ukrayna arasındaki doğalgaz üzerine olan çekişmede, Avrupa enerji güvenliği açısından önemini irdelemektedir. Makale bazı çözüm önerileri sunmakta ancak bunların gerçekleşmesinin bazı koşullara bağlı olduğunu da ileri sürmektedir. Bir sonraki bölüm petrol ve doğalgaz gibi ham madde deposuna sahip olan Rusya'nın, SSCB'nin çöküşünden bu güne kadar izlediği gelişme çizgisini analiz etmektedir. Ondan sonraki bölümde Türkiye'nin, özellikle Rusya ve Kafkasya arasındaki konumu anlatılmaktadır. Takip eden bölümde ise, Rusya'nın Ukrayna ile olan çekişmesi ve bundan olumsuz etkilenen AB'nin durumuna değinilmektedir. Son bölüm Rusya – Batı çatışmasında alternatif politika seçeneklerini, bu seçenekler arasında Türkiye'nin oynayabileceği rolün ne olabileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Geçmişteki RCD, CENTO, ECO gibi örgütlenmelerin çözüm getirebileceği ileri sürülürken, bu tür örgütlenmeleri gerçekleştirmek için bazı kısıtlamaların olduğu vurgulanmaktadır.

Rusya ve Enerji Kaynakları

Son dönemde yaşanan olayların da işaret ettiği gibi uluslararası güvenlik mimarisinin enerji sektörü bağlamındaki en önemli aktörlerinden birisi de Rusya Federasyonudur. Rusya'nın giderek hırçınlaşan konumunu doğru analiz edebilmek için yakın dönemde bu ülkenin yaşadığı gelişmeler ele alınmalıdır.

Petrol ve doğalgaz fiyatları son iki yıldır çok geniş bir aralık içinde vahşi dalgalanmalar kaydetmekteydi (*Gas game: Losers all around, 20 Jan 2009*). Yakın zamana kadar petrol fiyatları tarihi rekorlar kırarak varil 150 dolara kadar çıktı. Daha sonradan ise bir varil petrolün fiyatı 36 dolara kadar geriledi (*EU Energy Security News EU Politics Today, 18 Jan 2009*). Petrolün fiyatındaki bu yükselişe ek olarak zirai mamüllerin uluslararası ticaretteki mübadele değeri de görülmemiş düzeyde rekor artışlar kaydetti (*EU Energy Security News EU Politics Today, 18 Jan 2009*). Bu durum,

dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip, uçsuz bucaksız tarım arazileri ve büyük plantasyonlara sahip Rusya Federasyonu'nun elinde büyük miktarlarda servet birikmesine neden oldu.

Rusya Federasyonu dünyanın coğrafi bakımdan en büyük yüzölçümüne sahip Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) varisi. Bilindiği gibi SSCB, konvansiyonel ve nükleer silahların sayısı ve etkinliği ile silah altındaki ek olarak yedek asker mevcudu bakımından dünyanın en büyük ordusuna sahipti. Kızıl Ordu'nun varlığı, soğuk savaş döneminde, diğer güçlü orduların dünyanın farklı bölgelerinde istedikleri gibi açık şiddet uygulamalarını engelliyordu. O dönemdeki oyunun kurallarının gerektirdiği biçimde, dünyanın en yaygın ve etkin istihbarat teşkilatı KGB ile en acımasız polis teşkilatlarından birine de sahipti SSCB. Dağılmadan önce nüfus bakımından dünyanın dördüncü kalabalık ülkesi olan Sovyetler Birliği, yukarıda belirtilen askeri gücüne ilaveten, iyi eğitim almış büyük bir insan kaynağına da sahipti (Roberts, 1969; Sharp 1969; Monaghan 2008). Askeri ve sosyal bakımdan güçlü olan bu ülke 1991'de ABD'nin başlattığı Yıldızlar Savaşı projesine rekabet edemeyerek bir tek kurşun atmadan çöktü.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü Rus halkına sefalet ve açlık getirdi. Onbeş yıl kadar Batı'nın ekonomik yardımları ile belini doğrultmaya çalışan Rusya Federasyonu, SSCB'nin dış borçlarını yeniden yapılandırdı. Rusya'ya ciddi boyutlarda ekonomik yük teşkil eden SSCB bünyesindeki diğer ulusların bağımsızlığını kabul ederek bu mali ve ekonomik yükten kurtulmaya çalıştı. Sosyalist blok'un NATO'nun karşıtı olarak kurduğu Varşova Paktı lağvedildi. Sosyalist ülkelerin ekonomik teşkilatı COMECON veya CMEA (Karşılıklı Ekonomik Yardım Teşkilatı) dağıtıldı (Danilov, 2007). Böylece, bu teşkilatları ayakta tutmak için her yıl sarfetmek zorunda kaldığı büyük miktardaki harcamalardan tasarruf eden Rusya Federasyonu Batı ile iyi ilişkiler geliştirme yolunu seçti. SSCB'nin dağıldığı günden bugüne kadar geçen onaltı yıllık sürede Rusya Federasyonu ABD ve AB ile iyi geçinerek, soğuk savaşın mali yüklerinden kurtulmaya çalıştı. Bu sayede ekonomik kaynaklarını iktisadi kalkınma ve vatandaşlarının refahının artması için kullanma yoluna gitti.

Soğuk Savaşın sona erdiği, SSCB'nin, Varşova Paktı'nın, COMECON'un yani sosyalist blok'un dağıldığı bu dönemde, Rusya Federasyonu Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın birleşmesine razı olmak zorunda kaldı. Birinci Körfez Savaşı sırasında Kuveyt'i işgal eden en sadık eski müttefiklerinden Irak'a karşı BM şemsiyesi altında ABD'nin bir imha

savaşı yapmasına karşı çıkamadı. Eskiden kendi kontrolü altında bulunan Doğu Avrupa ülkelerinin Batı'nın askeri ve ekonomik teşkilatları olan NATO ve AB'ye katılmalarına göz yumdu. Balkanlardaki en önemli müttefiklerinden olan Yugoslavya'nın parçalanıp, altı ayrı bağımsız devletin ortaya çıkmasını engelleyemedi. Bütün itirazlarına ve karşı koymalarına rağmen, önce Karadağ sonra da Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılmasına, bunların egemen devletler olarak tanınmasına, böylece de Sırbistan'ın gittikçe küçülmesine ve denizlerle irtibatının kesilmesine mani olamadı (Haftendorn, 2007; Oztek, 2008).

Rusya aynı şekilde Ukrayna'da, Batı'nın desteği ile gerçekleştirilen ve Batı yanlısı olarak nitelendirilen 'orange revolution'u da engelleyemedi. Bilindiği gibi Ukrayna'da 2004 başkanlık seçimlerinden sonra Rusya'ya yakın olan Viktor Yanukovich'in galip ilan edilmesi üzerine protestolar başlamış, bu gösteriler Kasım 2004'den Ocak 2005'e kadar devam etmiş ve sonunda Ukrayna Yüce Divanı'nın kararıyla Batı yanlısı olduğu iddia edilen Viktor Yushenko'ya başkanlık devredilmişti (*Moscow, Kiev compete with rival 'gas summits'*2009).

Yeni Rusya Politikaları

Rusya'nın giderek azalan etkisi son iki yılda büyük oranlarda artan petrol, doğalgaz ve tarımsal ürün fiyatları nedeniyle değişmeye başladı. Yukarıda da belirtildiği gibi petrol, doğalgaz, altın ve tarımsal ürünler açısından dünyada sayılı bir yeri olan Rusya Federasyonu giderek zenginleşmeye başladı. Rusya'da iktisadi refahın artması geleneksel olarak muhafazakar olan orta sınıfların hızla kalkınmasını da getirdi.

Zenginleşme, 2000 – 2008 arasında devlet başkanlığını yürüten KGB kökenli devlet adamı Vladimir Putin'in Batı'ya karşı ulusal Rusya Federasyonu'nun çıkarlarını koruyan bir politika takip etmesine izin verdi. Bu durum, özellikle Boris Yeltsin döneminde komikleşen Rus uluslararası ilişkilerinden farklı bir görüntü oluşturmaktaydı. Putin, SSCB'deki eski ortaklarla birlikte hareket etmeyi, Batı'ya karşı daha dirayetli politikalar uygulamayı benimsedi. Devlet başkanlığı görev süresi dolan Putin'in yerine kendisiyle fikir birliği içinde olan Dmitri Medvedev geçti (LaFeber, 2008). Putin kendisine de güçlü Başbakanlık makamını alarak Rusya'yı, SSCB dönemine benzer bir şekilde 'büyük devlet politikaları' etrafında yöneteceğinin açık işaretlerini vermeye başladı.

Bu işaretleri en belirgin biçimiyle, 2007 sonunda süresi dolan AB - Rusya Stratejik Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının süresinin uzatılmasının

reddi, AB ile stratejik konularda işbirliğinin askıya alınmasında görürüz. Daha belirgin başka bir örnek, Batı yanlısı politika izleyen Gürcistan devlet başkanı Saakaşvili'nin, Ağustos 2008'de son derece acemice gerçekleştirdiği Güney Osetya işgaline yanıt olarak Rusya'nın kalkıştığı askeri işgal hareketidir. Burada Saakaşvili'nin Rusya'nın kışkırtmalarının anlamını doğru bir şekilde okuyamamasının rolü büyüktür (Winrow, 2008).

Rusya en yetkili ağızlardan artık Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün sona erdiğini söylemektedir. Güney Osetya ve Abhazya'nın bundan sonra Gürcistan'dan ayrılarak bağımsız olacaklarını iddia ederek bir bakıma Sırbistan'ın intikamını almaya çalışmaktadır (Ganzle, 2007). Ama bundan da önemli olan, Rusya, Batıya kendi hinterland'ında kendisinin dahil olmadığı bir şiddet uygulanmasına izin vermeyeceğinin işaretini vermesidir.

Tüm bu gelişmeler içinde enerji sektörü odak noktadadır. Bu bağlamda, Batı ile Rusya'nın yaşadığı etki alanı çatışmasının gerçekleşeceği sektör durumundadır artık enerji sektörü. Böylece, zaten son derece nev-i şahsına münhasır ham maddeler olan petrol ve doğalgaz'ın varlığı ve yokluğu uluslararası stratejik çatışmaların da belirleyicisi olacaktır. Gürcistan müdahalesi Rusya için artık petrol ve doğalgaz'ın bu tür bir stratejik kaldıraç olarak kararlı bir şekilde kullanılmaya başlanmasının miladıdır.

Burada en belirgin olarak ortaya çıkan ham madde fiyatlarındaki artışa göre tavır değiştiren Rusya'nın ham madde fiyatları düşüşe geçtiği zaman ne yapacağı konusundaki belirsizliktir. Fiyatların düşüşe geçmesiyle Rusya agresifleşecek midir yoksa fiyatları manüplüle etmek için alternatif yollar mı arayacaktır. Bir sonraki bölüm bu tür sorulara yanıt aramaktadır.

Rusya – Kafkaslar ve Türkiye

Aslında petrol ve doğalgazın uluslararası stratejik kaldıraç olmaları yeni bir olgu değildir. Çok daha önceleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı etrafında da bu tartışmalar yapılmıştır. ABD ve İngiltere tarafından uygulamaya konulan ve AB tarafından da desteklenen BTC'ye alternatifler aramaya çok önceleri başlamış olan Rusya, petrol ve doğalgazın stratejik mal olma konularını elbette bilmekteydi. Ancak bilmek ve yaptırım aracı olarak kullanabilmek iki ayrı süreçtir. İkincisi bilinçten öte birşeyleri, örneğin güçlü bir iktisadi alt-yapıyı gerektirir. Rusya BTC'yi devre dışı bırakacak alternatifler arayarak yola çıkmış, BTC boru hattının devre dışı bırakılacağı bizzat Putin'in başkanışmanı tarafından ifade edilmiştir (*Doğalgazda umutlar Nabucco'da*, 2009). Bu sadece Batı yanlısı politikalar

izleyen Azerbaycan ve Gürcistan'ı dize getirme planı değil aynı zamanda Türkiye'nin de bertaraf edilmesi stratejisidir.

Rusya'nın inşa edeceği alternatif enerji yolları Türkiye'yi sadece mali ve iktisadi kayıplara uğratmayacak aynı zamanda Asya'nın zenginlikleri ile AB arasındaki stratejik kaldıraç da elinden alacaktır. Bu şekilde Rusya, AB ülkelerinin önem verdikleri enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden geçmesine alternatif yaratacak, dolayısıyla Türkiye'nin ABD ve AB için vazgeçilemez bir partner olmasına engel olacaktır. Bu, Türkiye'nin AB'yle arasına set çekme politikasına da somut bir örnek teşkil etmektedir. Bu politikanın diğer bir önemli ayağı, enerji kaynaklarının vanasını elinde bulunduran Rusya'nın, enerji fiyatlarının nasıl biçimleneceği konusunda da mutlak hakim olmasının sağlanmasıdır.

Rusya – Ukrayna Enerji Krizi ve AB

Doğalgaz ve Orta-Doğu petrolünün tedarikinde yaşanan sorunlar AB'yi çok ciddi şekilde endişelendirmekte ve önlemler almaya zorlamaktadır. 2008 Temmuz ayında Rus doğalgazının hem fiyatının % 80 oranında artması hem de Ukrayna üzerinden AB ülkelerine giden boru hattının vanasının kapatılması, Orta Avrupa ülkelerinde onlarca kişinin donarak ölmesine ve üretimin kısılmasına neden olmuştur. Dünya'da yaşanan küresel finansal kriz neticesinde uluslararası ticaretin daralması ve bütün dünya çapında mal-entia ve hammadde talebinin muazzam şekilde düşmesi neticesinde petrol fiyatları 2008'in son aylarında üçte birden de az bir fiyata düşerken, Rusya defalarca söz vermesine rağmen doğalgaz fiyatını ucuzlatmamıştır (*Moscow, Kiev compete with rival 'gas summits'*, 2009). Ukrayna'nın Batı kampına dahil olup, NATO'ya girmesine ve AB ile işbirliği ve ortaklık anlaşması yapmasına karşı çıkmış, Putin'in ağzından 'ülkenin durumu' konuşmasında olduğu gibi ciddi bir Amerikan karşıtlığını yayan retorik kullanmaya başlamıştır. Ukrayna'ya verdiği doğalgazın hem fiyatını artırmış hem de önce miktarını azaltmış, sonra da tamamen kesmiştir. AB, Orta Asya ve İran doğalgazının Türkiye üzerinden NABUCO Projesi kapsamında Avrupa'ya ulaştırılması gibi sadece ekonomik önlemler almakla bu sorunu aşamamış ve aksine kısa vadede sorun gittikçe daha da kötüleşmiştir.

Son zamanlardaki AB zirvelerinde ekonomik tedbirlerin yanısıra artık stratejik ve siyasi önlemlerin alınması da gündeme gelmektedir. Rusya'ya karşı AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası kapsamında NATO'nun da imkanlarından istifade ederek stratejik önlemler alınması konusunda

çalışmalar başlatmıştır. Bu kapsamda AB Dönem Başkanı Sarkozy ve AB Ortak Dış ve Güvenlik Yüksek Komiseri eski NATO Genel Sekreteri Javier Solana son 3 ayda 2 kez Moskova'yı ziyaret ederek AB'nin bu konudaki hassasiyetini ve sert önlemler almaktaki kararlılığını Putin ve Medvedev'e iletmişlerdir.

En son olarak, Rusya ve Ukrayna arasındaki enerji krizinin tırmanması üzerine 2004 senesinden bu yana ilk kez Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye – AB ilişkilerini görüşmek üzere, yanında yeni başmüzakereci ve Devlet Bakanı Egemen Bağış ve Dışişleri Bakanı Ali Babacan olmak üzere Brüksel'e gitmiş ve AB yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde AB tarafı Orta Asya doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak Nabuco Projesinin bir an önce hayata geçirilmesini istemiş, Türkiye buna karşılık AB tam üyelik görüşmelerini gündeme getirerek müzakerelerin çok yavaş yürüdüğünü vurgulamış ve enerji başlığının açılmasını veto eden Yunanistan ve Kıbrıs'dan şikayetçi olarak, bu vetoların kalkmaması durumunda Nabuco Projesinin gecikebileceğini ima etmiştir. Bu vurgu AB'de derhal yankılanmış ve Türkiye AB'yi köşeye sıkıştırdı yorumlarına neden olmuştur (*Turkey plays energy card in stalled EU accession talks*, 20 January 2009). Bu kapsam çerçevesinde Türkiye, AB'nin vazgeçilmez bir ekonomik ve stratejik partneri olarak, Nabuco gibi projelere destek verip faaliyete geçmesini hızlandırma insiyatifini elinde bulunduran, bu sayede, AB'yi, Rusya'nın tasallutundan kurtarabilecek ülke konumuna yükselmiştir.

Zaten, enerji kaynakları bakımından %90, gıda maddeleri bakımından %50 oranında dışarıya bağımlı olan AB'nin, Rusya'nın bu yeni hamlesinden etkilenmemesi beklenemezdi (*Moscow eyes pan-European security*, 18 Dec 2008). Rusya'nın bu agresifleşen politikası nedeniyle AB bazı hayati ihtiyaç maddelerinin tedarikinde zor duruma düşmüştür.

Putin'in Rusyası bununla da kalmamış, kendi enerji kaynaklarının Batıya transit geçiş ülkesi olan Ukrayna'nın iç işlerine karışarak, devlet başkanı Viktor Yushenko'yu devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Dünya'nın en büyük ve bereketli tarım arazilerine sahip Ukrayna'nın, Gürcistan ile birlikte NATO'ya girmesine mani olmak istediği de bilinmektedir. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üye olmasını doğrudan Rusya'ya karşı yapılmış bir tehdit olarak algılayacağını beyan etmiştir.

2009 yılına girmeden iki gün önce, kış soğuklarının en fazla hissedildiği günlerde Ukrayna'nın aksi iddialarına rağmen parasını ödemediği gerekçesiyle verdiği doğalgazı kesmiştir Rusya. Ukrayna'da,

Avrupa'ya kendi toprakları üzerinden giden doğalgazı engellemeye başlamıştır. 2009 yılının Ocak ayının ilk haftasında ise Rusya Ukrayna üzerinden Batı'ya sevkettiği bütün doğalgazı kesmiş ve vanaları tamamen kapatmıştır. Bundan en büyük zararı AB ülkeleri görmektedir. Şimdiden Macaristan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti gibi Orta Avrupa ülkeleri vatandaşları arasında soğuktan ölümler başgöstermiş ve geleneksel ısınma yollarına başvurmaya başlanmıştır (*EU Energy Security News EU Politics Today*, 18 Jan 2009). Bu krizin etkisinin 2009'un ilerleyen aylarında bütün AB ülkeleri ile Balkanlarda daha da artacağını, sınai üretimin düşeceğini, AB ekonomisinin daralacağını ve Avrupa'da yaşayanların daha büyük sıkıntı içine düşecekleri konusundaki beklenti yaygındır.

Aslında bu şekilde Rusya'ya bağımlı olması ABD'nin AB'ye yaklaşımında güvensizlik yaratmaktadır. Bu durum Rusya'nın enerji kaynakları ve fiyatları üzerindeki mutlak hakimiyetini azaltacak birtakım uluslararası örgütlerin kurulması önünde engel teşkil etmektedir. ABD, enerji bağımlısı olan ve her an Rusya ile anlaşmaya hazır olan bir AB'ye kuşku ile bakmaktadır (Cameron, 2007).

Rusya ve AB Güvenlik Çevrimi

Yukarıda anlatılan gelişmeler Rusya'nın konumunun değiştiğini, doğalgaz ve petrol gibi ayrıcalıklı ham maddelere sahip olduğu için başta Avrupa ve Kafkaslar olmak üzere dünyada daha etkili olmak istediğinin göstergeleridir. Artan fiyatların etkisiyle kendisini zengin ve müreffeh ülke olarak gören Rusya uluslararası platformda yeniden etkin bir devlet olmak yolunda yürümektedir. Bu noktada Türkiye'nin uluslararası güvenlik mimarisindeki önemi de ön plana çıkmaktadır.

Bugün Rusya'nın dış ticaret hacmi yüz milyarlarca dolar fazla vermekte, orta sınıfı rahat bir yaşam sürmekte, sosyalist prensipler yüzünden üretim etkinliği olmasına dikkat edilmeyen SSCB'den kalma işe yaramaz fabrikalar, çiftlikler, üretim tesisleri modernleştirilmekte veya yenileri kurulmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, ABD ve AB'nin stratejik olarak çok önem verdiği Ukrayna ve Kafkasya'da Batı'ya karşı taaruzla geçmesinin ardında bu iktisadi refah yatmaktadır. Bu durumu, 1943'de Stalingrad'da saldırgan Hitleri durdurup, karşı saldırıyı başlatarak başarılı bir baskı rejimiyle tüm Doğu Avrupa'yı elli sene demir yumruğu altında tutan Stalin'in başlangıç manevralarına benzetenler de vardır.

Ancak o dönemle bugün arasında ciddi bir fark vardır. Stalin Rusya'sı Hitleri durdurup karşı saldırıya geçmesinde ABD ve İngiltere'den aldığı

askeri ve ekonomik yardımın önemi büyüktü. Stalin bu yardımlar sayesinde Berlin'e girebilmişti. Bugün ise tam tersi bir durum vardır. Bugün, ABD ve İngiltere Rusya'ya destek olmak konusunda isteksizler. NATO ve AB Rusya'ya karşı çok sert demeçler vermiş ve askeri önlem dahi alınabileceğini ima etmiştir. G-8 aralarından Rusya'yı çıkartıp yeniden G-7 halini alma yolunu araştırmaktadır (Galtung, 1942; Haftendorn, 2007; Oztek 2009).

Rusya'nın başkenti Moskova'da yapılan AB, Ukrayna, Türkiye ve diğer bölge ülkelerinin katıldıkları toplantı çözümsüzlükle sonuçlanmışken daha sonra Tymoshenko ve Putin'in başbaşa yaptıkları görüşmeler Reuters haber ajansının belirttiği gibi Rusya'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. AB ile ABD'nin öncelikler konusundaki görüş ayrılığı, Rusya'nın daha somut bir şekilde çıkarlarının peşinde koşması sonucu Ukrayna Rusya'nın önerilerini kabul etmiştir. Rusya ile Ukrayna'nın uzlaşısının detayları bu makale yazılırken henüz bilinmemektedir. Ancak bu anlaşmaya göre Ukrayna Rusya'ya kendi kullanımı için ithal ettiği doğalgazın piyasa fiyatını ödemeyi taahhüt etmiştir. Ukrayna topraklarından transit geçen gazın ücretini geçen seneki fiyattan alırsa Rusya'ya ödediği gaz faturasının yüzde 20'sini geri alacaktır. Her iki taraf, RosUkrEnergo gibi şirketlerin yaptıkları aracılığı iptal edeceklerini açıklamıştır. Eğer gerçekleşirse bu şartlar Ukrayna'nın geçen sene ilk önce kabul ettiği ama sonradan çok ağır olduğu gerekçesiyle Cumhurbaşkanı Viktor Yushchenko'nun reddettiği şartlardan daha ağırdır.

Geçen sene Ukrayna 100 metreküplük gaza 250 dolar ödemeyi kabul etmişti. Bu rakam en son anlaşma çerçevesinde 360 dolara tırmanacaktır. Hernekadar Rusya başlangıçta 100 metreküp için 450 dolar istemişse de üzerinde anlaşılan rakkam Ukrayna için çok yüksektir (*Gas game: Losers all around*, 20 Jan 2009). Cumhurbaşkanı Yushchenko bu anlaşmayı tekrar veto etmek zorunda kalabilir.

Rusya komşusuyla yaşadığı on dokuz günlük gaz çekişmesinden galip çıkmaktadır. Bütün bu çekişme Rusya'nın kendi gündemini takip etmek için Batı dahil hiçkimseyi kaale almadığını göstermektedir. Putin, bir yandan AB gözünde güvenilemez biri olarak yara alırken diğer yandan Rusya'daki popülaritesini arttırmıştır. Ruslar artık aradıkları türde ülkelerinin ihtiyaç duyduğu güçlü bir lidere kavuştuklarını düşünmeye başlamışlardır.

Türkiye ve 'Kafkasya İstikrar Paketi'

Türkiye hükümetinin Kafkaslardaki çatışmaların durdurulması ve sürekli barışın tesisi için önerdiği bir "Kafkasya İstikrar Paketi" projesi genel

olarak olumlu karşılanmıştır. Öte yandan bu paktın Rusya'nın isteklerini engelleyemeyeceği, aksine stratejik ve siyasal olarak etkinliğini daha da artıracak sonuçlara yol açabileceği de iddia edilmektedir. Bu yüzden ABD bu plana karşıdır. İkinci olarak, her ne kadar Gürcistan ve Azerbaycan yer alsada, Batılı ülkelerin dahil olmadığı ama genişlemeci Rusya ve Türkiye'ye çok da fazla dostane olmayan bir Ermenistan'ın yer aldığı İstikrar Paktı ancak ve ancak Rusya ile Ermenistan'ın işine yarayabileceği inancı hakimdir.

Ermenistan bugün Azerbaycan'ın %20 toprağını Rusya desteğiyle işgal etmektedir. Bahsi geçen İstikrar Paktı'nın bu durumu meşrulaştıracağı ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni kontrolünü kalıcı hale dönüştüreceği çekincesi bulunmaktadır (Celikpala, 2008). BTC vasıtasıyla Azeri ve Türkmen petrol ve doğal gazının Türkiye üzerinden Batıya akışının böylece kesilebileceği, Türkiye'yi ABD ve AB'den uzaklaştırabileceği yaygın olarak kabul görmektedir. Bu görüşler ışığında bu tür bir ittifak girişimi Türkiye'yi, Rusya'ya bağımlı hale getirebilir. Ayrıca, Avrasya bölgesinde hiç bir ekonomik-siyasi-askeri ve stratejik önemi olmayan, açlık ve sefaletle boğuşan Ermenistan'a uluslararası politikada bu kadar önemli bir rol verilmesine karşı güçlü bir muhalefet bulunmaktadır. Özellikle, komşularına karşı saldırgan politikalar izlemekten vazgeçmediğine değinilen Ermenistan'ın bu siyasetinden vazgeçmedikçe barışa katkı yapacağı görüşü naif bir inanç olarak değerlendirilmektedir.

Komşularıyla arasındaki sorunlarını halletmek üzere harekete geçmiş olan Türkiye, bu dönemde kendisiyle yakın olan Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkelerle ilişkilerinde yara açmadan ilerlemeye dikkat etmelidir. Bu ülkelerde, örneğin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün futbol maçı münasebetiyle birkaç saatlik de olsa Ermenistan'a yaptığı resmi ziyaretin çok hoş karşılanmadığı bilinmektedir.

Peki, uluslararası stratejinin pekçok değişkeni çerçevesinden bakıldığında Türkiye'nin önünde ne tür alternatifler bulunmaktadır: Bir sonraki bölüm bu sorunun yanıtını arayacaktır.

Rusya – Batı Çatışmasının Alternatif Politikaları ve Türkiye'nin Konumu

Herşeyden önce Türkiye kendi çıkarlarının ve önceliklerinin ne olduğunu iyi tartmalıdır. Buna göre, yapıldıktan sonra bozulması çok güç olacak ve kendi kontrolü dışında bağlayıcı olacak ortaklıklardan kaçınmalı, kendi gücüne oranla bir tür siyasi manevra esnekliği içinde hareket

edebilmelidir (Baran, 2007; *The return of missile diplomacy*, 12 Nov 2008). Bugün bu tür gerekleri yerine getirecek bir ittifak politikasının en kıymetli tarihi örneği CENTO'dan gelmektedir.

Bilindiği gibi CENTO, 1958 yılında Irak'taki Batı yanlısı krallık rejiminin yıkılıp Sovyet yanlısı Baas rejiminin kurulmasıyla işlevsiz kalan Bağdat Pakti'nin yerine kurulmuştu. Bu ittifak 1979'da İran'da, Batı yanlısı Şah Rıza Pehlevi rejiminin yıkılıp yerine şeriat hükümlerine dayalı Humeyni rejiminin kurulmasıyla son bulmuştu (Fischer, 1985; LaFeber, 2008). Türkiye bugün bölgedeki diğer ülkelerin de üye olduğu CENTO türü bir yapılanmaya öncülük edebilir. Ancak bu tür bir örgüt, işlevselliği açısından önceki CENTO'dan farklı olmalıdır.

Bilindiği gibi CENTO türü örgütler, soğuk savaş döneminde Batı ve özellikle ABD'nin "containment" (çevreleme) politikası kapsamında SSCB etrafında askeri ve ekonomik örgütler kurularak sosyalizmin yayılmasını önce durdurmak ve sonrada çökertmeyi hedeflemişti. Bu kapsamda ABD, Balkan Pakti, CENTO, ekonomik kanadı olan RCD, SEATO ve ANZUS askeri ve ekonomik uluslararası örgütlerini kurularak SSCB'yi dört bir yandan çevirmiş savaşlara ve yoksulluğa neden olarak, demokrasinin evrensel ilkelerini soyut bir 'komünizm' düşmanlığı adı altında ayaklar altına almıştı (Boulding, 1965; Cameron, 2007, La Feber, 2008).

Bu 'containment' politikasının güney halkası Türkiye - İran - Pakistan - İngiltere ve ABD'nin kurduğu Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organisation - CENTO), ekonomik olarak da Türkiye - İran ve Pakistan'ın oluşturduğu Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (Regional Co-operation for Development - RCD) idi. Ancak İran İslam Devrimi sonucu yaşanan değişiklikler, CENTO ve RCD'nin feshedilmesine neden olmuştu.

Öte yandan, İran - Irak savaşı, Tahran'daki ABD elçiliğinin işgali gibi olaylar nedeniyle, İran'a yaptırımlar uygulanmaya başlamış, silah ve ekonomik ambargo başlatılmış ve İran'ın yurtdışındaki 150 milyar dolarlık mal varlığı dondurulmuştu (Ganzle, 2007; Celikpala, 2008). Bu yaptırımlar sonucu İran yumuşayarak 1983'te RCD yerine Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (Economic Co-operation Organisation - ECO) kurulmasını onaylamıştı. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından teker teker SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan Orta-Asyadaki Türki Cumhuriyetler, Azerbaycan, Türmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan ile Afganistan'da bu yeni teşkilata tam üye olmuşlar, KKTC'ye ise gözlemci üye statüsü verilmiştir. Türkiye ve diğer Türki Cumhuriyetler için son

derece yararlı ekonomik sonuçlar yaratabileceği açıklık kazanan ECO'nun merkezi Tahran'da olduğu ve yönetim İran'luların kontrolünde olduğu için ABD bu uluslararası ekonomik örgütün verimli çalışmasına engel olmaktadır. Bu örgüt, Türkiye'nin AET ile yapmış olduğu 1970 tarihli Katma Protokol ve AB ile imzaladığı 1995 tarihli Gümrük Birliği Anlaşması ile uyumlu olarak AB için de yararlı olabileceği ileri sürülmektedir (*Doğalgazda umutlar Nabucco'da*, 2009).

Sonuç

Bu noktada, ABD başkanlık görev devir-teslimi yapılmadan önce İsrail'in Gazze'ye başlattığı askeri hareketin ardından İran'a yapılacak herhangi bir müdahale'nin CENTO'nun yeniden oluşmasına, bunun halihazırda gayri faal durumdaki ECO ile birlikte çalışarak Batılı değerlerin bölgede yaşamasına olanak sağlayacağı görüşü de güç kazanmaktadır. Böylece bölgede hem hızlı bir ekonomik kalkınma ve refah artışının sağlanmasına, hem de Stalin tipi uygulamaları tekrar gündeme getirmeye başlamış olan Rusya'nın etki alanının sınırlanmasına yararlı olacağı iddia edilmektedir. Uzun erimde, bölgede kalıcı barış, istikrar ve sükunet sağlanması askeri bir örgüte gerek bırakmayacak, CENTO'nun ECO ile entegrasyonu tek örgüt aynı bünyede birleşebilecektir. Buna en iyi tarihi örnek, 1948'de kurulan uluslararası kolektif güvenlik teşkilatı Batı Avrupa Birliği'nin (BAB), NATO'nun mevcudiyeti ve soğuk savaşın sona erişiyile işlevsiz kalması ve kendisinden on yıl sonra kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) güvenlik ve savunma boyutu olarak dahil edilmesidir. Böylece temelde gümrük birliğine dayanan uluslararası ekonomik bir teşkilat olan Avrupa Topluluğu, bu sayede günümüzde henüz zayıf da olsa askeri boyutu da içeren siyasi bir birlik olarak AB adını almıştır. Her iki dünya savaşından da ekonomisi çökmüş halde çıkan ve Doğu ve Batı diye ikiye bölünen Avrupa, OECD – BAB - NATO ve AB sayesinde yeniden birleşmiş ve günümüzde dünyanın en büyük ekonomik ve siyasi gücü haline gelmiştir.

Bu başarılı örnekten yola çıkarak yeniden kurulacak CENTO ve yenilenecek ECO sayesinde Kafkasya ve Orta-Asya'da da Avrupa'da olduğu gibi daimi barış ortamı tesis edilebileceğini, bölgedeki zengin enerji kaynakları ve tarımsal potansiyel sayesinde de dünyanın refah seviyesi yüksek bölgelerinden biri haline gelebileceğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu durumun elde edilmesi bölgesel bir lider olarak dünya politikasında önde gelen aktörlerden biri olan Türkiye'nin inisiyatifinde gerçekleşeceği açıktır.

Ancak bu tür bir işbirliği anlaşmasının gerçekleştirilmesinde ciddi engeller de vardır. Bunlardan şüphesiz birincisi içinde yaşanan küresel iktisadi krizdir. Bu kriz kaynak kullanımındaki öncelikleri değiştirmiştir. ABD ve AB, CENTO türü bir oluşuma kaynak aktarmada zorlanabilir. İkincisi, yukarıda da bahsedildiği gibi ABD doğalgaz bakımından Rusya'ya bağımlı bir AB'yi güvenilir addedmemektedir. ABD ve AB'nin enerji politikalarının aynışması uzunca bir süre daha alacaktır. Bu gerçekleşinceye kadar ABD ve AB'nin, CENTO türü bir oluşuma destek vermesi uzak bir ihtimaldir. Üçüncü engel, uluslararası siyaset belirlemede ham madde fiyatlarının hareketine bağlı olan Rusya'nın politik belirsizlikleridir. Bugün Kuzey Afrika'ya kadar uzanarak oradaki doğalgaz ve petrol kaynaklarını satın almayı hedefleyen, Suriye'de kurulu askeri üssünü doğalgaz deposu haline getirmeye çalışan Rusya, CENTO, ECO, RCD gibi bir örgütün içinden ve dışından ittifaklarla bu tür bir oluşumu zayıflatabilir.

Tüm bu gelişmeler ve alternatif arayışları bundan böyle uluslararası güvenlik mimarisinde Putin'in yönetimindeki Rusya'nın artan önemine işaret etmekte, dünya barışı, iktisadi refahı ve istikrarı için bu gücün dikkate alınmasını dayatmaktadır.

BİBLİOGRAFYA

Adam Roberts (1969), *Civilian Defence Peace News Pamphlet*, 5 Caledonian Rd, London.

Andrew Monaghan (2008) Russian Oil and EU Energy Security, [www.weltpolitik.net/attachment/0644a930ba1074b5cca2acd4809cbcd5/373956960a10cfad6e3d072770efc2b6/05\(65\).pdf](http://www.weltpolitik.net/attachment/0644a930ba1074b5cca2acd4809cbcd5/373956960a10cfad6e3d072770efc2b6/05(65).pdf)

Dietrich Fischer (1985), *Preventing war In the Nuclear Age*, Trenton: Rowman and Littlefield.

Dmitry Danilov (2007), "Russia and the ESDP: Partnership Strategy versus Strategic Partnership", in, *The Changing Politics of European Security, Europe Alone*, (eds), Stefan Ganzle ve Allen G. Sens, New York: Palgrave Macmillan, pp. 135 - 160.

Fraser Cameron (2007), "Transatlantic Differences on Security Perceptions and Responses", in, *The Changing Politics of European Security, Europe Alone*, (eds), Stefan Ganzle ve Allen G. Sens, New York: Palgrave Macmillan, pp. 67 - 87.

Gareth M. Winrow (2008), “Energy Security and the Caucasuses”, in, *The Caucasian Challenge: Interests, Conflicts, Identities*, (ed.) Cengiz Cagla, Istanbul: Foundation for Middle East and Balkan Studies and Yildiz Technical University, Department of Political Science and International Relations, pp. 29 - 44.

Gene Sharp (1969), *The Politics of Nonviolent Action*. Pilgrim, Philadelphia 1969, 896 pp.

Guner Oztek (2008), “Introductory Remarks”, in, *The Caucasian Challenge: Interests, Conflicts, Identities*, (ed.) Cengiz Cagla, Istanbul: Foundation for Middle East and Balkan Studies and Yildiz Technical University, Department of Political Science and International Relations, pp. 11 - 14.

Helga Haftendorn (2007), “From an Alliance of Commitment to an Alliance of Choice: the Adaptation of NATO in a time of Uncertainty”, in, *The Changing Politics of European Security, Europe Alone*, (eds), Stefan Ganzle ve Allen G. Sens, New York: Palgrave Macmillan, pp. 161 - 179.

Johan Galtung (1942), *There are Alternatives. Four Roads to Peace and Security*, Chester Springs: Defour.

Kenneth Boulding (1965), *Conflict and Defence: A General Theory*, New York: Harper.

Mitat Celikpala (2008), “Turkey and the Caucasus: A Regional ‘Giant’ or a Neglected Actor”, in, *The Caucasian Challenge: Interests, Conflicts, Identities*, (ed.) Cengiz Cagla, Istanbul: Foundation for Middle East and Balkan Studies and Yildiz Technical University, Department of Political Science and International Relations, pp. 45 – 58.

Stefan Ganzle (2007), “The European Neighbourhood Policy: a Strategy for Security in Europe?”, in, *The Changing Politics of European Security, Europe Alone*, (eds), Stefan Ganzle ve Allen G. Sens, New York: Palgrave Macmillan, pp. 110 – 134.

Walter LaFeber (2008), *America, Russia, and the Cold War, 1945 – 2006*, New York: McGrawHill.

Zeyno Baran (2007), “EU Energy Security: Time to End Russian Leverage”, September 7, 2007,

www.eurasianpolicy.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=5110&pubType=CEES_Articles - 23k –

- (2008), *The return of missile diplomacy*, (12 Nov 2008), <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?ots591=4888CAA0-B3DB-1461-98B9-E20E7B9C13D4&lng=en&id=93732> - (2008), *Moscow eyes pan-European security*, 18 Dec 2008,

<http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?ots591=4888CAA0-B3DB-1461-98B9-E20E7B9C13D4&lng=en&id=94871>

- (2009), *Gas game: Losers all around*, 20 Jan 2009,

<http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail?id=95562%26lng=en>

- (2009), *Moscow, Kiev compete with rival 'gas summits'*

<http://www.euractiv.com/en/energy/moscow-kiev-compete-rival-gas-summits/article-178568>

- (2009), *Turkey plays energy card in stalled EU accession talks*, 20 January 2009,

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-plays-energy-card-stalled-eu-accession-talks/article-178623>

- (2009), *EU cautious over Russia-Ukraine gas deal*,

<http://www.euractiv.com/en/energy/eu-cautious-russia-ukraine-gas-deal/article-178580>

- (2009), *EU Energy Security News EU Politics Today*, 18 Jan 2009, eupolitics.einnews.com/news/eu-energy-security

- (2009), *Doğalgazda umutlar Nabucco'da*,

<http://www.euractiv.com.tr/enerji/article/dogalgazda-umutlar-nabuccoda-004177>

- (2008) “AB'den Rusya ve Ukrayna'ya sorunun çözümü için son uyarı”,

<http://www.euractiv.com.tr/enerji/article/abden-rusya-ve-ukraynaya-sorunun-cozumu-icin-son-uyari-004190>

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayımlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.

4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.

6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özeten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özetin altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar:

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. **Kitaplar:** Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. **Makaleler:** Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

c. **Bültenler ve Yıllıklar:** Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s. 17-21.

d. **İnternet Tabanlı Kaynaklar:** Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

Kaynakça Bağlacı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla ‘‘yazar ve yıl’’ yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırđedilir.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde ‘‘vd.’’ kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgöl ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların ünvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda aşağıdaki ileti adresine gönderilebilir.
İleti: sobedergi@trakya.edu.tr

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
7. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. The word 'summary' is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language should take part. Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. Original name of the article is written in small letters below the title of 'Abstract' which is written in capital letters.

8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes:

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books: Author's Name, Last name, Name of the Book (italics), Printing, Publisher¹ Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles: Author's Name, Lastname, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (italics), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan ve Türkiye'de Tanına Ortak Aşıklar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

c. Journals and Annuals: Publishing Institution, Title of the Publication (italics), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources: Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde ilerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/iterleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

¹ Publisher can be given if necessary

Connective References:

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of “writer and year”, surname of the author, publishing date and page number.

- a.** If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996) ... or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

- b.** In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

- c.** If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

- d.** If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

- e.** If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

- f.** If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalioğlu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

- g.** In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioğlu , et al. (1995: 120-145)

- h.** The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalioğlu vd., 1995: 31)

References:

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author’s surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The

Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue , the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, “Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü”, *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name can not be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.

e-mail: sobc@trakya.edu.tr